

ZUH DEODÁTH

Edmund Husserl ismeretfilozófiája

A Magyar Daseinanalitikai Egyesület és
a L'Harmattan Kiadó közös sorozata

Sorozatszerkesztők
Lubinszki Mária és Schwendtner Tibor

A sorozatban már megjelent:

Tallár Ferenc: *...és... – Struktúra és communitas*

Vermes Katalin: *A test éthosza. A test és a másik tapasztalatának összefüggése
Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájában*

Holger Helting: *Bevezetés a pszichoterápiás daseinanalízis filozófiai dimenzióiba*

Schwendtner Tibor: *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*

Kenéz László – Rónai András (szerk.): *A dolgok (és a szavak)
A fenomenológiai kutatás kortárs problémái*

Varga Péter András – Zuh Deodáth (szerk.): *Husserl és a Logikai vizsgálódások
(Ismeretfilozófia és fenomenológiai filozófia)*

Horváth Orsolya: *Az öneszmélés fenomenológiája
(A fenomenológiai redukció problémája Husserl késői filozófiájában)*

ZUH DEODÁTH

Edmund Husserl ismeretfilozófiája

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) támogatta.

A kötet készítése során a szerző a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosítójú Nemzeti Kiválóság Program támogatásában részesült.

© L'Harmattan Kiadó, 2015

Címlapkép © Zuh Deodáth

Szöveg, mellékletek, bibliográfia © Zuh Deodáth

Minden jog fenntartva/All rights reserved

L'Harmattan France

5-7 rue de l'Ecole Polytechnique

75005 Paris

T.: 33.1.40.46.79.20

email : diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL

Via Degli Artisti 15

10124 TORINO

Tél : (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198

Email : harmattan.italia@agora.it

ISBN 978-963-236-426-1

ISSN 1788-036X

A kiadásért felel: Gyenes Ádám

A kiadó kötetei megrendelhetőek, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt

Párbeszéd Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

1085 Budapest, Horánszky utca 20.

harmattan@harmattan.hu

www.harmattan.hu

Korrektúra és nyomdai előkészítés: Fodor Zsuzsa

Nyomdai munkák: Robinco Kft.

Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Szüleimnek, Zuh Imrének és Ile Erzsébetnek

Edmund Husserl ismeretfilozófiája

„Husserls «Logik» wird wahrscheinlich
sich nur langsam Geltung verschaffen,
dafür wird ihre Wirkung eine um so
dauernde sein”¹

¹ Husserl *Formale und Transzendente Logik* című műve reklámhirdetésének szövegéből, a *Kant Studien* 1935-as kötetének a folyóirat végén található könyvajánlóiból. A *Theologische Literaturzeitung* könyvismertetője.

I Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	11
A RÉSZ: TANULMÁNY	
Előszó	15
(A) A könyv célkitűzései	15
(B) Ad 1: A francia fenomenológia és az újdonság kérdése	23
(C) Ad 2: A husserli felfogás újraértelmezése: a rétegzett, kiegyensúlyozott ismeretelmélet	28
o. Előzetes megfontolások	33
o.1. Mérlegelt szakirodalmi álláspontok	33
o.1.1. Példa: Husserl az időről és a történelemről. Két álláspont összebékíthetlensége	34
o.1.2. A tanulmány elhelyezése a kortárs szakirodalmi törekvések között	41
o.1.3. A tanulmány szerkezete és főbb részeredményei	46
1. Bevezetés. Husserl kései kísérletei korábbi műveinek értelmezésére	49
1.1. Esettanulmány: az „eredet” fogalmának változatos értelmei Husserlnél	54
1.2. Az előbbiek hatása az FTL filozófiai fogadtatására	66
2. Az FTL című könyv témakörének előképei Husserl önértelmezései tükrében	75
2.1. Az elméletek formáinak elmélete. Husserl reakciója az őt ért formalizmusvádra	75
2.2. A logika az a tudomány, amely sajátos módon önmagára vonatkozik	80
2.3. A logika három fogalma és ezek kölcsönös összefonódottsága az 1906/07-es időszakban	84
3. Az FTL és Husserl kései filozófiájának néhány jellegetes kérdése	93

3.1. Konstitúcióelmélet és primordiális redukció	93
3.1.1. Exkurzus I: A fundációs viszony két fajtája	103
3.1.2. Exkurzus II: a szedimentáció fogalma és annak két jelentése	108
3.2. Az idealizációk kritikája. Szabad és kötött idealitások megkülönböztetése	115
3.3. Életvilág és életvilágok. Az életvilágok újratételezésének szerkezete [Kiegészítés a magstruktúrák fogalmának két értelméről]	126 129
4. Az FTL és a felvázolt témák összefüggései	137
4.1. A logika három fogalma	138
4.2. Reális és ideális tárgyak	142
4.3. Konstitúcióelmélet	146
4.4. Az idealizációk kritikája a konstitúcióelmélet révén	152
4.5. A megismerés alapstruktúrái és ezek kutatása	162
5. Befejezés: A transzcendentális logika nem csak ismeretelméletileg tudatos logikaelmélet	175
 B RÉSZ: MELLÉKLETEK	
Melléklet 1.: Táblázat	
A formális logika három rétege az FTL-ben	183
Melléklet 2.: Kiegészítő tanulmány	
Az európai filozófiatörténet egysége. Történeti-kritikai áttekintés Edmund Husserl kései filozófiájának egy kérdéséről	185
Bibliográfia	213
Névmutató	230

I Köszönetnyilvánítás

Az itt olvasható szöveg eredeti változatát 2009-ben fejeztem be és 2010 júniusában védtem meg doktori értekezésként az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Jelenlegi állapotában az egykori, akadémiai célokkal készített értekezéstől csak néhány ponton tér el. Teljesen új az előszónak a könyv két alapvető célkitűzésével és a francia fenomenológia néhány sajátosságával foglalkozó része. Elhagytam belőle a mellékletek közül a *Formális és transzcendentális logika* című könyv egy fejezetének saját kezű fordítását, mivel az közben megjelent nyomtatásban (lásd *HLV.* 97–99.). Természetesen, már csak a védés óta eltelt időnek köszönhetően is módosítanom, gazdagítanom kellett a könyv bibliográfiai mutatóját, és (ha sokszor csak jelzésszerűen is) bele kellett építenem a szövegbe az azóta elvégzett munkám eredményeit. Az új szakirodalom majdnem öt év alatt termelődött mennyisége persze nem tette lehetővé annak olyan mélységű feldolgozását, ami ne alakította volna át döntően a könyv szerkezetét. Az ide vezető lépéseket már csak azért sem akartam megtenni, mert a témához és Husserlhez kapcsolódó további eredményeimet időközben publikáltam (lásd Zuh 2013a). A rétegzett ismeretelmélet koncepciójáról, amelyet itt csak futólag érintek, a közelmúltban részletesebben írtam (Zuh 2014 és Zuh 2015).

Az eredeti dolgozat előkészítéséhez és megírásához mind szellemi irányító, mind anyagi fenntartó jellegű támogatásban részesültem. Köszönetemet fejezem ki: doktori szakirányítómnak, *Ullmann Tamás*nak; azóta elhunyt tanáromnak, *Tengelyi László*nak, aki németországi tartózkodásom során egyengette az alakulófélben levő koncepciót és annak érvrendszerét; *Mezei Balázs*nak, aki az ELTE Filozófiatudomány Doktori Iskolájának fenomenológia programjában tanárom volt; és egykori doktori iskolai kollégámnak, *Varga Péter András*nak, akivel a szöveg írása alatt és után több közös projektben igyekeztünk Husserl kortárs magyar recepciójához hozzájárulni. Németországi tartózkodásom során nagy hatást gyakoroltak rám kölni tanárom, *Dieter Lohmar* Husserl-lel kapcsolatos tudományos meglátásai. Bizonyos kérdésekben az ő segítségével nélkülözhetetlen tudtam volna továbbhaladni a munkával.

Az elmúlt években a Pécsi Tudományegyetemen dolgoztam. Az ott megismert kollégáim közül sokat köszönhetek *Demeter Tamás*nak, aki nagyban inspirált arra,

hogy a könyv bizonyos részeinek szintetikusabb formát adjak, illetve, hogy Husserl általános bölcsészettudományi értékét új szempontok révén domborítsam ki. Köszönetemet fejezem ki *Kocsis Lászlónak*, *Sivadó Ákosnak* és *Tuboly Ádámnak*, akik a pécsi évek alatt fontos szakmai partnereim voltak.

A doktori folyamat során több ösztöndíjat nyertem el. 2004-ben a Magyar Köztársaság Oktatási Minisztériumának A3-as típusú doktori ösztöndíját. 2006–2007-ben a Német Szövetségi Köztársaság DAAD típusú rövid kutatói, 2008–2009-ben pedig a MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért disszertációírási ösztöndíját, amelyek nélkül jelen munka kivitelezése lehetetlen lett volna.

A könyv a Nemzeti Kulturális Alap nagyvonalú anyagi segítségével nélkül nem jelenhetett volna meg. Köszönet érte! A könyv új bevezetője és az abban megfogalmazott rétegzett ismeretelmélet koncepciója az elmúlt évek munkájának gyümölcse. A rétegzett ismeretelmélet koncepciójának kidolgozása idején egy Hauser Arnold és a rétegzett ismeretelméletek kapcsolatáról szóló kutatást folytattam, amely a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott.

Budapest, 2015. január

I A RÉSZ: TANULMÁNY

I Előszó

A tudományos kutató természetes módon határozza meg magát a korábbi eredmények ikonoklasztájaként. Ugyanakkor régen – sőt, már a hasonló tudományfilozófiai nézetek felbukkanása előtt is – fontos volt azt nyomatékosítani: minden tudományos eredmény (vagy legalábbis annak kivívója) tudatában kell, hogy legyen saját ideiglenességének.² Továbbá annak, hogy nem szenzációt, legfeljebb egy eredményt kíván letenni az asztalra, egyet a sok közül, amely azután úgy állja ki az idők próbáját, hogy alkalmas lesz a cáfolatra. A tudományos eredmény akkor éri el a célját, ha valakiben felkelti az érdeklődést, hogy annak cáfolatát adja. A tudományos újdonságok pedig csak úgy tudnak igazán újdonságokká válni, ha célunk nem feltétlenül az, hogy éppen az új felismerésének és felfogásának képességét írjuk le és hangsúlyozzuk. Az *újdonság* tehát onnan bontakozzon ki, ahonnan egyfajta aprólékos munkának köszönhetően, valamilyen régebbi eredmény cáfolata és kiegészítése révén kibontakozhat; nem pedig onnan, ahonnan a jövő felé orientálódó újdonságok keresése közben egyszer csak elénk kerülhet. Eszerint jártam el akkor, amikor részben cáfolatéhesen, részben pedig „vissza az alapokhoz”, és „minél kevesebb szenzációt a filozófiatörténeti források olvasása közben” jelszavakkal fordultam Edmund Husserl életműve felé.

(A) A könyv célkitűzései

Célom kettős volt.

(1) Egyrészt, hogy dacoljak egy, főleg a francia fenomenológiai hagyományban megjelent nézettel. Eszerint Husserl részben meghaladott, vagy ha bizonyos esetekben progresszív, ugyanakkor meg is haladandó szerző, aki ráadásul saját gon-

² Megvilágító erejük lehetnek itt Max Weber szavai vallásszociológiai írásaihoz fogalmazott bevezetőjéből, 1921-ből: „[ezeknek az írásoknak] teljes mértékben az a rendeltetésük – mint minden tudományos munkáé –, hogy hamarosan »elavultak« legyenek”, illetve az, amit ez után mond: „Csak a divat vagy az irodalmár-sóvárkodás hiteti el napjainkban, hogy a szakember egyszerűen nélkülözhető, vagy lefokozható olyan munkák végzésére, amelyek alantásnak számítanak a »szenzációk« szempontjából.” (Weber 1921. 14., magyarul Weber 1982. 22–23.)

dolatai hiányosságainak is tudatában volt. Alapvetően úgy gondoltam, és úgy gondolom ma is, hogy rossz beidegződés, sőt a filozófiai vizsgálódásokra is káros, ha amellet érvelünk, hogy egy szerző már saját maga is felmérte meghaladottságát, kritikára szorultságát.³ Ha egy szerző használható és továbbgondolásra vagy éppen cáfolatra érdemes, akkor mellékes annak a hangsúlyozása, hogy korának gyermekeként nem tudott éppen úgy a kortársunkká válni, ahogy mi szerettük volna. Mint azt már jeleztem, a tudományos eredmények ideiglenessége azoknak olyan tulajdonsága, ami a felfedezésekhez természetes módon járul. Nem tekinthető tehát különösebb erénynek, ha egy tudományos szerző ezt felismeri. Az csupán tetézte az említett gondolattal szembeni fenntartásaimat, hogy a francia fenomenológia imént utalt nézete igen népszerűvé vált a magyar nyelvű filozófiai irodalomban. Megkockáztatnám, hogy egyben a magyar filozófia kultúrtörténetének integráns részévé is vált, valamint a filozófia és a tudományosság közötti viszony meghatározása tekintetében is kulcsszerepet töltött be.⁴

Elképzelésem szerint a francia fenomenológia sajátos Husserl-viszonyát részben az határozta meg, hogy közel egy irányzat megalapításához nehéz volt eldönteni, hogyan viszonyuljanak annak nagy jelentőségű és a problémahorizont nagy részét évtizedekre meghatározó alapítójához. Ennél a részben alkotáslélektani problémánál azonban sokkal fontosabb volt számomra egy tartalmi kérdés, és ez késztetett vitára. A fenomenológia az említett felfogásban az a filozófiai látásmód, amely megmutatja, hogy miként keletkezik valami nem várt élményből új tapasztalat. Nemcsak a korai klasszikus szerzők (Maurice Merleau-Ponty vagy később Jacques Derrida), hanem az új francia fenomenológia képviselői is ebben a gondolatkörben maradtak, még akkor is, ha az új fenomenológusok Husserlhez való viszonya mára már sokkal bonyolultabb és disztináltabb. Sokan nem titkolják (például Marc Richir), hogy olyan fenomenológia kialakítására törekednek, amely szeretne visszatalálni annak husserli forrásaihoz (a heideggeri metafizika kritikáját is nyújtva és nagyban támaszkodva a Husserl-kutatás kortárs eredményeire), azonban közben minden Husserl-ortodoxiát elutasítanak. Feladatuknak tekintik, hogy a megismerés minden egységét jelentésegységnek tekintsék (a fenomenológiai hagyományhoz hűen), ugyanakkor kiemelik, hogy ezeket a jelentésegységeket nem min-

³ Ennek a – ha fogalmazhatok ilyen határozottan – beidegződésnek az eredetét filozófiai kultúránként megvizsgálni komoly tudományszociológiai feladat. Ezt elvégezni itt ugyan nincs lehetőség, de a felvetés komoly lehetőségeket rejt. Különösen a francia és a magyar Husserl-recepció bizonyos közös vonásai tekintetében: mi az oka annak, hogy a francia fenomenológia egyik alap gondolata magyar nyelvterületen nagy népszerűségnek örvendett az elmúlt húsz évben?

⁴ Lásd ehhez Tengelyi 2004, Tengelyi 2007. 15–35., Ullmann 2010. 179–245. Ez a felfogás a magyar fenomenológiai szerzők esetén a tudományos perspektíva szerepének és értelmének bizonyos tisztázatlanságaihoz vezetett annak kritikusai szerint. Vö. pl. Varga 2013. 27.

dig lehet egy intencionális szintézist végző tudat értelemadó-értelmező tevékenységéhez visszavezetni.⁵ A prepredikatív tapasztalat, az ötlet, az újdonság, a meglepetés, a sorseseemény, a spontán értelemképződés mind olyan fogalmak, amelyek leírják az intencionális jelentésadás által nem uralható megismerésaktusok körét. Ezek megragadhatóságát a francia fenomenológusok legtöbbször Husserl transzcendentális konstitúcióelméletétől való elhatárolódásban látták már Merleau-Ponty korai főműve, *Az észlelés fenomenológiája* óta.⁶ Az emberi megismerésnek tehát van egy nagyon erős vonulata, amely kivonja azt a hagyományos ismeretelmélet eszköztárával tárgyalható problémák közül. A francia fenomenológia ítélete ebben az esetben globális: csak az intencionális értelemkonstitúció döntő módon nem használható az emberi megismerés jellemzésekor.

Ez az a nézet, amelyet igen komoly fenntartásokkal kezeltem. Úgy gondoltam, hogy a hagyományos ismeretelmélet új fenomenológiai keretein belül is lehet olyan eszközöket találni, amelyek megváltozott problémák mellett is változatlan módon állítják élénk annak tudományosságigényét. Husserl konstitúcióelmélete tehát jóval átfogóbb és ugyanakkor rugalmasabb is annál, mint amit a francia fenomenológia egyes képviselői állítanak. Mint azt lejjebb részletesebben kifejtem, Husserl-kritikájuk egy általánosabb tudományelméleti probléma perspektívájában (strukturális elemzés és az újdonságok felfogásának kérdése) foglalja el az őt megillető helyét.⁷

(2) Másrészt pedig azzal az igénnyel léptem fel, hogy úgy állítsam az olvasó elé Husserl gondolkodását, mint amelynek elsődleges irányultsága (minden későbbi, nagyra értékelt kísérlet ellenére) az ismeretfilozófiai tisztázás elvégzése, pontosabban egy olyan filozófia művelése, amely az emberi megismerés forrásaival és azoknak egymáshoz való viszonyával foglalkozik. Mindezt pedig úgy, hogy ne csak hagyományos ismeretelméletet, hanem az ismeretszerzés és az ismeret tudássá válásának egy átfogó elméletét nyújtsa. Vagyis az ismeretek tudássá válását feltárva reflektál arra is, hogy milyen elméletek és egyéb magasabb rendű (vagyis a megismerő szubjektum szempontjából bonyolultabb) tényezők hatnak a tudássá válás módjaira. Tehát nemcsak számot kell tudnunk adni az emberi megismerőképességekről, hanem arra is kell tudnunk reflektálni, hogy bizonyos helyzetekben milyen megismerőképességek együttműködését tárjuk és tárhatjuk fel a tudás megszerzésének vizsgálata során. Az itt következő tanulmány főszövegéből tehát az fog kiderülni, hogy Husserl éppen ismeretelméleti vizsgálódásaira alapozva

⁵ Vö. Gondék–Tengelyi 2011. 23.

⁶ Ennek megjelölésére használja a szakirodalom a „minden adottság esemény jellege” terminust. Lásd Gondék–Tengelyi 2011. 671–673.

⁷ Lásd jelen előszó „Ad 1 [...]” pontját.

tud átfogóbb metafizikai perspektívát kialakítani. Az alapvető vizsgálódásokra a metafizikai perspektíva szempontjából van szüksége. Ismeretelmélet és metafizika így kölcsönösen támogatják egymást, a metaperspektíva mindig bizonyos képességek komplex együttműködésére reflektálva mutatja fel az emberi megismerés formáit. Ezt a szemléletet nevezem átfogóbb terminussal *ismeretfilozófiának*.

Egy ilyen elmélet központi kérdése megítélésem szerint nem az, hogy az ismeret miről nyújt ismeretet, vagy érthetőbben, hogy miről szólnak ismereteink, hanem az, hogy az ismeret micsoda, melyek a forrásai és hogyan jön létre?⁸ Az episztemológia tehát nem csupán a megismerés tárgyaival, hanem az ismeret tárgyaihoz jutás módozataival foglalkozó, elsősorban kritikai elmélet. A fenomenológia mint ismeretfilozófia a tudás kialakulásának és különböző fajtáinak kritikai tárgyalásmódját nyújtja, és igyekszik elkerülni a dogmatizmus vagy a revizionizmus hagyományos formáit. Azt vizsgálja, hogy milyen lehetőségfeltételei vannak annak, hogy ismeretekhez jussunk és ezen keresztül hogyan fogadunk el valamit tudásként. Így nem valamely tudásterület speciális témáinak, tárgyainak a vizsgálatát végzi el, hanem a tudás többféle tárgyának megismerhetőségéről és megismerhetőségük különbségeiről értekezik. Ebben a szellemben beszélt Husserl arról egy híres 1906/07-es göttingeni egyetemi előadásában, hogy a:

„[...] megismeréssel közvetlenül és fenomenológiailag foglalkozhatunk, és tanulmányozhatjuk mindazokat a viszonyokat, amelyek általános lényegéhez tartoznak, különbséget tehetünk különböző lényegi fajtái között, és ezekre való tekintettel különbséget tehetünk objektivitásuk értelme között is. Ha így járunk el, akkor magunktól is rátalálunk azokra a torz nézetekre, amelyek úgy beszéltek az ismeret értelméről és teljesítményéről, hogy nélkülözték a tiszta fenomenológiai módszert, vagyis azokra az ellentmondásos elméletekre, amelyekkel akkor találkozunk, ha a természetes megismerés és a fenomenológiai megismerés problémáit összekeverjük. Röviden: tehát azokra az elméletekre, amelyek az ismeretelmélet egészét adják.”⁹

Az idézet minden nehézkessége és a konzervatív német akadémiai prózából fakadó darabossága ellenére világos. Egyrészt tudatos szerénységgel minden korábbi ismeretelméletet hiányosnak tekint. Másrészt hozzát teszi, hogy a megismerés tanulmányozása nem a tudományok metafizikai kiértékelése szempontjából történik, hanem „saját maga érdekében”, illetve – és ez nagyon fontos – az

⁸ Soldati 2012. 386–387. Soldati azt is kiemeli, hogy itt elsődlegesen az ismeret megvalósulási és nem teljesülési feltételeiről van szó.

⁹ *Hua XXIV*. 218.

említett két szempont között nincs „alapvető különbség”.¹⁰ Vagyis ha az ismeretek metafizikai kiértékelését az ismeretek lehetőségfeltételeinek kellően pontos és nem előzetes szempontok szerint irányított leírása előzi meg, akkor ezek a perspektívák nem ellentétesek, hanem kontinuusok egymással. Husserl számára a fenomenológia olyan ismeretfilozófia, amely az ismeret változatos formáinak kialakulásához és felfogásához adhat pontosabb szempontokat. Ebben a keretben a metafizikai elemzés ugyanúgy az egyszerűbb tárgyiságok vizsgálatánál kezdődik, mint a bizonyos konkrét tárgyak megismerését célzó elméleti-gyakorlati érdek.¹¹ Viszont az előbbi sohasem rendelődik alá az utóbbinak. Ezt egészíti ki Husserl azzal, hogy a fenomenológiának, amennyiben tudományos igénnyel kíván fellépni, a megismerés alapformáinak lényegtudományává is kell válnia. Az egyes tudástípusok lényegi elemeinek leírása és meghatározása elégíti ki tehát a fenomenológiával szemben jogosan támadó tudományosságigényt.

Az ismeretfilozófiai alapbeállítódásra Husserl máshol is erős hangsúly fektetett. Az 1911-es, úgynevezett Logos-cikkben, *A filozófia mint szigorú tudományban*, amely a naturalizmus, historizmus és világnézet-filozófia programatikus elutasítása miatt vált egyszerre híressé és kritika tárgyává,¹² teljesen világosan fejti ki álláspontját saját ismeretfilozófiai felfogásáról. Ez az álláspont pedig nem más, mint amit később transzcendentális fenomenológiai konstitúcióelméletnek neveznek és amely Husserl filozófiájának gerincét fogja alkotni.¹³ A markáns kijelentés szerint:

„[...] ha az ismeretelmélet egyben a tudat és a lét problémáját akarja vizsgálni, akkor a létet csupán a tudat *korrelátumaként* tarthatja szem előtt mint tudatszerűen »véltet« [...]”¹⁴

Tudat és lét problémájának vizsgálata csak a kettő korrelációjának egyetemes elvén keresztül valósítható meg. Megismerő tudat és megismert lét csak és kizá-

¹⁰ Uo. 219.

¹¹ Vö. még ehhez *Hua XXIV. 100. 177.*: „a metafizika feltételezi az ismeretemélelet [...], vagyis nem támasztja ezt alá”.

¹² Érdemes megjegyezni, hogy a cikk elsősorban a fent említett címszavak révén, a korban Husserl által ismert elméletek egyszerűsített álláspontjával viaskodik és nem ezekkel az irányzatokkal *toto coelo*. De ugyanakkor teljesen markáns és később is fenntartott álláspontot képvisel a fenomenológia mint ismeretfilozófia feladatai tekintetében. 1911-es cikkével kapcsolatban Husserl később olyan módszertani hiányosságok miatt volt kritikus és távolságtartó, mint a fenomenológiai redukció használatának elmaradása (Vö. Husserl levele Marvin Farbernek, 1937. VI. 18. In. *Hua Dok III/4. 83.*). Az itt kiemelt három jellegzetesség elvetésére azonban semmilyen hasonló bizonyítékot nem tudunk felhozni.

¹³ Ehhez lásd még Zuh 2013a. Különösképpen: 175–220.

¹⁴ *Hua XXV. 15., Válogatott. 128–129.* – kiemelés az eredetiben.

rólág összefüggésében érthető meg. Az első mozzanat tehát az *egyetemes korrelációelv* használata.

Ez több dolgot is maga után von. Mindenekelőtt pedig azt, hogy ez az ismeretfilozófiai felfogás nem foglal állást a vizsgált létezéssel kapcsolatban, vagyis nem egyszerűíti azt a létezés egy bizonyos definíciójára (például arra, hogy, ami létezik az a reális, érzékszervi felfogás értelmében létezik).¹⁵ A második mozzanat tehát: a megismerés elveinek és módozatainak leírása a megismerendő „lét” *minden formájában lehetséges kell legyen*, vagyis ontológiailag nem szabad csak az érzékszervekkel megismerhető tárgyakra korlátoznunk. Idetartozik ugyanis az elképzelt, imaginárius, múltbéli tárgyak egy olyan univerzuma is, amelynek tárgyiságai a felfoghatóság különböző bonyolultsági fokain helyezkednek el.¹⁶ A fenomenológia egyrészt minden ilyen tárgyisággal foglalkozik, mégpedig úgy, hogy meghatározza „lényegi tartalmukat”.¹⁷ Eközben pedig nem tesz sem strukturális, sem értékkülönbséget az egyes tárgyiságok között. Kezdetben egyáltalán nem tartja relevánsnak azt a kérdést, hogy melyik tekinthető inkább az ismereteink adekvát forrásának. Ennek eldöntése alapvetően nem az ismeretfilozófia feladata. Így fogalmaz:

„[...] a tudat lényegértelmezése szempontjából nélkülözhetetlen a tárgyiság valamennyi alapfajának tisztázása, ez tehát benne foglaltatik a lényegelemzésben; ténylegesen azonban csak az olyan ismeretelméleti analízisben, amely a korrelációk vizsgálatában látja a maga feladatát. Valamennyi ilyen [...] stúdiummal a *fenomenológia* címen foglalkozunk.”¹⁸

¹⁵ Ennek egyik jellegzetes példája az észlelés kérdésével foglalkozó 1907-es térszeminárium sarkalatos állítása: „Természetesen azt nem úgy kell érteni, hogy minden észlelés mint olyan, lényegéhez tartozna az észlelt tárgy létezése, vagyis hogy annak létezése a testi ott-tartózkodás értelmében.” *Hua XVI*. 15. Ebben az esetben ugyanis az érzékszalódás egészen egyszerűen elgondolhatatlan lenne. Ez persze a felfogás tudati oldalát érinti és nem a felfogott tárgyiságokat.

¹⁶ Ezek a tárgyiságok is ismeretet hordoznak. A belátás viszont első körben nem Husserltől származik. Mind Bernard Bolzanónál, mind a Brentano-iskola több képviselőjénél megjelenik (magánál Franz Brentanónál is, de legjellegzetesebben Alexius Meinongnál). Tehát Husserl akadémiai pedigréje szempontjából is fontos szerzők foglalkoztak vele. Ő maga is komoly tanulmányokat szentelt a nem létező tárgyak ismeretértékének: Vö. pl. *Hua XII*. 340–373., magyarul: *ÚH*. 15–43. és lásd még *IG*. Az önmagára folyamatosan reflektáló fenomenológiai módszer, a maga rétegzett ismeretelméleti alapállásával, szintetizálni próbálta az itt található általános és speciális tárgyelméleti törekvéseket. A megismerés szimbolikus formáira vonatkozó vizsgálódások, illetve az emberi kognitív képességek azon sajátossága, hogy egész egyszerűen képtelen egy adott ponton túl szemléleti képzetekhez jutni (így szimbolikus-konceptuális eszközökre van szüksége) a korai idők óta foglalkoztatta Husserlt, és ennek teljes filozófiája megértésében is komoly szerepe lehet. (Lásd ehhez: Zuh 2013a. 88–89., 125–129.)

¹⁷ *Hua XXV*. 16., illetve *Válogatott*. 130.

¹⁸ I. m. 17., ill. 130. – kiemelés az eredetiben.

A korrelációelemzés (a) garantálja azt a keretet, amelyben egyik tárgyiség szférája sem kap kitüntetett szerepet, vagyis (b) strukturálisan ugyanolyan fontos helye van a megismerés architektúrájában. Lényeges ugyanakkor a következő, harmadik (c) mozzanat: ez az új tudományos ismeretelméleti szemléletmód egy olyan filozófia mellett teszi le a voksát, amely mindig a legkevésbé bonyolult ismeret körétől halad az egyre bonyolultabbak leírása felé. Ez a filozófia alulról felfelé építkezik és éppen ez adja úgymond „szigorú tudományosságát”, miközben nem kíván elköteleződni egyetlen konkrét tudományos kutatási módszertan mellett sem. Husserl perspektívájában „az a felismerés, mely szerint a naturalizmus eleve elhibázott filozófiai irányzat, önmagában még távolról sem jelenti a szigorúan tudományos filozófia, az »alulról felépülő filozófia« ideájának feláldozását.” (I. m. 41., ill. 163.)¹⁹

Az alulról felfelé építkező, *bottom-up* fenomenológiai ismeretfilozófia ugyanakkor szintetikus perspektívát kínál, illetve fokozatosan nyit az egyre komplexebb megismerésmódozatok felé. És mint azt Husserl többször is hangsúlyozza: itt olyan filozófiáról beszélhetünk, amely nem ad elsőbbséget a fogalmi megismerésnek, a megismerés fogalmi oldalának, hanem beépíti azt a megismerés egészének módozatai közé. Már a *II. Logikai vizsgálódásban* is arról beszélt, hogy jelentős különbség van a gondolati és az érzeki „felfogás” között, de mindenkinek megvan a helye a megismerés rendszerén belül.²⁰ A fogalmi rendszerezés prioritásának filozófiájával szemben pedig határozottan állást foglalt *A filozófia mint szigorú tudományra* kapott reakciók kapcsán. A historizmus és világnézet-filozófiák kritikája tekintetében magát érintettnek érző Wilhelm Diltheynek adott válaszlevelében fejti ki a fentebb már jelzett irányvonalakat. Dilthey eredetileg a következőket vetette fel Husserlnek:

„Megegyezünk abban [mármint Dilthey és Husserl – beszúrás Z. D.], hogy teljesen általánosan szemlélve mindkettőnk szerint létezik a tudás egy általános elmélete. [...] és hogy ez az elmélet olyan, hogy ahhoz a filozófia minden részére szükség van. Ennek a filozófiának a felépítése tekintetében azonban teljesen elválnak útjaink. Számomra le-

¹⁹ Lásd még ugyanott 57., ill. 186.: „Az ilyen és minden más hasonló nyavalya [az elkötelezettségéből, felülbírálatlan megszokásból származó előítéletek – beszúrás Z. D.] ellen csupán egy az orvosság: a tudományos kritika, méghozzá a radikális, alulról felépülő, biztos alapokra épülő és szigorú módszerek szerint fejlődő tudomány: az a filozófiai tudomány, amelyért most itt síkra szállunk.” A *bottom-up* fenomenológiai ismeretelmélethez lásd még különösen Lohmar 1998, Lohmar 2008a és 2008b. Az egymásra épülő perceptív, imaginatív és predikatív megismerésmozzanatokról, ahol az ismeretelméleti szempontból elsődleges (mert legegyszerűbb) az észlelés lásd: Mulligan 1995.

²⁰ *Hua XIX/1*, 176. – II. LV. 26. §.

hetetlennek tűnik egy olyan metafizika, amely a világ összefüggéseit fogalmak összefüggéseiként gondolja érvényes módon kifejezhetőnek.”²¹

Husserl válaszában nemcsak arra tér ki, hogy egyáltalán nem korlátozza konceptuális elemzésre a tudás általa elképzelt általános elméletét, hanem érvel saját elmélete mellett, amely a különböző ismeretformák konstitúciójának kérdéseire irányul. Először a korreláció-tézist hangsúlyozza, majd így fogalmaz:

„Minden létezésstudomány, vagyis a fizikai természet tudománya vagy az emberi szellem tudománya stb. *eo ipso* (az én fogalmaim szerint) »metafizikává« alakul, amennyiben a fenomenológiai (konstitutív) lényegtanra vonatkozik [...]. Hogy az egy ilyen értelemben vett metafizikára rá is szorul, szemben az újkor nagy munkával kialakított természet- és szellemtudományaival, nos mindez abból ered, hogy az ismeret lényegében egyfajta rétegzettség, és ezzel összefüggésben egy kettős megismerő beállítódás alapozódik meg: az egyik a létre vonatkozik, amelyet tudatszerűen értünk, így gondolunk el és jelenség-szerűen adódik, a másik viszont azokra a talányos lényegviszonyokra, amelyek a lét és a tudat között vannak.”²²

A kettős megismerésbeli viszonyulásmódot nagyon egyszerű úgy értenünk, hogy a megismerés tárgyaihoz és a világban általunk talált ismerettárgyakhoz való viszonyunk úgy nagyon sokféle, hogy szubjektív szinten egyáltalán nem tesszünk diszjunktív különbséget releváns és nem-releváns világtapasztalat között. A tudatszerűen felfogott létezés igazságkritériumai nem önmagukban és nem is a valósággal való adekvációjukban, hanem az egyes megismeréstípusok vagy rétegek felfogásában és a felfogásnak a felfogott tárgyiságokhoz fűződő viszonyában (többek között pedig: az ott használt fogalmainkban) keresendőek. Az egyik (egyszerűbb: észlelés) konstitutív réteg fogalmainak a szemléletekhez való viszonya különbözik a többitől (bonyolultabbaktól: típusképzés, predikatív tudás, tudományos elméletek). Egyszerűbben fogalmazva: a fenomenológiai filozófia rétegzett, és minden réteget külön megvizsgáló korrelációelemzést irányoz elő.

Az eddig elmondottakhoz, bevezetésképpen, még két lényeges kérdésben szeretnék hozzászólni. A mondandómmal követem az eddig kifejtettek sorrendjét. Ennek legfontosabb felvetése pedig az, hogy Husserl ismeretfilozófiájára egy úgynevezett kiegyensúlyozott, és mint ahogy a Dilthey-levélben maga utalt rá, rétegzett elméletként tekintek. Először azonban szükségesnek tartom, hogy a francia fenomenológiáról alkotott nézeteimet árnyaljam.

²¹ *Hua Dok III/6.* 43. (Dilthey Husserlnek, 1911. VI. 29-én)

²² *Hua Dok III/6.* 50. (Husserl Diltheynek, 1911. VII. 5/6-án).

(B) Ad 1: A francia fenomenológia és az újdonság kérdése

A francia fenomenológiai hagyományos ítélete Husserlről első látásra egy főleg a gondolkodás szabadságát, spontaneitását és annak kreativitását előtérbe helyező 20. századi szemlélet eluralkodásában gyökerezik, amelynek jelesül épp a fenomenológia volt az elsődleges kibontakozási terepe. Ez azt jelenti, hogy a francia fenomenológia saját diszciplínájára úgy tekint, mint ami új jelentések felbukkaszásának és megszilárdításának vizsgálatát végzi el. Ezen a szemüvegen keresztül pedig Husserl vitapartner, de meghaladandó vitapartner.

Véleményem szerint ez az elgondolás legalább annyira sántít, mint amennyire felületes is. *Felületes*, mert a francia fenomenológia hasonlóan sokszínű, mint a 19. századi német ismeretelmélet vagy az angolszász analitikus filozófia. Sőt: céljaiknak csak töredéke az, hogy Husserlről bármilyen képet fessenek. Másrészt pedig kétségtelen, hogy noha Husserl az elhatárolódás tárgya, mint ilyen, állandó és megkerülhetetlen referencia. Ez még ha sokszor pontatlanul is, de legalább annyira inspirálta a francia fenomenológusokat, mint amennyire arra kényszerítette őket, hogy Husserlt a meghasonlott, sokszor önkritikus intencionális tudatfilozófus pozíciójába kényszerítsék.²⁵ *Sántít* azért, mert az újdonságok keresésére és felfoghatóságának leírására kihegyezett elméletek egyáltalán nem csak a francia fenomenológia sajátjai, hanem alkalmazási körük ennél sokkal szélesebb. Ehhez viszont érdemes megvizsgálni néhány olyan szöveget, amelyeknek első látásra

²⁵ Már a fent idézett Merleau-Ponty Husserlhez való viszonya is legalább annyira szól az abból merített komoly inspirációról, mint a kritikus magatartásról. *Az észlelés fenomenológiája* például egy Eugen Finktól vett megkülönböztetéssel Husserlben az aktusintencionalitás és a működő intencionalitás („*intentionnalité opérante*”) megkülönböztetésének filozófusát látja, aki tisztában volt azzal, hogy nem minden megismerés ragadható meg intencionálisan tudatos jelentésadó aktusokban. Vö. Merleau-Ponty 1976 (1945). XII–XIII. Magyarul, 18.: „Ezért tesz Husserl különbséget aktusintencionalitás – ítéleteink és akaratlagos állásfoglalásaink intencionalitása – és működő intencionalitás (*fungierende Intentionalität*) között. Az utóbbi alkotja a világ és életünk természetes és pre-predikatív egységét, amely vágyainkban, értékeléseinkben, tájainkban jelenik meg, [...] ami azt a szöveget szolgáltatja, melynek ismereteink az egzakt nyelvvel való fordításai akarnak lenni.” Sőt ebben a tekintetben Husserlt az *Ítélelő kritikájának* Kantjához hasonlítja és az idős Kant szellemi örökösének tartja. Kant a fogalmak szemléletekre szorultsága által mutatta fel azt, hogy az emberi megismerés belső-intellektuális vonásai nem eligendők annak jellemzésére. A világ szemléletőségének egységét már feltételeznem kell ahhoz, hogy saját szemléleteim egységét vizsgáljam, és ezért a filozófiai idealizmus lehetőségei is igencsak korlátozottak. De a hasonló példák sokáig folytathatóak. A közelmúltból lásd Bustan 2014, amely Emmanuel Lévinasnak nem csak a történeti szerepét hangsúlyozza Husserl olvasásának franciaországi elterjesztésében, hanem egyenesen azt állítja, hogy a *horizont* husserli fogalmának kiiktathatatlan befolyása volt a francia filozófus gondolkodásának fejlődésére. Ezt egyébként maga Lévinas is így gondolja (Lévinas 1998). A kérdéstről lásd magyarul Györgyjakab 2013. 41–73.

semmi közük nincs a francia fenomenológiához és az aköré szerveződő elméleti irányultsághoz.

Nem annyira meglepő, hogy Husserl francia recepciójában több tudományfilozófus és tudománytörténész is részt vett, még ha sem akkor, sem azóta nem tartottuk, tarthatjuk őket fenomenológusoknak. Ennek talán a legjellegzetesebb példáját nyújtja Alexandre Koyré mellett Jean Cavaillès. Azonban éppen ez utóbbi szerző műveit érdemes egy olyan kérdés tekintetében fellapozni, amely a francia fenomenológiában mind a mai napig elevenen él. Ez pedig a *struktúra és újdonság* ellentétének kérdése. A központi tézis szerint egy transzcendentális vizsgálatás alkalmatlan a tudományok dinamikájának felfogására, mert az előbbi vizsgálatának tárgya a strukturális lehetőségfeltételek leírása, míg az utóbbi fő kérdése, hogy hogyan keletkeznek, hogyan jönnek létre újdonságok a tudományos kutatás során. A strukturális viszonyok kutatása, jelentse az akár a világot („létet”) felfogó tudat struktúrájának vizsgálatát, vagy éppen a megismerőképeségek szerkezetének vizsgálatát, behatárolja annak a lehetőségeit, hogy a tudományos kutatásban fellépő új eredményekről számot adjunk.

Cavaillès mindig sokkal nagyobb érdeklődést mutatott Husserl fiatalkori, elsősorban matematikafilozófiai írásai iránt, mert eleve egy olyan tudományág – a matematika történetével foglalkozott –, amely sajátos viszonyt ápol a történetiséggel. Egy 1938-as szövegének (*Megjegyzések az absztrakt halmazok elméletének kialakulásáról*) bevezetőjében így fogalmaz:

„Úgy látszik, hogy az összes történet közül a matematika története kötődik a legkevésbé ahhoz, aminek hordozója. Ha van is kötődése hozzá, az csak a parte post, mely csupán érdekessége miatt kerül oda, nem az eredmények felfogása érdekében. Az utóbbi magyarázza az előbbit. A matematikusnak nincs eszköze a múlt megértésére, mivel éppen az a hivatása, hogy visszautasítsa azt. [...] mindez egy módszer belső erejét jelenti, amely túllép alkalmazásának elsődleges mezején és új problémákat vet fel.”²⁴

Szerzőnk a matematika történetének narratívája felé fordul, tiszteletben tartva ezalatt az egyéb kutatási területek (természettudományok, humán tudományok) sajátosságainak vizsgálatát. Ezeket a tartalmi specifikumokat a kötelező individuális/pszichológiai vagy szociális szempontok nem tudják teljes mértékben meghatározni. Habár a matematika látszólag az igazolás és az érvényesség több formájától elhatárolódik, éppen saját történeti perspektívája (tehát: történetietlensége) alapján nyitott arra, hogy valami újat, addig nem megszokottat hozzon létre. Az újdonságok megjelenésének, mint elsődleges tudományos szempontnak a fontos-

²⁴ Cavaillès 1962 (1938). 23–24.

ságát azonban nemcsak a matematikai kutatásokkal kapcsolatban hangsúlyozta, hanem a természettudományok tekintetében is. Az újdonság felfoghatóságát itt ugyanúgy nem segíti elő a strukturális viszonyok kutatása. A helyzet tehát a következő:

„A transzcendentális elemzés igazoló evidenciája szükségszerűen egyedi: habár a haladás tudata megvan, elmarad a tudat haladása. Így pedig a tudományelmélet egyik lényegi problémájává válik, hogy a haladás nem hozzárendelés révén létrejött növekedés, amelyben a régi az új mellett tovább létezik, hanem a tartalmak folyamatos revíziója a terjeszkedés és a törlődés révén.”²⁵

A francia esszéstílusban megfogalmazottak központi gondolata a klasszikus transzcendentális, lehetőségfeltétel-leíró filozófiák ellen irányul. Ha azok annak a kényelmes, de látszólag biztosabb útját választják, hogy azt írják le, ami adott, akkor a még nem adott, váratlan eredmények ismeretértékét csak az éppen meglévő, adott struktúrák bevett sémái szerint tudják magyarázni. Ez a felfogás adja majd annak az alapját, hogy Cavailles ne tudatfilozófiáról, hanem úgynevezett fogalomfilozófiáról beszélhessen, amely a fogalmak változó értelmének és az új fogalmak kialakulásának vizsgálata révén tekint a tudományos rendszerek változásaira és az azokat átformáló újdonságokra.

Ez a gondolat az, amely a kései Husserl fenomenológiáján (is) felnőtt francia tudománytörténet- és tudomány-episztemológia népszerű és ismert képviselőit szembefordította a klasszikus fenomenológiával.²⁶ Cavailles nyilvánvalóan nem volt közvetlen inspirálója a francia fenomenológia Husserl-képének és a klasszikus fenomenológiáról adott kritikájának. Kétségtelen viszont, hogy annak egyik közvetett tartalmi forrása volt. Cavailles fenomenológia-kritikáját a totalizáló tudatstuktúrák kritikájaként használták fel. Ez kevés helyen volt olyan erőteljes, mint Jacques Derrida bevezetőjében, Husserl roppant népszerű kéziratához, az Eugen Fink által kiadott *A geometria eredete mint intencionalitástörténeti problémához* (amely a francia Husserl-recepció egyik alapvető referenciája). Derrida egyenesen úgy foglalja össze Cavailles mondanivalóját, hogy az új ideáltudományos jelentéseknek (pl. a matematizált természetfilozófia esetében) a régi jelentésekre gyakorolt elfedő, módosító hatásairól értekező Husserl látszólag sohasem gondolt bele abba, hogy ezzel „visszaél az abszolútum szingularitásával, mert azt a

²⁵ Cavailles 1960. 78.

²⁶ Ennek részletes elemzéséhez, különös tekintettel Geoges Canguilhem és Michel Foucault munkásságára lásd Hyder 2010. 179. és 183. *et passim*.

konstituáló és a konstituált mozzanatok egybeesése számára tartja fenn”.²⁷ A megismerés eddigi eredményei ugyanis nem vezetnek el majd szükségszerűen azokhoz az eredményekhez, amelyeket újaknak tekinthetünk (még ha ennek eléréséhez hozzá is segíthetnek). Ez inspirálja a korrekciós javaslatot, hogy a megismerés szerkezetéről a nyelv és a tapasztalatok közötti viszonyok elemzésére kerüljön át a hangsúly. Így pedig jobb feltételekkel rendelkezünk ahhoz, hogy egy váratlan tudományos eredménynek az addigi stuktúrákat felülíró újdonságát elemzésnek vessük alá.

Az itt kibontott alapgondolat azonban nemcsak a fenomenológia-kritika témájában jelent meg, hanem ettől teljesen függetlenül is. A Nobel-díjas biológus, François Jacob egy tudományfilozófiai kísérletének végén maga is így nyilatkozott 1982-ben:

„Amit ma megsejthetünk, az nem fog megvalósulni. Óhatatlanul változásnak kell bekövetkeznie, de a jövő más lesz, mint amilyennek hisszük. Különösen igaz ez a természettudományokban. [...] A kiszámíthatatlanság a tudományos kutatás természetéből fakad. Ha az, amit majd felfedezünk, valójában új, akkor előzőleg *per definitionem* ismeretlen. Azt nem lehet előre megmondani, hogy egy kutatási irány hová fog vezetni. Ezért nem lehet a tudományból bizonyos részeket kiválogatni és másokat elvetni.”²⁸

Bár Jacob szerint a tudományokban az a lényeges, ami új, és nem az, ami az eddig ismert struktúrákból kikövetkeztethető, azt is igen indokoltan teszi hozzá, hogy ezért éppen hogy nem lehet kiválogatni az eddigi eredményekből csak bizonyos mozzanatokot. Az egész eddigi kutatási irányultság ismerete adja azt az alapot, amelyhez képest valami új megjelenhet a színen. A jövő kiszámíthatatlansága iránti nyitottság tulajdonképpen a múltbeli eredmények megtartásán és bizonyos formában való továbbvitelén alapul, hogy így készítse elő a helyet az újdonság számára. Hasonlóra utalt már Cavaillès is a matematikával kapcsolatban: vagyis szükség van arra a múltbeli tapasztalatra, eredményre, amellyel kapcsolatban a felfedező teljesen váratlan eredményekre juthat.²⁹ Sohasem szabad elfelej-

²⁷ Cavaillès 1960/1965-öt idézi Derrida 1962. 158–159. Cavaillès szövegét hasonló értelemben használja még Derrida i. m. 39. A „haladás tudata” és a „tudat haladása” nyelvi kiazmussal jelölt szembenállást említi konkrétan 157.

²⁸ Jacob 1986 (1982). 129.

²⁹ Cavaillès 1962. 28.: „A történelem negatív műve magában a történelemben teljesül be [...]” Jacob azt is kiemeli, hogy a matematikához hasonlóan a biológia sem tekinti saját eredményeit időszimmetrikusnak, vagyis ellentétben például a legtöbb fizikai törvénnyel, a biológiai (evolúciós) folyamatok leírásában helye van a jövőre irányuló időperspektívának (vö. Jacob i. m. 101.). Ugyanígy máshol éppen azt mutatja be, hogy a biológia kutatói számára az időhöz kötöttség részben a tudomány tárgya és a tudományos eredményekhez jutás minimuma, így pedig a tudománytól el-

teni, hogy szerzőink matematikai és természettudományos eredményekről és ezen tudományok történetéről beszélnek. A humán tudományok eredményeiről, teljesítményéről, módszereiről ebben a helyzetben (teljesen érthetően), nem szólnak. Hogy mennyiben tekinthető azokra mégis analógiásan érvényesnek az, amit a tudás más fajtáiról mondtak, itt tisztázatlan marad. A döntő különbségek, amelyek a tudomány különböző formái között fennállnak, nem hanyagolhatóak el, illetve az sem, hogy az újdonságot nem lehet a természet- és humán tudományokban, vagy az irodalom, illetve a művészet terén azonos értelemben felfogni.³⁰ Olyan feladatról van szó tehát, amelynek tisztázására másoknak kell vállalkozniuk. A francia fenomenológia talaján álló elméletek ennek a kihívásnak többszörösen eleget kívántak tenni.

Az újdonság felfoghatósága és a tudatstruktúrák közötti ellentét Husserl szembeni kritikai használata azonban nem mindenkit érintett meg egyforma mértékben. Alexandre Koyré, Husserl egykori göttingeni tanítványa főleg azokat a pontokat emeli ki, amelyekben tanulmányai során a fenomenológia alapítója inspirálta tudománytörténeti és tudományelméleti tevékenységét. A következő önreflexió keretét Herbert Spiegelberg felkérése adta, aki készülő könyve, *A fenomenológiai mozgalom* anyaggyűjtése kapcsán kérdezte Koyré-t Husserlhez fűződő viszonyáról, illetve rá gyakorolt hatásáról:

„Válaszolva a kérdésére: hogy mennyiben vagyok még mindig fenomenológus, nos, ezt magamtól nem tudom elmondani. Husserl mélyen hatott rám, valószínűleg tőle tanultam – tőle, aki nem sokat értett a történelemhez – a történelemhez való pozitív viszonyulást; ezenkívül a görög és a középkori gondolkodás objektivitása, a látszólag tisztán konceptuális dialektika szemléleti tartalmai, az ontológiai rendszerek történeti – és ideális – konstitúciója iránti érdeklődést.”³¹

Egyrészt érdemes lenne megvizsgálni, hogy hogyan hathat egy „husserli”, történeti affinitásokkal csak mérsékelten rendelkező filozófus a történeti perpektívák felvállalására (illetve, hogy mennyiben történetietlen egy ilyen inspiratív szerző). A mi szempontunkból itt viszont érdekesebb, hogy: (a) mit nyerhetünk az újdonsá-

---

választhatatlan. Mint *La logique du vivant* című művében jelezte: „A modern biológia számára az élőlényeket ugyanis az jellemzi, hogy képesek elmúlt tapasztalatokat megtartani és továbbadni.” (Jacob 1970. 11.) Ez adja majd az új variációk megértésének kulcsát is.

³⁰ Ahogy Thomas Kuhn 1962-es alapművében megjegyzi: „Az egyéb alkotótevékenységek többségétől eltérően a tudomány számára az önmagáért való újdonság nem kívánatos.” 169., magyarul 174. (A megtevesztő magyar fordítást az eredeti alapján módosítottam – Z. D.).

³¹ Koyré levele Spiegelbergnek 1953. december 10-én. Az itt fordított teljes szöveget idézi: Jorland 1981. 367. Csupán részletekben olvasható még in: Spiegelberg 1981. 225.

ság felfogásának problémáival szemben, ha arra koncentrálnunk, hogy mit mutatnak fel konceptuális rendszereink, amikor azok intuitív, szemléleti elemeit is feltárjuk; illetve (b) a létezés milyen formái foghatóak fel a tudományos érdeklődés számára. Nagy részben ezekhez a gondolatokhoz, illetve Husserl munkásságának ezekhez a mozzanataihoz kapcsolódnak az alábbiakban olvasható fejtegetések is.

*(C) Ad 2: A husserli felfogás újraértelmezése:
a rétegzett, kiegyensúlyozott ismeretelmélet*

A Husserl által képviselt nézet egy kiegyensúlyozott, rétegzett ismeretelméleté. Ez pedig annyit tesz, hogy igyekszik egyensúlyt teremteni a megismerés különböző formái között, hogy egyik se kaphasson egyértelmű prioritást. Ennek történetileg is meghatározó előzménye meggyőződés szerint nem más, mint Kant filozófiai örökségének egy Husserlnél is továbbörökített gondolata: az emberi megismerőképességek különbözőek, de együttműködnek a megismerés kialakításában. Ebben a formációban azonban egyik sem nélkülözhető és egyiknek sincs több joga a másik fölött. Alapegységük az együttműködés.

Kanttól származik ennek az ismeretelméletnek az alap gondolata. Arról a törekvéséről van szó, hogy érzékiség és értelem szerepét az ismeretszerzésben kiegyenlítsse, és egyenlő szereppel ruházza fel a két megismerő fakultást. Félreértés ne essék, nem a megismerés több forrásának gondolata származik Kanttól, hanem az, hogy ezeket egyenrangúként kezelje és így állítsa együttműködésüket. Ennek megfogalmazását nem csak azon a szöveghelyen találjuk meg, ahol szerzőnk a fogalmak és a szemléletek viszonyáról beszél *A tiszta ész kritikájának* kulcsfontosságú passzusában, a transzcendentális logika bevezetőjében.³² Nagyon fontos részletet ad hozzá a kérdéshez *Az ítélőerő kritikájának* 76. §-a, amely a valóság és a lehetőség megkülönböztetésének eredeteként mutatja be a megismerés két forrásának összefüggését. Ezek szerint ugyanis az emberi értelem sajátossága, hogy a megismerés két forrása kölcsönösen függ egymástól:

„Nem léteznék ugyanis ez a megkülönböztetés lehetséges és valóságos között, ha a megismerőképességek használatához nem lenne szükség két teljesen heterogén tényezőre, nevezetesen az értelemre a fogalmakhoz, illetve az érzéki szemléletekre az e fogalmakkal korrespondáló objektumokhoz. Mert ha értelmünk szemléelő értelem lenne,

³² „Egyik képességet [sem az érzékelést, sem az értelmet – beszúrás Z. D.] sem helyes a másik fölébe helyeznünk.”; illetve a közhelyszerűen ismert Kant-szentencia: „Tartalom nélkül üres a gondolat, fogalom nélkül vak a szemlélet.” B75/A 48. in *AA III/AA IV*, magyarul: *TÉK*. 106.

akkor nem volna más tárgya, mint a valóságos. Ez esetben egyaránt megszűnnének a fogalmak (amelyek egy tárgynak csak a lehetőségét érintik) és az érzéki szemléletek (melyek adnak ugyan számunkra valamit, de anélkül hogy ezáltal azt mint tárgyat engednék megismerni).³³

Az említett gondolatból két pontot érdemes kiemelnünk.

Először is azt, hogy Kant itt magyarázza el a maga legszintetikusabb formájában az emberi megismerés azon tulajdonságát, amelyet a szakirodalom diszkurzivitási tézisnek nevezett (a két ismeretág között zajló folyamatos diskurzusként jellemezve a megismerést).³⁴ A két megismerőképeség elválaszthatatlanságáról szóló elméletek ma is igencsak népszerűek a filozófiai irodalomban, illetve egy olyan tézist képviselnek, amely legfeljebb finomítást és nem annak elvetését kívánja meg. Az alaptézis finomítása két irányba tolódik el. Vagy azt állítják, hogy az egyszerű, minket afficiáló érzéki szemléletek is rászorulnak valamilyen fogalmi rendezettségre³⁵, vagy pedig azt, hogy a konkrét konceptuális feldolgozáson kívül is képesek vagyunk rendezett érzéki szemléletekre.^{36 37}

Másrészt pedig azt, hogy lehetőség és valóság modalitásait ismeretelméleti sajátosságoknak és nem metafizikaiaknak tartja (mert a megismerés szubjektív képességeiből fakadnak). Ennek bizonyítására hozza fel azt az érvet, hogy a transzcendens személyek megismerésének szerkezete mintegy regulatív értelemben határolja be az emberi megismerés képességeit (mert annak egy olyan extrém esetét jelenti, ahol a lehetőség tulajdonképpen ismeretlen módusz). Mivel konstitutív értelemben nem (hiszen nem vonatkozik rájuk érzékszervileg alátámasztható tudás), a transzcendens személyek csak regulatív értelemben foghatóak fel (mint olyan személyek, amelyek nem a mi megismerőképeségeinkkel rendelkeznek).

A Husserl által tárgyalt központi kérdés viszont más irányból ragadható meg: hogyan tudunk felfogni bonyolultabb tárgyiságokat (például imaginárius tárgyakat, transzcendens személyeket), miközben ezek felfogásához semmilyen más, bonyolultabb vagy sajátos megismerőképeséggel nem rendelkezünk? Vagyis amelyeknél *csak és kizárólag* olyan megismerőképeségekkel rendelkezünk, mint a kéz-

³³ AA V. 401–402., ÍK. 322. (76. §).

³⁴ A *diskurzus* terminusa Kant ismeretelméleti alapmodelljének jellemzésére eredetileg Ernst Cassirertől származik. Cassirer éppen az ÍK vonatkozó részeire utalva használja ezt a kifejeést. Vö. Cassirer 2007 (1944). 92–93. A diszkurzivitási téziszhez lásd még Allison 2004 és Allison 2010.

³⁵ Ahogy ennek egyik kortárs értelmezője a spontán fogalomhasználat és a receptív szemléletek közötti kapcsolatra utalva hangot adott: „Habár maga a tapasztalat nem talál jól a spontaneitás gondolatához, még a legközvetlenebb megfigyeléshez kötött fogalmak konstitúciója is részben azáltal fogható fel, hogy a spontaneitás abban milyen szerepet tölt be.” Lásd McDowell 1996. 13.

³⁶ Lásd például Hanna 2006. 94–126.

³⁷ Ehhez lásd még a könyv két, kiemelten fontos fejezetét, a 3.1.1-et és a 3.1.2-t.

zelfogható, középmeretű fizikai tárgyak felfogása esetében. Husserl itt jól felismerhetően nem a kanti típusú konstitutív és regulatív fogalmak használatában látja a megoldás keretét (mint például az *ÍK* vonatkozó és itt is idézett helyein), hanem a konstitutív folyamatoknak a kandinál sokkal bonyolultabb rétegzettségében, és – ami nagyon lényeges – az alsóbb konstitutív szintek mindenkori megalapozó, fundáló voltában. Ennek köszönhető az is, hogy a kanti típusú ismeretelmélet elméleti nívumát felhasználja ugyan, de a kanti filozófiától sokszor egészen radikálisan elhatárolódik. Ahogy egy 1919-ben Arnold Metzgernek címzett levelében, egyik legösszintébb (és részben elnagyolt) önvallomásában fogalmaz: „Humetől hasonlíthatatlanul többet tanultam, mint Kanttól, akivel szemben a legmélyebb antipátiával viseltetem, és aki (ha jól ítélem meg) egyáltalán nem volt rám hatással”.³⁸

Husserl többször fordult olyan kanti filozófiai problémacsoportok legitimitása ellen, mint az *a priori* szintetikus ítéletek, a tiszta értelmi fogalmak vagy éppen a magában való dolog és az *intellectus archetypus*. Fontos megjegyezni, hogy ehhez már igen korán az érzékiség és értelem együttműködésének egy markáns koncepciója társul: „[...] az érzéki kategoriális formája érzéki nélkül nem lehet, érzéki nélkül nem elgondolható”,³⁹ mivel a kategoriális aktusok is az érzékiekben fundált aktusok. Így pedig egy erős, az érzékiség teljesítményeinek leírása által megalapozott antikonceptualizmust fogalmaz meg. Pontosabban a filozófiai fogalmaknak alsóbb rendű (tehát: egyszerűbb) szemléletekben kell fundáltaknak lenniük.

Szisztematikus értelemben szerzőnk Hume módszeréhez látja magát közelebb. Erről több helyen nyilatkozik is. Csakhogy eközben egyre inkább egy felvállaltan tudatos nagy elbeszéléshez kapcsolódva egyik (vagy talán: *a*) legfőbb történeti inspirációs forrását is elmarasztalja, amiért nem tudta megtenni a tiszta fenomenológiához vezető, döntő módszertani lépést.⁴⁰ A kantival szembeállított egyszerű, leíró, propedeutikai diszciplína képe ettől függetlenül, nagyon valószínűen, Hume átfogóbb értelemben vett filozófiai örökségének tudható be Husserlnél.⁴¹

A megoldást pedig abban látja, amit *A filozófia mint szigorú tudomány* kapcsán már hangsúlyoztunk: egy alulról felfelé építkező, propedeutikai módon, lépcső-

³⁸ Husserl levele Arnold Metzgernek (1919. szeptember 4.), in *Hua Dok III/6*. 407–414.

³⁹ *Hua Mat III*. 170.

⁴⁰ Ehhez lásd *Hua VII*. 173., 178., 182., valamint Hume hatásához még *Hua XX/2*. 297. – a *Logikai vizsgálódások* itt idézett előszóvázlatában Husserl ráadásul így fogalmaz: „[A pszichológizmus leküzdésébe való] átfordulást nagyban előkészítették Leibniz-stúdiumaim, az ész- és tényigazságok megkülönböztetésének értelmével kapcsolatos foglalatosságaim, és ez utóbbival együtt Hume *relations of ideas és matters of fact* közötti különbségtévesztésének tanulmányozása. A legutóbbiak elválasztása a kanti analitikus és szintetikus ítéletek közötti különbségtévesztéssel való kontrasztjában elevenen élt bennem és későbbi állásfoglalásaim számára nagyon fontossá vált.”

⁴¹ Hume filozófiájának hasonló értelmezéséhez lásd Demeter 2015. 97–101.

zetesen és szisztematikusan felépített diszciplína kialakításában, amely saját alapfogalmaira is folyamatosan reflektál, ha azokban tisztázatlanságot vagy megalapozatlanságot lát. Az azonos rangú, egymással együttműködő ismeretretegek koncepcióját megtartja, miközben igyekszik megszabadulni a koncepcióban megjelenő olyan bonyolult fogalmaktól, amelyeket nem lehet az egyszerűbb rétegek alapján érthetőbbé tenni. Amennyiben egy bonyolult fogalom elveszti az őt fundáló egyszerűbb szemléletekkel való kapcsolatát, szükségünk van arra, hogy visszavezessük azokhoz az egyszerűbb szemléletekhez, amelyek a fogalmi elemzés előfeltéveit tisztázzák, és így ismeretfilozófiai értelemben kiegyensúlyozzák azokat.

Az itt érintett két kérdés remélhetőleg segítséget nyújt majd ahhoz, hogy a soron következő fejezetek koncepciójának szintetikus (és nemcsak történeti) keretét megértsük. A történeti vizsgálatokat végig megpróbáltam egy szintetikus-tartalmi célnak a szolgálatába állítani: Husserl filozófiájára komplex, rétegzett ismeretfilozófiaként tekintsünk! De most lássuk, hogy hogyan épül fel maga a szöveg, milyen műfaji sajátosságoknak igyekszik megfelelni és melyek annak konkrét állításai.

I 0. Előzetes megfontolások

0.1. Mérlegelt szakirodalmi álláspontok

Munkámat rövid lélegzetű tanulmányként jellemezném. Ebben egy olyan koncepciót vázolok fel, amely szempontokat adhat Husserl életművének egy értelmezési tendenciájához. Ez vagy rákényszerül a szerző szövegeinek *globális, átfogó ismeretére*, vagy pedig a terjedelmes életmű *bizonyos szövegeinek mikroelemzése* révén kíván eljutni következtetéseihöz.

Az alábbiakban öt fejezetre osztva tekintem át az egyik olyan lényeges kérdést, amelyet Husserl bölcseleti életművével kapcsolatban nem lehet elegendően tárgyalni: *hogyan kapcsolódik Husserl korai filozófiája szerzőnk kései munkáihoz?* Ez a kérdés nem egyértelműen filozófiatörténeti probléma, hanem inkább annak értelmezéséhez kapcsolódik. Legalábbis a szakirodalom túlnyomó részének áttekintése nyomán hajlamosak vagyunk erre a következtetésre jutni. A szakirodalom ugyanis általában híján van azoknak a szövegeknek, amelyek a korai és a kései Husserl viszonyának tárgyalásában egyértelmű tisztázó szándékkal lépnének fel. Inkább arra az álláspontra helyezkednek, hogy a meglévő szövegek korpuszát kiegészítő értelmezésnek vessék alá, ahol az értelmezést – rendeltetése szerint – ott használják, ahol a történetileg dokumentált anyag cserbenhagyja a tudóst. Ennek két okát látom.

a) Az egyik az, hogy a feldolgozandó anyag óriási mennyisége nem teszi feltétlenül lehetővé egy átfogó munkán belül ennek a kérdésnek a tisztázását. b) A másik viszont az, hogy legtöbbször a szakirodalomban szereplő eminens szerzők is hajlamosak arra, hogy filozófiai írók és általában valamilyen elméleti szövegen dolgozó írók átfogóbb életművén belül *jól körülhatárolható* álláspontokat különítsenek el. Ezeknek a kapcsolatba hozása azonban legtöbbször végtelen nehézségekbe ütközik. Hogyan is lehetne egyértelmű álláspontokat egymással nem-kritikus módon kapcsolatba helyezni, ha egyszer eleve olyan álláspontokról van szó, amelyek jól körülhatárolhatóak és egymástól határozottan elválaszthatóak? Mi biztosítja a két igen jól elhatárolható szemléletmód szerves kapcsolatát? Vagy éppen mi biztosítja ezek *nem-szerves* kapcsolatát, méghozzá úgy, hogy annak valami újdonság értéke is legyen? Kész álláspontokból kiindulva ugyanis meglehetősen könnyű

azok diszkontinuitását állítani, majd mindezt kimutatni. Van-e egyáltalán első és második álláspont? Vagy inkább bizonyos jellegzetes témákról beszélhetünk és kell beszélnünk, tehát olyanokról, amelyek végigkísérik egy szerző életművét, és amelynek vizsgálatában egy konklúzió többször, néhol kevésbé, néhol jobban megalapozva is megjelenik?

0.1.1. Példa: Husserl az időről és a történelemről. Két álláspont összehétközhetetlensége

Problémánk, vagyis vulgárisan a „korai” és a „kései” Husserl kapcsolatának tárgyalása tekintetében kitérített jelentősége van annak, hogy reflektáljunk az idő fenomenológiájára és a történelem filozófiájára fenomenológiai tárgyalásának egymásra gyakorolt hatására. Hogyan kapcsolódik össze egymással Husserl felfogása az időről és Husserl elképzelése a történelem problémájáról? Az idő felfogása és a történelem felfogás között nyilvánvaló kapcsolat van. Az, hogy hogyan viszonyulunk az időhöz, nyilvánvalóan kapcsolódik ahhoz, hogy hogyan viszonyulunk személyek, korok és eszmék történeti távolságához.

Az említett probléma azért kitérített példája a mi kérdésfelvetésünknek, mert Husserl időfenomenológiájába habár olyan téma, amely mintegy egész aktív alkotói periódusát végigkíséri, megjelenését tekintve viszonylag korai, mert az 1900-as évek első évtizedéhez, illetve más elképzelések szerint még a tizenkilencedik század utolsó fél,⁴² illetve teljes utolsó⁴³ évtizedéhez kötődik. Másrészt pedig azért tekintünk erre kitérített figyelemmel, mert Husserl intenzívebb foglalatalkodása a történelemmel filozófiájának kései produktuma, főleg a harmincas évek, annak is inkább a második felének terméke.⁴⁴

A jellegzetes filozófiai megközelítésmód itt a következőképpen hangzik: hogyan jutott el Husserl az idő felfogásának, az idő tudatának vagy az idő konstitúciójának felfogásától a történelem felfogásához. Vagy egyáltalán el lehet-e jutni ezen az úton az idő tudatától a történelem vizsgálatáig? A kései és a korai Husserl között tehát ezen az úton kapcsolatot lehet-e egyáltalán teremteni?

Ezekre a jellegzetes kérdésekre jellegzetes válaszok születettek a Husserl-értelmezés több évtizedes történetében, amelyek közül itt néhányat szeretnék kiemelni szempontjaim szemléletesebbé tételének érdekében. Elképzelésem szerint ugyanis itt jól meghatározott álláspontok egymáshoz való viszonyáról van szó,

⁴² Bernet 1985.

⁴³ Sokolowski 1970.

⁴⁴ Lembeck 1988, Steinbock 1995.

vagyis időtudat és történetfilozófia, illetve történeti genezis és történelem egymással nagyrészt összebékíthetetlen álláspontjairól, amellyel Husserl többé-kevésbé tisztában volt, de amelyet sohasem tudott igazán megoldani. Azonban a Husserl által megtett út mindig az időtudattól a történelem tudatának irányába halad, vagyis Husserl folyamatosan az időtudat vizsgálatától a történetfilozófia felé irányult és éppen ez okozza a legnagyobb nehézségeket.

a) Husserlnek a történelemről szóló szövegeire már igen korán reflektált Paul Ricoeur egy fontos tanulmánya.⁴⁵ Ennek egyik lényeges belátása, hogy miközben az idő felfogása a belső időtudat teljesítménye, közben a történelem vizsgálata már csak annak okán sem tartozhat ide, mert az *külső* információk dokumentációjáról és ezek értelmezéséről szól. Miközben az időtudat a tudat vizsgálatának legalapvetőbb szintje, vagyis a tudat működésének kulcsa, a történelem problémája nem oldható meg a tudat vizsgálata által. „Tulajdonképpen a tudatélményeknek más tudatélményekkel való elsődleges kapcsolata, ez a proto-szintézis idő, de nem egyben történelem is. A történelem kívül van, az idő pedig a tudat maga.”⁴⁶ Ugyanakkor mégiscsak elképzelhető az, hogy a történész vizsgálódásainak ismeretfilozófiai áttekintésével a fenomenológia a történetfilozófia számára „útjelző” szolgáljon.⁴⁷ Az időtudat és a történetfilozófia kapcsolatát „alulról felfelé” kell tárgyalni. Vagyis az időtudat egyszerű belső problémái és a történeti megismerés bonyolult külső problémái közötti alacsonyabb és a magasabb komplexitási fok közötti utat, alulról felfelé kell megtenni. Ezt a gondolatot Ricoeur néhány évvel később is említette, de immár sokkal explicitebb módon. Érdekes itt szerzőnk véleményét hosszabban is idézni:

„A »Logikai vizsgálódások« 1901-ben kategoriális szemléletről alkotott elmélete igen nagy eredménynek tekinthető, amennyiben a lényegek realizmusának naivitásán kívül gondolják el azt. Nem teljesen érthető, hogy miért lesz az észlelés fenomenológiájának áldozatává. [...] Hiszen a *fundációs* viszony nem egyszerűen annyit jelent, hogy visszatérünk az észlelés legelsődlegesebb rétegéhez, hanem egy olyan felvetést, újítást, amelynek nyomán a kategoriális szemlélet, az értékek állítása és a személyek felismerése az észlelt világ horizontján bukkan majd fel. A konstitúció feladata két mozzanatot kíván meg: az egyik regresszív és felülről lefele halad [...], alapjában ez a Hume-i út [...]. A másik mozzanat pedig progresszív, alulról felfelé halad, és kompenzálja az előbbi azzal, hogy kritika alá vonja az újító szintéziseket és a logikai, axiológiai és személyes szintű felvetéseket az észleltség horizontján keresztül. Ez a Kant által, a *Kritika* legfenomenológiaiabb

⁴⁵ Ricoeur 1949.

⁴⁶ I. m. 27.

⁴⁷ I. m. 28.

részeiben (imagináció, sémák, az tapasztalat analógiái stb.) járt út, amelyet Husserl megragad, de el is hagy.⁴⁸

Ricoeur érvelési kerete sokkal összetettebb, mint amit tanulmányunk jelenlegi fázisában teljes mértékben igénybe vehetnénk. Az azonban rögtön megállapítható, hogy valami olyasmit hiányol a kései Husserlben, amit a korai Husserlben még következetesen fel lehet lelteni, vagyis a bonyolult ismereteknek a megismerés szabályszerűségeiben való gyökerezettségét. Ez szerinte a korai Husserl kategoriális szemléletében ugyan még jelen volt, de később két dolognak is áldozatul esett. Az egyik az, hogy Husserl a későbbi szövegeiben már egyfajta naiv lényegtan áldozatává vált, a másik pedig az, hogy túlságosan is áttért az észlelés alapstruktúráinak vizsgálatára és ezáltal feladta korai, a kategoriális szemléletekről szóló elméletének eredményeit. Ezek az állítások a tudomány jelenlegi állásánál nem nevezhetőek megalapozottnak,⁴⁹ de világosan arra mutatnak, hogy Husserl nem abba az irányba haladt, amelyet eredetileg kijelölt magának: a bonyolult ismereteket alapos kritikának kell alávetni a tudati szintézisek működésének feltárása révén. A történelem vizsgálatának is ezen az úton kellett volna haladnia. De Husserl letért erről az útról, mégpedig úgy, hogy csak a kései szövegekben tudott erre visszatalálni. Ez viszont – ilyen feltételek mellett – már tulajdonképpen megvalósíthatatlan volt. Husserl nem tudta követni az alulról felfelé vezető utat, mert túlságosan is arra összpontosított, hogy az alapvető vizsgálatokat végezze el, ezzel viszont a történelem vizsgálatát közvetlen módon az észlelés vizsgálatával kötötte össze, amely nem bizonyult keresztülvihetőnek.⁵⁰ Habár egy ilyen, alulról felfelé vezető vizsgálat lehetőségét Ricoeur nem zárja ki, de Husserl hozzáállásának köszönhetően mindez nem valósulhatott meg.

b) Nagyon hasonló kritikai éllel vágott bele Husserl korai időfenomenológiájába és kései történelemfelfogása kapcsolatának vizsgálatába Elisabeth Ströker is. Értelmezésében időtudat és történeti idő összebékíthetetlenek egymással, és ez nem

⁴⁸ Ricoeur 1953. 156–157.

⁴⁹ Az „ideál absztrakció” nem egyszerűen naiv lényegtudat, hanem a kategoriális szemlélet egy fajtája. Lásd Lohmar 1998. 183. kk., illetve Lohmar 2000. Lásd még *HLV.* 103–128. A lényeglátás, a lényeg felfogásának kérdését Husserl a legkésőbbi szövegeiben is a kategoriális szemlélet által nyújtott értelmezési kerethez hasonlóan fogta fel. Vö. ehhez még jelen tanulmány 2. mellékletét.

⁵⁰ Az *Idő és elbeszélés* nagylélegzetű történeti áttekintésének Husserlről szóló részében Ricoeur hasonlóan markánsan fogalmaz időtudat és a történelem kapcsolatáról: „Azt kellene tudnunk, hogy az immanens és transzcendens egységek konstitúciójának analóg volta nem ítéli-e körbenforgásra a teljes kísérletet? A belső időtudat fenomenológiája a belső intencionalitásba kevert objektíváló intencionalitással terhes. Vagy másképpen mondván, az emlékezés első fokát csak a második teheti olyan dologgá, amely egyben tartós is.” Ricoeur 1985. 82.

Husserl álláspontjainak eltolódásából következik (mint az előbbi példánkban Ricoeur-nél), hanem abból, hogy az idő és a történelem fenoménjei egymástól radikálisan különböznek, vagyis olyan álláspontokhoz kötődnek, amelyek egymással tulajdonképpen összehétközhetetlenek. „Kétségtelen – írja Ströker –, hogy minden történelem időbeli genesis. De ebből arra következtetni, hogy az időbeli genesis már történelem is, nem csak rossz következtetés lenne, hanem ellentmondana a fenomének jellegének.”⁵¹ A történeti információk keletkezéséhez ugyanis arra van szükség, hogy azok pontos időbeli helyét kijelöljük, vagyis időbeli körülményekhez kössük őket. „Ameddig egy objektumot csak és egyedül az időileg nem elhelyezett előbb és utóbb kontextusában vizsgáljuk, addig azt nem tekinthetjük történeti objektumnak. Hiszen erre csak akkor kerülhet sor, ha idői helyét rögzítjük és ezáltal azt a történeti megértésébe bevonjuk.”⁵²

Husserl ezt a nehézséget nem tudja feloldani és nem tudja elkerülni az ebből származó apóriákat, mert „bizonyos jelek arra engednek következtetni, hogy [...] kései, az idő problémájáról írt munkáiban a történelmet is időproblémaként fogta fel, még ha megoldása olyan módszertani nehézségekbe ütközött, amelyek aligha tekinthetőek leküzdhetőeknek.”⁵³ Husserl megkísérelte egymáshoz hangolni az idő tapasztalati és történeti működését, de ez a kísérlete tulajdonképpen meghiúsult, mert nem tudta áthidalni azt a szakadékot, amely a két fenomén lényegi különbsége között húzódik.⁵⁴ Ez a két fenomén pedig két különböző álláspontot kíván meg. Husserl éppen ott a legsebezhetőbb, ahol ezeknek az álláspontoknak a különbségét feladja.⁵⁵

c) Husserl történelemfelfogásával kapcsolatban sokáig uralkodó álláspontot képviselt Karl-Heinz Lembeck könyve.⁵⁶ Lembeck kiindulópontja rendkívül szépen összefoglalja e két elkülöníthető probléma tárgyalásának keretét. Művének bevezetésében úgy fogalmaz, hogy:

⁵¹ Ströker 1987a. 149.

⁵² I. m. 157–158.

⁵³ Ströker 1987b. 188.

⁵⁴ Vö. még Ströker 1987b. 213: „Azt, ami egy történés folyamatos tartamában rejlik, alijában mind tovább bonthatjuk. Csak hogy végül ez olyan egyes idői tartamokra bomlik, amelyek már nem a történeti idő tartamai.”

⁵⁵ Nagyon hasonló még ehhez Orth 1999 véleménye is. Időtudat és történelem nem értelmezhetőek ugyanabban a keretben. „Természetesen a genesis minden lehetséges történelem alapja, azonban nem maga a történelem. Derridának igaza van, amikor azt mondja, hogy az intencionalitás a történetiség gyökere. Amikor viszont arra hajlik, hogy geneszt a történelemmel egyenértékűnek tekintse, eljuttassa szempontjának érvényességét.” 82–83.

⁵⁶ Lembeck 1988.

„Husserl történetfilozófiai kísérleteinek érdemi része abban nyilvánul meg, hogy a történelem, mint világ-, kultúra- és szellemtörténet fenomenológiailag visszavetítendő az intencionális szubjektivitásra. A transzcendentális történelem a ténytörténet konstitutív apriorijának bizonyul. Azonban a genesis és a történelem belső összefüggése, amely egy transzcendentális fenomenológiai talajon mozgó történelemelmélet elégséges feltétele lehetne, Husserlnél nem kerül rendszeres kifejtésre.”⁵⁷

Szerzőnk a kérdést a következőképpen teszi fel: Hogyan értelmezhető Husserl filozófiája történetfilozófiaként, vagy inkább hogyan értelmezhető Husserl bizonyos kései foglalataskodásai a történelem problémájával történetfilozófiai kísérletekként? Csakhogy Husserlnél két határozottan különböző álláspontot vélünk felfedezni: a korai ismeretfilozófiát és a kései „történetfilozófiai” kísérleteket. Lembeck a már eddig is említett érvehhez nyúl: történeti genesis és a történelem egymástól határozottan különböznek. A történeti genesis olyan probléma, amelynek érintését Husserlnél többször tetten érhetjük a belső időtudat elemzésében vagy azokban a kísérletekben, hogy a szubjektív életvilágok szerkezetét tisztázza. A történelmi hagyományozódás kérdését azonban nem köti rendszeres módon ezekhez a kérdésekhez. A két megközelítésmód összebékítése adná a felvetett filozófiai kísérlet sikerének zálogát. Lembeck nem állítja azonban, hogy mindez nem megvalósítható. Csupán annyit, hogy mindez Husserlnél „nem kerül rendszeres kifejtésre”. Vagyis értelmezői munkával megtehetjük az első lépéseket a két határozottan különböző elem összehangolására.⁵⁸

Ezeknek a sztenderd értelmezéseknek a problémáira a frissebb szakirodalom úgy próbált válaszolni, hogy megkérdőjelezte Husserl történetfilozófiai, illetve történelemelméleti ambícióit. Nem biztos, hogy helyénvaló, ha a történeti információk hagyományozódásának az időtudatban vagy a szubjektív-közös életvilágban való gyökerezettségét valamilyen történetfilozófiai irányultságként azonosítanánk. Sebastian Luft néhány éve így nyilatkozott erről a kérdéstről:

„Nem kelthetett tehát túl sok ellentmondást az, hogy az életvilág, a fakticitás és a történelem között kapcsolat áll fent. Csakhogy a kutatásban ennek a kérdésnek a megválaszolására főleg a történelem oldaláról került sor, pontosabban abból a szempontból, hogy a fenomenológia mennyiben működhet történetfilozófiaként. Azzal a kérdéssel szemben, hogy az életvilág mennyiben lehet eleme a történetiségnek, én szeretném megfordítani

⁵⁷ I. m. xii.

⁵⁸ Lembeck kísérlete azonban tudtommal máig az egyetlen, amely rendszeres formában igyekszik kifejteni azokat az elveket, amelyek Husserlnél felhasználhatóak a történelem tágabb értelemben vett tanulmányozására.

a problémát és arra kérdezni, hogy az életvilág fenomenológiai elmélete, a maga konstitúciójának tisztázásában, mennyiben szorul rá a történelemre.⁵⁹

Luft állásfoglalása az előbbiek fényében viszonylag meglepő lehet. Azt mondja: természetesnek tűnik, hogy a történelem és az emberi cselekvések életvilághoz kötöttsége közötti kapcsolat fennáll. Ellenben ennek a kapcsolatnak a fennállását azzal is ki lehetne mutatni, ha nem a fenomenológia történetfilozófiaként való működésének esélyeire kérdezzük rá, hanem arra, hogy a mindennapi életvilágokban a mindennapi cselekvés és megismerés fenoménjeihez mit tesz hozzá a történelmi megismerés. Első látásra, főleg a kérdésfelvetés irányváltására tett megjegyzés miatt úgy tűnik, mintha Luft kiinduló gondolata ugyanúgy két álláspontnak (mindennapi megismerés és történelmi megismerés) az összebékítése lenne, két olyan álláspontnak, amelyet alapvetően nem lehet összebékíteni. Alaposabban átgondolva azonban a kiindulópont egészen más. Lehet-e úgy tekinteni a történelemre, mint ami ugyanúgy természetes része az emberi tudat hétköznapi működésének, és ha igen; akkor milyen módon? Lehet-e a történelem konstituens eleme a mindennapi megismerésnek; és ha igen, akkor milyen módon? Ezek az kérdések főleg arra irányulnak, hogy a megismerés vizsgálatában számolhatunk-e olyan bonyolult összefüggésekkel, amelyek ugyanolyan nélkülözhetetlen részei a világban való tájékozódásunknak, mint az első látásra ennél jóval egyszerűbb észlelések, kinesztézisek vagy a predikatív aktusok szerkezete és ezek használata.

A kérdésirány megfordításának van egy másik vonzata is. Mégpedig az, hogy így nem arra irányulunk, hogy *hogyan ismerhető meg a történelem*, vagyis nem arra, amit általában a *történelmi megismerés elméleteiben* (egyszerűbben: történelemelméletekben) vizsgálunk. Illetve arra sem, hogy a történelmet milyen központi eszmék és nézetek, milyen központi elvek irányítják, vagyis arra sem, amit általában a *történelem filozófiájában* vizsgálunk. A kérdésirány megfordításában egy ismeretfilozófiai irányultság bontakozik ki, amely a megismerést olyan többrétegű konstitúciós teljesítményként kezeli, amelynek a történelem és az idő konstitúciója egyaránt része, ugyanúgy, ahogyan más bonyolultsági fokon álló teljesítmények is, mint a passzív szintézisek vagy később a pre-predikatív tapasztalat formái. Ez az „ismeretfilozófia” transzcendentális, vagyis egy lehetséges tapasztalat vagy tapasztalati összefüggés lehetőségfeltételeinek vizsgálata. Tehát az életvilág tapasztalati formáinak tárgyalása a mindennapi életvilágban való berendezkedésünk

⁵⁹ Luft 2005. 16. Luft itt szembehelyezkedik Lembeck azon tézisével, hogy „a transzcendentális genezis a ténytörténelem konstitutív apriorijának bizonyul.” (Lembeck i. m. xii)

lehetőségének vizsgálatát adja.⁶⁰ Ezeknek a lehetőségfeltételeknek a sorába illeszkednek be a történelem konstitúciójának lehetőségfeltételei is. Ennek három következményét szeretném kiemelni:

(1) A kérdezési irány megfordítása nem egyszerű hangsúlyeltolódás egy már meglévő dilemmán, vagyis az idő és a történelem összebékíthetlenségének problémáján belül. A történelem nem *egy kitüntetett kérdezési irány*, hanem maga is része egy átfogó ismeretfilozófia célkitűzésnek, amely tisztázni kívánja, hogy hogyan értelmezhetőek egy életvilág és a mindennapi tapasztalatfolyamat keretében annak eltérő bonyolultsági fokán megragadható mozzanatai.

(2) Ugyanakkor a fenomenológia és a fenomenológia filozófia – legalábbis Husserlnél – nem válik *ketté*: egyrészt a transzcendentális ismeretelméleti (a megvalósuló megismerés lehetőségfeltételeire irányuló) kérdésfelvetést tárgyaló, másrészt pedig a mindennapi tapasztalatokban felbukkanó többé és kevésbé rendhagyó fenomének feldolgozásának tudományává válik.

(3) Ezekből a megfontolásokból egyre határozottabban tűnik ki az, hogy Husserl ismeretfilozófiájának áttekintése meghatározó lehet az általa feldolgozott témák összefüggésének tekintetében. Pontosabban: Husserl ismeretfilozófiája olyan keretet nyújthat, amelyen belül a sokszor eltérő célkitűzéseinek vizsgálata egységes irányultságot kap. Ennek az egységes irányultságnak az összekötő erejét, vagyis a tulajdonképpeni egységtartalmát, végül is az adja, hogy Husserl saját filozófiáját olyan transzcendentális ismeretfilozófiaként fogja fel, amelynek bármely bonyolultsági fokon álló tapasztalat is konstituens eleme lehet. Ugyanakkor nem zárja ki, hogy ezek a konstituens tapasztalatok egymással összekeveredjenek, életvilágunkban a legbonyolultabb, egyenesen legbizarrabb keverékeket alkossák, szinte megoldhatatlan interperszonális dilemmákat, kulturális hovatartozások befolyása révén létrejött gyökeresen ellentétes tudományos nézeteket állítsanak elő.

Ennek az egységes tendenciának a jegyében szeretnék jómagam is eljárni, elsősorban azért, mert Husserl filozófiájának egysége tekintetében egy olyan, viszonylag széles körű és ugyanakkor semleges álláspontra helyezkedhetek, amely annak egyik népszerű témáját sem tekinti elsőprő jelentőségűnek.

⁶⁰ Vö. Luft 2005. 25. Itt többek között arra tér ki, hogy a mindennapi életvilág filozófiai-ontológiai státusa sohasem választható el annak ismeretelméleti státusától. „Az ontológia, módszertanilag a világ mint az életvilág fenomenológiájaként, nem egy a transzcendentális fenomenológiától – mint transzcendentális tudat-tudománytól – elválasztott diszciplína. »Ontológia« (az életvilág tudománya) és »episztemológia« (tudat-tudomány) ilyen elválasztása mesterséges volna.”

0.1.2. A tanulmány elhelyezése a kortárs szakirodalmi törekvések között

Még egyszer szeretnék szólni tanulmányom módszertani önbesorolásáról. Röviden összefoglalom néhány kortárs Husserl-értelmezés módszertani konzekvenciáit és végül arra az álláspontra helyezkedek, hogy ebben a szövegben nem végzek filozófiai vagy hatástörténeti mikroelemzést, sem teljesen átfogó, globális szöveg-elemzést nem hajtok végre. Inkább azt az irányt választom, amely egy jellegzetes Husserl-műnek (itt a *Formális és transzcendentális logikának*) a nagy tematikus egységeit elemezve visszautalom azokat a legkorábbi, illetve a kései Husserl néhány jellegzetes és népszerű célkitűzéséhez. Ezzel szándékaim szerint inkább olyan filozófiatörténeti kutatások és filozófiai értelmezések szükségességét mutatom fel, amelyek tovább árnyalhatják Husserl globális, de változatos ismeretfilozófiai tendenciáinak megértését, illetve elősegítik ezek egymásra tett hatásának tanulmányozását.

Az elmúlt évek kutatásaiban éppen a *bevezetőben említett két tendencia* jelenléte erősödött meg. A Husserl-szakirodalom nagyon hangsúlyossá tette, hogy a szerzőnkről adott elemzéseknek vagy arra kell koncentrálniuk, hogy az életmű egy igen kis szeletét a legminuciózusabb mikroelemzésnek vessék alá, vagy pedig arra, hogy egy téma globális ismeretén keresztül nyújtsák a filozófiai fejlődés látletét.

(1) A Husserl filozófiájának kezdetére vonatkozó elemzésekben⁶¹ tűnt fel az a gondolat, hogy fenomenológiájának alaptémáit illendő lenne nem csak *Az aritmetika filozófiája* című debütáló filozófiai munkájában (1891), hanem *Az aritmetika filozófiája* bizonyos részeinek textuális alapját képező, *A szám fogalmáról* címet viselő habilitációs értekezésében is keresni. A korai Husserl szövegeiben felbukkanó témák hatástörténeti vizsgálata alapján kiderült, hogy a szimbolikus szemléletek eredetére, használatának elveire, az idő szerepének megismerésbeli tisztázására vonatkozó vizsgálatok nem egyszerűen egy mindent felforgató elme sokszor beláthatatlanul hatalmas meglátásai, hanem egy a filozófia bizonyos részterületeiből felkészült gondolkodó szintetikus képességének bizonyítékai. Husserl nem annyira kreatív gondolkodó, mint inkább egy olyan elme, aki az áttekintett anyag szisztematikus összefüggéseire, szerkezetére és az abban megjelenő vezérgondolatok következetes azonosítására vállalkozik. Ezért nagyon fontos minden egyes téma, minden egyes mű és előadás mikrokontextusának áttekintése. Ennek a

⁶¹ Ierna 2006 (I-II.) Carlo Ierna érvelése szerint óriási jelentősége van annak, hogy Husserl legkorábbi filozófiai műveinek kiadásába filológiai tévedések, vagy elnagyolt történeti rekonstrukciók, téves kéziratdatálások csúsztak. Lásd még ehhez Ierna 2008.

mikrokontextusnak a felderítése pedig azért is lehetséges, mert Husserl értelmi munkájának dokumentumai hihetetlen bőségben maradtak ránk.

Más vizsgálatok Husserl filozófiájának kezdeteiről továbbá arra a következtetésre jutottak, hogy a kései Husserl bizonyos népszerű témái már igen korai írásaiban is fellelhetőek, vagyis nem egy egyre gazdagodó életmű fejlődéstörténetének folyamányai.⁶²

Az ilyen (már elvégzett) mikrokontextuális vizsgálatnak több eredménye is volt. Az egyik az, hogy bebizonyította: Husserl filozófiájának kezdetei sokkal régebbre vezetnek vissza, mint ahogyan azt bizonyos slágertémák elemzéséből megtudhattuk. Ezzel pedig kiderülhet, hogy a népszerű témák vizsgálatának kötelessége lenne visszatekintenie az eredeti hangsúlyokra, amelyek messzebről eredeztethetőek, mint azt egyébként gondolnánk. A másik eredmény ennél sokkal átfogóbb. A korai Husserl számára bizonyos komplex következtetések, gondolatok, már igen korán készen álltak (pl. az, hogy hogyan hagyományozódnak bizonyos információk a történelemben),⁶³ ellenben lemondott ezek tágabb kifejtéséről, ameddig nem volt tisztában az ezeknél egyszerűbb kérdésekre (pl. a logikai aktusok deskriptív tisztázhatóságára) adható minél pontosabb válasszal. Így a korai szövegek minél alaposabb vizsgálata fontos addendummal szolgálhat a kései szövegek értelmezéséhez: melyek azok a témák, amelyek miatt Husserl elhalasztotta – kései filozófiájának nyelvén megfogalmazva – a történeti és interszubjektív hagyományozódás vagy éppen a filozófiai elméletalkotás önreflexivitásának vizsgálatát? Husserl valóban a történelmi hagyományozódás, az interszubjektív megértés, valamint a filozófia önreflexivitásának kérdését tekintette a legösszetettebb problémáknak? Ezek a kérdésfelvetések pedig ahhoz is hozzájárultak, hogy felerősödjön az úgynevezett „átmeneti periódusok”, vagyis Husserl életművének a hagyományos értelemben vett nagy korszakai közötti periódusok vizsgálata. A vizsgálódás homlokterébe került a transzcendentális idealizmus Husserl fenomenológiáján belüli kialakulása,⁶⁴ vagy a filozófiai önreflexivitás tárgyalásmódjának kialakulása.⁶⁵ Ugyanakkor születtek átmeneti periódusokról szóló tanulmányok. Ezek azt mutatták fel, hogy Husserl olyan témák esetében, amelyeknek tárgyalását korábban túl bonyolultnak tartotta, végül hogyan jutott el azokhoz a tisztázó jellegű elemzésekhez, amelyek a már

⁶² Vö. Schuhmann 1990/91.

⁶³ Sommer 1985 már például nagyszerűen példázza ezt a koncepciót, azonban nem dolgozza ki az általában a kései Husserlnek tulajdonított, de a korai művekben is megjelenő témák mikrokontextusát. Ettől függetlenül elemzésében Husserl korai (1891) *jelelmélete* nem más, mint egyfajta „szemiotikai történetfilozófia”. Vö. i. m. 138. kk.

⁶⁴ Vö. Lavigne 2005 és ennek kritikájáról Jacobs 2007.

⁶⁵ Vö. Bruzina 2004 és Luft 2002. Luft művének kritikájához Sokolowski 2005.

korábban megfogalmazott következtetéseket mind jobban alátámasztották, és így érthetővé tették, hogy ugyanazt a következtetést hogyan lehetett egymástól mégoly távoli korszakokban is levonni.⁶⁶

Husserl életműve korai és átmeneti fázisainak mikrokontextuális elemzése bizonyos értelemben válaszol azokra az értelmezési törekvésekre, amelyek Husserlben valamely huszadik századi társadalmi jelenség teoretikusának arcélét csillanították fel.⁶⁷ Husserl életművének elég értelmezési potenciálja marad annak szűkebb értelemben véve is kutatható történeti fejlődésén belül!

A korai Husserl mikrokontextuális elemzésének hasznát ugyanakkor nem lehet eléggé méltatni abban, hogy Husserlt olyan filozófusként kezeljék, aki korának vezető filozófiai-tudományos diskurzusában lényeges, és folytonosan elemzendő, kutandó helyet töltött be. Husserl fontos referenciapont lehet minden 20. századi filozófia történetével foglalkozó könyv számára. És nem feltétlenül azért, mert „fenomenológiája” valóságos mozgalmat indított és hozzájárult a kortárs filozófia továbbra is élő és aktív irányzataihoz (a kortárs fenomenológiákhoz vagy fenomenológiai filozófiákhoz), hanem azért, mert Husserl úgymond fizikálisan is részt vett azoknak a filozófiai témáknak a tizenkilencedik és huszadik század fordulóján zajlott megvitatásában, amelyek a huszadik században az úgynevezett analitikus filozófia fő témáivá váltak.⁶⁸ Husserl visszkapcsolása a jelenkori filo-

⁶⁶ Az egzakt tudományos térfogalom például valóban a mindennapi szemléletek térfogalmából ered, mivel az emberi kinesztézisek bizonyos proto-idealizációkat tartalmaznak. Erre az eredményre jut Sinigaglia-Giorello 2007, miután áttekintette Husserl 1916-os kinesztézis elemzéseinek az 1907-es „térelőadással” való kapcsolatát.

Jagnow 2006 a formális tudomány életvilágra való alkalmazhatóságának problémájából indul ki és arra az álláspontra helyezkedik, hogy Husserl kései kísérletei ennek meghatározására (pl. ebből a szempontból ideáltipikus *Válság* 9. §-sa és ugyanannak III. melléklete) egyáltalán nem tartalmaznak érett, jól meghatározható álláspontot. Értelmezése szerint Husserl már jóval a *Válság* előtt kidolgozta annak elméletét, hogy milyen módon lehet a formális tudományokat a mindennapi szemléletekre alkalmazni. Ennek két mozzanata van: „hogyan alkalmazhatók a formális vizsgálódás eredményei a geometria terére, és másodszer, hogy a geometria eredményei hogyan alkalmazhatók a szemléleti térre, a mindennapi tapasztalat terére. A *Válság*ban Husserl a második kérdésre válaszolt” (i. m. 68.) Tehát adós marad az első kérdés megválaszolásával, amelyet megtalálunk az 1910-es évekig írt szövegeiben.

⁶⁷ Buckley 1992 és Dodd 2004 mindketten a „válság”-téma kérdését boncolgatják. Buckleytól származik az az elképzelés, hogy Husserl a „válság” vezérmotívuma tárgyalásával hidalja át a filozófiájának egyéb részterületein meg nem oldott vagy meg nem oldható problémákat. (Különösképpen: Buckley, i. m. 55–78.)

⁶⁸ Vö. Rosado Haddock–Ortiz Hill 2003. Ahogy Claire Ortiz Hill a könyv bevezetőjében fogalmaz: „Husserl egy kiterjedt időszakban (19. életévétől 57 éves koráig!) szoros viszonyban állt korának legnagyobb és legbefolyásosabb német matematikusaival, olyan emberekkel, akikkel Bertrand Russell vagy Gottlob Frege ritkán vagy egyáltalán nem is léptek kapcsolatba. Husserl hosszasan és keményen birkózott azokkal a gondolatokkal, amelyek az analitikus filozófiát megalkot-

zófia keletkezését előrevetítő matematikai, logikai és természettudományos vitákba így nem csupán egy azóta klasszikussá vált történeti filozófiai irányzatot tesz sokszínűbbé és izgalmasabbá, hanem a szisztematikus filozófiai érvrendszerek finomítása szempontjából is hatalmas nyereség.

(2) Az időtudat problémájának újbóli áttekintése nyújtotta a másik lényeges perspektívát Husserl életművének elemzése számára. Az új elemzések⁶⁹ már kezdenek úgy tekinteni Husserl időfenomenológiájára, mint ami nem feltétlenül egy régi és egy új álláspont hadakozásának, vagy egy folyton meghaladott álláspont újragondolásának terepe, hanem egy olyan összefüggő témájú vizsgálódás, amelynek nem önállóan, hanem Husserl átfogó filozófiai törekvései tekintetében van igazán értelme.

Az időelemzések problémája nem csak az észleléssel való kapcsolatában, az abszolút belső időtudat koncepciójának kimunkálásában,⁷⁰ az időkonstitúció grafikus ábrázolásának (vagyis az úgynevezett „idődiagramok”) pontosításában,⁷¹ vagy az individuáció kérdéséről⁷² tekintve kiemelkedő jelentőségű. Ugyanakkor arról sem beszélhetünk, hogy ezek a kérdések ne maradtak volna jelentősek az időkonstitúció vizsgálatával való foglalatosság további szakaszaiban. Sőt a legtöbb esetben éppen az derült ki, hogy Husserl időkonstitúcióról szóló szövegeinek egyértelmű tematikus rendezése és a tematikus egységek egymásra való válaszként történő felfogása a szövegek kiadónak intencióit tükrözik inkább.⁷³ Husserl kései, az idő filozófiai problémája köré csoportosított szövegeinek vizsgálata sokkal átfogóbb témahorizontot hozott felszínre és sokkal átfogóbb kérdéseket érintett, mint a fent említettek: összefüggésben áll a primordiális redukció, az interszubbektivitás vagy a külső időtudat (pl. a történeti idő felfogása) témáinak taglalásával.

---

ták, és azok a problémák, amelyet megoldani igyekezett, még ma is vita tárgyai.” (I. m. XI.) A Husserl-Frege viszony, amelyről én is írtam (lásd Zuh 2013a), csak az egyik és nem a legfontosabb pontja Husserl korai filozófiai fejlődésének.

⁶⁹ Vö. Kortooms 2002, illetve ennek recenziója Rodemeyer 2005.

⁷⁰ Vö. Brough 1972.

⁷¹ Schnell 2002 igyekezett megmutatni, hogy Husserl maga sem vitte következetesen végig az idődiagramokkal kapcsolatos vizsgálódásait. A „bernaui időkéziratok” az addigi kétdimenziós/koordinátarendszer-sémájú diagramokat továbbfejlesztő háromdimenziós diagram modelljét először Schnell rekonstruálja. (Vö. i. m. 112.)

⁷² Roman Ingardentől származik az a Husserl egyik hozzá intézett levelére épített elképzelés, hogy az 1917/18-as bernaui időkéziratok a „fenomenológia legnehezebb kérdéseivel” foglalkoznak. (Vö. Ingarden 1968. 154.) Ezt a felfogást az újabb szakirodalom nem tekinti megalapozott állításnak és finoman abba az irányba igyekszik terelni az erről szóló diskurzust, hogy ezek a szövegek túl kevésbé átfogóak ahhoz, hogy a fenomenológia legnehezebb kérdéseit megoldják. Vö. ehhez Zahavi 2004.

⁷³ Vö. Kortooms 2002. 227–231.; Schnell 2002 100., 120., 122.

Ki kell emelnem, hogy Husserl ugyanakkor nem feltétlenül oldja meg azokat a kérdéseket, amelyeket előző vizsgálataiban félbe-, vagy legalábbis hiányos állapotban hagyott, sőt sok esetben fogalmaz pontatlanul, követ el terminológiai tévedéseket, melléfogásokat. A kései „időkéziratok” vagy egyáltalán nem azokkal a problémákkal foglalkoznak, amelyekkel a korábbiak, vagy ha igen, akkor kifejezetten más perspektívából tekinthetőek a korábbi kérdések megoldásainak.⁷⁴ A *perspektíva* megváltozása egyben arra is enged következtetni, hogy sokkal fontosabb lehet a szövegek bizonyos hangsúlyainak megállapításába fektetni a kutatói és értelmezői energiákat. Az időről szóló elemzések kései darabjainak egyik lényeges hangsúlya például Husserl globális ismeretelméleti belátásainak alakulása, illetve az, hogy az emberi megismerés és az emberi tudat szerkezetéről milyen felfogást tár az olvasó elé. Az időfenomenológia egyik fontos kései kísérőjelensége, hogy megváltozik Husserlnek a tudat szerkezetéről vallott nézete. A tudat egy *vertikális* (csupán egymásra épülő szintekből álló) felfogása helyett annak egy *horizontális* modelljét preferálja. Ez utóbbi lényege, hogy a tudat olyan egyszerűbb és bonyolultabb összefüggéseket állapít meg és használ párhuzamosan, amelyek szinte minden esetben befolyásolják egymást.⁷⁵ Másik lényeges hangsúly pedig az, hogy hogyan járulhat hozzá a belső időtudatról adott leírás az interszubjektív megértés, az interszubjektív kommunikáció vizsgálatához, vagyis ahhoz, hogy hogyan tudunk közösen egy időben kommunikálni és cselekedni.⁷⁶

Az időfenomenológiai szövegek hagyományos három korszakos tagolásának ráadásul volt egy olyan jellegzetes következménye, hogy pusztán a téma viszonylagos közössége miatt is azt várták az értelmezőktől, hogy az egyik korszak szövegei révén majd választ adnak a másik korszak szövegeire. Ma már határozottan kijelenthetjük, hogy ez a vizsgálati lehetőség nem megvalósítható. A három korszak szövegei tematikusan nem összefüggőek, nem tükröznek teljesen világos állásfoglalásokat, és ráadásul túlságosan nagy a köztük levő objektív időbeli távolság ahhoz, hogy egységes időfenomenológiáról beszélhessünk. Husserl ismeretfilozófiai hangsúlyainak eltolódása abba az irányba mutat, hogy az időfenomenológiai szövegeket az ezekkel hasonló időszakban született más fenomenológiai szövegekkel összefüggően értelmezzük és ne úgy, mint egy az időre vonatkozó, vége-

⁷⁴ Ilyen példának okáért a „végtelen regresszus” kérdése is, amelyet Husserl az időproblémával és az időkonstitúcióval való foglalatuskodásának teljes ideje alatt megoldandó feladatnak tekintett, de ezt a harmincas években már egyáltalán nem fogta fel kvázi aporetikus módon. A végtelen regresszus kérdésre adott válasz szép példája annak, hogy hogyan lehet egy problémát egy új témaegyüttes megjelenésével nem kitüntetett fontosságúnak tekinteni, vagy hogy hogyan lehet annak jelentőségét marginalizálni. Kortooms 2002. 282. kk.

⁷⁵ Kortooms, i. m. 231–237.

⁷⁶ Vö. Rodemeyer 2006.

láthatatlan filozófiai vizsgálódás termékeit.⁷⁷ Az új kérdés így hangzik: Hogyan tolódott el Husserl ismeretfilozófiai álláspontja (például a tudat szerkezetére vonatkozóan) és ez hogyan járult hozzá egy korai téma átformálásához?

Mindezek a szempontok, véleményem szerint, egységesen indokolják a tanulmány további részében követett témaválasztásomat. A *Formális és transzcendentális logika* címmel kiadott szöveg ebbe az ismeretfilozófiai érdekltségű elemzésbe tökéletesen beleillik: Husserl hosszasan foglalkozik benne ismeretfilozófiája egyik alappillérevel, az úgynevezett konstitúcióelmélettel (a tudatelmélet szintjeivel) és annak felhasználhatóságával. Éppen a konstitúcióelmélet alkalmazhatósági területének a – formális diszciplínák rejtett előfeltevéseinek tisztázásában való – kijelölése adja a támpontot. Ez az a témakör, amelyet Husserl mind kései írásaiiban, mind korai szövegeiben hosszasan tárgyalt, először a logikai aktusok fenomenológiai vizsgálata, majd később a formális tudományok tapasztalati-szemléleti mindennapjainkra való vonatkozása tekintetében.

Nem mellékes azonban, hogy az *FTL* nem túl meglepő módon mikroelemzési kincseshányának is tekinthető. Kapcsolatot teremt Husserl kései logikai írásai, érett és kései fenomenológiai módszertani szövegei, érett interszubjektív-elmélete, kultúraelméleti érdekltségű tudományos krizeológiája között, bizonyossággal szolgál korábbi logikai írásai és logikaelmélete, valamint változatos tudatfenomenológiai, ismeretelméleti szövegeinek hangsúlyeltolódásairól (illetve arról is, hogy mi az, amit mindebből folyamatosan fenntartott). A mikroelemzés itt olyan hatástörténeti elemzés lehet, amely nem Husserl inspirációs forrásai, hanem saját terjedelmes életművének különböző eredményei között folytatható le. Ez további jó esélyeket biztosít arra, hogy a „korai” és a „kései” Husserl kapcsolatáról beszéljünk.

Ismét hangsúlyozom, hogy elsősorban annak bizonyítékát szeretném nyújtani, hogy egy szöveg minél több kontextusának összefoglalásával hogyan tárul fel mind egy globális ismeretfilozófiai átfogó elemzés, mind egy mikro-hatástörténeti elemzés továbbfolytathatóságának (illetve bizonyos helyeken: elkezdhetőségének) lehetősége.

0.1.3. A tanulmány szerkezete és főbb részeredményei

Ez persze nem jelenti azt, hogy tanulmányom nem igyekszik felmutatni bizonyos részeredményeket a megadott kontextuson és műfaji kereten belül.

⁷⁷ Klaus Held nagy monográfiája Husserl kései időkéziratairól például eleve nem szándékozott egységes formát adni az idő fenomenológiai tárgyalásának és nem kívánta a kései szövegeket a koraiak bizonyos értelemben vett folytatásaiként szituálni. Vö. Held 1966.

a) A tanulmány teljes szövegére nézve öt fő témának a jelenlétét és ezen témák kapcsolatát mutatom be egymással a *Formális és transzcendentális logika* című munka felhasználásával, mégpedig úgy, hogy azokat a „korai” és „kései” Husserl-nél való előfordulásukhoz utalom.

b) Az 1. pontban szoros szövegelemzéssel kidolgozom Husserl „eredet” – (*Ursprung*) – fogalmának három értelmét és ezt a problémafelvetés alapmozzanataként határozom meg: Az *FTL* az ismeret eredetének hagyományos episztemológiai kérdését transzformálja a logika szubjektív és objektív oldalai korrelációjának problémájává. A logika szubjektív és objektív vizsgálati irányai korrelatívak egymással – és nem az egyik a másik eredete.

c) A 2. pontban Husserl logikafogalmának három jelentését és ezek összefüggését elemzem. Kiderül, hogy az *LV* vonzásköréhez tartozó szövegek nagyrészt ismeretelméletileg tudatos logikaelméletként fogták fel a logikai aktusok fenomenológiai tisztázását. Másrészt pedig az, hogy ez a logika rendelkezik az önreflexivitás tulajdonságával és mivel nem más elméletektől kap normákat, normáit önmagának adja. Ennek a gondolatnak nagyon fontos szerepe lesz a későbbiekben. Ezen alapul az a későbbi nézet is, hogy a megismerés képes arra, hogy önmagának adjon normákat.

d) A 3. pontban Husserl kései filozófiájának néhány jellegzetes problémájával foglalkozom. Itt több tézist is igyekszem felállítani.

d1) Az egyik az, hogy a primordiális redukciónak (*Primordialreduktion*) nevezett módszertani eljárással a konstitúcióelmélet nyeri a legtöbbet. Vagyis a primordiális redukció egyik legfontosabb célkitűzése, hogy tisztázza a konstitúció egyszerűbb és bonyolultabb szintjei közötti különbséget. Ez megkímél minket attól a félreértéstől, hogy Husserl az egyszerűbb, illetve bonyolultabb konstitutív problémákat ugyanezzel a módszertani eljárással *meg is próbálta volna oldani*.

d2) A szedimentáció fogalmát Husserl két értelemben használja. Ezt bizonyítom azzal, hogy kimutatom: a fundációs viszony (*Fundierung*) két fajtája (egyoldalú és kölcsönös fundálás) és a szedimentáció (*Sedimentierung*) fogalmának két értelme (reális és transzcendentális) között kapcsolat áll fenn. A szedimentáció fogalma ennek nyomán nem Husserl kései tudományos válságelemzésének egy fő terminusa csupán, hanem ismeretelméletének egyik kulcspontja. Annak a kérdésnek a megválaszolásához járul hozzá, hogy hogyan használhatunk már a megismerés legegyszerűbb szintjein is bonyolult információkat, illetve hogyan vagyunk képesek a legbonyolultabb és legegyszerűbb információk egyformán ismeretként való felfogására.

d3) Az ideális tárgyak kérdését elválasztom az idealizált összefüggések használatától. Majd arra keresem a választ, hogy a mit ért Husserl a szabad és a kötött idealítások kérdésén. Ez utóbbi elkülönítés használatának terepe pedig – értel-

mezésem szerint – Husserl transzcendentális logikájának átfogóbb összefüggése. Ennek kimondása a távolabbi értelmezések számára is perspektívát nyújthat.

d4) A következőkben arra térek ki, hogy Husserl az életvilág fogalmát transzcendentális értelemben is használja. Husserl az *életvilág* fogalmának transzcendentális értelmével bemutatja, hogy hogyan vagyunk képesek a mindenkori életvilágunk struktúrája révén más életvilágokat felfogni. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a más életvilágokkal szembeni nem strukturális, nem transzcendentális, hanem reális különbségeket alapvetően képesek lennénk áthidalni (ez a következtetés szorosan összefügg a d1 pontban foglalttal).

e) A 4. pontban az eddig elmondottak jelenlétét kutatom fel az *FTL* főszövegében és mellékleteiben. Céлом az, hogy az elemzett témák alapján a globális ismeretfilozófia áttekintés felé toljam el a szöveg elemzését.

Fő állításom ebben az, hogy az *FTL* a megismerés alapstruktúráinak kutatását jelöli meg a filozófia egyik fő kérdéseként. A megismerés alapstruktúráinak vizsgálata pedig nem más, mint a formális és tartalmi értelmesség korrelációjának vizsgálata. A tartalmi értelmesség olyan alapvető strukturális jellegzetesség, amely akkor is jelen van, amikor explicit módon nem irányulunk annak kifejtésére. Vagyis akkor is szervezi ismereteink alakulását, amikor ezt nem tesszük vizsgálódásaink, elmélkedéseink vagy éppen tudományos figyelmünk témájává. Husserl ezzel a transzcendentális logika fogalmának kifejtése révén, azt dolgozza ki, hogy a megismerő tudat hogyan képes önmaga számára olyan normákat adni, amelyek révén a legegyszerűbb és a legbonyolultabb vizsgálatok szintjén is érdemes összefüggő tárgyalásokba bocsátkozni, összefüggő ismeretekhez jutni.

f) Végül azt állapítom meg, hogy ennek az önmagának normákat adó, önmagát strukturálisan szervező megismerésnek a vizsgálata nem egyszerűen annyit jelent, hogy az elvont és a legelvontabb fogalmainkat, elméleteinket képesek vagyunk egyszerűbbekre visszavezetni, hanem azt, hogy hogyan vannak jelen a tartalmi értelmesség mozzanatai ismereteink mindenikében.

A fenomenológiai filozófia ennek nyomán nem a megoldásokra, hanem a probléma legváltozatosabb szintjeinek feltárására és elkülönítésére hivatott filozófiaként is felfogható.

1. Bevezetés. Husserl kései kísérletei korábbi műveinek értelmezésére

„Végül pedig meg kell jegyezni, hogy jelen munka, mely alcímében merészelte magát a (formális) logikai ész kritikájaként megjelölni, igazolja és egyben elmélyíti a szerző *Logikai vizsgálódásainak* alapértelmét – azáltal, hogy az vitatott módon a szubjektív irányultságú eredetkutatás révén festi fel a „tisza” logika kontrasztját, miközben ezeket mégis összekapcsolja egymással. Nem csak ebben mutatkozik meg azonban, hogy ezt a művet a maga leglényegibb tartalmában a kortárs tudomány nem merítette ki elégséges módon.”⁷⁸

Ezekkel a sorokkal zárja Edmund Husserl 1929-ben az akkor még Halle-ban és Saale-ban székelő Max Niemeyer Kiadó⁷⁹ éves prospektusában összefoglalóját saját munkájáról, eredeti főcímén a *Formale und transzendentale Logik*ról – amit pedig ebben a helyzetben még nem tudhatott – egyben utolsó életében, Németországban megjelent könyvéről.⁸⁰ Husserl már a *Philosophie der Arithmetik*től kezdve rendszeresen gyakorolta⁸¹ ezt a sajátos műfajt, az úgynevezett önismertetőt

⁷⁸ Hua XVII. 340:43–341:4. Továbbá vö. „Selbtsanzeige des Verfassers” in: *Prospekt des Verlages M. Niemeyer Halle/Saale – Formale und transzendentale Logik*. Sonderdruck aus der Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung nr. 10 (1929). Hua XVII. 339–441.

⁷⁹ A második világháború után Tübingenbe menekült Niemeyer Kiadó történetéről lásd: Harsch-Niemeyer, Robert (Hrsg.) *Beiträge zur Methodengeschichte der neueren Philologien*. Zum 125jährigen Bestehen des Max Niemeyer Verlages. Hrsg. Harsch-Niemeyer, Robert. Niemeyer, Tübingen, 1995.

⁸⁰ Egyben ez Husserl utolsó szövege, amelyet ő maga adott ki. A KM francia fordítása a fordítók (Emmanuel Lévinas és Gabrielle Pfeiffer) gondozásában jelent meg Párizsban 1931-ben, az *Európai tudományok válságának* első két részét tartalmazó *Philosophia*-folyóirat pedig Arthur Liebert gondozásában látott napvilágot Belgrádban, 1936-ban. Vö. Hua Dok I. 348–349, 482–483.

⁸¹ Ezek rendre: 1) Hua XII. 287–288. „Selbstanzeige” von Husserl Dr. E. G.: *Philosophie der Arithmetik. Psychologische und logische Untersuchungen*. (Eredetileg 1891 – *Vierteljahresschrift für Wissenschaftliche Philosophie* 15.). 2) Hua XVIII. 261–262. „Selbstanzeige” von Edmund Husserl *Logische Untersuchungen*. Erster Teil: *Prolegomena* [...]. (Eredetileg 1900 – *Vierteljahresschrift für wiss. Philosophie* 24.). 3) Hua XIX/2. „Selbstanzeige” (eredetileg 1901 – *Vierteljahresschrift für wiss. Phil.* 25.) 779–783. Saját munkáját recenzálja még Husserl 1897-ben: „Bericht über deutsche Schriften zur Logik aus dem Jahre 1894”. In *Archiv für systematische Philosophie* 3 (1897), 193–215. Ebben a *Psychologische Studien zur elementaren Logik*ról (különösképpen: 132–134.) számos egyéb szerző munkái (Wilhelm Wundt, Ernst Mach, Heinrich Rickert, Benno Erdmann stb.) mellett. A továbbiakban erre a szövegre még részletesebben kitérek.

vagy „önrecenziót”, amelyben összefoglalót adott frissen publikált könyvének tartalmáról és tudományos tétjéről, amely itt egyenesen a kiadó kereskedelmi célokkal is összeállított brosúrájában kapott helyet. Ellentétben azonban az eddigiekkel, Husserl még sajátos módon teret enged annak is, hogy saját életművének előző darabjaira is reflektáljon, illetve, hogy némi önértelmezéssel szolgáljon a frissen a fenomenológia tanulmányozásába fogott olvasó számára.

Az önértelmezést is tartalmazó szövegrészlet azonban semmiképpen sem könnyíti meg az olvasó dolgát. Nemcsak a műfaj kötelező tömörsége miatt, hanem olyan tartalmi okokból, amelyek a formális és transzcendentális logikáról írott kötet olvasását is inkább csak megnehezítik, mint azt egyértelmű támpontokkal segítenék. Az *FTL* hemzseg olyan állításoktól, amelyek logikai tárgyú írásokra vonatkoznak. Viszont ezek egyrészt a *Logikai vizsgálódások* '20-as évek végére kialakult husserli retrospektív képe, másrészt az akkor és tulajdonképpen egészében máig le nem zárult kiadású „Logische Studien” összkonceptióinak tömör összefoglalására utalnak. Ennek a helyzetnek az egyik oka, hogy Husserl igen következetesen érvényesíti azt a filozófiatörténet-elméletileg nem jelentéktelen elvet: hogy amennyiben régi munkái kurrens megítéléséről kell véleményt formálnia, akkor azokat nem szabad az egykoron megjelent alakjukban figyelembe vennie. Vagyis nem szabad azokat úgy tekintenie, mint saját filozófiai fejlődésének dokumentumait, csak azért, hogy a régi eredményeket – önmaguk kedvéért és ezért változatlan formában – az olvasó elé tárja. Ezt főleg a *Logikai vizsgálódásokkal* kapcsolatban igen lényeges kiemelni, hiszen ennek újrakiadásával Husserlnek meglehetősen komoly szövegszerkezési elvei és szándékai voltak. Ha ezt az elvet tisztázzuk, akkor a későbbi művek szellemiségéhez is közelebb kerülhetünk.

Ennek az elvnek a mélyebb alapzatáról újult fontos összefoglalót szerzőnk egy 1913-as, az *LV* újrakiadása elé szánt szövege. A mű végül Husserl életében meg nem jelent előszavának második, jellegzetes módon „vázlatnak” titulált, de filozófiailag és irodalmi szempontból is igen érett, illetve jó minőségű szövegváltozatáról van szó.⁸²

⁸² A szöveget Eugen Fink 1939-ben adta ki a *Tijdschrift voor filosofie*-ban (1e Jaargang, Nr. 1–2.) természetesen a saját maga által rendezett kivonatában, amelyben a Husserl által újranyezetelt változatot nem tudta figyelembe venni, lévén az 1924-től Ludwig Landgrebénél volt. Ennek eredménye valószínűleg az is, hogy a második „vázlat” Fink-féle szövegében a Wilhelm Wundt *LV*-bírálatait reflektáló 7. tematikus egység (vagy paragrafus?) mintegy negyede nincs benne (lásd: *Hua XX/1*, 326–329.). Az utóbbiak további fontos következménye, hogy nem csak a Wundt bírálati szempontjából lényeges gondolatok maradtak ki Husserl kéziratából. Hanem kimaradt az a rész is, amelyet a fentiekben kulcsfontosságúként mutatunk be Husserl önértelmezési kísérletei szempontjából.

Husserl kései filozófiájával kapcsolatban és főleg az ebből – Fink kitartó munkájának köszönhetően még a harmincas években, de már Husserl halála után – ismertté vált szövegekre ([a] 1938:

Itt Husserl egy a *Logikai vizsgálódások* kritikai kiadásba rendezésekor a szerkesztő látókörébe is bekerült problémát válaszol meg explicit módon. Ez a probléma az *LV* úgynevezett *történeti értékként* való kezelése. A felvetés, miszerint az *LV* első kiadását „történeti emlékknek” kellene tekinteni Malvine Husserlnek egy személyes jegyzetében merül fel, amelyben Wilhelm Dilthey javaslatát rögzíti. Dilthey eszerint így fogalmazott kollegája feleségének: „[...] kérem, vesse latba minden befolyását, hogy a mű [az *LV* első kiadása – betoldás Z. D.] ne kerüljön átdolgozásra. Ez egy történeti emlékmű, amelyet meg kell őrizni abban az állapotában, ahogyan létrejött.”⁸³ Azonban ez a fajta szellemi „műemlékvédelem” Husserlnek kétségtelenül nincs ínyére. 1913-ban azt mondja a második előszóvázlatban – és ezt érdemes terjedelmesebben idézni – hogy az első kiadás óta a

„[...] tisztán logikai előadásokon túl (először 1902-ben) megkíséreltem a formális axiológia és praktika mindezzel párhuzamos eszméjének kritikai és tartalmi tárgyalását; ehhez társultak még átfogó vizsgálódásaim és előadásaim a szemléletek fenomenológiájáról, az időtudat fenomenológiájáról, a térbeli dologságok konstitúciójáról, a noézis és a noéma, valamint az általános tudatstruktúrák párhuzamáról, a lélek és szellem, majd a természet- és szellemtudományok kapcsolatáról, valamint az ezzel összefüggő történet-filozófiai problémákról, amelyeket teljességgel fenomenológiai szemléletnek vettem alá. Ezek mellett pedig ott voltak a kategóriatanról való vizsgálódások és előadások, amelyekből csak a történeti-kritikai viták hiányoztak. Ezeknek a vizsgálódásoknak a belső összefüggése, valamint arra való hajlandóságom, hogy hamarabb publikáljak, mint hogy mindennel nagy vonalakban tisztában legyek, abba a kellemetlen helyzetbe hozott, hogy nem tudtam időt szorítani a régi művel való foglalkozásra, de arra sem tudtam magam elhatározni, hogy a művet változatlanul adjam ki. Sok tisztelt és belátó barátom sürgetve bár, de mégis történeti okokra hivatkozva arra biztatott, hogy adjam ki változatlan formában a szöveget. Így tett például az általam igen tisztelt és teljes bizalmat bíró W. Dilthey. Azt szeretném, hogy a kortárs tudományra teendő életszerű hatás tudatában ne történetileg tekintsenek rám.”⁸⁴

A geometria eredete mint intencionalitástörténeti probléma – Válság III. melléklet; [b] 1939: Előszóvázlat Logikai Vizsgálódásaimhoz általában jellemző, hogy erősen Fink elképzelései szerint kerültek kiadásra.

Ad (a): lásd többek között Reinhold N. Smid: „Einleitung des Herausgebers” in *Hua* XXIX. xi. kk., illetve Bruzina 2004, különképpen: 368. kk., illetve Fink saját elképzeléseinek ehhez kapcsolódó kifejtéséről (főleg az „eredet” – *Ursprung* – fogalma kapcsán), 376. kk. Lásd még ehhez Bruzina 1997. 75–94.;

Ad (b): Schuhmann 1972.

⁸³ Ms. X 14/X (Archivaria). Idézi még Ursula Panzer: „Einleitung der Herausgeberin” in *Hua* XIX/2. xxvii, Anm. 2.

⁸⁴ *Hua* XX/1. 328:12–36.

Ennek a meglehetősen igényes megfogalmazásnak több kézzelfogható állítását is sorra vehetjük. Husserl egy határozott mozdulattal nyilvánítja elkezdettnak, illetve bizonyos eredményeket felmutatónak, sok olyan tárgyterületen folytatott vizsgálódását, amelynek terveiről, vagy aktuális állásáról több dokumentum is tanúsít minket.⁸⁵ Ilyen területek közül kiemelt jelentőségű az értékelméleté és a gyakorlati etikáé, majd ezután említi Husserl az egyéb ismeretfilozófiai és tudományfilozófia kérdéseket. Másrészt *expressis verbis* kijelenti, hogy ezek a tárgyterületek összefüggenek egymással. Harmadrészt viszont Dilthey és egyéb filozófus barátainak történeti jellegű érvelését helyezi margóra azáltal, hogy azt mondja: a kortárs tudományos világra való hatás érdekében tekintsünk el a történeti jellegű publikációktól, amelyek a gondolat egy még nem teljes kifejtését tartalmazzák csupán. Ellenben nem adhatja ki újonnan a kezéből azt a munkát, amivel kapcsolatban már bizonyos pontokon mást gondol. Husserl tehát egy határozott szöveghermeneutikai elvet vall: Azokon a helyeken, amelyekeken erre van lehetőség, legalább jeleznünk kell azt, hogy a szerző gondolatai változáson mentek keresztül. *Ami viszont nagyon fontos, hogy a szerzőnek egy pillanatra sem szabad úgy tennie, mint-ha a régi szöveget annak régi állapotában fogadná el.* Noha tudatában van annak, hogy a szöveg eredetileg nem teljesen a mai szándékaival íródott meg. Ezzel pedig bizonyos didaktikai szempontból lerövidített összefoglalások válnak szükségessé, például olyan módon, hogy az olvasó lássa: mivel kapcsolhatóak a szerző előző munkái jelenlegi szándékához. Mindezt pedig akkor is meg kell tenni, ha a szóban forgó szöveg eredeti állapotában az adott tudományos körülményekhez képest nagy eredményeket mutatott fel.

Az *FTL* azonban ebből a szempontból is különleges helyzetben van. Már csak Husserl önértelmezéseinek benne fellelhető bizonyítékait tekintve is sokkal teljesebb képre törekszik, mint egyszerűen a *Logikai vizsgálódások* filozófiai helyének és relevanciájának tisztázásakor.⁸⁶ Egyrészt igen korai írásainak, pl. a *Philosophie der Arithmetik*nek is teret ad benne, és úgy jellemzi azt, mint későbbi gondolatainak előhírnökét (ugyanígy terjedelmes utalást tesz egy korai matematikai kettős felolvasására)⁸⁷. Másrészt pedig folytonosan kitekint olyan szövegeire, előadásaira vagy éppen kiadandó könyveire, amelyek vagy csak a közvetlen tanítványi kör-

⁸⁵ Ebből a szempontból a legjellegzetesebb talán 1906/07/08-as naplójegyzeteinek sora. Különösképpen a vizsgálódásai részterületeinek összefüggését vázlatosan közlő 1906. szeptember 25-i. Vö. *Hua XXIV*. 445–447.

⁸⁶ Husserl a következő helyeken idézi az *LV*-t az *FTL*-ben (minden esetben lábjegyzetben is): *Hua XVII*. 13., 55., 90., 92 kkt., 141., 158., 163., 166., 185., 207., 220., 224. Emellett csak az *Ideen I* és az *Ideen*hez kapcsolódó szövegek említése hasonlóan gyakori.

⁸⁷ A *Philosophie der Arithmetik*re két helyen utal: *Hua XVII*. 90–91. és 113. A definit végtelen és az imaginárius számok használata kapcsán említi Husserl göttingai kettős előadását (*DoV*, lásd még Schuhmann–Schuhmann 2001.). *Hua XVII*. 101:17–36.

nek, vagy legfeljebb az előadásait és háztartását látogató egyéb filozófia iránt érdeklődők számára voltak ismertek. Idesorolhatóak azok az egyetemi kurzusok is, amelyeket a filozófia fogalmáról, alapvető problémáiról és a filozófus feladatairól tartott⁸⁸, valamint az az 1910-es évektől folytatott projektje, hogy a logika fogalmának szilárd foglalatot nyújtson és amely a húszas évektől *Logische Studien* munkácimen futott.⁸⁹ Ha továbbtekintünk, akkor az idézett szövegek közé tartozik a *Karteziánus meditációk* is. Ennek előadásformában való megírása nagyjából egybeesik azzal az időszakkal, amelyben az eredetileg bevezető szöveggént, a *Logische Studien* elméleti felvezetőjeként⁹⁰ szituálandó *FTL* is megszületett.⁹¹

Nagyon fontos megjegyezni, hogy ezeknek a szövegeknek a figyelembevétele nélkül sem a *Formális és transzcendentális logikát*, sem Husserl kései filozófiáját nem értjük meg igazán. Még kevésbé akkor, ha a nyilvánvaló kapcsolatok felett elsiklunk. Ezt az sem érvényteleníti, hogy Husserl retrospekciói sok helyen elnagyoltak. Különösen jellegzetes példa erre az *FTL* 27. §-a, ahol egy sokat vitatott szöveghelyen a majd először a *Logikai vizsgálódások* első kiadása után terminus technicus-ként használt fogalomnak, a „konstitúciónak” a kezdeti tértnyerését a *Philosophie der Arithmetik*ben véli felfedezni.⁹² Mindezek azonban nem szabad, hogy elfelejtjes-

⁸⁸ Itt három fontos példára hivatkozhatunk, mégpedig olyan előadásokra, amelyeket Husserl jelentőségteljesnek ítélt, de amelyeknek az *FTL* megírásakor nincs gondozott kiadása: 1) *Hua XVII.* 295. Anm. Husserl expliciten utal az *Einführung in die Philosophie* című 1922/23-as előadás-sorozatra. (Kiadva in *Hua XXXV.* Lásd még Husserl 1999.); 2) *Hua XVII.* 250. Anm. Utalás az 1910/11-es téli szemeszterben Göttingában tartott előadásra (*Grundprobleme der Phänomenologie*, vö. *Hua XIII.*); 3) *Hua XVII.* 142., A. Husserl ezen a helyen az *FTL*-ben utal etikai előadásaira, amelyeket bizonyos rendszerességgel 1902 nyári szemeszterétől tartott. (Lásd: *Hua XXVIII.* és *Hua XXXVII.*) Ez az *LV* előszóvázlatában is utalt téma Husserl számára különösen szenzitív: a formális axiológia lehetőségéről tartott előadásai kapcsán ugyanis azt veti Theodor Lessing szemére, hogy előadásai-ból inspirálódott, de erről megfeledkezett számot adni. Saját Th. Lessingre gyakorolt hatását az idézett szöveghelyen tényként állítja. A témához lásd: *Hua Dok I.* 115. Melle 1988, és Melle 1990.

⁸⁹ Husserl erre többször utal az *FTL*-ben: Az „ideális tárgyak” problémája kapcsán: *Hua XVII.* 163:11–15., 163., Anm. 2.; a pre-predikatív tapasztalat és annak az ítélettel való összefüggése kapcsán: 220:5–10., 220., Anm. 1.

⁹⁰ Husserl azt írja Ludwig Landgrebének 1937. március 31-én az *FTL*-ről, hogy ebben a könyvben „mégis minden benne van, ami a »Studien« bevezetéséhez tartozik. Így például különösképpen a negyedik fejezetben – persze természetesen az egész könyv bevezetés.” *Hua Dok III/4.* 365.

⁹¹ Husserl 1928 júliusában kap felkérést a Sorbonne-on tartandó előadásokra. 1928 telén fogalmazza meg az *FTL* szövegét. 1929 januárjában adja át Landgrebének korrektúrára a végleges szöveget. Néhány napon belül kezd el dolgozni a Párizsban tartandó előadások szövegén és 1929. február 23-án tartja az első előadást. Vö. *Hua Dok I.* 338–341. Lásd még ehhez: Lohmar 2000. 1–14.; Lohmar 1996. 35–41.; Landgrebe 1939 [1999]. xxi–xxiii.

⁹² Lásd ehhez: *Hua XVII.* 90–91. Különösképpen: 90., Anm. 2., illetve *HLV.* 97–99.). Ennek interpretációjához: Sokolowski 1964. 6–10., illetve Lohmar 2000. 64. kk.

Sokolowski hosszan elemzi ezt a passzust. Feleleveníti azt az interpretációs lehetőséget, hogy habár Husserl nem beszél explicit módon konstitúciós elemzésről a *PA* idején, de „operatív”, ki-

sék velünk azt, hogy a logikai alapjainak tisztázása és az erre tett eddigi kísérletek összefoglalása – a karteziánus szellemiség sajátos husserli interpretációjával és az egyébként a XX. század második felében méltán kiemelkedő szereppel felruházott interszubsztitívitás-elemzéssel összefonódva – hihetetlenül koncentráltan van jelen ebben a műben. De azt se feledjük, hogy ezek a tartalmi összetevők kölcsönösen kiegészítik egymást. Azt persze mindeközben felróhatjuk Husserlnek, hogy bizonyos kérdésekben mondanivalója vázlatos és nem kidolgozott, sok mindent vesz jól tudottnak, vagy nemes egyszerűséggel természetes módon ismertnek. Nos, ebben a helyzetben éppen azoknak a műveknek az ismerete elengedhetetlen, amelyekben a máshol vázlatos gondolatok komolyabb tárgyalást kapnak, vagyis amelyeknek ezt a fajta „természetes ismertséget” köszönhetik.

1.1. Esettanulmány: az „eredet” fogalmának változatos értelmei Husserlnél

Lássuk most azt, hogy Husserl miben nehezíti meg konkrétan az olvasó dolgát az *FTL* önjellemzéseinek, önértékeléseinek jellegzetességeit igen jól szintetizáló és fentebb idézett *önismertető* részletben.

Hogy mi lehet az *LV* alapértelme, amelyet Husserl „szubsztitív jellegű eredetkutatás”-ként jelölt meg, eléggé kérdéses. Habár többféle módon lehet okoskodni az eredetkutatás helyéről Husserl életművében, ezek nem sokat tesznek hozzá a probléma megoldásához, nagyon sokszor annak köszönhetően, hogy az eredetkutatást a genetikus vizsgálatnak prioritást adó genetikus fenomenológia kezdetének datálása révén próbálják megválaszolni. Az mindenképpen biztosnak látszik, hogy Husserl Brentano empirikus nézőpontú pszichológiája óta hagyományosan

---

mondatlan módon már ebben a szövegben is feltárható annak jelenléte: ez lehetne az *FTL* retrospekciójának egyik plauzibilis értelme. Végül azonban arra az álláspontra helyezkedik, hogy a *PA* első részében Husserl még használja az idő egyszerű konstitúciós szintjének néhány alapjellegzetességét, de egészében a mű nem tekinthető konstitúciós elemzésnek, mert nem foglalkozik a „szimbolizáció mint olyan” kérdésével, azzal, hogy az emberi megismerés miért használ egyáltalán szimbolikus kifejezésformát a nem-szimbolikusok helyett. Sokolowski álláspontja tehát az, hogy Husserl első filozófiai tárgyú könyve nem azért nem tekinthető konstitúciós analízisnek, mert csak rejtett-operatív értelemben tekinthető annak, hanem azért, mert: nem a megismerés egy bizonyos mozzanata mint olyan megvalósulásának lehetőségével foglalkozik. A *PA* második részének tanulmányozásával azonban ellent lehet mondani ennek a felvetésnek. Itt Husserl azt a kérdést teszi fel, hogy „mi a szimbolizáció alapja és támasztéka” (vö. *Hua XII*. 197:13–17.), vagyis éppen arra keresi a választ, amit Sokolowski a vonatkozó részből hiányol.

a Brentano-iskola bevett gyakorlataként jellemzett módon⁹⁵ megkülönböztet egymástól deskriptív és genetikus, vagy tartalmi és eredetelemzést. Ezeknek a viszonyát azonban nem mindig egyértelműen fogalmazza meg, sem az *LV* megjelenése előtt, sem azután.⁹⁴

A *PA X.* és *XI.* fejezeteiben már megtaláljuk a számunkra leglényegesebb kérdéseket és problémákat. Husserl két fő állítás tesz a szövegben a tulajdonképpeni (vagy érzéki, pl. az érzékelt három alma, az érzékelt tizenkét pont) és a nem tulajdonképpeni (szimbolikus pl. „három alma”, „tizenkét pont”) képzetek egymáshoz való viszonyával kapcsolatban. Az egyik (1), hogy ezek a képzetek képesek egymásra hatni, vagyis egy szimbolikus képzet képes úgyszólván rátelepedni a tulajdonképpeni képzetre,⁹⁵ és a második (2) pedig az, hogy hajlamosak vagyunk akkor is szimbolikus képzeteket használni, amikor egyébként lehetőségünk lenne arra, hogy tulajdonképpeni, érzéki szemléletet szerezzünk.⁹⁶ Vagyis sokszor egyszerűbb a fogalom használata, mint az azt alátámasztó szemlélet felmutatása. A két gondolat kapcsolatát pedig azzal látja tisztázhatónak (3), hogy logikai ekvivalenciát feltételez a kettő között, vagyis Husserl szavaival: „Két fogalom logikailag ekvivalens, ha az egyik tárgya a másinak is tárgya és fordítva. Ennek köszönhető az, hogy ítéletalkotási szándékaink érdekében a szimbolikus képzetek teljes mértékben szurrogálhatnak a megfelelő tulajdonképpeni képzetekre.”⁹⁷ Hogy ezen túl mit ért logikai ekvivalencia alatt, azt nem tisztázza. A *PA XI.* fejezetéhez kapcsolódó 1891-es, röviden *Semiotik*⁹⁸ című szövegben Husserl komolyan mérlegeli azt a furcsa helyzetet, amely a tulajdonképpeni és a nem tulajdonképpeni képzetek vagy az érzéki és szimbolikus képzetek között áll fenn. Ebben a jelek osztályozásának elméleti keretébe helyezi az előbbi gondolatokat és a természetes, vala-

⁹⁵ Lásd Rollinger 1999. 21. kk. 102. kk., 226. kk. Eredet- és (logikai) forma vagy szerkezetelemzés értelmében, hasonló módon, de filozófiailag kevésbé kifinomultan használja az elkülönítést Frege *Fogalomírásának* előszava is. Vö. Frege 1879. v–vi. Magyarul: 15–16.

⁹⁴ Karl Schuhmanntól származik az az elgondolás, hogy Husserl mindvégig ehhez az iskolás eljárásmóddhoz kötődik. Nemcsak 1930-ban, amikor Tomás Garrigue Masaryk nyolcvanadik születésnapjára tervez egy vaskosabb tanulmányt publikálni (és amelyet végül nem publikált a neki adott „*Über Ursprung*” címmel), hanem még később, a *Válság* tematikájába tartozó szövegek is erre az eredet-/tartalom szempontú iskolás elemzési eljárásra utalnak vissza. Vö. Schuhmann 1988. 129–131.

⁹⁵ Vö. *Hua XII.* 194:1–3. „Minden szemléleti tárgy leírása arra hajlik, hogy a tulajdonképpeni képzetet egy szimbolikus képzetrel helyettesítse.”

⁹⁶ Vö. *Hua XII.* 184:35–37. „Gyakran ragaszkodunk a szimbolikus képzetekhez, még akkor is, amikor tulajdonképpeni képzetet alkothattunk volna egy bizonyos sokaságról; és ha ezt még sem tehetjük volna meg, nos, akkor sem követünk el mindent azért, hogy ilyen képzetet alkossunk.”

⁹⁷ *Hua XII.* 194:36–37.

⁹⁸ *Zur Logik der Zeichen (Semiotik)* in *Hua XII.* 340–373. Erről lásd: Sommer 1985. 138. kk. Ierna 2006 (I). 38–40. Ierna 2003. 191. kk.

mint a mesterséges jelek kapcsolatáról mond hasonlót, mint a *PA* főszövegében. A két jelosztály között is logikai ekvivalencia áll fenn. „Két jel ekvivalens, ha ugyanazt a tárgyat, illetve tárgyak ugyanazon körét jelölik meg más-más módon, mindezt különböző külső vagy konceptuális eszközök révén.”⁹⁹ Ebben Husserl sokkal pontosabban fogalmaz. Ami viszont rendkívül fontos, és ez a további szövegből világosan kiderül, hogy az itt említett logikai ekvivalencia nem *jelentésbeli egyezést* jelent, hiszen Husserl elképzelései szerint a jelentésbeli egyezés *definiálható*. Ez a fajta ekvivalencia viszont nem feltétlenül érvényes olyan esetekben, mint a legelvontabb vagy legegyszerűbb absztraktumok vagy a tulajdonnevek. „Egy közvetlen külső jelnek nincs olyan jelentése, amelyet ki lehetne fejezni abban a jelben és így az nem is definiálható [...] ilyenek a tulajdonnevek, az absztraktumok nevei, az 1 jel, é.í.t.”¹⁰⁰ Husserl egy oldallal később bevezeti az általa leírt reláció általánosabb filozófiai implikációt is. Azt mondja, hogy „a mesterséges jelek alapján ugyanazon természettörvények állnak, mint a természetesekéin”,¹⁰¹ majd pedig kicsit lejjebb így összegezi: „Minden esetben a természetes eljárás mód a mesterséges eredete.”¹⁰²

Ez az eredetre, a mesterséges jelek eredetére vonatkozó megállapítás szerkezete szerint továbbra is megmarad Husserlnek abban a kísérletében, hogy a szemléletek és a reprezentációk viszonyát tisztázza (amelyeket a szemléletekhez és a szim-

⁹⁹ *Hua XII*. 344:21–24.

¹⁰⁰ *Hua XII*. 344:31–33. Lásd ehhez Rosado Haddock 2006, illetve Rosado Haddock 2008a.

¹⁰¹ *Hua XII*. 345:11–12.

¹⁰² *Hua XII*. 366:8–10. A *Semiotik* esetében, ha nem is lehet közvetlen hatástörténeti befolyásról beszélni, de mindenképpen jelentős három szerző három művének említése, akikkel a logika, *mint a jelekkel foglalkozó tudomány* kapcsán érdemes foglalkozni. 1) Carl Friedrich Bachmann 1828-as *System der Logikja*; 2) Bernard Bolzano *Wissenschaftslehreje*; 3) William James *Principles of Psychology*jának második kötete. Husserl a *Semiotik*nak a kritikai kiadás 373. oldalán levő részéhez fűzött lábjegyzetében konkrétan utal ennek a három munkának a részletesebb áttanulmányozására. Vö. *Hua XII*. 529–530. (Tx. A). Husserl a *Semiotik*ban összesen egy szöveghelyre hivatkozik pontosan az említett széljegyzetben: a Bolzano *WL III*. 376. oldalára.

Ennek ellenére elég jól kirajzolódnak a hasonló gondolatok. 1) A jelek természetes és mesterséges jelekre való osztása, mint az újabb logikák egyik középkorból megmaradt distinkciója, Bachmann művének lényeges felvetése (Vö. *SL*. 379–380., különösképpen Anm. 1.). 2) Bolzanónál (éppen az egyedül pontosan idézett helyen) megtalálható az a gondolat, hogy „amennyiben megengedett számunkra, hogy megfontolásaink folyamatában gyakran homályos képzeteket kövessünk: akkor annak is megengedettnek kell lennie, hogy gyakorta használjunk jeleket, anélkül, hogy teljesen tisztán lennénk tudatában azoknak a képzeteknek, amelyekkel ezeket összekötjük” (*WL III*. 344. §). 3) A *PP* második kötetének „Reasoning” című fejezete pedig azt a kérdést tárgyalja, hogy „az [embernek] tudatos intenciója, hogy mindenre jeleket alkalmazzon”, csahogy „mindaddig észre nem vett, vagy nem érzett dolgokra szeretne jelet találni, még az előtt, hogy rendelkezne eggyel”. James arra is kitér, hogy a jelek hiánya nem zavarja az embert, ugyanis rendkívül könnyen talál ki ilyeneket. (Vö. *PP II*. 356–357.)

bolikus reprezentációkhoz hasonlóan tulajdonképpeninek, illetve nem tulajdonképpeni képzeteknek nevez)¹⁰³. 1893-ban, a későbbi *Pszichológiai tanulmányok az elementáris logikához* (*Psychologische Studien zur elementaren Logik*) című munkájának előmunkálataiban a fenti eljáráshoz hasonlóképpen a szemléletekben jelöli meg a reprezentációk eredetét.¹⁰⁴ A végül nyomtatásban meg nem jelent – vázlatnak titulált – szöveg kéziratát Husserl egyenesen a „genetikus” jelzővel címkézi saját iratainak rendezésekor.¹⁰⁵ Ezen koncepció szerint a képzetekről szóló teória először tisztázza a képzetek két fajtájának jellemzőit, majd pedig megmutatja, hogy az utóbbi (vagyis a reprezentáció) eredete hogyan mutatható fel a szemléletekben.¹⁰⁶

Husserl az 1894-es és a *Philosophisches Monatsheften*ben publikált *Psychologische Studien*ben viszont már másképpen jár el. Szerzőnk egy jellegzetes példán szemlélteti, hogy mennyit fejlődött az álláspontja. A következőképpen fogalmaz:

„Senki sem nevezne egy festménnyel kapcsolatos érzéksalódást a festmény szemléletének; az érzéksalódás alapja szemlélet, de az maga nem szemlélet. Éppígy semmiképp sem engedhető még, hogy egy reprezentációt annak immanens tartalma nyomán szemléletnek nevezzünk.”¹⁰⁷

Habár Husserl itt is elismeri, hogy egy érzéksalódás, vagyis egy tárgy bizonyos fajta (és bizonyos szempontból téves) reprezentálását szemléletek alapozzák meg, de ez nem a szemléletek egy alete vagy sajátos, illetve éppen kitüntetett fajtája. A továbbiakban arra tér ki, hogy ha így a reprezentációk nem lennének mások, mint olyan aktusok, amelyek a szemlélt tárgyak esetében bizonyos tartalmakat megszemlélnek, míg másokat nem, akkor semmi többről nem beszélünk, mint pusztán nézőpontkülönbségekről. Vagyis arról, hogy egyik pillanatban így, másik

¹⁰³ Vö. *Hua XXII*. (*Anschauung und Repräsentation*, 266. kk.) az első kérdéshez §§ 1–2. (269. kk.), a másodikhoz §§ 3–7. (283. kk.)

¹⁰⁴ „Csakhogy minden reprezentáció szemléleteken nyugszik.” *Hua XXII*. 275:22–23. Karl Schuhmann erre a szövegre alapozza azt az elképzelését, hogy Husserlnél 1893 után változik meg véglegesen a tulajdonképpeni és nem tulajdonképpeni képzeteknek a szemléletivel és a szimbolikusval való azonosítása. (Lásd Schuhmann 1990/91). Korábban (lásd Zuh 2008. 57.) azt próbáltam bemutatni, hogy ez az álláspont, a hatodik *LV* (*Hua XIX/2*. 720. kk.) és az 1902/03-as göttingeni általános ismeretelmélet-előadás (Vö. *Hua Mat IV*. 177. *et passim*) alapján sem tartható.

¹⁰⁵ *Hua XXII*. 451. (Tx. A.).

¹⁰⁶ Lásd még Schuhmann 1990/91. 101–102. Ennek ellenére Husserl 1892 és 1893 között a „tér” különböző fogalmainak különbségével kapcsolatban felfigyelt egy sajátosságra. A tér tudományos fogalmai nemcsak, hogy a tulajdonképpeni szemléletekben gyökereznek, hanem képesen arra is, hogy átvegyék azok helyét! Ennek a megfigyelésnek fontos szerepe lesz Husserl kései filozófiájának megítélése kapcsán.

¹⁰⁷ *Hua XXII*. 114:25–28.

pillanatban másképp látom a dolgokat, vagy hogy a társam véleménye különbözik az enyémtől. A markáns megfogalmazás szerint: „Igazából ez az egész más-ként alakul.” A reprezentációk és a szemléletek különbsége „éles deskriptív különbség a tudat módjára (a megköveteltre, pszichikai részvételre) vonatkozólag”,¹⁰⁸ nem egyszerűen csak folyton változó vélemény és, ami számunkra lényeges: nem egyszerűen genetikus kapcsolat vagyis eredetviszony. Mindkettővel ugyanis ugyanaz a probléma: túlságosan tág magyarázatát adják a problémának. A vélemények és szempontok különbsége még nem elegendő ahhoz, hogy valamire precíz magyarázatot adjunk, csak az alapvető és kétségtelenül triviális helyzetről alkotunk diagnózist: „nézőpontom nem a Te nézőpontod!” A genetikus viszony vázolásával pedig ugyanez a helyzet: azzal, hogy a reprezentációknak a szemléletekből való keletkezésére mutatunk rá, a probléma forrását megadjuk ugyan, de nem adunk támpontokat ahhoz, hogy ezt meg is oldjuk. Attól, hogy triviálisan a reprezentációk, vagyis egy helyzet új feldolgozásmódjai szemléleteken alapulnak, még nem tudjuk elemezni azt az esetet, amikor a reprezentációkat függetlenül használják az alapul szolgáló szemléletektől, vagy fordítva, amikor egy szemlélet anélkül jelenik meg, hogy azt bármilyen módon reprezentálnánk.¹⁰⁹ A későbbiekben ezt Husserl hangsúlyozza is: „Meglehet, hogy a fent említett példákban a reprezentáció a közvetlenül lefolyt szemléleten nyugszik, de a reprezentáció ettől még maga nem szemlélet [...]”.¹¹⁰ Ezért van szükségünk arra, hogy deskripció útján számot adunk erről a különbségről. Ezen a gondolon Husserl további ellenvetései sem változtatnak. Például annak a megfontolása sem, hogy szemlélet és reprezentáció egymással a legbelsőbb kapcsolatban lehetnek, egymással a felismerhetetlenségig összefonódhatnak, összekeveredhetnek. A felvetést ugyanazzal a trivialis érvvel küszöböli ki a szöveg: „Sokféle módon társulhat egy reprezentáció egy szemlélet-

¹⁰⁸ *Hua XXII.* 115:2–5.

¹⁰⁹ Husserl példája szerint bizonyos szavakat hallgathatunk úgy is, mint pusztá hangsorokat, hogy nem tudatosul bennünk, hogy azok mit is reprezentálnak, míg más esetekben úgy használhatunk fel valamit reprezentáló szavakat (a konkrét nyelvi jeleket), hogy semmilyen szándékunk nem irányul annak megfejtésére, hogy részletesebben mit is reprezentálnak. „Vagy vegyük azt az esetet, amikor valaki egy teljességgel idegen szót, pusztá hangkomplexumként figyelmesen hallgat, anélkül, hogy még csak sejtene is, hogy ez egy szó, majd pedig azt az esetet, amikor egy szót, amelynek jelentésével tisztában van, egy beszélgetés során megértéssel, de teljesen a kísérő jelentéstartalmak hiányában hallgat.” *Hua XXII.* 115:16–22. Husserl itt két jellegzetes helyzetet említ: a) Amikor egy feltételezhetően idegen nyelv hangzása megragad minket, de nem értjük azt. Például: tetszik a spanyol nyelv hangzása, szeretem is hallgatni a spanyol turisták csevejét, de abból egy szót sem értek; és b) Amikor operatív módon úgy hallgatok egy társalgást, hogy nem gondolok bele az értelmébe: akár le is jegyzem a szavakat, de nem szándékom felmérni a jelentőségét: mint ha órán mechanikusan jegyzetelnék, vagy egy számomra adott pillanatban érdektelen politikai vitát hallgatnék végig.

¹¹⁰ *Hua XXII.* 116:29–31.

hez, vagy sokféleképpen alapulhat ezen, és ez egyáltalán nem mond ellent a fenti tételnek, miszerint egy reprezentáció immanens tartalmát, mint olyat nem szemlélik.”¹¹¹ Itt tekintünk el az immanens tartalom terminusának jelentésétől és annak kritikai diszkussziójától: koncentráljunk csak a kétféle képzet (szemlélet és reprezentáció) elválasztására, valamint az ez alapján álló triviális összefüggés leírására. Husserl a következő bekezdésben azt is elmondja, hogy ebben a sajátos helyzetben (ebben a triviális genetikus viszonyban) keresendő annak a gyökere is, hogy „váltakozó módon használjuk a terminusokat ugyanazon fenomének alapján”. Ez pedig döntő momentum. Husserl ugyanis itt kiegészít egy már a *PA*-ban többször is használt elvet. Mégpedig azt, hogy az elvont fogalmak tisztázásához meg kell vizsgálni azokat a konkrét fenoméneket, amelyekből azokat absztrahálták.¹¹² Mint itt kiderül, ez nem elegendő, hiszen több esetben nem tisztázódik az a nem ritka probléma, hogy ugyanazt a fenomént más-más terminusokkal jelöljük meg, illetve, hogy ugyanazt a terminust használjuk különböző fenomének megjelölésére.

Husserl később is elmondja, az, hogy a szemléleteket és a reprezentációkat egyaránt képzeteknek nevezzük, „a deskriptív elemzés számára semmit sem jelent”.¹¹³ Valamint, hogy ezzel „az egyik legtöbbször elnézett ekvivokációt követnénk el”.¹¹⁴ Ezzel saját korábbi nézeteit is kritizálja. Emellett felülbírálja azt az egy évvel korábban még hangoztatott álláspontját, hogy annak vizsgálata, hogy a szemléletek és a reprezentációk egyaránt képzetek, elegendő és elemzésünk számára kellően konkluzív lehet. Hiszen ez most már nem nyújthat magyarázatot a kétféle megragadási mód keveredésére.

A *PS* önrecenziójának főszövegében továbbberősíti iménti álláspontját. Azt mondja, hogy a mű második fejezete „egy résznyi tisztán deskriptív pszichológia”,¹¹⁵ valamint hogy „a kérdéses különbség tisztázásához a 'képzetalkotás' fogalmához való visszatérés semmivel sem járulhat hozzá”.¹¹⁶ Ez a markáns, a deskripció irányába történt elmozdulás azért is jelentős, mert – mint ahogy a *PS* végén fogalmaz – ettől még nem szűnik meg annak a fontossága, hogy deskriptív és genetikus szempontokat *együtt* vegyünk figyelembe vagy egyaránt vizsgáljunk. Husserl éppen arra vonatkoztatja ezt a megállapítását, amivel a későbbiekben igen

¹¹¹ *Hua XXII*. 117:27–31.

¹¹² Vö. *Hua XII*. 119:10–12.: „Amit ilyen helyzetekben tenni lehet, annyiban áll, hogy felmutatják a konkrét fenoméneket, amelyekből azokat absztrahálták és tisztázzák az absztrakciós eljárás fajtáját; [...]”, illetve még: *Hua XII*. 31:15–18. „[...] így kell egyáltalán különbséget tenni a fenomén mint olyan és aközött, amire számunkra való, vagy amit nekünk jelent [...]”.

¹¹³ *Hua XXII*. 118:30–31.

¹¹⁴ *Hua XXII*. 119:11–12.

¹¹⁵ I. m. 133:15–16.

¹¹⁶ I. m. 134:16–17.

sokat foglalkozott, vagyis az ítélettanokra és egy részleteiben is új ítélettan kidolgozására, amely a genetikus és statikus vizsgálódások elválaszthatatlanságának *par excellence* megnyilatkozási terepe.¹¹⁷ A következőket mondja:

„Engedtessék meg különösképp kihangsúlyoznom, hogy egyetlen olyan ítélettan sem lehet a tényekhez hű, amely nem támaszkodik a szemléletek és a reprezentációk deskriptív és genetikus viszonyainak elmélyültebb tanulmányozására.”¹¹⁸

Majd egy sokkal egyértelműbb, a Brentano-iskola klasszikus témáihoz illeszkedő problémát is felvet: a *tér-képzet eredetével* kapcsolatban azt mondja, hogy „ha jól ítélem meg, akkor minden ennek szentelt mesteri munka, ahhoz a belátáshoz

¹¹⁷ Az „ítélettan” (*Urteilstheorie*) Husserlnél központi jelentőségű téma és nagyjából 1893 téli szemesztere óta folyamatosan foglalkozott vele. Vö. *Hua Dok I.* 38. Ennek ellenére főleg kései ítélettan munkái ismertebbek, vagyis azok, amelyek már főleg a noézis-noéma korreláció (*Hua XVI*), majd a genetikus fenomenológia koncepciója szerint épülnek fel (*Hua XI*, *Hua XXXI*), de sokszor a kései ítélettan szövegek is csak részleteiben ismertek szélesebb körben (Vö. *EU.* 231. kk.). Az ítélettanokkal való foglalkozás szintén Brentano-iskolás hatásról tanúskodik. Lásd a téma általános fogalmainak tisztázásához: Rollinger 1999. 36. kk. Az ítélettan vizsgálódások kezdete szorosan összefügg Husserlnek a genetikus vizsgálatról ebben az időszakban adott látásegyetével, pontosabban azzal, hogy genetikus szempontból nem állapítható meg világos következtetési sor az egyszerű észlelések (az ún. érzéki képzetek) mint alacsonyabb rendű intellektív tevékenységek és a bonyolult ítélettevő aktusok mint magasabb intellektív aktusok között. Sőt, Husserl egyenesen úgy fogalmaz 1893/94-ben, hogy „genetikusan tekintve az ítélet hamarabb ott van, mint a »puszta képzet«, ez utóbbi pedig az ítélet pszichologikus modifikációja, képzett ítélet a valóságosan meghozott ítélethez képest. Ha mindkettőt összehasonlítjuk, ugyanazokat a tárgyakat, ismertetőjegyeket és kapcsolatokat találjuk, csak egyszer létezőként gondolva, máskor pedig létezőként igenelve.” *Hua XL.* 50. Ezt a problémát később úgy kívánja megoldani, hogy csak az egyszerűbb és bonyolultabb intellektív aktusok egymástól való elhatárolására, bonyolultsági fokaik leírására koncentrál – ebbe pedig az is beletartozik, hogy a legbonyolultabb intellektív formációk az egyszerűbbek bizonyos tulajdonságait is átveszik, illetve hatnak az egyszerűbbekre.

Az „ítélettan” tárgyát Husserl később explicit módon a magasabb rendű szellemi folyamatok körébe sorolja, amelyek tanulmányozásához komoly előmunkálatokra van szükség, és amelyek tartalmi és didaktikai-módszertani okokból semmiképpen sem tárgyalhatóak a vizsgálódások korábbi fázisában. Erről részletesen vall az 1904/05 téli szemeszterben tartott négyrészes (talán túlságosan is az időfenomenológiai elemzésekről elhíresült) nagy előadásának első bekezdésében: „Eredetileg előadásaimban csak a magasabb intellektív aktusokat vettem figyelembe, az ún. »ítélettan« körét. [...] De az egy irányt követő anyagot előkészítése során átdolgoztam. Ekkor láttam be, hogy nem pusztán pedagógiai, hanem mindenekelőtt tárgyi okok követelik meg az egyszerű, legalul elhelyezkedő intellektív aktusok beható tárgyalását. Itt azokra a fenoménekre gondolok, amelyek az *észlelés, érzékelés, fantáziaképzet, képképzet, emlékezet* homályos címszavai révén jól ismertek, de amelyeket tudományosan oly kevésbé kutatnak.” *Hua XXXVIII.* 3:3–21. Husserl fenomenológiai módszere ezeknek a fogalmaknak a statikus deskripciójával szeretné elmélyíteni és a bonyolultabb fogalmak deskripciója felé irányítani a vizsgálatot.

¹¹⁸ *Hua XXII.* 120:16–21.

jutott, hogy bizonyos, nagyon ígéretes elméletek határozottan hamisak”.¹¹⁹ A szerző álláspontja szerint tehát azért van szükség a két eljárás módjainak alkalmazására és megkülönböztetésére, mert az eddigi eredmények csak negatív konklúziókkal végződtek. Ugyanezt az elvet követi majd a *PS* önrecenziójának egyik lábjegyzetében is, amelyben az előbbiekkal összhangban nyilatkozik. „Minden appercepció-elmélet fő feladata ezen pszichikai fenomének deskriptív és genetikus kutatása, amelyek esetében figyelembe kell venni, hogy azok nem feloldhatóak pusztán tartalmi komplexumokban. És ismét ez minden ítélettan lényegi alapzata.”¹²⁰ Ebben a helyzetben arra a belátásra juthatunk, hogy Husserl – hasonlóan a *PS* előmunkálataihoz – továbbra is vallja azt a nézetet, hogy miután tisztáztuk a képzetek fajtáinak különbségét, fel kell mutatnunk a kettő genetikus viszonyát is. Husserl kritikája azonban itt a genetikus vizsgálat „mesterműveire” (Carl Stumpf, Theodor Lipps és Rudolf Hermann Lotze szövegeire) vonatkozik, és éppen azt veti a szemükre, hogy nem jutnak kézzelfoghatóan pozitív eredményre. Tehát nem egyszerűen saját régi álláspontját lopja vissza a műbe, hanem inkább annak fontosságát emeli ki, hogy meg tudjuk egymástól különböztetni a deskriptív és a genetikus vizsgálatot minden olyan esetben, amelyben a kettő egymással összefonódhat, vagy amelyben látszólag a kettő egymást erősíti, miközben csak a probléma tisztább megragadását gátolja.

Husserl tehát nem lép vissza az előző álláspontjához, hanem csak megszilárdítja a későbbi gondolatokat. Habár a kérdés továbbra is feltehető: nem lehet, hogy mégiscsak teret engedünk a genetikus vizsgálatnak ott, ahol deskriptív módon kellett volna eljárni? Hogy Husserl válasza nemleges, és ebben a szövegben már előre jelzi azt, amit a második *PS*-ben mond: a szemlélet és reprezentáció „összefonódása még nem jelenti azt, hogy minden összetett fenomén szemléletként vagy reprezentációként való jellemzése bizonytalan és nem megfelelő lesz”.¹²¹

Husserl ezután részben stratégiát vált és fokozatosan zárja ki a genetikus elemzés minden konkrét megjelenését műveinek sorából. Ennek jelei elég gyorsan érzékelhetőek. Már az egyik 1896-os nyári szemeszteri előadásában (az ún. elementáris logikáról), amelyet a halle-i egyetemen tartott, is élesen bírálja azokat, akik a logika és a pszichológia vizsgálatmódját egymással összekeverik. Mint határozottan kimondja: itt nem arról van szó, hogy az egyiket a másik kárára teljesen félre kellene tennünk, csak meg kell adni mindegyiknek a maga felhasználási te-

¹¹⁹ *Hua XXII*. 123:2–5. Ezek között az elméletek között szerepel Husserl egyik mesterének és barátjának, Carl Stumpfnek a térképzet eredetére vonatkozó nagy munkája is (Vö. i. m. 123 A., implicit utalás az *Über den psychologischen Ursprung der Raumvorstellung*ra [Lipscse, 1873.], lásd erről *Hua XXII*. 93. Vö. még *Hua XXI*. 301. kk.)

¹²⁰ *Hua XXII*. 134., Anm.

¹²¹ Vö. *Hua XXII*. 117.

rületét. Husserl így fogalmaz: „A pszichológiai-genetikus elméletek által gondolkodjuk megalapozhatónak a logikai törvényeket és normákat, a továbbiakban pedig az egész tudományos módszertant. De ez félresikerül, és félre is kell sikerülnie. Nem mintha itt a pszichikai fenomének ne lennének jelen. [...] Az is biztos, hogy a megismerés módszertana nem lenne megvalósítható a pszichológiai sajátosságok és törvények figyelembevétel nélkül. De mindent a maga helyén.”¹²² Ennek az elgondolásnak és pontosításnak a későbbiekben még óriási szerepe lesz. Husserl ugyanis továbbra sem állítja azt, hogy a pszichológiai elemeket feltétlenül és teljességgel ki kellene zárni a logikából annak jobb érthetősége érdekében.

Az I. LV első kiadásának bevezetőjében (a 6. §, III. kiegészítése) nem csak az a híres meghatározás hangzik el, hogy „a fenomenológia deskriptív pszichológia”, hanem az is, hogy a pszichológia itt nem „teljes tudományként” van jelen, hanem az empirikus tárgyak olyan leírásaként, amelyek „genetikus összefüggéseit ez a tudomány [a pszichológia, mint teljes tudomány – besz. Z. D.] követni akarja”¹²³. Az első kiadásba még bekerül egy, az eddigiekhez módszertanilag nagyon hasonló meglátás is, amely arra enged következtetni, hogy a deskriptív és genetikus között Husserl továbbra is úgy tesz különbséget, hogy mindkettőnek szerepet szán az elemzésben. A tudat három eminensen kiemelendő fogalmának vizsgálatakor az V. LV 6. §-ában még nem úgy nyilatkozik, hogy az első tudatfogalom a másodiktól *ered*, valamint, hogy a második tudatfogalom „félreismerhetetlenül eredendőbb és »magában valóan korábbi«”,¹²⁴ hanem helyette ennek a módszernek az alapjait egy az 1890-es évekbeliekhez kísértetiesen hasonlító szöveghelyen vizsgálja meg a 7. §-ban:

„A pszichológia – deskriptív módon – tanulmányozza az élmények (vagy tudattartalmak) lényegi fajtáit és komplexiós alakzatait, majd pedig – genetikus módon – felkutatja ezek keletkezését és felszámolódását, kialakulásuk és átalakulásuk kauzális formáit és törvényeit.”¹²⁵

Ezt a rendkívül korai szemléletű¹²⁶ idézetet tartalmazó paragrafust viszont Husserl kivágta az LV második kiadásából és a hatodik paragrafus felvezetését is meg-

¹²² *Hua Mat I.* 23.

¹²³ *LV II/1. A 18.* = *Hua XIX/1. 24.* Anm.

¹²⁴ *LV II/1. A 334.* = *Hua XIX/1. 367.*

¹²⁵ *LV II/1. A 336. kk.* = *Hua XIX. 370.*

¹²⁶ Az V. LV már itt idézett szakaszában nyilvánvaló utalások vannak a PS-re. A nézőpontkülönbség-ellenes érv pl. megjelenik az első tudatfogalom kritikai tárgyalásában: „Éppen napjainkban igen kedvelik azt mondani, hogy az egyik és a másik is ugyanaz, csak éppen más »nézőpontok és érdekek« szerint.” *Hua XIX/1. 359:2–5.* A cáfolat nagyon hasonló szerkezetű, mint a PS-ben.

változtatta: már csak idézőjellel használja az „eredendőbb” kifejezést. Hogy mi az oka egy teljes paragrafus kihagyásának azt igen jól dokumentálja az *Ideen I* kezdetén tett lábjegyzet, amelyben elmondja, hogy mit is ért tulajdonképpen a genetikus, vagyis a keletkezésről szóló vizsgálatokon és hogy ezeknek milyen szerepet szán. A természetes megismerésnek és az éppen kifejtendő sajátosságokkal rendelkező filozófiai-fenomenológiai megismerésnek a különbségéről beszélve először arról esik szó, hogy melyek a természetes beállítódás jellemzői: „Ennek az eredendőbb beállítódásnak a tudományai együttesen világtudományok, amelyben a »valóságos lét«, »igazi lét« vagyis reális lét [...] és a »lét a világban« fogalmi fedik egymást.”¹²⁷ Majd pedig éppen az „eredendőbb” szót kommentálja a következőképpen:

„Itt nem történeteket mesélünk. Az eredendőségről szólva ezen a helyen sem a pszichológiai-kauzális, sem a fejlődéstörténeti genezisre nem szükséges és nem kell gondolni. Hogy milyen egyéb értelemre gondoltunk, az majd csak később kerül reflektív és tudományos megvilágításba. Viszont elejétől fogva érezni, hogy az empirikus-konkrét tényismeret minden más, pl. matematikai-ideális ismeretnél előbbi volta nem kell, hogy objektív idői értelemmel is rendelkezzen.”¹²⁸

Esetünkben Husserl nagyon nyíltan elhatárolódik attól a genetikus állásponttól, amely az *V. LV*-be immár be sem került. A „genetikus szemléletmód” egyéb értelmére azonban nem derül fény, hiszen csak majd a „későbbiekben” kerül tárgyalásra. Nagyon fontos viszont, hogy Husserl radikalizálja a már a *PS*-ben használt cáfolatot: tovább trivialisálja a genetikus szemléletet: világos, bizonyítani teljességgel szükségtelen, hogy egy szemléleti információ megelőzi annak egzakt tudományos konkrécióját és feldolgozását. Ez azonban – és ez egy döntő kiegészítés – nem szorul objektív idői meghatározásra, vagyis annak hangoztatására, hogy mindig, minden esetben ez így is történik. Igenis vannak olyan helyzetek, amelyben az ilyen genetikus visszavezetés nem szükséges, éppen félrevezető lehet, vagy egész egyszerűen fölösleges. Gondoljunk csak arra az egyszerű helyzetre, amikor a mindennapi életben programbeosztása szerint élő, mindennapi rítusai szerint napjait szervező polgár és a tudományos szigor nevében egy kísérletet felügyelő tudós álláspontjai *különbségeinek* leírása a tét. Hiszen ez a két álláspont – vagy két-fajta életstílus – ugyanahhoz a személyhez is tartozhat. Úgy tűnik, ilyenkor semmit sem nyerünk azzal, ha a kettő nyilvánvaló kapcsolatát helyezzük elemzésünk középpontjába – hiszen ez egy triviális igazság: teljesen természetes és helyénvaló, mégis triviális. Egy egyszerű, csak az adott helyzetet leíró (statikus) szituációban

¹²⁷ *Hua III/1*. 10:7–16.

¹²⁸ *Hua III/1*. 10. Anm.

vizsgálva a kétfajta életvitel egymásból való keletkezése nem megoldás azok pontos leírására és elhatárolására. Ezekben a kérdéses helyzetekben tehát nincs mihez kezdenünk a keletkezésre irányuló vizsgálódással. Annak használatát igyekeznünk kell kiküszöbölni.¹²⁹

Ennek az átfogó tendenciának köszönhető az is, hogy Husserl kitisztogatja az LV-ből a genetikus szemléletmód nyomait.¹³⁰ Még hozzá nemcsak a genetikus szemlélet azon fogalmát, amelyet még a PS előmunkálataiban is használt, hanem a megjelent PS konkrét módszertani eljárása értelmében vett is: amelyben nem egymásra vonatkoztatni, hanem egymástól jól elhatárolni szeretné a kettőt. Teszi mindezt annak ellenére, hogy az LV-ben, főleg a hatodikban, maradnak olyan részletek, amelyek továbbra is a trivialisitás értelmében használják a „genetikus” vagy az „eredendő” szót.

Ilyen például az az elgondolás, hogy a szemlélet és a szignitív kifejezés esetében lehetségesnek kell lennie, hogy „genetikus okokból ez a két jelenség a megnevezés fenomenológiai egységében összekapcsolódjék”.¹³¹

Vagy éppen az, hogy „azok az ítéletek is szóba kerülnek, amelyek semmilyen meghatározott vonatkozásban nem állnak individuális, egy bizonyos szemlélet által adandó egyediségekkel, hanem általános módon ideális egységek közötti viszonyokat fejeznek ki. Még az ilyen ítéletek általános jelentései is megvalósulhatnak a »korrespondáló« szemlélet alapján, hiszen ezek *eredete* is közvetve vagy közvetlenül a szemléletben rejlik.”¹³²

Az eredet problémájának tárgyalása szempontjából az egyik lehangsúlyosabb szöveghely a *Prolegomena* utolsó részében található. Itt viszont nem a trivialisitás, hanem a lehetséges vizsgálati mód értelmében beszél erről. Husserl az egyik legfontosabb és az egyik legnehezebben megoldható problémának nevezi a különböző jelentés- és tárgyiságkategóriák egymástól való elhatárolásának kérdését. A for-

¹²⁹ Husserl genetikus fenomenológiája ezek után majd azt a kérdést veti fel, hogy ugyanannak a személynek, tudománynak, társadalomnak a fejlődése során összpontosuló különböző jellemvonások, életviteli stílusok, vizsgálati szempontok, illetve intézmények hogyan hatnak egymásra szélesebb, hosszabb idői lefutással rendelkező folyamatok során. Ebben a perspektívában Husserl ugyanabból indul ki, amit a statikusban elvetett, csak hogy most ennek a trivialisitásnak a különböző megvalósulási formáira kíváncsi.

¹³⁰ Ezt jól dokumentálják az 1900-as évek első évtizedének elején és közepén tartott logikai és ismeretelméleti előadások. Az 1902/03-as téli szemeszteri egyetemi előadásban Husserl komoly részt szentel annak a kérdésnek, hogy mit jelent az ismeret eredetének fogalma: Vö. *Hua Mat III.* 59–67. Lásd még ehhez a gondolathoz *Hua XXIV.* 440–441. (Levél H. Corneliusnak, 1906. 09. 28.) Mindkét esetben kifejti, hogy nem keletkezéstörténetről, hanem megalapozási vagy úgynevezett „fundálási” viszonyról van szó, ahol azért meg kell jegyezni, hogy az „ismeret érvényességének eredetére és terjedelmére vonatkozó kérdések egymástól elválaszthatatlanok.” (*Hua Mat III.* 67.)

¹³¹ *Hua XIX/2.* 562:4–6.

¹³² *Hua XIX/2.* 661:11–18. (kiemelés tőlem, Z. D.)

mális logika alapfogalmainak tisztázása szempontjából kulcsfontosságú lépésnek tartja, a hatékonyságát, saját bevallása szerint, a jelentéskategóriák „eredetének» egyenként való kutatása”¹³³ adná.

A helyzetet bonyolítja, hogy Husserl már az első két *LV*-ben, még hozzá azok első kiadásában, kifejezte, hogy a genetikus vizsgálat ebben a műben se nem feladata, se nem szándéka. Itt viszont nem a triviális értelemben, hanem igencsak kategorikus, megkülönböztető értelemben használja a „genetikus” terminus technicusát. Többször visszatérő gondolat az, hogy ha valami genetikus-pszichológiai értelemben „szükségszerű vagy ajánlott, az itt nem kerül vizsgálatra”¹³⁴. Ezeket a szöveghelyeket a második kiadásban nagyrészt változatlanul hagyta: látzólag nem csorbítják az *Ideen I*-en keresztül tükröződő radikalizált álláspontot.

Ennek a szemléletmódnak a hatása egészen odáig terjed, hogy még a *VI. LV* egyik fontos átiratának bevezetőjében, 1914-ben is szeretné hangsúlyozni: a genetikus vizsgálat ezen a helyen kizárandó.¹³⁵ Főleg azért nem egyértelmű Husserl eljárása, mert a *VI. LV* újraírásának idején már egy későbbi, a fenomenológiai módszer fejlődésének fényében újraértékelt genetikus vizsgálatot is folytatott.¹³⁶ Mi több, a már említett bevezető szöveg a genetikus kizárása mellett az eredetkutatásról is beszél egy helyen.¹³⁷

Husserl tehát legalább három értelemben használja a genetikus vizsgálat fogalmát az eddig elemzett szövegekben:

(1) A genetikus összefüggések természetesek, az emberi megismerés vizsgálatában nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk nekik és vizsgálnunk is kell őket.

(2) A genetikus és deskriptív vizsgálat egyaránt fontos, triviálisan összefügg, de tudományos vizsgálatban egymástól szigorúan elhatárolandóak.

(3) A genetikus vizsgálat lehet bármilyen jelentős, egy pillanatig sem szabad összekeverni a deskriptív vizsgálati móddal. és mivel sokszor egyenesen haszontalan, minél többször kell nélkülözni; az említett vizsgálati módnak tehát soha nem szabad elsőbbséget adni!

Ezek a jelentésrétegek viszont nagyon sokszor egymással összekeverednek. Ez utóbbit azért lényeges hangsúlyoznunk, mert Husserlnek az *Ideen I*-ben mégoly

¹³³ *Hua XVIII.* 246:4–5.

¹³⁴ *Hua XIX/1.* 69:21–24., lásd még továbbá: *Hua XIX/1.* 194:30–32. és 196:23–25., valamint a *VI.* vizsgálódás önrecenziójában: *Hua XIX/2.* 779:10–12. és 783:25–30.

¹³⁵ Vö. *Hua XX/2.* 13:12–13. „Minden genetikust kizárni. Közvetlenül utána járni az intencióknak.”

¹³⁶ *Hua XX/2.* 185.

¹³⁷ Vö. *Hua XX/2.* 9:15–18. „A betöltődést vizsgálni nem más, mint az eredet láncolatát felmutatni; és az eredet maga az eredendő adottság. Eredendő adottsághoz juttatni és betöltődéshez juttatni ugyanaz.” majd az előbbieket mintegy gyengítve hozzáteszi, hogy „Mindezzel azonban túl sokat mondtunk.”

gyökeres genetikus elemzés-ellenessége sem számol le teljesen a genetikus elemzéssel, csak a vizsgálódás egy másik szintjére helyezi azt. Az *Ideen* bevezetésében is csupán annyit mond, hogy a bonyolultabb problémákról majd a későbbiekben szándékszik írni. Ellenben, hogy mi lehet az eredetkutatás „alapértelme”, azt itt sem adja közre.

Az *FTL*-re így lehet, hogy nem csak Husserl önrecenziója szerint hárul a tisztázás feladata, hanem egyben össze kellene foglalnia mindazt, amit az eredetkutatás kapcsán a húszas években gondolt, illetve, hogy milyen eredményre jutott. A potenciális olvasóközönséghez tartozók ugyanis nem biztos, hogy világosan látják: melyik, milyen és mennyire fontos értelemben értendő az eredetkutatás. Ez pedig csupán egy olyan probléma, amely az új mű szövegével és az abból kiolvasható mondanivalóval kapcsolatban felmerült.

A genetikus összefüggések vizsgálata Husserl számára akkor kap ismét teret, amikor komolyabb előrehaladást ér el a tudat működésének szerkezetével kapcsolatban és nemcsak a tudat egymásra épülő fundációs rétegeit, hanem ezeknek az alsóbb rétegekre való visszahatását is pontosabban tudja megragadni. Ehhez a megfelelő eszközök 1920/21-es transzcendentális logikai előadása nyomán válnak hozzáférhetővé számára, különösen pedig azután, hogy nemcsak felvetette (mint már a húszas évek előtt), hanem tisztázta is az úgynevezett genetikus fenomenológia hatókörét és szerepét. A genetikus fenomenológia azonban lehet bármennyire szerves része az *FTL*-nek, folytonosan emlékeztetni kell az olvasót arra, hogy itt a genetikus összefüggések egy teljesen más értelmével találkozunk. Eszerint nem egy „természetes”, nem egy „triviális” vizsgálati módról, hanem az objektív logikai összefüggések különböző intellektív aktusok révén való felépülésének és ezen aktusok egymásra való hatásának vizsgálatáról, illetve az objektív összefüggésekben való megjelenéséről van szó.

1.2. Az előbbiek hatása az *FTL* filozófiai fogadtatására

Hogy az *FTL* ezek után nem feltétlenül számíthatott töretlen sikerre annak Husserl kortársai is hangot adtak. Más esetben pedig azt a furcsa helyzetet igyekeztek magyarázni, hogy a művet még Husserl szakavatottabb ismerői sem forgatták túl sok haszonnal. Két példát említenék:

(1) Roman Ingarden 1929. december 18-án kelt levelében aggódó hangnemben közölte mesterével, hogy „[...] az elmúlt húsz évből származó konkrét vizsgálódásai publikálatlanul maradtak.”¹⁵⁸; valamint, hogy „annak, aki hozzám [mármint

¹⁵⁸ *Hua Dok III/3*. 257.

magához Ingardenhez – besz. Z. D.] hasonlóan évekig élt az Ön gondolatvilágában, az egyes vizsgálódások elegendőek lesznek arra, hogy felfogják ennek a problémakörnek az értelmét. Annak viszont, aki mindettől távol maradt, kolosszális nehézségeket fog jelenteni.”¹³⁹ Ingarden azt is elmondja, hogy amennyiben a szerző nem nyújt további támpontokat, egyéb publikációkat is az olvasó számára (itt főleg a *Karteziánus meditációkra* gondol), „az értelmezők csak értetlen találgatásokkal fogják magukat szembetalálni, a mű pedig „szélesebb körökre csak évtizedes késéssel fog hatást gyakorolni”.¹⁴⁰ Ennél pedig csak egy valami lényegesebb Ingarden szerint. Valami, amely Husserl kései recepciójának alapvonalait is kiválóan jellemzi, és egyben Ingarden fenomenológiai alapú szövegértésének egyik alapelvét is jól dokumentálja: „És még valami: mindez [az *FTL* megértése – beszúrás Z. D.] attól függ, hogy a mű hatása ne csak pusztán a helyes megértésre, hanem az olvasó egyetértésére is kiterjedjék. Aki előtt a konkrét vizsgálatok nem ismereteseek, annak azt magának kell végrehajtania és nem szabad elfelejteni, hogy egy Edmund Husserlre volt szükség, hogy ezekhez a belátásokhoz jussunk. Hány olvasó lenne képes arra, hogy önmaga vigye végbe az Ön konkrét vizsgálódásainak bár csak az ábcéjét is?”¹⁴¹ Vagyis hány ember lenne képes arra, hogy már csak ezeknek a konkrét vizsgálatoknak a menetét és a sorrendjét is kijelölje, meghatározza a különböző vizsgálatok bonyolultsági fokát? A mesterrel szembeni tisztelet fokozott kifejezése mögött is meg kell látnunk, hogy Ingarden olyan konkrét vizsgálódások – és pedig minél több szöveg – publikálását kéri, csaknem követeli, amelyek kiegészítenék az *FTL* túlzottan elméleti és nehezen követhető alapvetéseit. Ettől teszi függővé a már megjelent kötet megfelelő, tehát nem csak értő, de belátó olvasatát.¹⁴²

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ *Hua Dok III/3.* 258.

¹⁴¹ I. m. 259.

¹⁴² I. m. 259. Jegyezzük meg, hogy pár sorral lejjebb Ingarden máris elismeri, hogy az *FTL* első (és a főszerzőből hiányolt konkrét vizsgálódást tartalmazó) mellékletét (*Hua XVII.* 299. kk.) haszonnal forgatta. Máshol, vagyis *Az irodalmi műalkotás/Das Literarische Kunstwerk* (Ingarden 1931, magyarul Ingarden 1977) c. munkájában – amely az *FTL* előtt készült, de utána két évvel jelent meg a Niemeyernél – ő is hasonló eredményekre jutott. *Az irodalmi műalkotás* ötödik fejezetében több rokon szálát találhatunk Husserl publikált logikai írásaival, elsősorban pedig a *Logikai Vizsgálódásokkal* (úgyminth a nominális és szűnkategorematikus jelentések különbsége, a kijelentések mint magasabb rendű jelentésformák, a szavak jelentésének többretegűsége, a független és nem független jelentésmozzanatok különbsége). De megtaláljuk azokat az elemeket is, amelyek Husserl *FTL*-jével rokonítják (a jelentés formális rétege segít az azonos szavak eltérő használatának véghezvitelében, a nyelvi kifejezés/irodalmi műalkotás a szubjektum összetett konstitúciós teljesítménye, amely mindig valamilyen interszjektív konstitúcióra is utal). *Az irodalmi műalkotás* 1930-as, némileg már retrospektív, előszava azonban véleményem szerint túlértelmezi az *FTL*-lel való rokonságot, és bizonyos kérdéseket, pl. az ideális jelentések értelmezhetőségét és a transzcendentá-

Husserl válasza (1930. 03. 21.) azonban csak arra szorítkozik, hogy tisztázza egykori tanítványa előtt: a közeljövőben nem kíván a *Logische Studien*ben összesűrítendő konkrét vizsgálódásokkal foglalkozni. „Ez ugyanis legalább négy-hat hónapot venne igénybe. Ennyivel viszont nem tolhatom ki a *Karteziánus Meditációk* német átdolgozását. Hiszen ez lesz életem főműve, a hozzám kötődő filozófia alapvonala, a módszer és a filozófiai problémafelvetés alapműve.”¹⁴³

Husserl tehát itt maga is egy olyan elvet fogalmaz meg, amellyel a KM-et az életműve szempontjából leglényegesebb alkotássá avatja – ezzel pedig némileg negligálja logikai munkáinak jelentőségét. Annyiban persze mindenképpen elgondolkodtató ez a nézet, mert a Párizsban tartott előadásokból kinövő „karteziánus meditációk” két, a logikai aktusok konstitúciójánál bonyolultabb konstitúciós problémával foglalkoznak behatóbban: az interszjektív közösségek és a fenomenológiai módszer szerkezetének és jellegének konstitúciójával. A KM témája szisztematikusan és főleg irodalmilag (nyelvi fordulatait és persze műfaját tekintve is) nehezebben megragadható. Mindez elsősorban annak köszönhető, hogy a logikai aktusok és a logikai elméletek konstitúciója – mint említettük – szorosan összefügg a konstitúció bonyolultabb szintjeivel (a logika interszjektív és történeti konstitúciójával), de bizonyos transzcendentális kérdések számára komoly konkretizációs bázist biztosít a logika hagyományos témáinak fogalomkészlete és eljárásainak palettája. A KM bonyolultabb témái esetében ez a lehetőség jóval leszűkültebb és ugyanolyan alapos, de más típusú munkát igényel – annak ellenére is, hogy a *Meditációk* sokban támaszkodnak az egyszerűbb konstitúciós tevékenységek, vagy alacsonyabb fokú intellektív tevékenységek leírása kapcsán elért eredményekre. Összességében tehát a KM több, addig nem tárgyalt bonyolultságú konstitúciós kérdés elmélyítését is tartalmazza. Ez a tényállás az FTL-lel szemben teljesen más helyzetbe állítja. Egyben ez is indokolja a felsőbb szintekkel való behatóbb foglalatosságot.

A *Párizsi előadások* folytatásának szükségességét azonban nemcsak ez a szisztematikus indok támasztja alá, hanem legalább két fontos történeti is. (I.) Az egyik az, hogy közvetlenül a Husserl egyetemi emeritációját követő időszak (1929–1931) az, amelyben a mester utolsó állami asszisztensével, Eugen Finkkel nem csak tanársegédi, hanem szorosabb gondolkodói együttműködést alakít ki. Husserl ekkor már komolyan hagyatkozott arra a munkára, amelyet Fink nem csupán a gondolatok rendszerezése, hanem azok gondozása és esetleges folytathatósága kapcsán

---

lis idealizmus problémáját kifejezetten zavaróan kommentálja; még akkor is, ha Ingarden szándéka szerint Husserlt csak inspirációs forrásnak és nem mindenben követendő példaképnek tekinti. (Vö. Ingarden 1931, és magyarul Ingarden 1977. 8. kk).

¹⁴³ *Hua Dok III/3*, 262.

fejtett ki.¹⁴⁴ Fink célkitűzéseire, a fenomenológiai módszertan konstitúciójának mélyebb, annak határterületeire koncentráló, többször meontikus perspektívájú felderítéséhez pedig eleve jól illik a KM-ben képviselt irányvonal, illetve a témafüzés ott szereplő csapásiránya. Persze önmagában az ifjú Fink hatását nem kell túlértékelni! Az intézményes-akadémiai pályafutásának csúcsára jutott Husserl jó néhány olyan munkát és kiérlelt tervezetet halmozott fel, amelynek elrendezésében több ember munkájára volt szüksége (Landgrebe a felelős ugyanakkor az *FTL*, a *Logische Studien* és az *Ideen* második kötetének konfigurálásáért). Ezeknek a segédeknek pedig bizonyos fokú autonóm alkotói területet kellett biztosítania – főleg abban a tekintetben, hogy a felhalmozott fenomenológiai vizsgálódások rendszerezése számára milyen szempontokat használnak fel.

De térjünk vissza egy korábbi kérdéshez. Az említettekén túl a *Logische Studien* kapcsán még az is megemlíthető, hogy a kidolgozásba fektetendő energia tekintetében itt is felmerülnek hasonló nehézségek, mint amilyeneket a módszertaniszisztematikus mű esetében említettünk. Husserl maga fejt ki Ingardennek, hogy az „új logikai könyvet”, amely egy 1908-as göttingai „fő-kéziratra” (*Haupt-Manuskript*) épül, az „1929-es, filozófiaiag érett szintre kell hozni”. Ennek kapcsán mondja, hogy „[ez a feladat] még mindig oly kegyetlenül kínoz, a dolgok meg oly messze mögöttem vannak már”.¹⁴⁵ A régi munkák fejlesztése, illetve a még mindig aktuális eredményeik felhasználása azonban megköveteli azok kurrens módszertani igényesség szerinti átvételét. Ha tartalmilag helytállóak is, módszertanilag komoly javítanivalók vannak rajtuk. A kései transzcendentális logikai szövegek már aktuális szintre hozott részei (maga az *FTL*) felhasználják ezeket a módszertani eredményeket, de mégsem szolgálhatnak a teljes fenomenológiai filozófia módszertani bevezetőjeként, illetve annak elmélyítőjeként.

(II.) A második indok inkább történeti. Ennek oka abban keresendő, hogy Husserl éppen érdemnyugdíjazása után szembesül sokkal intenzívebben saját érett filozófiájának recepciójával. Ahogy az 1890-es évek és a XX. század első fél évtizede az önálló mondanivaló megfogalmazása tekintetében utalta őt a kortársak nézeteinek beható tanulmányozására, addig a húszas évek végén már kiérlelt fenomenológiája lényegi belátásainak, értelmezési keretének és egyetemes filozófiatörténeti szerepének tisztázása kapcsán szorul rá ugyanerre. Egyben ez a kortársakkal való konfrontáció *par excellence* időszaka: az akadémiai mezőben pozíciókat

¹⁴⁴ Vö. főleg Ronald Bruzina áttekintését a korszakról, in Bruzina 2004. 19–27. illetve lásd még *Hua Dok I.* 343–375. A nagy szisztematikus mű, vagyis a *Karteziánus Meditációkat* folytatató, vagy az azt továbbgondoló munka fázisait elég jól dokumentálja a *Hua XV*-ben kiadott anyag. Lásd még *Hua Mat VII.* különösképpen Tx. nr. 10–13., 21–25., 27–41., 43–46.

¹⁴⁵ *Hua Dok III/3.* 254:1–6.

szerző Martin Heidegger korai főművei a filozófiai köztudat részévé válnak,¹⁴⁶ megszületik Georg Misch életfilozófia-monográfiája¹⁴⁷. Husserl éppen a kortársak szövegei révén kap olyan impulzusokat, hogy ne csak az egyes részterületeken haladjon, hanem hogy a teljes szisztematikus és módszertani áttekinthetőség tekintetében, hacsak lehet, még elmélyültebb munkához lásson.¹⁴⁸

Ez persze nem azt jelenti, hogy a klasszikus témák, vagy – hogy a korszaknál maradjunk – a logika területének fenomenológiai tisztázása háttérbe szorulna. Csakhogy 1929. július végi megjelenésével az *FTL* mint önálló munka (annak ellenére, hogy végülis egy nehezen emészthető, sűrű bevezető a korántsem elrendezett és befejezett *Logische Studien*hez) tulajdonképpen kész, befejezett, már publikált tervezetnek számít. A teljes fenomenológiai szemléletmódhoz és módszerhez írandó bevezető szöveg pedig egész egyszerűen nincs készen.

(2) Husserl filozófiájának a mester emeritálása után született kritikai és kritikus élű méltatásainak sora azonban továbbfolytatható. Ez segítségünkre lehet az *FTL* helyzetének távolabbi tisztázása ügyében is.

Ugyanabban a *Kant-Studien* számban, amelyben Roman Ingarden recenzálta az *FTL*-t, és amelyben Eugen Fink Husserl autorizációjával és előszavával adta közre mestere fenomenológiája kortárs értelmezéseinek kritikáját,¹⁴⁹ Ludwig Landgrebe egy értelmezése szerint Husserlt félreértő és ezért látszólag csekély jelentőségű, de a kor Husserl-megítélése szempontjából tünetértékű szövegről ír

¹⁴⁶ Husserl 1929 augusztusában komolyan tanulmányozta Heidegger *Lét és időjét*, illetve a *Kant és a metafizika problémáját*, amely utóbbi ekkor már az 1929 március-áprilisában a svájci Davosban lebonyolított nemzetközi vitafórumot is megjárta. Lásd *Hua Dok I.* 349., illetve még Roland Breuer „Bevezetőjét” in *RbH.* 3–8.

¹⁴⁷ A következő, eredetileg egy cikksorozat formájában, folytatásokban megjelent munkáról van szó: Georg Misch: „*Lebensphilosophie und Phänomenologie. Eine Auseinandersetzung der Diltheyschen Richtung mit Heidegger und Husserl.*” In *Philosophischen Anzeiger*, 1929–1930. Később: Teubner, Leipzig/Berlin, 1931. Misch 1929 májusától folyamatosan küldi Husserlnek szövegeinek megjelent darabjait. Vö. *Hua Dok I.* 346.

¹⁴⁸ Klasszikus dokumentuma ezeknek az impulzusoknak az 1929. december 2-án kelt, már idézett levele Roman Ingardenhez, amelyben konkrétan összeköti saját fenomenológiai filozófiai nézőpontjainak Heidegger fenomenológiai filozófiájában való elhalványulását (Heidegger önálló és a legkevésbé sem tradicionális nézőpontját), illetve annak szükségszerű voltát, hogy ezek után a maga nézeteit minél érthetőbben és ezáltal minél rendszeresebben fejtsse ki. Vö. *Hua Dok III/3.* 254:9–16.: „[...]És »Heidegger beható tanulmányozása?» Arra az eredményre jutottam, hogy művét nem tudom fenomenológiám keretében elhelyezni, de sajnos arra is, hogy azt módszertanilag teljesen, és lényegében tárgyilag is el kell vetnem. Annál nagyobb hangsúlyt fektetek a *Karteziánus meditációk*, szisztematikus »főművem« német kiadásának teljes kidolgozására.”

¹⁴⁹ *Kant Studien XXXVIII* (1933). Ez a folyóirat több, a hetvenéves jubileumán túljutó, Husserlnek szentelt írást közöl. Fink hosszú tanulmánya (Fink 1933. 321. kk.) mellett három recenziót: Az *FTL*-ről (Roman Ingarden, 206. kk.), a *KM* francia kiadásáról (Helmut Kuhn, 209. kk.) és Werner Illeemann Husserl-könyvéről (Ludwig Landgrebe, 216. kk., lásd még lent).

ismertetőt. Werner Illemaan könyve, amely címe szerint Husserl fenomenológus filozófiáját tárgyalja,¹⁵⁰ csak szerkesztési megoldásaiban (például a nagyszerű bibliográfia és tárgymutató tekintetében) kap dicséretet. Minden tartalmi szempont nyomán nagyívű cáfolat éri. Landgrebe pedig egy helyen azt is megemlíti, hogy a könyvíró „nem vette figyelembe Husserlnek az *FTL*-ben található értelmezéseit, amelyeket korábbi vizsgálódásairól adott”.¹⁵¹ Ez annál különösebb, minthogy a szöveg 1932-ben jelent meg, vagyis három évvel az *FTL Jahrbuch*beli publikációja után. Mindennél azonban sokkal jellemzőbb az, amit Landgrebe a recenzióban egy helyen felhoz Husserlnek az „epochisztikus” korszak, vagyis a fenomenológiai epoché felé irányuló filozófiai fejlődése kapcsán: „Az »epochisztikus«, transzcendentális fenomenológiába való átmenet esetén sokkal inkább annak az értelemtisztázásáról van szó, amelyet Husserl korábban a logika és a matematika »pszichológiai« megalapozásaként szorgalmazott [...]”.¹⁵² Ez egyrészt nyílt állásfoglalás mellett, hogy Husserl életművében bizonyos korszakolásról beszélni csak ugyanakkor a témának az újbóli megítélése és nem egy radikális témaváltás értelmében lehetséges. Másrészt viszont Landgrebe ugyanúgy nem magyarázza el, hogy miben is állna ez az értelem, melyet az új mű, vagyis az *FTL* jobban, pontosabb, precízebben bontana ki. Ez pedig itt sem csak a könyvismertetés bizonyos műfaji sajátosságainak és tematikus behatároltságának köszönhető tisztázatlanság. Az egyszerű olvasó joggal bólogathat elismerően a Husserl gondolatait kétségtelenül jól ismerő Landgrebe frazeológiai koherenciája láttán. De ugyanilyen joggal állhat tanácstalanul azelőtt az igen kevés konkrét információ előtt is, amelyet ezzel közöl. Kétségtelen, hogy ezzel a „szubjektív alapú eredetkutatás” bizonytalan kifejezésének jobb értelmezése sem feltétlenül kínálkozik fel automatikusan az érdeklődő közönség számára.

Ezek az esetleges kétségek mégsem akadályozzák meg abban Husserlt, hogy a művet legérettebb és lejobb kidolgozott írásának tartsa, amely azonban lehet, hogy túlságosan sűrített és tömör terminusokká tisztázott formában adja elő mondanivalóját. Mint azt élete utolsó előtti évében írja – egysesek szerint¹⁵³ Adolf Grim-

¹⁵⁰ Illemaan 1932. Lásd még *Hua Dok I.* 412. Eszerint Husserl a szerzőtől kapott példányt a kötetből 1932-ben. Cairns 1976. 90. kk., Cairns szerint „Husserl jócskán beszélt a kérdéses szövegről.” (I. m. 91.) Lényeges, hogy Illemaan könyve, a korai Husserlről írt első monográfia, amelyet a matematika filozófiájának története kapcsán is használható összefoglalóként aposztrofálnak. Ugyanakkor nem nagyon érdeklődik Husserl kései önértelmezései iránt. Ez a könyv viszont a Fink által már 1933-ban kritizált tipikus Husserl-értelmezések, vagyis egy Husserlrel kapcsolatos típusinterpretáció szentesített forrása: *Husserl életművében, nézeteiben egy adott ponton gyökeres fordulat, változás következett be.*

¹⁵¹ Landgrebe 1933. 216.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ Például Karl Schuhmann a Husserl-Chronikban. Vö. *Hua Dok I.* 484–485.

mének, az egykori porosz kulturális miniszternek, mások szerint (helyesen) amerikai tanítványának, a filozófus Dorion Cairns-nek – 1937. május 31-én: „[...] most olvastam újra 1930 óta először *Formális és transzcendentális logikámat*. Szabályszerűen tanulmányoznom kellett. Nehéznek találtam, de egészében nagyon elégedett voltam. Mégiscsak legérettebb munkám, csak éppen nagyon sűrű (*konzentriert*).”¹⁵⁴ Aki tehát olvasásához kezd, tegye azt fokozott figyelemmel.

A továbbiakban három lépésben szeretnék Husserl művéhez egy lehetséges értelmezésvajavaslatot tenni. Először Husserl logika fogalmának egyre bonyolultabbá válását szeretném vázlatosan összefoglalni egy *LV*-kritikára adott 1903-as válasza és az 1906/07-es göttingai téli szemeszteri előadáshoz kapcsolódva. Másodszor a kései korszak néhány jellegzetes témáját említeném meg. Harmadszor pedig mindezek jelenlétét szeretném demonstrálni Husserl logikai írásaiban úgy, hogy az *FTL* fő és mellékletként közölt szövegeinek kulcsfontosságú részeiben mutatom fel az addig bemutatott problémákat. Először a *Logikai Vizsgálódások* felosztása köszön vissza reális és ideális tárgyak között. (4.1.) Majd az *LV*-ben is használt háromsztatú logikafogalom (gyakorlati, elméleti és normatív) kerül újra a vizsgálat homlokterébe (4.2.). Ezután feltűnnek Husserl jellegzetes kései témái: a konstitúcióelmélet, valamint ennek összefüggése a vizsgálódások rendjét jól modelláló sajátosan fenomenológiai módszerrel, az ún. *primordiális* redukcióval (4.3.); a nem mindig tisztázott gyökerű idealizációk kritikája a konstitúcióelmélet révén (4.4.); végül pedig az, hogy milyen értelemben vezethető vissza a tiszta elméleti tudomány annak mindennapi eredetére (4.5.).

Mindebben megkerülhetetlen szerepe van egy Husserl egész gondolkodását átfogó sajátosságoknak: Husserl korai, szinte már a végkövetkeztetésekig vitt témák behatóbb vizsgálatát sokszor évtizedekkel elhalasztja, ameddig a vizsgálódás részterületein nem jut kézzelfogható eredményre. Vagyis sokszor – furcsa módon – a következtetések szintjén megelőlegezi a későbbi alapos elemzések által biztosított érvelési keretet.¹⁵⁵ Ennek következménye, hogy Husserl sokszor nem adja tudunkra, hogy éppen a probléma milyen apró összetevőinek kimunkálásán dolgozik. Ha azonban jobban odafigyelünk Husserl eljárás módjára, egyre világosabbá válik majd számunkra, hogy pontosan hol is tart, illetve mennyiben kapcsolódik a teljes koncepcióhoz. Mint több esetben látható, a feldolgozandó témák és részművek szinte teljes arzenálját felvonultatja már korai írásaiban. A *Logikai vizsgálódások*-ban azonban mégis úgy érzi, hogy bizonyos belátásokat csak hosszas átgondolás

¹⁵⁴ *Hua Dok III/4*, 60.

¹⁵⁵ Azt az egész életművére jellemző sajátosságot, hogy Husserl a következtetések terén előre-fut, miközben a konkrét vizsgálatok elvégzésében újabb és újabb nehézségekbe bonyolódik Theodorus de Boertól eredeztetni a szakirodalom. Vö. De Boer 1978. 179., illetve 266. Ezt tárgyalja még Kortooms 2002. 222–223.

után használhat fel újra, még akkor is, ha bizonyos bonyolultabb belátásokat már ekkor is nyilvánvalónak tart.

Ennek a nyilvánvaló kapcsolatokat felmutató vizsgálatnak az értelme többek között abban is segítségünkre van, hogy egyszer és mindenkorra tisztázzuk: Husserl semmiképpen sem adta fel a korai, vagy éppen a *Logikai vizsgálódások*ban tett alapvető felfedezéseit, hanem finomítva továbbvezette azokat munkásságának egészen kései korszakáig.

2. Az FTL című könyv témakörének előképei Husserl önértelmezései tükrében

2.1. Az elméletek formáinak elmélete. Husserl reakciója az őt ért formalizmusvádra

Husserl *Logikai vizsgálódások*at előkészítő írásaiban már nagyon hangsúlyosan felmerül, hogy a formális logika koncepciójának több eleme alapos tisztázásra szorul. A továbbiakban pedig szinte minden logikai írásának megértése érdekében közvetlen vagy közvetett módon érdemes ehhez a problémához fordulnunk. Husserlnek erre a problémára való érzékenysége viszont csak a *Prolegomena* már említett befejező szakaszán, különösen pedig a tizenegyedik fejezeten¹⁵⁶ keresztül válik majd világossá.

Husserl ebben a szövegben fejt ki határozott álláspontját arról, hogy milyen feladatok állnak a formális vagy tiszta logika diszciplínája előtt. Három fő feladatot nevez meg.

Először (a – 67. §) meg kell határozni az alapvető *jelentéskategóriákat* és az alapvető *tárgyi kategóriákat*. Ez a feladat semmi másban nem áll, mint azoknak a logikailag elsődleges, elementáris kategóriáknak a meghatározásában, amelyek lehetővé teszik valamilyen logikai vizsgálatnak a kifejtendő tartalmakkal való kapcsolatát. Ilyenek: az *ítélet*, a *fogalom* vagy ezek kombinációjaként, bonyolult összefüggéseként az *igazság* kategóriája. Husserl korábban is ezeknek a kategóriáknak a mintájára építette fel a logika elementáris kategóriáiról tartott előadásait, illetve erről alkotott koncepcióját. 1896-ban például a halle-i egyetemi nagyelőadása a *fogalom*, a *kijelentés* és a *következtetés* alapkategóriáit vizsgálja, valamint ezek olyan összetettebb rendszereit, amelyek az igazság különböző formáihoz vezetnek. Ehhez képest a *Prolegomena*ban újdonság annak a teljes koncepciót elmélyítő gondolatnak az említése, hogy az elementáris, kapcsolatteremtő kategóriák azokra a velük összefüggő, korreláló kategóriákra vonatkoznak, amelyek komplexitásukban általában követik a kapcsolatteremtés formális kategóriáinak komplexitását. Ilyenek a *tárgy*, a *tényállás*, az *egység*, a *sokaság*, a *számosság* stb. Különbö-

¹⁵⁶ Hua XVIII. 244. kk.

zó bonyolultságú ítéletek különböző bonyolultságú tényállásokra, különböző igazságformák különböző tárgyakra és tényállásokra vonatkozhatnak stb. Husserl – már a fentiekben is idézett módon – ezen kategóriák pontos körülhatárolását tartja az egyik legnehezebb filozófiai-logikai feladatnak.

Másodsor (b – 68. §) meg kell határozni azokat az elméleteket és törvényeket, amelyek ezekben a kategóriákban alapozódnak. Mindkét kategóriaosztály tagjai alapjait képezhetik az elméleteknek és az elméleti összefüggéseknek, amelyek sajátos, az adott problémához illeszkedő törvényszerűségek felállítását teszik lehetővé. Az *ítéletek*, a *meghatározások* vagy az *igazság* különböző elméletei (pl. a szillogisztika elmélete és egyéb a helyes következtetéssel foglalkozó tanok) azonban, akárcsak az ezekkel korreláló elméletek olyan alapvető, egyszerű törvényekre vezethetőek vissza, amelyek nem függenek az adott elmélet sajátosságaitól. Ellenkező esetben ugyanis nem beszélhetnénk törvényekről, csak minden adott összefüggés esetleges szabályszerűségeiről. És arról sem lehet szó, hogy egy bizonyos elmélet minden egyes törvényre rászorulna. Husserl szerint tehát ezt nem úgy kell érteni, „mintha minden egyes elmélet lehetőségességének és érvényességének alapjaként feltételeznék ezen törvények mindenikét”¹⁵⁷. Sokkal inkább azokról a törvényekről van szó, amelyek lényegük szerint való használata esetén (vagy lényegi tulajdonságaik teljesítése esetén)¹⁵⁸ a lehetséges megalkotható törvényeket általánosan, „»formájuk« szerint”¹⁵⁹ igazolják. Ezzel Husserl át is vezet minket a harmadik feladathoz, amelynek megoldása nem képzelhető el a második feladat megoldása nélkül.

Harmadszor (c – 68. §) ugyanis, egy még általánosabb szinten, „az elméletek lényegi fajtáit” kell meghatározni, vagyis az elméleteket azok „kategoriális típusaira kell visszavezetni”.¹⁶⁰ Ahogy majd erről itt – és majd az *FTL* 27. §-ában is – beszél: úgymond *a priori* törvényekről van szó, amelyek egy adott törvénycsoport formális érvényességét szavatolják. Így az elméletek „tisza formáit” keressük, amelyek több egyéb elméletcsoport keretét adják. Husserl itt is kihangsúlyozza a feladat nehézségét. Mint mondja, nagyon gondosan kell eljárunk és eljárás módunk rendjét nagyon körültekintően kell meghatározunk. Ez pedig nem egy magától értetődő probléma, nem egyszerűen arról van szó, hogy: minden tudomá-

¹⁵⁷ *Hua XVIII.* 248:1–3.

¹⁵⁸ Husserl úgy fogalmaz, hogy: „ideális megvalósulásuk esetén” (*Hua XVIII.* 248:4). Nagyon fontos ennek a kifejezésnek a helyes használata. Nem arról az ideális esetről, a legkedvezőbb körülményről beszél, amely a törvények betarthatóságát a legjobban elősegíti. A formális érvényesség törvényei lényegük szerint a formális érvényesség szavatolásáról szólnak. Ha valaki ezeket ebben az értelemben használja, akkor ideális értelemben használja őket és nem csak az adott reális helyzet igényei szerint.

¹⁵⁹ I. m. 248:8.

¹⁶⁰ Vö. *Hua XVIII.* 248:25–26, illetve 249:35–36.

nyos elmélet legyen igényes magával szemben! Husserl felhívása az eljárások különböző szintjeinek elhatárolására és elkülönítésére annak köszönhető, hogy az elméletek „különböző formái egymás között nem kapcsolat nélküliek”.¹⁶¹ Vagyis az elméletek használatuk, valamint a rájuk való hivatkozás során összefüggnek egymással. Ez a fajta összefüggés teljesen természetes az említett *a priori* formák és a törvények második csoportja, vagyis a szillogisztikus (jelentéskategóriák törvényei) és az aritmetikai törvények (pl. a számosság törvényei, tehát a tárgyi kategóriák törvényei) között. Egymástól való elhatárolásukat ez teszi nehezzé.

Ezen leírások során a törvények között megkülönböztethető típusoknak a használat pedig nem csak pusztá logikaelméleti, hanem a logika gyakorlati használata szempontjából is döntő: „ismeretpraktikai szempontból sem közömbös”.¹⁶² Ez pedig szintén annak köszönhető, hogy a formális logikai elvek (alapvető törvénytípusok) a logika gyakorlati alkalmazásával is összefonódnak, és ezért ha egy logikai elvet helyesen határozunk meg, akkor ennek annak használata során is meg kell mutatkoznia.

Husserl ezt a törvénytípusok formáit kutató tudományt nevezi „tisztá sokaságelméletnek” és mindezzel azt az állítását támasztja alá, hogy a sokaságelmélet általános törvényeinek tárgyalása esetén egy matematikai jel, például a „+” nem az összeadás jele (tehát nem az összeadás fogalmának megnevezése), hanem egyfajta „összekapcsolás egyáltalán”,¹⁶³ vagyis egy olyan logikai műveleti szabály, amely a megfelelő matematikai elméletben való használata révén kerül gyakorlati alkalmazási terepre.

Az említett koncepció már sokkal régebről jelen van Husserl filozófiájában. Az aritmetika logikai alapokra helyezése kapcsán Husserl a *PA*-ban kifejtette, hogy az aritmetika alapjai tisztázásának nem a szám fogalmából kell kiindulnia, hanem a logikai összekötés formáiból.¹⁶⁴ Itt azonban nem egyszerűen megismétli ezt a gondolatot, hanem módszertanilag sokkal tudatosabban, a lehetséges elméletformák elméletén keresztül, a logikai törvények többszortatúsága révén kívánja leírni. Amennyiben a sokaságelmélet a műveleti összeköttetés általános

¹⁶¹ *Hua XVIII*, 249:8–9.

¹⁶² *Hua XVIII*, 249:26–27.

¹⁶³ Vö. *Hua XVIII*, 251:1–9.

¹⁶⁴ *Hua XII*, 11:36–12:16. „Tulajdonképpen sokaknak az a meggyőződése – és ezek között olyan jelentős matematikusok is, mint Weierstrassnak – hogy a számosságok alkotják az aritmetika tulajdonképpeni és egyetlen alapfogalmait. [...] Művünk [a *PA* – beszúrással Z. D.] második kötete talán mégis igazolni fogja az előrebocsájtott véleményben foglaltak megvalósíthatatlanságát.” A mű kiadott első részének végén már megelőlegezi a ki nem adott második kötet témáját: „A számalkotás elgondolható formáinak áttekintése ellenben arra tanított, hogy az idetartozó kiértékelő módszerek megtalálása egy az általános műveletten értelmében vett általános aritmetikától függ.” *Hua XII*, 283:30–33. (Kiemelés tőlem – Z. D.)

elveit fogalmazza, ennek tiszta formája azzal foglalkozik, hogy felderítse az összekötés formáit, majd pedig ezek egymáshoz való viszonyát.¹⁶⁵

Csak hogy az az elképzelés, hogy a logikai törvényeknek különböző formális és egymásra hatással levő típusai vannak, nem feltétlenül volt világos a kortársak számára. Többek között azért, mert Husserl itt (a *Prolegomena* fejtegetéseiben) még nem magyarázta el részletesebben, hogy hogyan is képzei el a többféle formális törvénytípus leírását egy átfogó koncepcióban belül. A VI. *Logikai vizsgálódás*ban jut el először odáig, hogy azonos keretbe helyezze ezeket a törvényeket a kategoriális szemléletek elmélete révén és a gondolkodás általános törvényeit tulajdonképpeniekre és nem tulajdonképpeniekre ossza annak nyomán, hogy milyen mértékben tartalmaznak érzéki és kategoriális mozzanatokot. Husserl tehát *ismeretelméleti nézeteinek* finomítása és első átfogó kidolgozása során jut el a *Prolegomena*ban beharangozott eredményekhez.

A husserli alapszándék félreértésének különösen fontos dokumentuma Palágyi Menyhért 1902-es könyve és az arról 1903-ban írott recenzió Husserl tollából. Habár a néhol felettébb szarkasztikus szöveg nyomán már-már nevetségessé válik Palágyi érvelése, de Husserl néhány olyan dolgot is megfogalmaz (illetve hangsúlyossá tesz), amelyek a *Logikai vizsgálódások* fejtegetései során megbújnak a részlemzések soraiban.

Husserl először azt emeli ki, hogy legalább két értelemben beszél logikáról:

„[Palágyi – beszúrás Z. D.] persze elhallgatja azt a tanításom értelmének egyszerű megértése számára döntő és részletesen megindokolt megkülönböztetést, amelyet a logika, mint – legátfogóbb értelemben vett – gyakorlati diszciplína – és a »tiszta logika« mint a formális (kategoriális) igazságok teoretikus rendszere között tettem.”¹⁶⁶

Ezzel pedig csupán annyit kíván mondani, hogy a logikát ő korántsem azonosítja azzal, amit a kor bizonyos tendenciáiban „tartalomlogikának” vagy matematikai logikának neveztek. Sőt a logikát nem is célja annak egy bizonyos értelmezésére leszűkíteni. Mi több, a logika annak legáltalánosabb értelmében egyenesen gyakorlati logika. És csak szűkebb értelemben az, amelyet Husserl „tiszta” vagy egy oldallal később „formális” logikának nevez.¹⁶⁷ Mint mondja, ezt a kifejezést azonban nem azért használja, hogy saját elméleti álláspontját a formális logikai elemzésben hasznosíthatóvá tegye. Azokat csak a történeti tradíciók és irányzatok

¹⁶⁵ „A sokaságelmélet legáltalánosabb ideája, hogy olyan tudomány legyen, amely bizonyosan felállítja a lehetséges elméletek lényegi típusait és azok egymással való törvényszerű viszonyát kutatja.” *Hua XVIII.* 251:9–12.

¹⁶⁶ *Hua XXII.* 153:30–35., illetve *ÚH.* 48.

¹⁶⁷ *Hua XXII.* 154: 1–5., illetve *ÚH.* 49.

megértése szempontjából vezette be, de tulajdonképpen annak a diszciplínának a megnevezésére, amely a logika tételeinek egy *a priori*, minden körülményben azonos fajtáját vizsgálják. Ezek a törvények függetlenek a pszichológiai elméletektől, amelyek ezen törvények tisztázását a pszichológia (vagyis pszichikai) folyamatok révén alátámasztott keletkezéselméletekre bízzák. Husserl azonban csak ezt, vagyis a tiszta logikai fogalmak és törvények pszichológiai törvények alapján való keletkezését ellenzi. De nem kérdőjelezi meg a logika empirikus pszichológiai megalapozásának lehetőségességét és szükségességét, mi több: ezt „teljes szélességében támogatja”. Majd egy kicsit lejjebb egyenesen azt mondja, hogy:

„Látható, hogy a pszichologizmus elleni harcom nem a logikai metodológia pszichológiai megalapozása, vagy a logikai fogalmak eredetének deskriptív-pszichológiai tisztázása elleni harc; hanem egy olyan ismeretelméleti álláspont ellen irányul, amely ismeretelméleti álláspont mindazonáltal a logika tárgyalásmódját is nagyon szerencsétlenül befolyásolta.”¹⁶⁸

Vagyis nem a logika fogalmainak a pszichológiai folyamatok révén való keletkezését állítja, hanem azt, hogy egy sajátos pszichológiai módszerrel – egyfajta deskriptív pszichológiai módszerrel – pontosabban át lehet tekinteni a logikai fogalmak összefüggéseit. Egészen pontosan azt, amit ő a törvények különböző típusai közötti kapcsolatoknak nevezett. Husserl nézeteinek megértését kétségtelenül nehezíti, hogy pszichológiai megalapozásnak azt a saját maga által vallott ismeretelméleti álláspontot nevezi, amely a különböző logikai törvénytípusok közötti kapcsolatok fajtáit tárgyalja.¹⁶⁹ Vagyis a tiszta logika feladatát itt egy deskriptív pszichológiai feladatként jelöli meg, holott arról az ismeretelméleti álláspontról beszél, amelyet ezen a helyen deskriptív fenomenológiának, vagy idézőjelben egyszerűen „fenomenológiának” is nevez.¹⁷⁰ Husserl tehát nem kívánja a tiszta logikai törvényeket semmilyen pszichológiai elméletre redukálni és nem is kíván egy újabb formális logikai szabályrendszert alkotni. Arra kíváncsi, hogy a formális vagy éppen gyakorlati logikai elemzések törvényei hogyan kapcsolódhatnak össze és hogyan működhetnek együtt. Ez pedig pontosan az, amit Husserl általánosan az elméletek formáinak elméleteként (a tiszta logika harmadik feladatáént) tárgyalt a *Prolegomenában*. Tehát logikája csak abban az értelemben

¹⁶⁸ *Hua XXII*, 154:29–34., illetve *ŰH*, 49.

¹⁶⁹ Husserl említett 1896-os logikai előadása még nem az ismeretelméleti tisztázás értelmében használta a pszichológiai vagy deskriptív pszichológiai vizsgálatot. Ott még csak annyit állított, hogy a pszichológiai vizsgálatnak meg kell adni a saját használati területét, de semmi esetre sem kell azt kizárni a legitim filozófiai elemzésformák közül.

¹⁷⁰ I. m. 154:26–27., illetve 146:25. (Magyarul: *ŰH*, 49.)

tiszta vagy formális logika, hogy a logika különböző formáinak tisztázásában egy tiszta ismeretelméleti álláspontot érvényesít. Az érdeklő, hogy hogyan kapcsolódnak össze a logikai törvények különböző típusai bizonyos általános elvek révén. Vagyis hogyan tárgyalhatók azok az elvek, amelyek alapján a különböző típusú logikai törvények az emberi gondolkodás és megismerőképesség egyszerűbb és bonyolultabb elméleteiben egyesülhetnek. Az elméletek formájának elmélete tehát egy ismeretelméleti szándékai szerint tudatos logikaelméletet jelent.

Az viszont kérdéses, hogy milyen értelemben lehet ezt „logikának”, „tiszta logikának” vagy „formális logikának” nevezni anélkül, hogy a potenciális követőket és kritikusokat ne tévesszük meg teljesen.

2.2. A logika az a tudomány, amely sajátos módon önmagára vonatkozik

Husserl tisztább képet ad szándékairól az 1906/07-es logikai és ismeretelméleti alapkérdéseket tárgyaló egyetemi előadásaiban. Elsősorban azért, mert már biztos kézzel tudja használni a *Logikai vizsgálódások* ismeretelméleti eredményeit. Másodsorban pedig azért, mert komolyabb módszertani, egész későbbi filozófiai látásmódját befolyásoló belátásokat is feldolgoz. Előre kell bocsájtanunk, hogy Husserl egyik döntő ismeretelméleti belátása, amelyet kérdésünk tisztázása szempontjából az *LV*-ből örökölt, nem más, mint az ismeret fundált és fundáló mozzanatainak összefüggése (illetve kétfajta fundálási viszony megkülönböztetése), amelyet egészen kései filozófiájának kulcsfogalmáiig végigkövethetünk. De erről később részletesebben fogunk szólni.

Az előadás bevezető részében Husserl egyrészt utal arra, hogy az ott előadott projekt lényege egy *a priori* tudományelmélet alapvonalainak felvázolása, amely azonban nem kötelező érvényű semmilyen formális tudományággal szemben. Tehát úgy tér vissza a *Prolegomená*ban kijelölt követendő úthoz, hogy közben pontosít: az *a priori* tudományelmélet által lefektetett elveket nem kell kötelező módon minden formális tudományban felhasználni, hiszen azok csak valamilyen típusú törvényeket használnak, nem az összes lehetségeset. Bizonyos elveket csak akkor kell használni, ha annak körülményei ezt indokolttá teszik. „Így aztán nem kell minden jelentéstudományosan levezetett formának minden tudományban valóban előfordulnia. A jelentésformák komplikációinak száma az *a priori* törvényszerűségek szerint végtelen. Azonban minden tudomány csak tételek és formák véges száma fölött rendelkezik, legalábbis jelenlegi helyzetük szerint.”¹⁷¹ Tehát a

¹⁷¹ *Hua XXIV*, 60:23–30.

tudományelméletnek sajátos státusza van a többi tudomány között, ami viszont semmi másból nem ered, mint abból, hogy egy olyan – fogalmaz Husserl – „igazság-tőkével rendelkezik, amellyel minden tudomány szabadon rendelkezhet.”¹⁷² Husserl ezt a sajátos formális törvényalkotási képességet, vagyis az *a priori* tudományelméletben képviselhető álláspontot, a logika és matematika által végzett vizsgálatok sajátosságaként jelöli meg, és ezzel a tiszta logikát és a matematikát nevezi *a priori* tudományelméletnek.¹⁷³ Vagyis a formális logika és a formális matematika nem annak hagyományos elméletei szerint, hanem egy új értelemben hasznosítható számára. Ez az álláspont – saját bevallása szerint is – újdonság, még akkor is, ha már foglalkozott ezzel a problémával korábban is, különösen az 1895-ös (helyesen 1896-os és már idézett)¹⁷⁴ előadásában, majd pedig a *Prolegomenában*. Ezekhez képest a bő fél évtizeddel későbbi szöveg egy kidolgozottabb koncepciót tud prezentálni, különösen az ismeretelméleti belátások időközbeni gazdagodásával és még inkább azzal, hogy ez a mű vizsgálódása témakörét önállóítani szeretné. Ezzel jobban megértjük azt is, hogy miért rohan ki olyan hevesen Palágyival szemben: nem kívánja az eddig kialakult tudományok tartalmát megváltoztatni, és amennyiben nevüket használja, azt csak a szemléletesség kedvéért teszi, vagyis akkor sem akarja a tradicionális formális logika vizsgálódási területét megváltoztatni, amikor a formális logikáról mint *a priori* tudományelméletről beszél. Ugyanígy a matematikai mennyiségtanba sem kíván tartamilag beavatkozni, csupán annak egyéb tudományokhoz való viszonyait tisztázni. Mint a 16. § végén határozottan fogalmaz:

„Természetesen a formális matematika betagozása a tudományelméletbe nem azt jelenti, hogy megváltoztatjuk a matematika tartalmát és módszerét és ezzel valami reformot indítunk el azon belül. Mindez [ugyanis] csak egy filozófiai szempontból jelentős ismeretet jelent azzal kapcsolatban, hogy a matematika hogyan kapcsolódik a többi tartalomteli tudományhoz és azoknak a régi formális logikához való viszonyulásához.”¹⁷⁵

Itt egyben az is kiderül, hogy a jelenlegi vizsgálat nem foglalkozik a tudományos megismerés tárgyaival, vagy a tudományos megismerés tárgyaival egyenként, sorról sorra. A következő paragrafus azonban mindezt egy számunkra meglehetősen fontos gondolattal köti össze, mégpedig azzal, amely megmagyarázza, hogy miért nincs a tudományelméletnek nevezett formális logikának jól körülhatárolt tárgya. Érdemes ezért egy viszonylag hosszabb passzust reprodukálnunk az 1906/07-es

¹⁷² *Hua XXIV*. 61:25–27.

¹⁷³ *Hua XXIV*. 63–64. és még korábban *Hua XXIV*. 57.

¹⁷⁴ Vö. *Hua XXIV*. 57. Az idézett helyen Husserl elvétí saját régebbi előadásának dátumát!

¹⁷⁵ *Hua XXIV*. 64:13–19.

előadás szövegéből. Az érvelés kiindulópontját az képezi, hogy Husserl felfigyel a következő sajátosságra: a szillogisztika szabályait nem csak az úgynevezett logikai gyakorlatokban használjuk, hanem mindenféle elméletalkotás során, annak mesterséges körülmények között való alkalmazásától függetlenül, olyan helyzetekben, amelyekben a szillogisztikus következtetést már ismerjük ugyan, de nem kell feltétlenül ennek szabályszerűségeivel élnünk.¹⁷⁶

„Ez a *logika* felettébb különös és mégis egészen magától értődő vonatkozása önmagára, amely azt minden egyéb tudománnyal szemben kitünteti. Ez pedig kutatási területének sajátosságában alapozódik meg. Minden tartalomteli tudománynak meghatározott tárgyterülete van. [...] Állatokról és növényekről beszél, történeti folyamatokról, természeti erőkről, tömegekről, távolságokról. *Ebben az értelemben a tiszta tudományelméletnek semmilyen területe sincs*, mindenre és mindegyikre vonatkozik, vagyis minden területre egyáltalán, de teljesen meghatározatlan módon, minden tartalomteli fogalmat kizárva. Alapfogalmai, vagyis a tárgy, meghatározottság, viszony, osztály, faj és korrelatív módon a fogalom, mondat, szubjektum, predikátum stb., tehát teljesen más jelleggel rendelkeznek, mint a tartalomteli tudományok.”¹⁷⁷

Husserl ebben a bekezdésben eddig érintett több témáját is rekapitulálja. Mégis a legfontosabb, hogy a tiszta vagy formális logikának az általa használt értelemben azért nincs tulajdonképpeni tárgyterülete, mert alapvetően nem is lehet. Sajátos és teljesen természetes feladata az, hogy a különböző tudományos vizsgálati módok megalkotásának szabályaival foglalkozzon. Ha pedig nem vonatkozik különböző tárgyterületek különböző tárgyaira, *saját magára kell vonatkoznia*. Ez oldja fel azt a furcsának ható megfogalmazást, hogy a logika tárgyterülete nem más, mint a tárgy, az osztály vagy a faj. „Ez már megmutatja azt a visszavonatkozást, amely a logikára jellemző.”¹⁷⁸ Ez jelöli ki a logika sajátos önállóságát is.

Csakhogy nem egyszerűen arról van szó, hogy a logika nem kér magának helyet a többi tudomány között, hanem a tudományos vizsgálat alapvető kategóriáinak viszonyaira kíváncsi. Husserl lényegi meglátása azonban nem csak ennek a filozófiai hagyomány által egyszerűen felderíthető igénynek az újraélesztésében van. Hanem a logika önvonatkozásának kifejtésében és az ebben körvonalazódó, önálló érvényű vizsgálódási terület legitimációjában. Ennek eszköze pedig most is és a későbbiekben is egy nagyon fontos – de már a *Prolegomenában* is érintett –

¹⁷⁶ I. m. 65–66.

¹⁷⁷ *Hua XXIV*, 66:6–21.

¹⁷⁸ I. m. 66:22–23.

elképzelés: a jelentéskategóriák és az ezekkel összefüggő úgynevezett tárgyi kategóriák vizsgálata.¹⁷⁹ Ezt az összefüggést Husserl korrelációnak nevezi, az általános összefüggést pedig korrelációs összefüggésnek, és ezzel későbbi fenomenológiájának egy alapgondolatát tárja az olvasó elé. Az említett kategóriák akkor is érintkeznek egymással, amikor az egyiket vagy a másikat a megismerés során nem használjuk¹⁸⁰. Ezáltal az emberi tudás felépítése az említett kategóriák szerint rétegződik és nem ezek teljes rendszerének (elfogadom-e a tárgyi kategóriákat vagy sem, miközben a jelentéskategóriákat elfogadom?), hanem csak bizonyos elemeknek használata felől dönt. Mindeközben a hiányzó elemeket is használja valamilyen módon, hiszen szerkezetileg azokkal is kapcsolatban áll.

Husserl a későbbiekben újra felemlíti, hogy mit is ért a sajátos tárgyterület hiányán és egyúttal a logika és a matematika rokonságát is ezzel indokolja meg. Újra felhasználja *Az aritmetika filozófiája* egyik kulcsbelátását, és több helyen is elmondja, hogy a matematika nem a szám és a nagysághoz kötődik (hiszen a szám vagy a nagyság lehet pusztán szimbolikus, a számolást segítő, az operációt funkcionálisan lerövidítő képzetek terméke), hanem a logikai műveletekhez. Ezt pedig azzal foglalja össze, hogy: „Az, ami a matematikában lényeges, nem annak tárgyaiban lelhető fel, hanem módszertanának fajtájában [...]”.¹⁸¹ Vagyis a matematikai összekötés formáinak, a műveleteknek a vizsgálatában. Valamint azzal egészíti ki, hogy ahogyan minden egyes következtetésnek sajátos formája van, így a következtetések, tételek és bonyolultabb szinten az elméletek közötti kapcsolatoknak is megvan a maguk sajátos, tanulmányozható formája.¹⁸² Ezzel Husserl nyilvánvalóvá teszi, hogy az olyan komplex tudományos összefüggéseknek, mint az elméletek szerkezetének vizsgálatában lehet a legegységesebben hasznosítani a szabályok és tételek formáinak formájával foglalkozó (első hallásra bonyolultan megnevezett) diszciplínát.

¹⁷⁹ Vö. még a 06/07-es előadás egy főszövegén kívüli betoldásával, amely a korrelációprobléma említése nélkül, a *Prolegomena* nyelvezetében beszél a két logikai kategóriaosztályról és annak kapcsolatáról: *Hua XXIV*. 469. kk.

¹⁸⁰ A szakirodalom méltán emeli ki, hogy aktus és tárgy korrelációs viszonyának gondolata ebben az előadás-sorozatban kap első szisztematikus kifejtést. Melle 1984. xl *et passim*. A korreláció problémájához lásd még *Hua XXIV*. 51. kk., *Hua III/1*. 292. és 314. kk. A korrelációgondolat kulcsfontossága Husserlnél egészen a genetikai fenomenológia alapgondolatait használó *Európai tudományok válságáig* (46. §) nagyon jól végigkövethető. Ezek szerint világbeli berendezkedésünk alapja egy „egyetemes korrelációs apriori”, amelyben a mindennapi észleleteink múltbeli tapasztalatok és jövőbeli elvárások sorával állnak korrelatív, elválaszthatatlan viszonyban. *Hua VI.*, 161. kk. és még 178. kk.

¹⁸¹ *Hua XXIV*. 80:7–8. Lásd még: 84:14–16.

¹⁸² „Ahogy minden következtetésnek megvan a maga formája, úgy a következtetések összekapcsolódásainak, és végül a mégoly átfogó, tisztán logikailag eljáró elméletnek és diszciplínának is.” *Hua XXIV*. 84:16–18.

Az eddig összefoglaltakat azonban továbbárnyalja Husserl egy lényeges megállapítása arról, hogy milyen három értelemben beszélhetünk az említett, tudományelméletként kezelt tiszta vagy formális logikáról, amely az eddig elmondottakkal összevetve későbbi filozófiai fejlődése számára döntő konklúzióhoz vezetett. Még akkor is, ha ezt a konklúziót itt még nem vonta le.

2.3. A logika három fogalma és ezek kölcsönös összefonódottsága az 1906/07-es időszakban

Husserl szerint a tudományelméletként értett logika fogalmát három jelentéssel használhatjuk: „elméleti, normatív és gyakorlati diszciplínaként definiálhatjuk”.¹⁸³ Husserl kritériuma a három értelem elkülönítésére a következő: az elméleti diszciplínákkal szemben, amelyek azt mondják ki, hogy valami „így és így” van, „a normatívokban és a gyakorlatiokban közös, hogy lényegileg saját tételeik nem létet fejeznek ki, hanem azt, aminek lennie kell.”¹⁸⁴ A gyakorlatiság és a normativitás a tudományokban tehát általában egyszerre jelentkezik. Így például az esztétika, az etika vagy éppen a földmérés olyan tudományok, amelyek nem csak valamilyen normatív, hanem valamilyen gyakorlati igénnyel lépnek fel, pontosabban meg kell határozniuk egy kép esztétikai értékét annak akár kereskedelmi értékesítése érdekében, meg kell oldaniuk egy erkölcsileg kérdéses szituációt egy mindennapi (akár politikai) feszültség feloldásáért, vagy végül körül kell, hogy határoljanak egy földterületet tulajdonjogi viszonyainak tisztázása érdekében. Ilyen gyakorlati vonatkozást ezek a tudományok abból nyernek, hogy alapvetően normatívak és nem elméletiek. Vagyis csak arról beszélnek, hogy minek *kellene lennie*, vagy minek *kellene megtörténnie* bizonyos körülmények között. Ennek oka rendkívül egyszerű: sem az esztétika, sem az etika, sem a földmérés tudománya nem egzakt tárgyakkal foglalkozik, hanem egy olyan „követelménnyel, amely az adott diszciplínának egységet ad”.¹⁸⁵ Ez akkor válhat egy gyakorlati cél megvalósulásának elősegítőjé-

¹⁸³ Vö. *Hua* XXIV. 27: 11–13.

¹⁸⁴ *Hua* XXIV. 27:15–16.

¹⁸⁵ Husserl későbbi tudományelméleti nézetei a földmérés tárgyának tekintetében nem sokat változtak. A földmérést a *Válság* köré épülő igen kései szövegekben sem egzakt diszciplínának tekintti, hanem olyannak, amely egzakt információvá kívánja alakítani a nem tudományosan egzakt földterületek szerkezetéről birtokolt képzeteket, azok könnyebb rendezhetősége érdekében. A geometria eredetéről írott híres szöveg is ebben az értelemben beszél a földmérés tudományáról, mint nem-egzakt diszciplínáról, amely viszont támasztékot nyújtott az egzakt diszciplínák kialakulásának. A későbbi elképzelés tehát az idealizált tapasztalati összefüggések leírása tekintetében nyújt új gondolatot. A földmérés tudományos státusza tekintetében ugyanis Husserl már a századforduló környékén egyértelmű álláspontra helyezkedett. A *Prolegomena* (13. §) is úgy tekint a földméré-

vé, ha már nem csak „pusztán a mérési kritériumokra, hanem a gyakorlati megvalósíthatóság szabályaira” helyezik a hangsúlyt, mégpedig olyan megvalósíthatóságra, amely ezeket a kritériumokat követi.¹⁸⁶

A logika egyik jellegzetes vonása viszont, hogy nemcsak azzal foglalkozik, ami van, hanem azzal is, aminek valahogyan lennie kell. Mi több, a logika tradicionálisan olyan szabályokat ad, amelyek a helyes gondolkodást igazgatják, illetve javítják. A logika olyan normákat dolgoz ki, amelyek a helyes következtetés gyakorlati megvalósítását segítik elő, és olyan irányelveket mutat, amelyek követése az ítéletek gyakorlati használata tekintetében kézzelfogható eredményre vezet.¹⁸⁷ Husserl a logika tradicionális fogalmát is így határozza meg, pontosabban azt állítja, hogy a logika hagyományosan normatív-gyakorlati tudományterület. Továbbá azt is megfogalmazza, hogy ebbe a státusba a logika teljes joggal került, még akkor is, ha ez a logika átfogó tudományának csupán egy aspektusa. A logika – mint a helyes következtetés mestersége vagy egyszerűbben „a logika mint mesterség” (*Logik als Kunstlehre*) – egy Husserl által már a *Prolegomenában* – a gondolkodás ökonómiájának elve révén – tipizált vonulata, amely egyszersmind annak (az eddig oktatott koncepció tekintetében) „teljességgel legerendőbb fogalma”.¹⁸⁸

Ami Husserl számára a legérdekesebb, azonban mégsem a logika saját praktikus hasznát kiemelő aspektusa, hanem az úgynevezett „megalapozó törvények” megállapítása. Ezek alkotják ugyanis, pontosabban „ezeknek maguknak kell adniuk az alapszintet, ezek fejezik ki a logikai gondolkodás lényegét”. Az alapszinten elhelyezkedő törvényeket pedig fel lehet fogni normatív és gyakorlati értelemben is, azaz olyan törvényekként, amelyek a mechanikus számítások és műveletvégzések sikerét garantálják, illetve éppen olyan segédeszközökként, amelyek normatív módon felügyelik a diszciplína szabályai szerint végzett tevékenységek korrekt és lehetőleg minél pontosabb megvalósítását. „Hiszen ezek könnyítik és biztosítják a megalapozásokat és a megalapozás lényegével belső kapcsolatban vannak.”¹⁸⁹ A logikának tehát, a fogalmának a leírása szerint, három értelme különböztethető meg. De ez a három értelem egymással szoros összefüggésben van, hiszen ugyanannak a logikának három aspektusát mutatja be. Husserl végül az egész formális szabályrendszert, vagy az egész formális logikai elméletet, úgy mu-

---

résre, mint az egzakt-elméleti matematikához kapcsolódó „mesterségre” (*Kunstlehre*), amely a geometriának olyan gyakorlati részterülete, mint a formális mennyiségtnak a gyakorlati számolás elsajátítható és így el is felelhető mestersége. Vö. *Hua XVIII*. 51. Illetve Strohmeier 1983. xli.

¹⁸⁶ Vö. *Hua XXIV*. 27:35–38.

¹⁸⁷ Vö. *Hua XXIV*. 28. kk.

¹⁸⁸ Vö. *Hua XXIV*. 32. és még ehhez a gondolatökonómia elvének és a logika mint mesterség fogalmának összefüggését *Hua XVIII*. 196. kk.

¹⁸⁹ *Hua XXIV*. 32:25–27.

tatja be, mint amely végcélja szerint a reális megismerésre (és az ehhez nagyon egyértelműen kapcsolódó gyakorlati haszonra) irányul, még akkor is, ha a jelenleg előadott koncepció hangsúlyai teljesen mások, vagyis ha „ez a logikának más fogalma is, mint a mi logikafogalmunk”.¹⁹⁰ Husserl ugyanis minduntalan egyértelművé teszi, hogy az ő feladata ezen a helyen „a formális megalapozó törvények” vizsgálata és ezek *a priori* összefüggéseinek kidolgozása. Ez egyenesen olyan kijelentések tételéhez is vezet, hogy a logikának ez az elméleti aspektusa „a logika értelmének eredendő értelme”,¹⁹¹ valamint hogy a „tulajdonképpeni módon filozófiai érdek kizárólag” a logika elméleti vonulatához „tapad”.¹⁹² Ez a hangsúly azonban nem szabad, hogy elfelejtesse, csupán egy többaspektusú fogalom egyik részaspektusának hangsúlyáról van szó, vagyis nem a logika egyik fogalmának a kiemeléséről a többi leépítése érdekében.

Ennek legjobb bizonyítéka a korreláció tételezése a formális logika vizsgálódási területe, illetve a tárgyi megismerés vizsgálódási területe, vagyis a jelentés és a tárgyi kategóriák között. A logika Husserl szerint ugyanis két *a priorival* rendelkezik „egyrészt a tiszta forma, másrészt a formameghatározott anyag *a priorijával*”. Egyrészt ugyanis formális szabályokat ad, majd pedig azt mondja meg, melyek a reális megismeréshez kapcsolódó alapvető formális kategóriák, és melyek ezek egymásra való vonatkozásainak fajtái. Az is teljesen érthető, hogy miért ír mégis olyasmit Husserl, hogy: „[...] minden reális tárgyiség elmélete szükségszerűen alá van vetve azoknak a törvényeknek, amely az elmélethez egyáltalán, és annak tárgyiségához mindig is, hozzátartoznak”.¹⁹³

Összpontosítsunk itt az általunk kurzivált részre! A formális törvények ezek szerint olyanok, hogy rendre mindig összekapcsolódnak valamilyen reális megismerésre vonatkozó szabállyal. A gondolkodás formális törvényeinek tehát úgy van elsőbbségi helyzete a formális tárgyi kategóriákkal szemben, hogy azokra mindig is vonatkozik. Ez egy teljesen megkerülhetetlen gondolat, amelyben Husserl összeegyezteti a korrelációelvet és saját vizsgálódási területe önállóságának igényét. Azt ugyanis *soha ne feledjük, hogy itt a logika sajátos és mégis önálló helyzetének leírása a cél*, mint ahogyan ezt annak önvonatkozása kapcsán már említettük. Habár a logika természetes, fölöttébb triviális módon korrelál a formális tárgymegismerés általános elveivel, közben nyilvánvaló, hogy annak egyszerű formális elvei elsőbb-

¹⁹⁰ I. m. 107: 25–26., illetve vö. i. m. 110–111.

¹⁹¹ I. m. 33: 20–22.

¹⁹² Vö. i. m. 35:22–23. Nagyon fontos megjegyezni, hogy Husserl látszólag hasonlókat mondott már a *Prolegomena* második fejezetében (§§ 13–16. – *Hua XVIII.* 44. kk.) is, ellenben más nézőpontból. Ott ugyanis nyilvánvalóan azt állítja, hogy a logika mint elméleti álláspont bármilyen más (normatív vagy gyakorlati) álláspont alapja.

¹⁹³ *Hua XXIV.* 111:25-28. – kiemelés tőlem Z. D.

ségi helyzetben vannak: ezek ugyanis azok az elvek, amelyek számára a megismerés tárgya nem valamilyen külső reális létező, hanem önmaga. Habár ezek az elvek kecsegtethetnek valamilyen gyakorlati haszonnal, vagy valamilyen gyakorlati diszciplínában való alkalmazással, mégis lényegesebb a logika sajátos, transzcendentális helyzete a gondolkodás szerkezetének vizsgálatán belül. Miközben a megismerésre irányul, mégsem vezet mindig konkrét megismeréshez, hanem csak megalapozza, illetve különböző gyakorlati megvalósuláshoz vezetheti azt, különböző normák kidolgozása révén, amelyek mindig fenntartják az elméleti elvek gyakorlati hasznosíthatóságát (vagyis egy konkrét tárgyterületre való alkalmazhatóságát). Éppen ez a logika önállóságának záloga, hiszen nincs önálló tárgyterülete, így a tárgyterületek közötti viszonyokra és nem a megismerés különböző tárgyaira irányul. A logika mint a tudományelmélet önállósága tehát attól függ, hogy a logika miként mutatható fel tisztán elméleti tudományként úgy, hogy közben nem irányul semmilyen lehatárolható reális tárgyszférára.¹⁹⁴

Ettől függetlenül viszont továbbra is fennáll az, ami a korreláció-gondolatból következik: a formameghatározott anyag¹⁹⁵ tudománya a tiszta formától különbözik, de úgyszintén ezzel kapcsolatban álló *a priori* (normatív és gyakorlati) elveket fogalmaz meg. Ha tehát eltekintünk a normatív és gyakorlati vonatkozásoktól „[...] a formális logika (mint ontológia, a pusztá forma szerint) magába zárt

¹⁹⁴ Miközben minden más elméleti tudomány valamilyen sajátos tárgyterületre irányul.

¹⁹⁵ Husserl a formameghatározott anyagot, vagyis a sajátos tárgyi kategóriákat „metafizikai kategóriáknak” is nevezi (*Hua XXIV. 112.*), és ezzel írja le a logika gyakorlati (és tradicionálisan legalapvetőbb) értelmének kapcsolatát a logika elméleti és normatív fogalmához. A metafizikai kategóriák terminusértékű használatának nagy részben didaktikai céljai vannak: arra szolgálnak, hogy a logika különböző jelentésrétegeit összetettségük sorrendjében tudjuk tárgyalni. A tiszta logikát a metafizikai kategóriákkal való összefüggései előtt kell tárgyalni. A metafizika a maga hagyományos felosztása szerint a logikát a gondolkodás valamilyen sajátos tárgyára – a felosztásban elkülönített sajátos tárgyakra – alkalmazta. A tiszta logika egy ezzel szorosan összefüggő, tehát strukturálisan elválaszthatatlan diszciplína. Viszont itt, a metafizikai kategóriákban való megvalósulásnál sokkal egyszerűbb, a vizsgálódás legalapvetőbb szintjén tárgyalandó tudományról van szó. A 06/07-es előadás első szakaszának zárata a metafizikai kategóriák terminusának bevezetése kapcsán kitekint Kant különbségtevésére általános és tiszta, valamint transzcendentális logika között. Mint Husserl elmondja, ez csak részben fedi az ő különbségtevését tiszta logika és reális logika (vagy itt a „metafizikai” kategóriák) között (112:12–14.), viszont semmiképpen sem fedi az ő elképzelését arról, hogy mi a transzcendentális logika (113:13–16.). Erre Husserlnek három érve van: (1) Kant nem ismeri a formális matematika logikai felépítésének problémáját és így elvéti a formális matematika tudományelméleti helyét; (2) másként fogja fel a logika ismeretelmélethez fűződő viszonyát; és (3) másként fogja fel az analitikus és szintetikus fogalmainak egymáshoz való viszonyát. Lásd még erről Kern 1964. 135. kk. Ez központi jelentőségűvé válik Husserl számára abban, hogy tisztázza saját álláspontját, amelynek már nem a logika megalapozása, hanem a megismerés tárgyi transzcendenciájának vizsgálata lesz (Vö. még *Hua XXIV. 369.*)

tudományként, a metafizikai ontológia pedig ettől különböző, de *a priori* viszony révén, ezzel összekapcsoló diszciplínaként tűnik ki.¹⁹⁶

Ennek pedig két következménye van azok alapján, amit Husserl a logika három egymással összefonódó fogalmáról, illetve a logika sajátos önvonatkoztatásáról mond. (1) Az egyik az, hogy a logika ebben az értelemben (vagyis önvonatkozása értelmében) saját magát alapozza meg és nem más területeken keresztül végzi el azt. (2) A másik pedig ennél sokkal bonyolultabb. Ha ugyanis a logika olyan önmegalapozó diszciplína, amely egyszersmind állandó kapcsolatban áll (korrelációs viszonyban van) annak mesterségbeli művelésével és operacionális használatával, akkor szükség van egy olyan normatív álláspontra, amelynek révén képesek vagyunk a megismerés reális területét és a logika önmegalapozását egymástól elválasztani, nem pedig az egyiket a másikból magyarázni. A logika tehát nemcsak, hogy képes arra, hogy önmagát megalapozza, hanem arra is képesnek kell lennie, hogy önmaga számára adjon normákat. Ezzel tudja ugyanis fenntartani az egyensúlyt a tiszta – vagyis formális-általános elvek – és a gyakorlati mesterségbeli konkrét eredményre vezető műveletek között.

Husserl azonban a logika ezen kézenfekvőnek tűnő tulajdonságát úgy kísérli meg feldolgozni, hogy nekilát a megismerés szerkezete átfogó vizsgálatának. Ezzel pedig egy átfogóbb ismeretelméleti vizsgálat révén kíván közelebb jutni a formális logika kérdéseire. Az előadás során markánsan állapítja meg, hogy az, ami „a formális logika természetes eljárása tekintetében elegendő a logikai kategóriák szilárd meghatározásához és jelentésadásához, az ismeretelméleti célokra nyilvánvalóan nem elegendő.”¹⁹⁷ A logika ugyanis, még annak tiszta formájában is bonyolult tételek és állítások rendszerét adja, amelyek *a priori* törvényekként a megismerés valamilyen területére vonatkoznak. A logika mint tiszta elméleti tudomány csak úgy nyerhet létjogosultságot, ha képes tisztázni viszonyát azokkal a megismerésbeli folyamatokkal, amelyekhez kapcsolódva ítéleteket hozunk, és amelyek az ítéletek hozatalánál és összekapcsolásánál jóval egyszerűbbek. Pontosabban: ha azt is képes tisztázni, hogy az egyszerűbb ítélethozatali formák hogyan függenek össze a bonyolultabb ítélethozatali formákkal, vagyis elméletekkel, tipologizáló rendszerekkel. Az egyszerű szemléletek szerkezetüket tekintve primitívebbek, mivel valamilyen egyéni, szubjektív megismerési folyamathoz, az emberi szemléletek működéséhez kapcsolódnak. A bonyolultabb szellemi aktusok tehát egyszerűbb (szubjektív) szellemi aktusokkal kapcsolódnak össze, az ezzel foglalkozó tudományos diszciplínának pedig ezeket kell számon tartania:

¹⁹⁶ *Hua* XXIV, 115:9–13.

¹⁹⁷ I. m. 171: 23–26.

„A filozófiai reflexió az idealitásnak és objektivitásnak a »szubjektivitással«, a tudattal való viszonyára kérdez rá, például arra, hogy hogyan viszonyul a tétel az ítélethez, a tárgyiaság az ítélethez, az egyetemes tétel az egyetemes ítélés megfelelő aktusához [...]»¹⁹⁸

Husserl itt hasznosítja a *Logikai vizsgálódásokból* örökölt megkülönböztetését az egyszerű szemléletek érzéki tárgyai és a kategoriális szemléletek bonyolult, úgynevezett ideális tárgyai között. Habár a kettő egymással szorosan összefügg, megkülönböztetésük fáradságos ismeretelméleti vizsgálatokat kíván.

A logika mint elméleti tudomány tehát úgy nyerhet létjogosultságot, ha képes a megismerés alacsonyabb rendű (tehát egyszerűbb) folyamataival szembeni (ismeretelméleti) pozícióját tisztázni. Az persze már itt is látható, hogy Husserl szerint a logika, és annak sajátos problémái a megismerés szerkezetének csupán egy aspektusát adják, amelyek a szemléletek és a tárgyak megismerésbeli helyzetének átfogóbb problémájához vezetnek. Az 1906/07-es időszakban Husserl többször el is mondja, hogy a valódi cél, egyrészt kialakítani a megismerés különböző mozzanatainak sorrendjét, másrészt meghatározni a legegyszerűbb és a legbonyolultabb problémák rendjét.¹⁹⁹ A hivatkozott előadás utolsó szakasza megpróbálja felállítani ezt az előzetes sorrendet, amelyben nagyban támaszkodik az idő és a fantázia problémája, mint a megismerés egyszerűbb szintjeinek kérdésével kapcsolatban végzett vizsgálataira. Husserl az előadásnak ebben a részében világosan kiegészíti az egyszerű és összetett-fundált aktusokról az *LV*-ben mondottakat, az előbbieket alacsonyabb, míg az utóbbiakat magasabb rendű objektivációs formáknak nevezi, és az időtudatot helyezi a legkevésbé összetett objektivációs forma helyzetébe.²⁰⁰

Ehhez kapcsolódnak ennél bonyolultabb, de még mindig alacsony fokú objektivációs formák, mint az időtudat módosulásai „a fantázia és képi modifikációk, a visszaemlékezés, amely a tiszta fantáziához képest lényegében egy az aktuális jelenhez való viszonyt implikál”. Majd a „nem tulajdonképpeni objektivációk vagy üres szemléletek”,²⁰¹ amelyek tisztán szimbolikusan is működhetnek, mint például a magasabb rendű tételező, kinyilvánító objektivációk, mint az azonosítás,

¹⁹⁸ I. m. 172:13–17.

¹⁹⁹ Vö. *Hua XXIV*. 434. kk., illetve személyes naplójegyzetét 1907. 11. 04-éről: „[...] hogy eltöltött a remény, és hogy felsejlett előttem a nagy cél, hogy a logikában, az ismeretkritikában és az észkritikában egyáltalán valóságos belátást vívjak ki, hogy rögzítem a problémák természetes rendjét és a problémát a legmagasabb fokú precizitás szintjére elemeljem, hogy kidolgozzam a tisztasághoz és a teljes biztonsághoz való módszert, valamint a céljelölés és a módszer világossága közepett lépésről lépésre azt tegyem, amit mindig is szükséges.” I. m. 448:12–17. – kiemelések tőlem, Z. D.

²⁰⁰ Az alacsonyabb fokú objektivációs formák jellemzőinek áttekintéséhez: i. m. 271–275. Vö. még ehhez jelen tanulmány 117. lábjegyzetét.

²⁰¹ Vö. i. m. 276. kk.

általánosítás, szubjektum és predikátum képzése stb. Husserl itt (vagyis az előadás említett pontján) még persze nem tesz egyértelmű különbséget objektíváló és nem objektíváló intenciók között.²⁰² De az már világossá válik számára, hogy a megismerésben valamilyen módon részt vevő intenciók bonyolultságuk szerint rétegekbe rendezhetőek. Ha eltekintünk attól a zavaróan ható fogalomhasználatától, amely azt a látszatot kelti, mintha minden intenció kötelezően objektívációhoz vagy kifejezéshez, predikatív tevékenységhez vezetne, akkor a szöveg mondanivalóját is könnyebben megérthetjük.

Az előadások didaktikai rendjéhez illeszkedve Husserl a saját maga által kijelölt módszertani utat is ennek az eljárásmodnak a rendjéhez kívánja igazítani: az egyszerűbb vizsgálatok fundálják a bonyolultabb vizsgálatokat. Az ismeretelmélet fundálja a tiszta logikát és a valósággal kapcsolatos tudományokat.²⁰³ Valamint ez fundálja az intellektus átfogó általános elméletét is, azt amelyet Husserl a fenomenológia névvel nevez meg, és amelynek nem egyszerűen az ismeretelméleti kritika, hanem „észkritika”, vagy egy kissé bizonytalan kifejezéssel: a „tiszta tudat egyetemes kritikája”²⁰⁴ elnevezést adja. A fundációs viszony, lényege szerint, a magasabb rendű intellektív teljesítmények külön, vagyis az őket fundáló elméletek nélkül is működhetnek. Nincs szükségük arra, hogy az őket fundáló észlelések, vagy magasabb szinten elméletek, jelen legyenek azok eljárás módjában (egyébként pontosan úgy, ahogyan a kategoriális szemléletek az őket fundáló szemléletek nélkül is tökéletesen működnek, vagyis függetlenül az egyszerű érzéki betöltődéstől). A fenomenológia és ismeretelmélet viszonyával kapcsolatban Husserl például kijelenti, hogy: „Nincs ismeretelmélet fenomenológia nélkül.” (Vagyis a fundáló diszciplína nincs meg a fundált, szélesebb összefüggést felmutató diszciplína nélkül.) A fenomenológia viszont „értelmét az ismeretelmélettől függetlenül is fenntartja, vagyis függetlenül attól az érdektől, hogy felderítsük azokat a furcsa hibákat és bizonytalanságokat, amelybe a természetes ismeretről való reflexió bonyolódik”.²⁰⁵

Nagyon fontos megjegyezni, hogy Husserl módszertani eljárása tekintetében megállapított fundációs viszonyai csak saját szóhasználatán belül érthetőek. Is-

²⁰² Az objektíváló és nem objektíváló aktusok megkülönböztetésének az egy évvel későbbi – 1908-as – jelentéstani előadásokban több nyomát találjuk. Itt Husserl részletesen elmondja, hogy „ha egy szemlélettel rendelkezünk, az nem azt jelenti, hogy tárggyal is rendelkezünk” (*Hua XXVI. 60.*) és, hogy a tulajdonképpeni objektíváció alapja az, hogy a tárgyi mozzanat önmagával azonosként jelenjen meg (i. m. 64.). Husserl egy fél évvel később az 1908–09-es téli szemeszterben, etikai előadásainak 12. §-ban tesz különbséget az objektíváló (*objektivierende Akte*) és lelki (*Gemütsakte*), vagyis nem objektíváló aktusok között. Vö. *Hua XXVIII. 352. kk.*

²⁰³ Vö. i. m. 354:5–13.

²⁰⁴ *Hua XXIV. 217: 17–20., 218. kk., 219: 10–15*

²⁰⁵ *Hua XXIV. 217:11–15.*

meretelmélet vagy tiszta logika nem úgy értendőek, mint annak tradicionális teóriái, hanem úgy, mint olyan elméletek, amelyek eleve a legátfogóbb teóriának, vagyis a fenomenológiának részei. Ezt tehát nem szabad úgy érteni, mintha minden megismerés a fenomenológiával, mint egyfajta filozófiai elmélettel kezdődne. A fenomenológia csupán egy bonyolult elmélet, amely azonban a többi tiszta, önmagára irányuló elmélet között a leginkább mentes egy bizonyos tárgyterülethez való kötődéstől. Persze a tiszta logika és az ismeretelmélet is sajátos önvonatkozással rendelkező diszciplínák, nem gyakorlati megvalósulásra vagy reális tárgyakra irányulnak. Érvényességük viszont mégiscsak behatárolt, hiszen az objektivációs aktusok csak bizonyos törvényeivel, illetve ezen kívül bizonyos törvények formáival foglalkoznak.

Ennek a problémának nagyon egyszerű oka van. Ehhez pedig át kell ismételni az eddig mondottakat. Mivel a logika egyszerre gyakorlati mesterség és elméleti, valamint normatív tudomány, a gyakorlati mesterség is hasznot húz abból, ha az elméleti belátások továbbfinomodnak. A fentiekben már kifejtettük, hogy Husserl sem tagadja, hogy a logika gyakorlati tudományának is érdeke, hogy a logika elmélete egyre biztosabb megalapozást kapjon. Mivel az elméleti diszciplínák visszahatnak a gyakorlatiakra, azt mondhatjuk, hogy nemcsak a gyakorlati diszciplínákban foglalt tapasztalati mozzanatok fundálják a magasabb rendű elméleti tevékenységet, hanem az elméleti belátások is fundálják a gyakorlati mozzanatokat. Ellenben az elméleti belátások nem szabad, hogy átvegyék a gyakorlati mesterség szerepét, illetve nem szabad elfelejtenünk az elméleti ismeretek hatókörét. Habár egy fundált elmélet képes fundáló érzéki szemléletek nélkül is működni, nem szabad átvennie a fundáló szemléletek helyét. Szükség van tehát arra az általánosabb elméletre, amely hasonlóan ezekhez, sajátos önvonatkozással rendelkezik, de amely saját magát is képes felülvizsgálni, és pedig éppen azért, mert alapvetően *nem egyszerre tiszta vagy formális elmélet és gyakorlati mesterség is egyben*. Olyan tudományos elméletre van tehát szükség, amely nem használja előre megállapított normaként az elméleti belátásokat, és így nem normaként tekint az elméleti diszciplínák eredményeire a tudományos eredmények gyakorlati felhasználása során. Ha azonban ezeket a normákat nem veheti más elméleti-tudományos diszciplínákból, akkor önmagából kell azt merítenie.

Husserl úgy fogalmaz a tiszta elméletek módszertani ragsorát tárgyaló passzusokban, hogy: „A fenomenológia öntisztázását saját maga valósítaná meg.”²⁰⁶ A fenomenológia ugyanakkor azért is sajátos státusú diszciplína, mert mintegy ellenében az eddigi szóhasználattal, mégsem az objektivációs formák tudománya, hiszen lényege nem bizonyos tudás kinyilvánított formája, hanem az objektivált

²⁰⁶ I. m. 334: 11–13.

tudás felépítésének megvilágítása. Egy 1907 második felében keletkezett szöveg szerint a fenomenológia „egy abszolút, nem objektíváló tudomány, nem a tények, az empirikusan »objektív« egzisztenciák tudománya”.²⁰⁷

Husserl tehát végül is azzal zárja a logika mint elméleti diszciplína önállóságának vizsgálatát, hogy egy olyan elméleti vizsgálatra terjeszti ki annak szerkezetét, amely átfogóbb, a megismerés és a tudományos elméletalkotás szempontjából teljesebb. Ez az elmélet a jelentés és tárgyi kategóriák kapcsolatáról beszélő logikán túl, a mindennapi és tudományos tárgyak megismerésnek szerkezetéről is képes számot adni. A tiszta logikához hasonlóan viszont képes önmagát megalapozni, valamint arra is, hogy önmagának adjon normákat.

Komoly kérdés azonban, hogy miként igazolható a fenomenológiának a tiszta logikán túlnyúló általánossága, illetve, hogy miként tartható fent az a megállapítás, hogy ez az elmélet minden eddigénél jobban teljesíti a kijelölt feladatot. Husserl kérdésekre adható válaszát már nagyban körvonalazza a fenomenológiai redukció problémájához való viszonyulása. A fenomenológiai redukció és főleg annak egy bizonyos típusa (az úgynevezett primordiális redukció) mondanivalónk szempontjából különös jelentőségre tesz szert.

²⁰⁷ *Hua* XXIV, 411:6–8. Az *Ideen I* programatikus kijelentéseiben az objektíváló aktusok általános jellemzését rendkívül könnyen félre lehet érteni. Itt Husserl úgy nyilatkozik, hogy „Egyáltalán minden aktus [...] »objektíváló«.” (*Hua* III/1, 272:3–6.) Vagyis látszólag ellentmond korábbi álláspontjának. Husserl azonban egy pillanatig sem mondja azt, hogy a gondolkodás és a megismerés minden mozzanata ilyen objektíváló aktus lenne. Az olyan megismerő tevékenységek, amelyek nem fejeznek ki valamilyen fajtájú vélekedést (gondoljunk itt az észlelés egyszerűbb és bonyolultabb formáira stb.), csak „potenciálisan objektíváló” (272:18-19.). Vagyis lehet, hogy objektívációhoz vezetnek, de nem szükségszerű, hogy oda is vezessenek. Ezzel Husserl fontos érvet hoz fel arra, hogy minek köszönhető a logikai jellegű vagy logika apparátust felhasználó tudományok „uralma”, vagyis a tudományok közötti egyetemessége: mivel a logika prediktív kifejezések általános törvényeit kutatja és egyedül ezek a vélekedő gondolati aktusok „hajtanak végre aktuális objektívációt” (272:19–20.). Kétségtelen, hogy az időtudat nem objektíváló szintézisei nehezebben megragadhatóak és sokkal nehezebben tárgyalhatóak, hiszen csak potenciálisan objektíválnak.

3. Az FTL és Husserl kései filozófiájának néhány jellegzetes kérdése

A továbbiakban néhány, a kései Husserl által tárgyalt téma kapcsolatát kell nagyvonalakban tisztáznunk a korai Husserl témáival és kérdésselvetéseivel. Ezek során kiderülhet, hogy a korai Husserl alapos ismerete milyen értelmező összefüggéseket tár fel az érdeklődő olvasó számára.

Ezen részben az új témák megjelenése nagyban annak köszönhető, hogy Husserl életművén belül egy jelentős problémaeltolódás következik be. Husserl neki lát a genetikus fenomenológiai vizsgálatok elvégzésének. Ez viszont csak azon az alapon képzelhető el, ha tisztázza a tapasztalat felépítésének minden egyes szintjét, azok egyszerűsége, illetve bonyolultsága szerint. Ennek köszönhető majd az is, hogy Husserl a genetikus és a konstitutív (vagyis a konstitúció különböző szintjeit tárgyaló) vizsgálatot, és ezáltal a genetikus és a konstitutív fenomenológiát azonosítja egymással. Genetikus fenomenológián tehát minden esetben konstitutív fenomenológiát fog érteni.²⁰⁸

3.1. Konstitúcióelmélet és primordiális redukció

A fenomenológiai konstitúcióelmélet Husserl egyik legjobb eszköze arra, hogy a megismerés különböző mozzanatainak egymáshoz való viszonyát tisztázza. Arra a kérdésre keresi ugyanis a választ, hogy hogyan jön létre egyáltalán ismeret az emberi megismerőképeséget alkotó érzéki és kategoriális készségeken keresztül. Sokszor egyértelműnek tűnő, mégis fontos jellemvonása, hogy nem azt állítja, hogy a megismerő egyének szubjektív teljesítménye alkotná meg vagy kapcsolná össze a megismerés különböző aspektusait. Tehát nem a szubjektum hozza létre

²⁰⁸ Ezt a gondolatot Husserl már 1920 májusában kifejti egy Gerda Walthernek címzett, de soha el nem küldött levelében, a szubjektum ébrenléti és alvó állapotai közötti átmenet problémája kapcsán: „Ami pusztán statikusan írnak le, az nem érthető. Ilyenkor nem tudni, hogy mi az, ami radikálisan jelentős és mi az, ami nem. A jelentőség pedig éppen a konstitutív érthetőség.” *Hua Dok III/2*, 260:16–18.

ezeket, de ezeknek az aspektusoknak, mozzanatoknak az összefüggése mégiscsak a szubjektum vizsgálatán keresztül világítható meg. Nem a szubjektum képzi, vagyis konstruálja meg ezeket, hanem a szubjektumban épül fel, vagyis konstituálódik a megismerés, amelynek több egymással szorosan összefüggő mozzanata van. A megismerő szubjektum konstitúciójának fenomenológiai vizsgálata általában egybeesik a fenomenológiával, legalábbis abban a módszertani értelemben, amelyet Husserl az 1920-as évek végén választ majd.²⁰⁹ Ezért különösen furcsa, hogy a husserli konstitúcióelmélet csak újabban kap ismét olyan mértékű figyelmet, mint amit ez a probléma az életművön belül elfoglalt.²¹⁰

Husserl konstitúcióelméletének legfontosabb dokumentumai, főleg az *Ideen I* megírása körüli, vagy főleg az ez utáni időszakból kerülnek ki, ami nem véletlen. Az *Ideen* szigorú programatikusan szöveg, amely a fenomenológia alapeszméjét kívánja feldolgozni. Viszont nincs tekintettel a konstitúció és az ismeret problémájának egészére. Az alacsonyabb helyzetben levő intellektív tevékenységek, mint pl. az időtudat tárgyalása, kikerül a vizsgálódás fővonalából. Egyrészt azért, mert Husserl főleg a fenomenológia redukció és a természetes beállítódás kapcsolatának tisztázására, a noetikus-noematikus korreláció meghatározására, majd pedig az észkritika, mint a fenomenológia tudományának körvonalazására élezi ki munkáját. Tehát mindenképpen azért, mert Husserl szeretné tisztázni a fenomenológiai filozófia sajátos módszertani jellemzőit.

Másrészt pedig nagyon konkrétan azért, mert az *Ideen I* 118. §-a az időtudat vizsgálatát jellegzetes módon zárja ki a tárgyalandó témák közül. A tudati szintézis fogalmáról szólva azt mondja a szövegben, hogy ezekről nem az időtudat értelmében beszélünk, majd pedig kifejti, hogy mindezt mivel indokolja. Husserlnek két érve van: az egyik, hogy az időtudatban lezajló szintézis (a) folytonos szintézis, (b) nem aktív és elkülönült (*diskret*) szintézis. Csakhogy itt az „érdeklődé-

²⁰⁹ A *Karteziánus meditációkban* egészen pontosan így fogalmaz Husserl: „Ennek tágabb következménye, hogy az említett önkonstitúciónak a fenomenológiája egybeesik a fenomenológiával egyáltalán.” *Hua I.* 102. (33. §), illetve *KM.* 83. Husserl terminusválasztásának és a konstitúció szó történeti előzményeinek vizsgálatához az egyik legjobb összefoglalót adja Sokolowski 1964. 214–217. A fogalom fejlődésének történetéhez lásd még: Orth 1999. 79–81. A konstitúciófogalom jelentésével kapcsolatban még: Zuh 2013a. 192–193.

²¹⁰ Lásd pl. Hans Bernhard Schmid hosszú problémátörténeti összefoglalóját Husserl konstitúciófogalmának klasszikus értelmezéseiről és az ezzel kapcsolatban megfogalmazott hagyományos kételyekről. Schmid 2000. 64–65. l. Illetve a probléma új feldolgozásához Lohmar 2008. 8. kk., 85. kk. A konstitúció fogalmának husserli elméletéhez és a konstitúciós szintek rétegzettségének koncepciójához hasznos bevezetőt nyújt még újabban Rosado Haddock 2008b. 37–48. Ez utóbbi könyv a felfedezés igényével tárgyalja Carnap *Der logische Aufbau der Welt*-je konstitúciófogalmának a husserlire való visszavonatkotzthatóságát, illetve Husserlnek az előbbire tett közvetlen befolyását.

sünket sokkal inkább a tagolt szintézisek felé fordítjuk, vagyis azon sajátos módok felé, ahogy az elkülönült aktusok *tagolt* egységgé, egy magasabb fokú szintetikus aktussá kapcsolódnak össze.²¹¹ Ilyen magasabb rendű szintetikus aktusok az akarat és a logikában tanulmányozott predikatív aktusok, vagyis mindaz, amit Husserl „*politetikus szintézisnek*” nevez. Az elméletalkotás bonyolultabb formái kétségtelenül ilyen politetikus, tagolt politetikus szintézisek, vagy ahogy Husserl a későbbiekben mondja: „politetikus konstitúciók”, vagy pedig „többsugarú konstitúciók”.²¹² Mindez azonban semmiképpen sem jelentheti a konstitúció átfogó problémájának elhanyagolását, még akkor sem, ha Husserl ebben a teljes munkásságáról csak limitált képet adó szövegben kétségtelenül nem szentel neki fokozottabb figyelmet. Az *Ideen I* inkább arra próbálja rávezetni az olvasót, hogy a nehezebb kérdések a többsugarú, politetikus szintézisek deskripciója kapcsán merülnek fel, és távlatilag ezek tisztázása az igazi kihívás. A kihívás még akkor is ebben a helyzetben nagyobb, ha az időtudat jellegzetességeivel kapcsolatban szintúgy rengeteg a megoldatlan kérdés.

A konstitúció problémájára való reflexió azonban már egészen korán jelen van abban a periódusban is, amelyről tanulmányunk előbbi szakaszában beszéltünk. Az 1906/07-es előadás tanúsága szerint a hagyományosan a pszichológiához sorolt élmények fenomenológiai elemzése és a tárgyiságok konstitúciójának fenomenológiai elemzése közötti különbség abból fakad, hogy az előbbiek az utóbbinál egyszerűbb (vagyis kevésbé összetett) vizsgálatokat igényelnek. „Ez azonban pontosabb fejtegetésre szorul és előfeltételezi a »konstitúció« fő problémájával való szembesülést.”²¹³ Mint látható, itt a konstitúció elsődleges, bonyolult, de legalábbis fő helyen tárgyalandó kérdéséről van szó, komplex és látszólag a vizsgálódás magját alkotó kérdésfelvetésről.

Annak ellenére, hogy Husserl komolyan fontolgatja a konstitúció problémájának átfogó vizsgálatát, más ismeretelméleti szövegeiből mégis kihagyja azt, és a fenomenológia koncepciójának bemutatása miatt ráháruló feladatot igyekszik minél jobban elvégezni. Például 1909-es ismeretelméleti előadásában csak abban a köznap értelemben használja a konstitúció szót, amely nem megy túl a „felépítés”, „meghatározottság” jelentésén.²¹⁴ Az ok feltehetőleg az előadás szándékából fakad, amely egy új tudományt kíván bevezetni, és amelynek újdonságát Husserl a speciális észlelés-elemzések egy példájával kívánja demonstrálni. Ebben a helyzetben módszertanilag nincs tere a komolyan átfogó vizsgálat felvezetésének.

²¹¹ *Hua III/1*. 274:5–8.

²¹² *Hua III/1*. 275.

²¹³ *Hua XXIV*. 241. Anm. „A konstitúció problémája” (általános fogalomként) egy sokkal bonyolultabb szöveghelyen is előfordul még a műben: 173., Anm.

²¹⁴ *Hua Mat VII*. 79., Anm.

Amennyiben pedig egy komolyabb elméleti összegzést kívánunk adni a problémáról, továbbra is néhány fontos alapgondolat kiemelése és szcenírozása lesz a feladat, nem pedig a konstitúcióelmélet részletes taglalása. A probléma a konstitúció kérdésével elsősorban az, hogy nem lehet róla *in nuce* bevezető előadást tartani, illetve bevezető jellegű művet írni. Ennek oka egyszerű: ha a konstitúció a megismerés alacsonyabb és magasabb szintjeinek minden viszonyát átfogja, akkor ez legalábbis úgy tűnik, hogy konkrét elemzéseiben azonos a vizsgálódás egészével. Ahogyan a konstitúció átfogó problémáját feltárjuk annak részelemzései révén, az egész új diszciplína szerkezete tárul fel előttünk. Ez pedig kétségtelenül nem elvégezhető egy bizonyos bevezető jellegű eszmefuttatásban.

Husserl azonban már az *Ideen* második kötetéhez kapcsolódó konstitúció-elméleti szövegekben utalást tesz arra, hogy bajok származhatnak abból, ha nem tisztázzuk a tapasztalat alsóbb fokain lezajló folyamatoknak a megismerés teljes struktúráján belül betöltött helyét. Husserl ezt a gondolatsort egy Kant-kritika kifejtésére használja fel, illetve annak bemutatására, hogy Kant problémakezelése túlságosan a magasabb intellektív aktusokra koncentrál.²¹⁵ „Hasonló problémák mozgatják – még ha nem is teljességgel kiérlelt módon – Kant észkriticáját is. Ezek azonban nyilvánvalóan egyfajta fenomenológiát és a tapasztalás alacsonyabb szintjeinek konstitúciójába való betekintést előfeltételeznének.”²¹⁶ A konstitúció átfogó problémája pedig nem csak a tapasztalás alsóbb rétegeit tekinti át. Husserl így folytatja:

„A konstitúció problémáját egyáltalán, annak minden szintjével és szükségszerűségével együtt felmutatni, a szintekhez tartozó rendszeres leírásokat végrehajtani, a lényegi összefüggéseket feltárni, az *a priori* lehetőségeket mérlegelni, amelyek a szilárd, vagyis tiszta én, a tiszta tudat keretein belül minden alapformájukkal egyetemben nyitott lehetőségek [...], nos mindezek Kant számára idegenek.”²¹⁷

Ezek után pedig Husserl egy egész konkrét, a konstitúció szintjeiről adott áttekintéssel zárja a passzust, ahol a tapasztaló test és tárgyiség, majd pedig az emberi közösségekhez, társadalmakhoz kapcsolódó akarati és értékelő tevékenységformák, valamint az objektív világ, mint természeti és kulturális világ közötti összefüggéseket helyezi korrelatív viszonyba egymással. A leírás folytatásában pedig konkrét példákon keresztül szemlélteti, hogy mit is ért a konstitúció alacsonyabb és magasabb szintjein:

²¹⁵ Vö. Kern 1964. 85–88.

²¹⁶ *Hua* V. 128.

²¹⁷ Uo.

„[...] Így aztán az ontológiának igazán komoly nehézségei vannak olyan tárgyiságok esetén, amelyek a *természethez* és a *szellemhez* hasonlóan nem egy szinten (mint pl. a gondolkodás olyan tárgyai, mint a számok, nagyságok é.í.t.), hanem több szinten konstituálódnak.”²¹⁸

Lényeges, hogy Husserl nem azt emeli ki a magasabb rendű szellemi tevékenységek esetében, hogy azok ne rendelkeznének az alacsonyabb rendűek jellegzeteségeivel, vagy ne használnák azokat. Sőt, ezek az intellektív aktusok attól többsugarúak, hogy konstitúciójukban az alacsonyabb rendűek során megismert tapasztalati struktúrák is részt vesznek. Az ontológia, vagyis a valamilyen tárgyterületre vonatkozó mi az?, vagy micsoda? jellegű kérdés feltevése komoly problémákat okoz, ha a többsugarú konstitúció tárgyisága szempontjából várunk azokra választ. Egy többsugarú konstitúciós teljesítmény ugyanis nemcsak a megismerés sajátos tárgyára vonatkozik, hanem – természetszerűen – több olyan tárgyat vagy tárgyterületet is érinthet, amelyek az adott összefüggésben nincsenek konkrétan jelen, de mégis hatnak azokra, illetve ezek által befolyásoltatnak. Husserl a többsugarú konstitúciós teljesítmények vizsgálatát a fenomenológia hatáskörébe utalja, amelyet – elválasztandó az ontológiától – a szöveg vonatkozó helyein „katasztematikusknak”, vagyis az egyes témákon túlnyúlónak, az egyes témákon túlterjedőnek nevez.

Ennek persze nem szabad elnyomnia azt az igényt, hogy a megismerés alapvető szintjeiről (vagy helyesebben: egyszerű szintjeiről) nyerjünk lényegileg tisztázó jellegű belátásokat. A konstitúció változatos szintjeinek vizsgálatát nagyban felgyorsítja Husserlnek a tízes évek második felében folytatott munkássága, amely a tér és az idő problémájának vizsgálatán keresztül elmélyítik az alacsonyabb fokú intellektív aktusok tárgyalását.²¹⁹ A megismerés szintjeinek konstitúciós vizsgálatáról, illetve a mindennapokban összefüggő szintek módszeres elhatárolásának problémájáról több fontos szövegének több helyén beszélt. Mi két olyan fogalomra koncentrálnunk, amelyeket 1920–21-es későbbi problématerületeit tekintve *transzcendentális logikai* előadásában²²⁰ használ a konstitúcióra.

²¹⁸ *Hua V.* 129.

²¹⁹ Az idő problémája tekintetében a régi vizsgálatot elmélyíti (még ha nem is fejezi be) a Bernau feketeterdői udúlőhelyen egy téli szemeszter (1917/18) szünnidejében írt aporetikus vizsgálatok sora (*Hua XXXIII.*), illetve Husserl 1916-os átdolgozásai a térérzékelés problémájáról tartott 1907-es előadásához. (*Hua XVI.* 297–336, 418–427.) Az utóbbihoz lásd: Sinigaglia–Giorello 2007.

²²⁰ Az előadást Husserl kétszer (1925. nyári és 1925–26. téli szemeszterében) újratartotta. Az eredeti cím az 1925–26-os és itt is felhasznált foglalatban: *Grundprobleme der Logik*. Lásd: Fleischer 1966. xiii.

a) A *konstitúció ABC-je*. A konstitúció szintjeinek vizsgálatát Husserl a konstitúció ABC-je, vagy lényeg-ABC-je vizsgálatának nevezte.²²¹ Az ABC találó allegória a megismerés szintjeinek vizsgálatához. Teljesen nyilvánvaló, hogy a mindennapi életben az ABC betűit nem annak mesterséges sorba rendezése alapján használjuk. A nyelv használata nem az ABC mint rendezett egész betűinek használatától függ. Az ABC olyan módszeres leírás, amely a hangok jelzésére szolgáló jeleket bizonyos törvényszerűségek alapján elrendezi és könnyebben tárgyalhatóvá teszi. Az ABC betűi mind a beszélt, mind az írott nyelvben összekeverednek, akárcsak a konstitúció összetettségük szerint disztingválható rétegei. A problémák a nyelvi jelek ABC-szerinti rendje kapcsán is akkor jelennek meg, amikor a szavak használata és a beszélt nyelv a hangképzések nyomán összevegyíti a betűk hangalakjait. Ilyenkor segítségünkre szolgál a nyelvi jelek rendjének ismerete, holtan nyilvánvaló, hogy nem ennek a rendnek a teljes tudatában tanuljuk meg a nyelvi jelek használatát. Az első ilyen összefoglaló célzatú megjegyzéseket (amelyek a konstitúció nyelvi jelrendszerekhez hasonlított rendjére utalnak) Husserl az 1920-as évek első felében tette és az 1930-as években átfogóbb keretbe helyezve folytatta.²²²

b) A *konstitúció „szakadatlan folyamata”*. Máshol a konstitúcióról a különböző, „egymást követő szintek szakadatlan folyamata”-ként, „soha meg nem szakadó történet”-ként beszélt.²²³ A „történet” kifejezése itt nem szabad, hogy rossz következtetésekre sarkalljon. A kifejezés ugyanis elsősorban retorikai fordulat. A beszélt nyelven előterjesztendő előadásszövegben arra szolgál, hogy felvezesse a történelem problémájáról, mint a konstitúció bizonyos fokáról – és csak, mint a konstitúció bizonyos fokáról – való mondanivalóját. A történelem fenomenológia meghatározása szerint „mind magasabb fokú jelentésképződmények belső teleológia által áthatott konstituálása”²²⁴. Husserl – didaktikailag nem teljesen precízen – ezután fogalmazza meg, hogy „a történelem a megszokott értelemben, az emberi kultúrára való vonatkozásban csak egyfajta legfelső szint”²²⁵, vagyis a konstitúció legfelsőbb szintje, és ezért tárgyalását nem lehet a vizsgálat legalsóbb fokán, egy alulról felfele vezető vizsgálat elején elvégezni.

Husserl ehhez köti a fenomenológiai filozófia feladatainak kijelölését, amely nem áll másból, mint „a konstitúció szintfelépítésének követéséből, amelynek alsóbb

²²¹ Itt a következő szöveghelyekre gondolok: *Hua XI*. 125., illetve *Hua VII*. 198. A fundációs szintek rendje (*Fundierungsordnung*) és az életvilág összefüggéséhez pedig *Hua VI*. 127., illetve *Váltság I*. 160.

²²² *Hua XV*. 405. kk.

²²³ Mindkettő *Hua XI*. 219:1–2.

²²⁴ *Hua XI*. 219:2–3.

²²⁵ I. m. 219:5–6.

fokain a természeti konstitúció áll. A vizsgálat majd csak ezután jut el a magasabb, bonyolultabb szintekre. A transzcendentális logikai előadás zárata itt konkrétan el is mondja, hogy „a legáltalánosabb és egyszerre legelsődlegebb” szinten a természeti konstitúció fenomenológiájában az időkonstitúció áll, amely alapot nyújt „a természet transzcendentális tudományának, vagy sokkal inkább egy lehetséges természetnek egyáltalán”, amely egy adott ponton a „transzcendentális fizika” nevet kapja.²²⁶ Erre épül azután rendezett fokozatokban a „transzcendentális pszichofizika és pszichológia”. Majd pedig követi ezt az „egyedi és magasabb rendű személyek” (vagy más szóval: közösségek, társadalmak)²²⁷ vizsgálata, vagyis a „transzcendentális szociológia”, amelynek alaptémája a kérdés, hogy hogyan lehetségesek személyes közösségek egyáltalán. Ennek még magasabb szintjén helyezkedik el azután a „transzcendentális kultúratudomány” stb. Lényeges, hogy miután Husserl felírta az egyáltalán lehetséges tudományok konstitúciós rendjének vázlatát (vagyis a transzcendentális feltételrendszerek bonyolultságuk szerint felállított sorát), elmondja, hogy ezek a tudományok „mindannyian statikusan és genetikusan is tárgyalják a vonatkozó konstitutív problémákat.”²²⁸ Ez pedig felveti azt a nem elhanyagolható szempontot, hogy a konstitúció rendje nem csak statikus rétegzettségében, hanem a rétegek egymásra gyakorolt hatásának kialakulása és megvalósulása tekintetében is vizsgálendő. Ennek ellenére a vizsgálatnak az előadás ezen a szintjén meg kell állnia a konstitúció alsóbb fokainak, főleg az idő problémájához kapcsolódó alapvető passzív konstitúciós folyamatok tárgyalásánál. Viszont ettől függetlenül van egy jellegzetesség, amely minden fenomenológiailag leírt felsőbb konstitúciós szinten mozgó tudományban közös a fenomenológiailag leírt alsóbb konstitúciós fokokon lévő tudományokkal: ez pedig a transzcendentális, tehát az adott körülményektől független lehetőségfeltételekre való irányultság.²²⁹

Husserlnek a húszas évek végére rendelkezésére állt egy olyan módszertani eljárás, amelyen keresztül könnyebben azonosíthatóvá váltak a megismerő szubjektumban kapcsolatba lépő egy- és többsugarú konstitúciós rétegek. Ez az eljárás az

²²⁶ Vö. *Hua XI*. 220:14–25.

²²⁷ konstitúció szint elmélete szerint értendő kifejezés azt jelzi, hogy a társadalom személyiségek bonyolultabb rendszereként értendő. A „magasabb rendű személyek” elméletéhez lásd: Schuhmann 1988b.

²²⁸ *Hua XI*. 220:32–33.

²²⁹ Husserl azonban már a logikai problémákból kiinduló előadás egyik utolsó elhangzása idején, elsősorban etikai témájú előadásai (1924) kapcsán mondja el, hogy a transzcendentális természettudományok, a dologi, térbeli világ konstitúciós teljesítményeinél tovább kell haladnunk. „A fenomenológiai pszichológia vezet minket tovább a szellemtudományokhoz.” (*Hua XXXVII*. 307:16–18.) A transzcendentális fenomenológiai pszichológia és ezáltal a szellemtudományos megismerés fenomenológiai lehetőségének témáját egy évvel később az azonos című (*Fenomenológiai pszichológia*) nyári szemeszteri előadásban kezdte el kifejteni (Vö. *Hua IX.*, különösképpen 217–234.)

úgynevezett *primordiális redukció* módszere (*Primordialreduktion*), amely a külvilágban lezajló jelenségeknek a konstituáló ego érvényességszférájára való redukcióját jelenti a konstitúció rétegeinek módszertani elkülöníthetősége érdekében. Ennek didaktikailag egyik legjobban sikerült kifejtését Husserl a *Karteziánus meditációk*ban adja. Ebben a műben Husserl komoly erőfeszítéseket tesz arra, hogy az időnek, mint a konstitúció rendje számára legelemibb mozzanatnak a státuszát tisztázza, illetve a magasabb fokú intellektív tevékenységekhez kösse.

A KM 37. §-ában Husserl azt állítja, hogy az ego önkonstitúciójának leírásán keresztül eljuthatunk a környező világ és a minket körülvevő emberek, közösségek és társadalmak felépülésének könnyebb megértéséhez. Ennek elsődleges oka az, hogy az én konstitúciója magában hordozza mindazokat a mozzanatokot, amelyek a bonyolultabb struktúrák felépítéséhez szükségesek, vagyis ebben az „ego konstitúciójában valamennyi, az ego számára létező immanens és transzcendens, ideális és reális tárgyiség konstitúciója jelen van”. Ellenben ezek a mozzanatok csak egy egyetemes folyamat leírásán keresztül képzelhetőek el, ahol „az ego számára a tárgyakat és tárgykategóriákat megjelenítő konstitúciós rendszerek maguk is csak szabályozott genezis kereteiben lehetségesek”.²⁵⁰ Az egyetemes genezis itt nem valaminek valamiből való keletkezését jelenti, hanem azt a módszertanilag leírható rendet, amely a mindennapi életben bonyolult többsugarú konstitúciós folyamatok keveredéseként jelenik meg. A módszertani rend lényege, hogy tisztázza a konstitúció szintjeit, amelyek az egyszerűbb formák után majd a természet, a kultúra vagy az emberiség fogalmihoz vezetnek. Husserl ezt a genezist úgy képzeli el, mint a tapasztalat lehetőségfeltételeinek bonyolultságuk szerinti egymásra következését. A kultúra, a természet vagy az emberiség konstitúciója „azt jelenti, hogy fennáll az ezeknek megfelelő tapasztalatok lehetősége, amelyeket bármikor beindíthatok [...], függetlenül attól, hogy valóban tapasztalom-e a kérdéses tárgyakat vagy sem”.²⁵¹ Az ego konstitúciójában feltárható genezis rendje tehát a tapasztalat lehetőségfeltételeinek minden egóban jelen levő rendje. Ez nem azonos a mindennapi élet tapasztalataival, hanem csak azok szerkezetét írja le aszerint, hogy bonyolultságuk tekintetében hogyan épülnek egymásra, vagyis bonyolultságuknak milyen fokozatai vannak, illetve, hogy az ego mennyire aktív az említett konstitúciós szinteken. A konstitúció rendjének feltárása egyben abban is segítségünkre van, hogy az aktív és passzív tudati szintéziseket egymáshoz képest elrendezzük. Minél bonyolultabb konstitúciós szintről beszélünk, az az ego annál nagyobb aktivitását feltételezi. Míg a konstitúció alacsonyabb szintjein (pl. az időtudat esetében) az ego aktivitása meglehetősen csekély, vagy egyszerűen hiányzik.

²⁵⁰ *Hua I.* 109. és *KM.* 90.

²⁵¹ *Hua I.* 110. és *KM.* 91.

Husserl itt azt állítja, hogy ennek a rendnek a passzív és aktív mozzanatok egymáshoz való viszonyában kell artikulálódnia. Bármilyen megismerő tevékenység összetétele „alsóbb szinten előzetes passzivitást feltételez”, és mint ilyenek „az aktív megragadásban fellépő »szellemi« aktivitással együtt előzetesen adott”.²⁵² A bonyolultabb (aktív) folyamatok viszont nem köthetőek minden egyes egóhoz. A konstitúció passzív formái viszont igen. Az észlelés legelementárisabb struktúrái mindenkinél jelen vannak, mint például a passzív szintézisek olyan alapvetői formái, mint az „asszociáció” különböző módozatai (KM. 39. §). De nem mindenki rendelkezik a bonyolult, ideális tárgyiságok pontos fogalmaival és egy még egyszerűbb szinten saját gyermekkorunk bizonyos elemeivel, döntő folyamataival sem vagyunk feltétlenül tisztában. De rendelkezünk az ezek megalkotásához szükséges lehetőségfeltételekkel, a kategoriális aktusok végrehajtásának képességével, még ha ezeket nem is hajtjuk végre egyértelműen.²⁵³

Az idegen egók tapasztalatának is hasonló szerkezete van. Egyszerűbb és bonyolultabb tevékenységformák keverednek benne össze. Az ego saját észlelés-szerkezetére való redukciónak éppen ennek a rendnek a tisztázása a feladata. Az idegen egók észlelésében is döntő szerepe van a passzív és aktív szintéziseknek, amelyek ugyanúgy egymásra épülnek, mint az egyszerűbb tárgyak esetén. Az idegentapasztalatban is megjelenik az asszociáció egyik alapvető, egyszerű formája az úgynevezett *párosítás* (*Paarung*), amely nagyon hasonlít ahhoz, ahogyan a számképzés legegyszerűbb konstitúciós fokán képes vagyok különböző tárgyakat egy halmaz részeként látni (amikor egymástól különböző tárgyak csak annyiban közösek számomra, hogy bizonyos halmazhoz tartoznak). A másik ego bármennyire is különbözik tőlem, bármennyire is idegen, képes vagyok arra, hogy egóként fogjam el, olyan egóként, mint önmagam (KM. 51. §). Ehhez kapcsolódnak a magasabb rendű, vagyis bonyolultabb interszjektív kapcsolatok leírásai (KM. 58. §-sal kezdődőleg), mint a közösségi és társadalmi folyamatok, vagy távlatilag a történelmi együttélés konstitúciójának kérdése. Ennek a konstitúciós szinteket elkülönítő vizsgálatnak a felvezetését szolgálja a 44. §-ban bevezetésre kerülő primordiális redukció, amelyet Husserl később több helyen sokkal részletesebben magyaráz el, és amelynek jelentését majd több alkalommal csiszolja.²⁵⁴

²⁵² *Hua I.* 112. és KM. 93. – a magyar fordítást módosítottam – Z. D.

²⁵³ Ez az egyik oka annak, hogy kicsit később (KM. 41. §) Husserl a fenomenológiai vizsgálatot „transzcendentalis idealizmusnak” nevezi, közelebbről pedig így jellemzi: „saját egómnak mint minden lehetséges ismeret szubjektumának következetesen végrehajtott kifejtése az egológiai tudomány rendszeres formájában”. *Hua I.* 118. KM. 100.

²⁵⁴ A szöveghelyekből a teljesség igénye nélkül vö.: *Hua Mat VIII.* (Tx. 43–46., 79.), 154–177. (Ms. C8), illetve 344. kk.; *Hua XXXIV.* 119.; *Hua XIV.* 478–481. (Beilage LXIII); *Hua XV.* 117–131. (Tx. 9)

Lényeges viszont leszögezni, hogy ha a primordiális redukcióra nem Husserl konstitúcióelméletének perspektívájából tekintünk, akkor az már semmiképpen sem használható egy adott ponton túl. A primordialitás kérdésének tisztázása nem oldja meg az interszubsjektivitással kapcsolatos összes felmerülő problémát, mint például a másik személy idegenségének sokszor traumatikus hatását, még ha a probléma összetevőit el is tudja egymástól határolni. Ennek viszont Husserl is tudatában van, pontosabban az első pillanattól fogva tisztában van módszertani műfogásának határaival. Ezt igen egyértelműen kinyilvánítja már az idegentapasztalatban jelenlevő alapvető passzív szintézis, vagyis a „párosítás” jellemzése kapcsán. A *Karteziánus meditációk* vonatkozó helyén Husserl felteszi a kérdést, hogy mi teszi a másik, általam apprezentált testet idegen testté, és erre rendkívül világosan válaszol: „azon bizonyos testiség átvett értelme saját primordiális szférámban eredeti értelemben megvalósíthatatlan”.²⁵⁵ Hasonló kritikák a primordiális redukció határaival kapcsolatban máshol²⁵⁶ is felmerülnek. Ez azonban nem érinti annak eredeti felhasználási területét: a konstitúcióelmélet és a konstitúció fajtáinak elkülönítése, illetve egymásra épülése tekintetében a választott módszer nagyon is használható. Viszont nem alkalmas a legbonyolultabb folyamatok leírására, vagyis a legbonyolultabb genetikus kérdések tárgyalására.

Persze szó sincs arról, hogy a primordiális redukció didaktikailag legjobban sikerült kifejtésében ne lennének kérdéses pontok. Husserl például többször nevezi a primordiális szférára való redukciót egyfajta „absztrakciós” eljárásnak.²⁵⁷ Ezzel igencsak megzavarja a türelmes olvasót is, hiszen magyarázatként éppen egy olyan felsőbb kategóriába tartozó intellektív eljárást használ, amelynek rendjét tisztázni igyekszik. A szöveg viszont csak elvonatkoztatásként, a külső körülmények, vagyis a konstitúció bizonyos mozzanatainak térnyerése szempontjától való elvonatkoztatásként használja a primordiális redukciót absztraktív eljárás-ként. Egy a KM megjelenése után (1930 decemberében), annak problematikáját tisztázó szándékkal írott szöveg szerint:

„Azonban jobb elővigyázatosnak lenni és óvakodni attól, hogy a primordialitás általunk használt fogalmát félreértésük [...]. A primordiális redukció nem »absztrakció«, nem a leíró és kiemelő pillantás korlátozása arra, ami a dologból valóságosan észlelt, és ami további világból érvényes. Hanem az együtt érvényesülő [mozzanatok] valóságos epochéja, melyet az érvényességfundálások elemzése szempontjából hajtanak végre, vagyis annak

²⁵⁵ *Hua I.* 143., *KM.* 130. – a magyar fordítást megváltoztattam – Z. D.

²⁵⁶ Vö. *Hua XXXIV.* 383. és *Hua Mat VIII.* 394. (Tx. 90.)

²⁵⁷ Vö. *Hua I.* 124., 127.; *KM.* 109., 112. (A magyar fordításban itt következetesen az „elvonatkoztatás” szó szerepel az *Abstraktion/abstraktiv* fordításaként.)

szempontjából, amely *eo ipso* a világbeli lét (számomra való lét) fundálása is az azt megelőző számomra való létben, a magam érvényessége szerint számomra való létben.”²³⁸

Nemcsak az tisztázódik ezzel, hogy a primordialitásra való visszavezetés nem absztrakció, hanem az is, hogy a különböző megismerés-mozzanatok egymás közötti fundációs viszonyainak világosabb tárgyalása érdekében hajtják végre. Ezzel pedig egy olyan eljárást nyerünk, amely egyenes ágon folytatja Husserl korai, az egyszerű és kategoriális tárgyiaságokkal, illetve ezek egyoldalú fundációs viszonyaival kapcsolatos vizsgálódásait. A konstitúció rendjében az egyszerű szemléletek, illetve az azok alapján is álló passzív szintézisek fundálják a magasabb intellektív aktusokat, illetve ezek további komplikációit. Ha a fenomenológia minden problémáját nem is oldja meg ez az eljárás, de segítségül szolgál a probléma (és általában minden fenomenológiai probléma) megoldása számára azzal, hogy a benne jelen levő elemek egyszerűségi, illetve bonyolultsági fokok szerint határolja el. A konstitúcióelmélet és a primordiális redukció tehát Husserl egyik érve amellet, hogy a fenomenológia általánosabb, mint a tiszta formális logika. Mi több, a jelentések kialakulásának és azok kifejezhetőségének lehetőségfeltételeit nyújtó transzcendentális logika is alapvető belátásokkal gazdagodik a konstitúcióelmélet révén.

3.1.1. Exkurzus I: A fundációs viszony két fajtája

Még egyszer tegyük világossá: A konstitúcióelmélet és annak primordiális redukció útján való szintekre bontása (mint ezt említettük is) nem old meg bizonyos kérdéseket. Például azokat sem, amelyekben egy magasabb szintű, fundált ítélet nemcsak képes az őt fundáló szemléletek nélkül működni (az elméletek képesek anélkül is működni, hogy birtokolnánk az őket alátámasztó szemléleteket), hanem amikor ez a magasabb rendű fundált összefüggés visszahat az alacsonyabb rendűre, amely fundálta azt és adott esetben át is veszi annak helyét, vagyis a fundáló összefüggés helyébe lép. Minek köszönhető ez a sajátos, de kétségkívül mindennapi jelenség? Husserl korai, „genetikus” vizsgálódásait tartalmazó elemzései (a tér különböző fogalmairól és azok egymásra való hatásáról) ilyen mindennapi jelenségeket tártak fel: például azt, hogy sokszor a tudományos belátások átrendezik a mindennapi szemléleteinket.²³⁹ De válasz akkor nem érkezett rájuk. Husserl pedig félretette az alig elkezdett vizsgálatokat. Ez viszont nem szabad, hogy

²³⁸ *Hua* XV. 129:24–130:1.

²³⁹ Vö. még jelen tanulmány 106. lábjegyzetével.

azt az értelmezést vonja maga után, hogy szerzőnk nem is tudta behatóan kezelni ezeket az eseteket.

Ennek mélyebb okát nem másban kell keresni, mint abban, hogy Husserl számára a fundációs viszony felépítéséről szóló vizsgálatok a fundációs viszonyoknak csak egy fogalmára koncentráltak. Husserl még a *III. LV*-ben elkülönítette egymástól a fundáció két fogalmát: beszélt annak (a) *egyoldalú* és (b) annak *kölcsönös* formájáról. A kölcsönös fundálás esetén az ismeret összetevői nemcsak a magasabb rendű (predikatív) összefüggés tekintetében, hanem visszahatóan is fundálják egymást. Például „a szín és kiterjedés egy egységes szemléletben kölcsönösen fundálják egymást, hiszen egyetlen szín sem gondolható el bizonyos kiterjedés, és egyetlen kiterjedés sem valamilyen szín nélkül.”²⁴⁰ Vagyis ezek a mozzanatok egymástól függenek. Ezzel szemben, ha csak egyoldalú fundálásról beszélünk, akkor a fundáló és a fundált mozzanat kölcsönösen nem feltételezik egymást. Ennek tipikus esete – és ez a gondolat döntő – a predikatív ítélet, amelynek meghozatala és még tágabb értelemben használata, nem előfeltételezi azt, hogy rendelkezünk az alapul szolgáló szemléletekkel. A szemléletek itt tehát „nem kell az ítélet fundamentumaként működjenek”.²⁴¹

Nem nehéz átlátni, hogy ez miért vezet problémához. Amennyiben Husserl továbbra is fenntartja a predikáció és predikatív szintézisek kérdésének tárgyalását²⁴², részben az egyoldalú fundáció vizsgálata mellett kötelezi el magát. Ez biztosítja ugyanis azt, hogy a fundált összefüggés függetlenül működhessen az őt megalapozó szemléletektől, mint például az elméletek az alapul szolgáló érzéki szemléletektől, vagyis a magasabb rendű konstitúciós teljesítmény az alacsonyabb rendű konstitúciós teljesítmény nélkül. Ha a fundációs viszony (b) értelmének adunk prioritást, akkor viszont a nyilvánvaló visszahatásokat nem tudjuk megmagyarázni. Amikor egy predikatív kifejezést (mondjuk egy szimbolikus egyszerűsítést: képletet, tételt, bevett értelmezési formulát) használunk az azt esetleg alátámasztó (érezéki vagy kategoriális) szemléletek előtt, és a szemléleteket ezek nyomán ítéljük meg.

Husserl a fundáció egyoldalú fundáció értelmében való használatát nagyon későig fenntartja. Legalábbis addig, ameddig a primordiális redukció mérvadó

²⁴⁰ *Hua XIX/1*. 270:32–35. Husserl számára a kölcsönös fundálás filozófiai előképe a rész-egész viszony tisztázása körül folytatott érvelésekben keresendő.

²⁴¹ *Hua XIX/1*. 271:1–2.

²⁴² Annak ellenére, hogy Husserl vizsgálódásainak súlypontja már nem a logika megalapozásának kérdése, a predikatív kifejezés és az ítélettanok problémája, mint magasabb rendű konstitúciós folyamat továbbra is fenomenológiája főcsapásába tartozik. Az 1920/21-es előadás „aktív szintéziséről” szóló része (*Hua XXXI.*) vagy a *Logische Studien* projektje ezekről a problémákról szóló szöveget hozott létre, illetve fűzött volna össze.

számára, fenn is kell tartania azt. Mivel a primordiális tisztázás a konstitúcióelmélet rétegeit tárja fel, végrehajtása módszertanilag nélkülözhetetlen. A felsőbb, bonyolultabb konstitúciós rétegek ugyanis rendelkeznek azzal a tulajdonsággal, hogy képesek függetlenül működni az őket fundáló mozzanatoktól. A kölcsönös fundálás elméleti lehetősége azonban ezt a függetlenséget tagadná.²⁴³

Ennek ellenére már a VI. LV-ben is vannak olyan jelek, amelyek arra utalnak, hogy Husserl a fundációs viszony kérdésében nem helyezkedik arra az egyértelmű álláspontra, hogy amennyiben fundációs összefüggésről beszél, akkor azt csak nem-kölcsönös jelentésében használja. A VI. LV 47. §-ában *expressis verbis* is kitér arra, hogy az egyszerű érzéki szemléletek abban az értelemben igenis fundáltak, ahogyan a részek fundálják az egészet.²⁴⁴ Tehát az érzéki szemléletek végül is fundáltak abban az értelemben, ahogyan azt még a harmadik vizsgálódásban kifejtette.

Az egységes észlelést (egy tárgy észlelését) az abban jelenlevő részészleléseknek (a tárgy elő- és hátoldala, alul- és felülnézete) azonban még sem kell mind, kivétel nélkül fundálniuk. Ha ez így lenne, akkor képtelenek lennék egységes észlelést folytatni, hiszen állandóan rászorulnánk a tárgy észlelésének minden egyes aspektusára, vagyis minden egyes részészlelésre. Egységes észlelést a tárgy minden oldalának konkrét ismerete nélkül is folytathatunk. Ez vezeti Husserlt arra a belátásra, hogy az észlelés egységét tulajdonképpen ne tekintse olyan aktusnak, amelyet a részészleléseket adó részaktusok fundálnának. „Pontosabb elemzésben

²⁴³ Husserlnek a VI. LV-ben (42. §) véghezvitt különbségtétele forma és anyag abszolút különbségéről szintén az egyoldalú fundáció szerinti értelmezést támogatja. Vö. *Hua XIX/2*. 663–665. Az abszolút különbség gondolatához lásd: Landgrebe 1952. 282–283. Lásd még: Almeida 1972. 5–7. Guido Antônio de Almeida klasszikus értelmezése szerint forma és anyag radikális elválasztása a statikus fenomenológia egyik jellegzetes eljárás módja, és azon túl nem használható, hiszen egy „térbeli minta” sémájához társítja az értelem és a tartalom összefüggését. A probléma tárgyalását Elmar Holenstein a receptív passzivitás (mint az én aktivitásának legelső foka/relatív viszony) és az asszociatív passzivitás (abszolút viszony) szembeállításához és ezzel a genetikus fenomenológia alapkérdéseivel köti (Lásd: Holenstein: i. m. 38–42. §§, különösképpen 193–195.). Véleménye szerint Husserl ezt az abszolút különbséget is relativizálja: az én érintettségének tekintetében. Ezzel pedig végül is visszatér a kölcsönös fundálás elképzeléséhez. Kérdés azonban, hogy csak az *asszociáció* és az *asszociatív genesis* kínálta keretben írható-e le megfelelően (illetve Holenstein értelmezése szerint: kritikusan) az *abszolút különbség* gondolata? Az értelmezési spekuláción túl azonban a C 16 kézirat egy helye konkrét szövegbázist biztosít ahhoz, hogy erre a kérdésre nemmel feleljünk. Husserl az ego önaffekcióinak vizsgálata során vonja le azt a következtetést, hogy „*végül szükségszerűen a nem-reflexív és reflexív aktusok abszolút különbségéhez jutunk*” (*Hua Mat VII*. Tx. nr. 83., 366. – kiemelés tőlem: Z. D.). Ekkor az önaffekció reflexív módon ítéletekhez, vagyis önmagunkról alkotott ítéletekhez jut, amely azonban nem zavarja azt, hogy közben állandóan egyenes irányú, nem-reflexív mozzanatok szerint folyjon le az észlelés. A kétfajta „aktus” párhuzamosan, egymás mellett megy végbe. Nem épülnek mindig kötelezően egymásra. Illetve nem kell az egyik felszámolódását, vagyis az egyiknek a körülményekhez képest relatív érvényesülését állítanunk.

²⁴⁴ *Hua XIX/2*. 678:16–17.

a folyamatos észleleti lefutás is a részaktusok egy aktussá való összeolvadásának bizonyul, és nem egy *sajátos*, a részaktusokban *fundált aktusnak*.²⁴⁵ Ugyanakkor pedig azt is megállapíthatja, hogy a kölcsönös, egymást feltételező (rész-egész) fundálás értelme ebben a helyzetben még csak nem is mértékadó. Fundáláson ugyanis ezzel ellentétben minden esetben olyan összefüggést értünk, amelyben „a fundált aktus egy új aktuskaraktert állít elő.”²⁴⁶ Vagyis a fundált aktus egy új információt nyújtó aktus, amelyben egy aktív tevékenység által új összefüggés jön létre. Az észlelés egységének egyszerű esetében viszont nem ez történik.

„Esetünkben az észlelés mintegy kiterjedt; arról részek választhatóak le, amelyek magukban teljes észlelésként működhetnek. De ezeknek az észleleteknek a folyamatos észlelésbeli egysége nem egy sajátos aktus általi egység, amely aktus egy új objektivitástudatot konstituálna. Ehelyett azt találjuk, hogy a kiterjedt aktusban objektíve egyáltalán semmi újat sem vélünk, hanem továbbra is *ugyanazt* a tárgyat, amelyet a részészlelések egyenként vélték.”²⁴⁷

Az egészszleges észlelés biztosítéka tehát nem egy olyan objektiváló aktus, amelyben valamilyen módon azonosítjuk az észlelés tárgyát, hanem egy olyan folyamat, amelyben az észlelés részleges mozzanatai implicit módon akkor is jelen vannak, ha azokat nem tesszük explicitté. Ez történik például, amikor a ház észleléséről beszélünk, holott annak csak előoldalát, a tulajdonképpeni utcafrontját észleljük. Ebben a helyzetben is „a” házat észleljük, mégsem rendelkezünk minden aspektussal, amelynek összesítése elvezethetne „a”, „tulajdonképpeni” ház észleléséhez.

Azonban még sem zárhatjuk ki teljesen a kölcsönös fundálás – ha nem is mértékadó – értelmének jelenlétét. A következő furcsa helyzet áll elő: 1) Az implicit részészlelések szerkezetükben jelen vannak az egészszleges észlelésben, fundálják az egészszleges észlelést, de nem válnak explicitté. A tárgy az észlelésben ugyanaz, csak nem állapítjuk meg azt, hogy a tárgy valóban önmagával azonos lenne (vagyis nem hajtunk végre egy konkrét azonosítási aktust).²⁴⁸ 2) Ez pedig egyben azt is jelenti, hogy észlelésünk akkor is egészszleges, amikor egészszlegességét nem állapítjuk meg explicit módon. Az észlelés egészszlegessége az egészszlegesség megállapítá-

²⁴⁵ *Hua XIX/2. 677:36–678:3.*

²⁴⁶ *Vö. i. m. 678:19–21.*

²⁴⁷ *I. m. 678:21–29.*

²⁴⁸ *Vö. Hua XIX/2. 678:36–679:6.* „Egy aktus vél valamit, az azonosítási aktus azonosságot vél, állít elének. Esetünkben végbemegy az azonosítás, de nem véljük az azonosságot. A folyamatos észleléslefutás különböző aktusaiban vélt tárgy noha ugyanaz, és az aktusok a fedés révén egységesek; de amit ebben a lefutásban észlelünk, ami ebben objektív válik, az kizárólag az érzéki tárgy, sohasem annak önmagával való azonossága.”

sa előtt is jelen van az észlelésben. Ekkor történik az, hogy „végbemegy az azonosítás, de nem vélünk azonosságot”.

Ennek a helyzetnek a furcsasága annak köszönhető, hogy az érzéki szemléletek egészlegessége az új aktuskarakter megjelenése értelmében semmiképpen sem nevezhető fundált szemléletnek. De abban az értelemben már igen, hogy az egészlegesség implicit módon a részészlelések konkrét vizsgálata előtt is jelen van. Tehát implicit módon a bonyolultabb összefüggés, vagyis az észlelés azonossága már azelőtt is fundálja az egyszerűbbet (az egyes részleges észleléseket), hogy az azonosság tényét tulajdonképpen kijelentենék. A *Logikai vizsgálódások* nyelvén ez azt jelenti, hogy a bonyolultabb, fundált kategoriális szemléletek már az egyszerű érzéki szemléletek megvalósulása esetében is jelen vannak. Illetve, hogy a kategoriális szemléletek bizonyos mozzanatai már az egyszerű érzéki szemléletek konstitúciójában is szerepet játszanak. Úgy tűnik, hogy a fundált kategoriális szemlélet is fundálja a nem-fundált érzéki szemléletet.²⁴⁹

Mindazonáltal más probléma is felmerül a kölcsönös fundálás kapcsán. Például az, hogy ha a fundációs viszony tagjai egymást kölcsönösen feltételezik, akkor elméletileg nincs olyan érzéki szemlélet, amely ne feltételezne valamilyen predikatív mozzanatot, ítéletet vagy elméletet ahhoz, hogy megvalósuljon. Ez pedig több mint problematikus. Nemcsak a tudományos megfigyeléseket, hanem mindennapi tapasztalatainkat is több rendben cáfolná. Márpedig látszólag érzéki szemléleteink nem feltételeznek bonyolult predikatív aktusokat ahhoz, hogy megvalósuljanak. Mi több, más perspektívából tekintve a megállapítottakra, az időkonstitúcióhoz kapcsolódó passzív szintézisek sem igénylik a történetileg behatárolt eseménysorokkal való kapcsolatukat. Husserlnek szüksége van valamilyen megoldásra, ugyanis ellenkező esetben a legbonyolultabb konstitúciós teljesítmények (pl. a mindennapi tapasztalatainkat átrendező absztrakt fogalmak) kezelhetetlenek maradnak számára. A megoldás során azonban figyelembe kell vennie, hogy a mindennapi szemléleteinket valamiképpen a bonyolult elméleti teljesítmények is fundálják. Továbbá pedig arra is ki kell térnie, hogy a kölcsönös fundálás elképzelése bizonyos értelemben elfogadható leírást ad (a kategoriális mozzanatok már az érzéki szemléletekben is jelen vannak), bizonyos értelemben viszont nem (vagyis nem minden fajta kategoriális aktus, illetve azok nem minden mozzanata játszik szerepet az érzéki szemléletek lefolyásában).²⁵⁰

²⁴⁹ Ennek a jelenségnek egy aspektusára figyelt fel Husserl a *PA* szimbolikus prezentációkról írott részeiben, amikor arra utal, hogy hajlamosak vagyunk akkor is szimbolikus képzeteket használni, amikor akár tulajdonképpeni képzetekkel is rendelkezhetnénk. Ebben a helyzetben viszont pontosabb eszközei vannak a jelenség leírására. (Vö. jelen tanulmány 1.1. részével.)

²⁵⁰ A kölcsönös fundálás kérdésköre például nem lehet teljesen azonos a rész-egész viszonyrendszer tárgyalásának az észlelésre szűkített értelmezésével. Husserl példája szerint (a *III. LV-*

3.1.2. Exkurzus II: a szedimentáció fogalma és annak két jelentése

A megoldást a genetikus fenomenológia egyik alapösszefüggése adja, amely eleget tesz az említett követelményeknek: I) Illeszkedik a konstitúciós teljesítmények bonyolultsága szerint megállapított rendbe (vagyis magasabb rendű, predikatív teljesítményt nyújt); II) az érzéki szemléletek számára nem kizáró jelleggel állítja a magasabb rendű predikációk vagy elméletek azon tulajdonságát, hogy rendszerint visszahatnak a mindennapi szemléletekre. A passzív szintézis egyik formája ugyanis mindkét említett tulajdonsággal bír. Ez a passzív szintézis az úgynevezett szedimentáció, amelyet Husserl „másodlagos érzékiségnek”,²⁵¹ „másodlagos passzivitásnak”²⁵² is nevez, és egyben rendelkezik a passzív szintézisek, például a párosítás (*Paarung*) általános tulajdonságaival. Ezzel szemben mégis kitüntetett helyzetben van: már meglevő predikatív aktusokat, vagyis az ego önmaga vagy éppen más egók által már meghozott ítéleteket használ fel arra, hogy új ítéleteket alkosson meg. Az aktív tevékenység során létrejött kifejezések, komplex fogalmak,

ben) a látott szín nem képzelhető el a látott kiterjedés nélkül, sem pedig vice-versa. Ennek köszönhetően ezek kölcsönösen feltételezik, kölcsönösen fundálják egymást. Ezzel szemben a predikatív kifejezés az egyoldalú fundáció viszonyrendszerének jellegzetes esete (ugyancsak a III. LV-ben). A nyelvi kifejezés azonban több olyan példát nyújt, amelyben kölcsönös és nem egyoldalú fundálásra is beszélhetünk. Az alaktani vizsgálata során a szótő és a jelek vagy ragok ehhez való kapcsolata egyoldalúan fundált összefüggést mutat fel. A szótőhöz társított jel például egy új információt nyújt, hiszen pl. az „elindul” tőhöz a múlt idő jelét („-t vagy „-tt”) társítva egy új, múlt idejű igét tud létrehozni. A szótő feltétele a múlt idő jele használatának, ellenben a múlt idő jele nem fundálja a szótövet. Ugyanakkor a feltételes mód „ha–akkor” típusú összefüggéseiben a feltétel és a feltételezett kölcsönösen fundálják egymást. Szintén lényeges kérdés, hogy egy ilyen kölcsönösen fundált nyelvi összefüggésnek része lehet egy egyszerűbb, egyoldalúan fundált nyelvi összefüggés is. A bonyolult kölcsönös fundálás ilyenkor pedig irányt szabhat az egyszerű fundálásnak, vagyis egy bonyolult szerkezetű következtetési minta (ha–akkor) arra sarkallhat, hogy a múlt idő jelét következetesen használjam.

Ennek egyik lényeges nyelvészet-elméleti következménye, hogy a szabályozott nyelvhasználati típusok igen intenzíven jelen lehetnek az egyszerű igeragozásban, vagyis az egyszerű egyoldalú alaktani összefüggéseket is fundálják. Vö. Haspelmath–Osterreicher–Raible 2001/1. 8. Ehhez hasonló összefüggések Husserl ismeretfilozófiáján belül is felmerülnek. A megismerés alapvető konstitúciós szintjein is megjelennek bizonyos szemléleti típusok, amelyek befolyással vannak az egyszerű érzéki szemléletek végrehajtására. Vö. EU. 114–115.

²⁵¹ A „másodlagos érzékiség” problémáját Husserl már az *Ideen* második kötetében publikált, a tízes évek elejéről származó szövegekben vizsgálta. (*Hua IV.* 4–13.) A szedimentáció fogalmához lásd az alábbi szöveghelyeket: *Hua XI.* 218., *Hua XXXI.* 89., *Hua VI.* 52., 249., 371. kk. A szedimentáció fogalmának értelmezéséhez Hostenstein 1972. 60. kk. és 210.-

²⁵² „Csakhogy az ítélet ebben a módosulásban nem eredendő, hanem *másodlagos passzivitás* [...]” EU. 336. – A passzus eredetisége vitatott (valószínűleg Landgrebe betoldása). Husserl viszont egész biztosan a másodlagos, „szedimentálódott érzékiségről” beszél majd az *FTL* második mellékletében: *Hua XVII.* 318–320. A szedimentáció és az üres visszaemlékezés viszonyához lásd: *Hua XI.* 113.

elméletek passzív módon is működhetnek, kiszakadva az azt létrehozó tevékenység kontextusából, és későbbi ítéleteink meghozatalának forrásául szolgálhatnak.

A szedimentálódott ítélet tulajdonsága, hogy passzív módon úgy használjuk azt, mint aminek a konkrét szemléleti megalapozottságával teljességgel tisztában vagyunk. Tehát nem vagyunk tudatában a másodlagos, bonyolult, de egyoldalú összefüggésben fundált voltának, vagyis szemléleti megalapozottsága lépcsőzetes felépítésének. A szedimentálódott ismeretet is rendszeresen használjuk, azonban passzívan elfogadjuk. Nem kérdezzük utána, holott bonyolultabb, többsugarú szemléletekkel állunk szemben. Ez a különbség az aktuális, szintén passzív asszociációs szintéziseink megtörténtéhez képest, amikor az időkonstitúció eredendő szintézisei zajlanak le: mondjuk egy hangsor passzív összeolvadása esetében. Ugyanakkor a másodlagos passzív szintézisnek nem kell feltétlenül végbemennie, ennek csak a lehetőségét, a potenciális megvalósulását állíthatjuk. Azonban ha megtörténik, akkor olyan maradandó passzív tudásréteget alkot, amely minden további, a természetes környezetünkül szolgáló világról szóló szemléletünkben és magatartásunkban szerepet játszhat. Husserl ezeket a szedimentálódott ítélet-és tudásrendszereket nevezi *habitualitásoknak*.²⁵³ Habitualitások létrejöhetnek minden magasabb rendű elméleti tevékenység esetén: gyakori, hogy az elméleti rendszereket az azok alapjául szolgáló szemléletek nélkül nemcsak elfogadjuk (vagy relevanciát tulajdonítunk nekik), hanem teljesen plauzibilisként használjuk is őket. Pontosabban felhasználjuk őket a mindennapi véleményalkotás céljaira.

A szedimentációnak Husserl számára azonban van egy problematikus vonatkozása is. A szedimentációs passzív szintézisek habár nem elengedhetetlen feltételei például az egyszerű időfolyam konstitúciójának, Husserl szerint annak már igen, hogy egy tárgyat és akár a legegyszerűbb tárgyat is maradandó módon ismerjék fel. Husserl az alapfokú időkonstitúcióhoz képest megvalósuló tárgykonstitúciót nevezi az első „tulajdonképpeni konstitúciónak”.²⁵⁴ Az az „ősfolyamat”, amely mindezt megelőzi, csak az ego odafordulása, vagyis az első tulajdonképpeni konstitúciótól való különbségében írható le. Ez az odafordulás azonban a spontán-aktív figyelem vagy a reflexió formáját kell, hogy öltse. A konstitúció legalapvetőbb szintjein azonban nem zajlik le ilyen fajta tevékenység. Hogyan észlelünk akkor egyszerű, idői lefutással rendelkező tárgyakat, mondjuk valamilyen dallamot, ha a konstitúció alapvető fokain nem figyelünk valamire, nem reflektálunk valamire, illetve nem fogunk fel valamit? Husserl azt a választ adja, hogy valahogy úgy, hogy már a figyelem, vagyis a felfogás megindulása előtt is képes vagyok egyfajta spontán-aktív tevékenységre. Esetünkben „a megragadás vagy felfogás még

²⁵³ A Husserl a KM 38. §-ában passzív genezisként azonosítja be a habitualitást.

²⁵⁴ *Hua XXXIII.* 257.

nem a figyelem módusza, de mégis az én egyfajta spontaneitása.”²⁵⁵ Tehát a szöveg szerint én a felsőbb intellektív aktivitás megindulása előtt is képes vagyok aktív tevékenységre. Ellenben nem mindig fogalmaz teljesen világosan, hogy ez alatt mi is ért.²⁵⁶ A *Formális és transzcendentális logikában* Husserl azt is kifejti majd, hogy a szedimentáció, az „azonos, legtágabb értelemben maradandó tárgy konstitúciójának kezdete”,²⁵⁷ valamint, hogy a szedimentálódott mozzanatokra „utal vissza az egész intencionális genezis”.²⁵⁸ Vagyis a világban való tájékozódásunk szempontjából igen jelentős szereppel bír, hiszen ennek nyomán jelenik meg először annak a lehetősége, hogy egy konkrét tárgyat, egy tényállást, egy konkrét elméletet, vagy egy konkrét kultúrát felfogjak. Az intencionális genezis ugyanis az ego tevékenységét feltételező, már magasabb rendű intellektív folyamat. Ahhoz, hogy valamilyen alapfokú időkontinuum konstituálódjon bennem, nincs szükségem intencionális megragadásra, viszonyulásra, reflexióra, sem annak valamilyen eredményére. De már rendelkeznem kell valamilyen szedimentálódott ismerettel (alapfokú intencionális mintával) ahhoz, hogy egyrészt ne csak kontinuumot, hanem tárgyakat és összefüggéseket észleljek, hogy további megismeréseim eredményeit egy egységes rendbe tudjam elrendezni, illetve, hogy az adott környezet-höz alkalmazkodjak, az adott körülmények között szocializálódjak.

²⁵⁵ I. m. 255., lj.

²⁵⁶ Ennek legrészletesebb kidolgozását az *EU*. 23. §-ba rendezett (az *A I* 34-es kéziratkötegből származó) szövegében adja. Vö. *EU*. 116–119. Ez a szöveg kitér arra, hogy a passzívan elraktározódó ismeret alacsonyabb foka a tárgyak megragadásához, a tárgyak tematizálásához szükséges. Ez a passzív viszonyulás már eleve elválaszthatatlan az aktivitástól, de nem úgy, mint valamilyen passzív egyszerű időkonstitúció, hanem úgy, mint valamilyen passzívban működő aktus, vagyis egykori aktusok passzív hatása a jelenlegi aktusokra. Husserl így fogalmaz: „Azt láthatjuk, hogy a (konkrétan tartó) hang megragadásának aktivitása bonyolult felépítésű, ennek oka pedig az élő tartam minden aktivitás előtt a saját passzivitásban lezajló konstitúciójának törvényszerűségeiben keresendő. [...] Ameddig a hang egyáltalán aktív megragadása fennáll és ameddig apriori fenn kell állnia, addig ez az aktivitás egyfajta elválaszthatatlan egységben és egy kontinuitásban levő maradandó önfedésben – konkrétan szólva – az én egy aktusa, vagyis az énből ered. Csakhogy ebben el kell választanunk egymástól a tulajdonképpen folyamatosan eredő aktív sugarat és a szilárd passzív törvényszerűséget, amely mégis csak maga az aktivitás törvényszerűsége. Az aktív megragadással kéz a kézben jár egy ehhez lényegileg hozzátartozó módosult aktivitás, mely kettős irányultságú és kettős modifikációs formájú. Ezek szerint nem csak az aktivitás előtti passzivitás létezik, amely az eredendően konstituáló, de csak előkonstituáló időfolyam passzivitása, hanem létezik egy erre ráépülő, tulajdonképpen tárgyiasító, vagyis tárgyakat tematizáló, vagy együtt-tematizáló passzivitás; egy olyan, amely az aktushoz nem annak támasztékaként, hanem aktusként tartozik hozzá, egyfajta passzivitás az aktivitásban.” *EU*. 118–119. A passzív aktivitás problémájának kifejtéséhez lásd még: *Hua IV*. 11:33–12:19.

²⁵⁷ *Hua XVII*. 318:36–38.

²⁵⁸ I. m. 319.

Hogyan történhet meg mindez? Hogyan lehetséges az, hogy a passzív szintézis szedimentációs formái nem elengedhetetlenek a konstitúció legalacsonyabb fokán levő folyamatok számára, de minden egy fokkal magasabb rendű intellektív teljesítmény számára igen? Husserl számára döntő belátást jelentett a megismerés genetikus kialakulása, vagyis az, hogy az az ego tevékenységeinek folyamatán belül hogyan valósul meg. Ennek nyomán a magasabb rendű ismeretek kialakulásának kezdete nem az időkonstitúció mozzanataiban van, hanem azokban a körvonalazott mintákban, szedimentálódott, és felsőbb fokon akár habituálissá váló struktúrákban, amelyek a további kategoriális megformálás lehetőségfeltételeit, illetve konkrét megvalósulásának körülményeit nyújtják majd. Husserl későbbi határozott megfogalmazása szerint a kategoriális tevékenységek, vagyis a magasabb rendű intellektív aktusok megvalósulásában szerepet játszanak egyfajta alap- vagy magstruktúrák, amelyek a valóság, a társadalom, vagy a kultúra észlelésének lehetőségfeltételeit adják majd. Ezeknek az alapstruktúráknak a bejáratásához ellenben szükség van a már megvalósult kategoriális vagy egyenesen predikatív aktusok szedimentációjára. Egy időkontinuum konstitúciójának megindulása szempontjából tehát nem kizáró jellegű (vagyis kölcsönösen fundált) a magasabb szintű, akár predikatív minták szedimentációja, ellenben az egységes észlelés és majd az egységes környezet kialakítása szempontjából már igen.

A probléma azonban ezen a ponton is megmarad. Ugyanis rendkívül kevés esetben történhet meg az, hogy ne valamilyen tárgyat vagy tárgyak összefüggését, hanem csak az idő kontinuumát észleljem. Elég nehéz beazonosítani azt a legegyszerűbb szintet, ahol semmiféle tárgyiságot nem észlelek. Az időkonstitúció egyik legegyszerűbb formája, a folyamatosan elhalványulva megmaradó életbeli események, vagyis „életadatok lecsengése (*Abklingen*)”, habár nem felfogás, megragadás vagy reflexió, mégis rendelkezik „azzal a törvényszerűséggel, hogy ennek az eredendő életnek minden adata, legyen az ősadat vagy lecsengés, mégis az én által felfogható.”²⁵⁹ Még erre az egyszerű tapasztalatra is jellemző, hogy az én által felfogható, reflektálható, továbbtagolható, vagy ahogy Husserl itt is határozottan fogalmaz: „Az én nem tud valaminek a tudata anélkül irányulni.”²⁶⁰

Így egy látszólag különös elképzeléshez jutunk. Az ego egyrészt képes olyan konstitúcióra, amely még nem konstituál tárgyat, vagyis a konstitúciónak van olyan alapfoka, amely még nem „tulajdonképpen” konstitúció. Másrészt pedig, ha valódi konstitúcióról beszélünk, akkor az csak úgy elképzelhető, hogy már a legalapvetőbb szinten is tartalmazza a reflexív, megragadó viszonyulást. Ellenben azt is megtudjuk, hogy milyen értelemben tartalmazza a tulajdonképpen kons-

²⁵⁹ *Hua XXXIII.* 255:18–20.

²⁶⁰ *Hua XXXIII.* 256:1.

titúció legalsó foka a magasabb szintű spontán-aktív intencionális viszonyulást. Ha azt kérdezzük, hogy „mit jelent annak az élménynek a léte, amely idősemény (konstituált objektum) az odafordulás és tulajdonképpeni konstitúció előtt?“, akkor arra a következő a válasz: „Mindez nem más, mint az az ideális lehetőség az én számára, hogy spontán funkciókkal éljen az objektivációk előtti ősfolyamat alapján [...]”.²⁶¹ A paradox megfogalmazás ettől függetlenül még így is megmarad. Vagyis az ego már a konstitúció alsóbb fokain is rendelkezik az objektivációk lehetőségével, viszont ilyenkor még nem beszélhetünk tulajdonképpeni konstitúcióról, csak lehetőségét tekintve jelen levő, vagy lehetőségfeltételei tekintetében megvalósítható konstitúcióról.

Husserl azzal oldja fel a fent vázolt problémát, hogy pontosítja a kölcsönös fundálás fogalmát. A kölcsönös fundálás nemcsak reális-aktuális, hanem transzcendentális értelmét is kidolgozta. Reális-aktuális értelemben nem minden konstitúciós folyamat szorul rá a magasabb rendű intellektív tevékenységekre (a magasabb rendű konstitúciós folyamatokra), de transzcendentális értelemben igen. Az időkonstitúciónak nem kell feltétlenül együttműködnie a kategoriális kifejezés formáival, de egy időbeli tárgy (pl. egy dallam) észleléséhez, majd egy ego világba való beilleszkedéséhez már szükség van olyan alapstruktúrákra, amelyek a magasabb rendű aktusok szedimentációja révén tesznek képessé a világot folytonosan felfogni és annak környezetébe betagozódni. Ebből következik majd, hogy itt transzcendentális, a tapasztalat lehetőségfeltételei szerint való értelemben – de csakis ebben az értelemben – beszélhetünk kölcsönös fundálásról.

A szedimentáció másrészt csak reális-aktuális értelemben bír azzal a tulajdonsággal, hogy ellenőrizetlenül átvegye a szemléletek helyét, visszahasson a szűkebb szemléleti összefüggésre. Ebben áll a szedimentációnak a tapasztalat leírása szempontjából tapasztalt, sokszor káros vonása, amely a probléma összefüggésének „elhomályosulását” vonja maga után.²⁶² A szedimentálódott jelentés vagy a szedi-

²⁶¹ I. m. 257:14–19.

²⁶² Vö. *Hua VI.* 249., *Válság I.* 301. Még ebben az értelemben beszél Husserl szedimentációról a következő helyeken: *Hua VI.* 52., 72–73., 152., (holt szedimentáció – *tote Sedimentierung*); illetve *Válság I.* 76., 98–99., 189.; *Hua VII.* 3.

Az úgynevezett „Bernai időkéziratok” egyik darabjában ugyanazon szövegen belül használja a szedimentációt mindkét értelemben: a) mint a konstitúciós szintek összekeveredésének egyik okát (reális értelemben) és b) mint reaktiválható, reflektálható mozzanatot, a későbbi tárgykonstitúció egyik biztosítékát. A retencionális lecsengés egyik fajtája az úgynevezett statikus „halott képződménnyé” válás, ezentúl pedig a produktív konstitúció egyik feltételül szolgáló dinamikus újra-reflektálhatóság. A szövegben Husserl „másodlagos érzékiségnek is nevezi” ezt a reális értelemben halott képződményeket előállító folyamatot. (*Hua XXXIII.* 364:4.) Összefoglalásként pedig úgy fogalmaz, hogy „Így tud a homályos, halott emlékek újra felöltő láncolata olyan egységes ingerként működni és konstituáló visszaemlékezések láncolatává válni.” (I. m. 364:10–12.)

mentáció fogalmának jelentése itt tulajdonképpen egybecseng a mindennapi előítéletekével, amelyekről lehetetlen eltekintnünk bizonyos helyzetekben, hiszen születésünk, neveltetésünk, a mindennapi munka vagy szakmai környezetünk folytán természetes módon rendelkezünk ilyenekkel. Ez viszont már semmiképpen sem azonos a szedimentáció úgymond produktív jellemzőjével (annak transzcendentális értelmével): a bonyolultabb tapasztalatok lehetőségét biztosító „másodlagos érzékiséggel”, „másodlagos passzivitással”, amely a tudati szintézisek egyik jellegzetes alapformája.

Ugyanakkor ezzel a további elkülönítéssel megnyílhat annak a lehetőség is, hogy az előítéletek fogalmának pozitív jelentését összekössük a másodlagos érzékiség alapvetően produktív szerepével. Pozitív jelentésen itt azt értem, amelyben az előítéletekre olyan szükséges és kiküszöbölhetetlen konceptuális keretként tekintünk, amelyek elsődlegesen egy probléma felfogásához segítenek minket és csak ezen túl párosul hozzájuk az elhamarkodottság vagy a ferdítés jellemzője. A másodlagos érzékiség konceptuális mintái jó kiindulási pontot biztosítanak ahhoz, hogy bonyolultabb elméleti vagy akár világnézeti kérdéseket, tehát a szimbolikus-kategoriális ismerettárgyak legfelsőbb formáit felfoghassuk.²⁶³ Ezeket ugyanis, már csak a bonyolult fogalmak felfogásának kvázi-ézelészerű gyorsasága miatt sem nyerhetjük csak reflexív mozzanatokból vagy egyenesen, következtetések útján. A szedimentációnak egy hasonló értelmére (minden előítélet-elmélettől függetlenül) a tudományos idealizálás kérdése kapcsán maga Husserl is utalt (még ha nem is különítette azt el elég világosan a többi jelentéstől). A konceptuális egyszerűsítéseknek nem egyszerűen instrumentális funkciót tulajdonított (a matematikai

---

A szedimentáció fogalmának megítélése szempontjából kulcsfontosságú szöveg a *Válság* híres harmadik melléklete (*Hua VI.* 371 kk., illetve *Válság II.* 41. kk.). Azonban ez a szöveg főleg a második (reális-aktuális) értelemben beszél szedimentációról, és nem annak transzcendentális értelmében („másodlagos” érzékiségként): ennek figyelembevételével kell értelmezni Husserl híres mondatát is a „nyelv csábításáról”: könnyen elcsábulunk a fel nem tárt szerkezetű szedimentációs folyamatoknak (jelsül nyelvi-ideális formában jelenlevő ítéleteknek). Merleau-Ponty furcsa módon összekeveri egymással a két említett jelentést, amikor azt írja: „A konstitúció »mély« rétegei és felsőbb rétegei között a *Selbstvergessenheit* [önfeledés – beszúrás Z. D.] sajátos kapcsolata áll fent, amelyet Husserl már az *Ideen* második könyvében is említ, és amelyekhez később a szedimentáció elméletében tér vissza.” Merleau-Ponty 1960b. magyarul különösképpen: 270. A két kérdés (a *konstitúció fokozatai* szerinti, illetve *reális-negatív* folyamatként értett szedimentáció) ugyanis – mint láthattuk – nem ugyanaz. Merleau-Ponty értelmezésének zavarra azért furcsa, mert az elkülönítés alapjául szolgáló szövegek közül mind az *Ideen II*-höz, mind a *Válság*hoz tartozókat ismerte.

²⁶³ Az előítélet egy ilyen fogalmát nyújtja Hans-Georg Gadamer *Igazság és módszere*. Bár a szerző fenomenológiai mozgalmi kapcsolatai nyilvánvalóak, magában a műben, a vonatkozó helyen nem találunk explicit Husserl-utalásokat. Ha a közvetlen hatás tézisést nem is tudjuk felmutatni ezen a ponton, Gadamer elképzelésének husserliánus elemzése mindenképpen könnyen megvalósítható lenne. Erre már részben én is utaltam egy korábbi szövegemben (Zuh 2013b).

bizonyítást nem végezhetjük el minden alkalommal és így azt szimbolikus eszközök rövidítik és helyettesítik), hanem a szemléleti tevékenységek között megjelenő idealizálási formákat tudományfüggetlenként jellemezte. Egyszerűbben megfogalmazva: egyfajta naiv idealizálás (kellően pontos „szemmérték” a földmérésnél, építkezéseknél; naiv mértani alakzatok figyelembevétele a használati tárgyak készítésekor, például egy tányér köralakjának kimunkálásakor a fazekaskorongon) már a tudományos feldolgozás, tudományos rendszerek megjelenése előtt is létezett. Még ha ez a tevékenység a módszertani tudatosságnak egy meglehetősen alacsony szintjén helyezhető is el, mégsem a tudományos világnézet vagy a tudományos éthosz folyománya, hanem egyfajta „szemléleti” előfeltétel.²⁶⁴

A szedimentáció transzcendentális és reális értelmét nem szabad egymással összekeverni, még akkor sem, ha Husserl nem mindig figyel arra, hogy ennek a természetes elkülönítésnek a megtörténte emlékeztesse az olvasót. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a szedimentáció reális értelemben egy transzcendentálfilozófiailag is releváns mozzanatot hordoz. Maguk a szedimentálódott tartalmak, tételek, kulturális motívumok, beszédmódok stb. nemcsak meggátolnak, elfednek, eredeti értelmüktől részben vagy egészben megszabadítanak, hanem azt a sajátos folyamatot mutatják fel, amikor a konstitúció bonyolultságának rendje megfordul. Minden szedimentálódott tartalom alapvetően megfordítja a konstitúció rendjét.²⁶⁵ Ez vezet ahhoz is, hogy a fundációs viszonyok rendje is összekeveredik. Egy felsőbb fokú intellektív aktus a továbbiakban már fundálhat egy alsóbb intellektív aktust.²⁶⁶

Az itt tárgyaltak talán leglényegesebb mozzanata, hogy olyan témák válnak ezáltal érthetőbbé Husserl filozófiájából, mint a tudományos diszciplínák eredetének sokat elemzett kérdése. A konceptuális egyszerűsítések és konkrétciók által elfedett közvetlen szemléleti eredet tárgyalása az elfedés tényének megértését és nem valamiféle egyértelműen káros elváltozás leleplezését kívánja meg.²⁶⁷

²⁶⁴ Vö. *Hua VI.* 24–25., illetve *Válság I.* 46–47. A témáról még: Hacking 2010. 76–77.

²⁶⁵ Erről lásd Held 1972. 49. (*Umkehrung des Fundierungsverhältnisses*).

²⁶⁶ Husserl gondolkodására jellemző, hogy ezt a problémát már igen korán, az 1908–09-es etikai előadásáiban is érintette. Ott ugyanis az értékelő aktusokat (vagyis a nem-objektíváló aktusokat) úgy jellemezte, mint amelyeket objektíváló aktusok (ítéletek) fundálnak. Ellenben azzal a tulajdonsággal is rendelkeznek, hogy habár nem tárgyakra vonatkoznak, hanem értékekre, mégis tehetők róluk objektíváló ítéletek, vagyis ezek is fundálhatnak objektíváló aktusokat. A nem-objektíváló, értékelő aktusok ennek köszönhetően olyan magasabb rendű intellektív aktusok, amelyekben nemcsak objektíváló aktusok által fundálódnak, hanem fundálnak is objektíváló aktusokat. Vö. *Hua XXVIII.* 340.

²⁶⁷ Lásd ehhez a következő (3.2.; 3.3.) fejezeteket.

3.2. Az idealizációk kritikája.

Szabad és kötött idealitások megkülönböztetése

Az eddig mondottakat érdemes mérlegelni a kései Husserl egyik legnagyobb, és a recepció magatartását figyelembe véve, úgynevezett „slábertémája”²⁶⁸ kapcsán. A kései Husserlről szólva az egyik legismertebb nézet, hogy a műveiben felmutatja bizonyos tudományos fogalmaknak a mindennapi tapasztalatban és a mindennapi tapasztalat átfogó körében, vagyis egyfajta életvilágban való gyökerezettségét. Ennek klasszikus példája *Az európai tudományok válságának* a kritikai kiadásban, annak harmadik mellékleteként közölt írás, ahol Husserl részben a földmérés példáját használja fel arra, hogy a geometria ideális területfogalmának eredetét felmutassa.²⁶⁹

Ezt a kései Husserl-szöveget általában elszigetelten értelmezték, vagyis nem vették figyelembe az ehhez kapcsolódó egyéb kései szövegek sorát, valamint annak keletkezési és publikálási körülményeit. Továbbá nem volt mindig teljesen világos, hogy Husserl bizonyos fogalmai milyen összeköttetésben állnak korai – főleg logikai – belátásaival. A fogalmi és történeti tisztázatlanságoknak – mint ez általában bekövetkezik – enyhén vagy éppen hangsúlyosan túlinterepretált magyarázatok²⁷⁰ lettek az eredményei. Ezen elemzések szerint Husserl kései szövegeit általában áthatja valamilyen feszültség, amelyet például olyan fenomének elemzése kapcsán lehet mégis jól hasznosítani, mint az írás,²⁷¹ a nyelv²⁷² vagy éppen a jelentések fordíthatóságának²⁷³ filozófiája.

²⁶⁸ Vö. Derrida 1962, Derrida 1990, Merleau-Ponty 1968, Richir 1991.

²⁶⁹ Az érvelés szerint Husserl bizonyítható módon „visszavezeti” az egzakt tudományos megnyiségeket és törvényeket azok mindennapi életbe való gyökerezettségére. Ennek emblematikus pillanata a tudományos evidenciáktól az életvilágbeli evidenciákra való „visszakérdezés” („*Rückfrage*”) egyoldalú módszere. A klasszikus probléma úgy hangzik, hogy ilyenkor Husserl két dolgot békít össze egymással: (1) hogy a fenomenológia is ilyen szigorú, egzakt tudomány státuszára tart számít, (2) hogy közben a mindennapi élet összefüggéseiben gyökerezik. Ennek a két ellentétes elképzelésnek az összebékítését szolgálja még legutoljára Anthony J. Steinbock kísérlete is, amely a föld, mint őstalaj koncepciójával látja tárgyalhatónak a kései Husserl filozófiáját, valamint abban, hogy Husserl fenomenológiájában egy harmadik fázis, az úgynevezett „generatív fenomenológia” megjelenése jelzi a két ellentétes premissza összebékíthetőségének esélyét. Lásd Steinbock 2000. A problémák már a „visszakérdezés” módszerével kapcsolatban megjelennek, ugyanis ez nem egyszerűen visszavezetés a tapasztaló szubjektum életvilágára. Ez már a *Válság* szövegéből is világosan kiderül: Vö. *Hua VI.* 100., illetve *Válság I.* 130.

²⁷⁰ Rudolf Bernet több ízben felhívja a figyelmet a túlértelmezés jellegzetes eseteire Husserl *noéma*-fogalma kapcsán. Vö. Bernet 1990.

²⁷¹ Derrida 1962. 85. kk.

²⁷² Richir 1991. 278. kk.

²⁷³ Vandeveldé 2008a. 29. kk. és Vandeveldé 2008b. 159. kk.

(A) *Ideális tárgyak és idealizációk.* Az első probléma az, hogy nagyon komolyan kell venni Husserlnek az *ideális* (vagy más kifejezéssel: *irreális*) *tárgyak* konstitutív szerepe és az idealizált mennyiségek kritikája közötti – jöllehet nem explicit – különbségtévését. Az ideális tárgyak Husserl számára fundált tárgyiságok, vagyis magasabb rendű konstitúciós összefüggésben szereplő tárgyiságok. Ebben a tekintetben a VI. *Logikai vizsgálódás* óta nem változott Husserl álláspontja. Mi több, Husserl az *LV*-re visszatekintve annak legfontosabb vonásaként emeli ki az ideális tárgyak kérdéskörének tisztázását, és ezáltal a tárgyiságok körének kibővítését reális és ideális tárgyakra.²⁷⁴

Az egzakt tudományok ideális mennyiségei reális értelemben bizonyos tevékenységek eredményei. Pontosabban olyan tevékenységek eredményei, amelyek létrehozásukra irányultak, irányulnak. Az ideális mennyiség „tevékenység”-mozzanata itt számunkra nagyon fontos. Egyrészt ennek köszönhető az, hogy magasabb rendű konstitúciós tevékenység legyen (lévén, hogy a magasabb rendű konstitúciós tevékenységek nagyobb konstituáló személy általi aktivitást feltételeznek, tehát nem csak passzív szintéziseket). Másrészt pedig a fundáció összefüggése révén Husserl finomabban tudja kezelni az ideált mennyiségek létrejöttének kérdését és megállapíthatja, hogy önmagában egy érzéki szemléleti összefüggés még nem elegendő ahhoz, hogy idealizált mennyiséggé vagy idealizált tudományos konceptussá váljon. Egy helyen Husserl maga mondja, hogy „a logikai fogalmakat nem egyszerűen a szemléletiekből veszük, hanem a saját észtevékenység, eszmeképzés, egzakt fogalomalkotás révén fejlődik ki”.²⁷⁵ Ezzel azt az esetleges kifogást is elháríthatjuk, hogy az idealizált mennyiséget egyértelműen vissza lehet vezetni annak szemléleti alapjára. Hiszen mindezt nem lehet anélkül, hogy ne mérlegelnénk az idealizáló tevékenységek legváltozatosabb fajtáit, illetve az ezekben megjelenő problémákat.

²⁷⁴ Husserl egy adott ponton odáig megy, hogy a *Prolegomenát* egyenesen az ideális tárgyak problémáját felvezető műnek tekintse. Ennek alapja az, hogy még a pszichologizmus kritikájának sikere is azon múlt, hogy mennyiben tisztázta ideális és reális tárgyak megismerésben való közös jelenlétének kérdését. „A *Logikai Vizsgálódások* első kötete tulajdonképpen kettős szisztematikus-kritikai előkészületet vitt végig: a logikai pszichologizmussal szemben az éppen jellemzett idealitást és ezen felül mégis a tárgyiságot, vagyis azt az ideális azonos létet, amely olyan tárgyakra jellemző, mint a fogalmak, mondatok, következtetések, igazságok, igaz bizonyítások stb. [...]” *Hua IX*. 22:26–32.

²⁷⁵ *Hua VI*. 290:15–18., illetve: *Válogatott*. 291. (a magyar fordítást módosítottam – Z. D.) A kézirat (Ms. M III 3) habár a *Válság* egyik kiegészítő tanulmányaként jelent meg, nem a *Válság*, hanem az *FTL* és a *Logische Studien* vonzáskörébe tartozik (az 1926 és 1928 közötti periódusból származik). Az „M” jelzetű Husserl-kéziratok Ludwig Landgrebe által transzkribált kéziratokat jelölnek.

Az *idealizáció* ellenben egy egyszerű szemlélet helyettesítése egy fundált szemlélettel.²⁷⁶ Az idealizációk kritikája éppen arra az összefüggésre vonatkozik, amikor a tudós nincs tekintettel arra az összefüggésre, amelyben egy úgymond ideális mennyiség csupán a tágabb összefüggés egyetlen mozzanata.

Ebben a helyzetben találjuk magunkat, amikor pl. a nem-egzakt tevékenységekből, mondjuk a földmérés mesterségéből kiindulva, olyan ideális mennyiségeket alkotunk meg, amelyek minden további összefüggésben használhatókká válnak. Ez nem más, mint egy fundációs összefüggés, amelyben a földmérés gyakorlati módszerei és eljárásai olyan ideális tárgyakhoz vezethetnek, vagyis olyan ideális (nem érzéki) tárgyakat fundálnak, amelyek ettől függetlenül elválaszthatatlanok az őket fundáló belátásoktól és szemléletektől. Az idealizáció ellenben akkor következik be, amikor egy fundált szemlélet vagy fundált fogalom esetében eltekin-tünk annak fundáló alapzatától. Például amikor a geometriai alakzatokat mesterségesen nem hozzuk kapcsolatba az azt fundáló mérésekkel, vagyis az egzakt tudományt fundáló mesterségbeli tudás eljárásaival. Így azt a látszatot keltjük (sokszor gyakorlati érdekből), hogy az ideális mennyiség a vizsgálódás biztos kiindulópontja. Ezzel bizonyos összefüggéseket nemcsak természetes módon helyeznek egy specifikus kategoriális formába, hanem redukálják azt az említett kategoriális formára. Az idealizáció egy a fundációs sorokkal és ezáltal a konstitúció ABC-jével nem számoló reduktív eljárás, míg az ideális tárgyiség nem más, mint nem egyszerű, érzéki, hanem fundált tárgyiség.

Ha azonban a problémát visszavetítjük a földmérés példájára, akkor az is kiderül, hogy itt az úgynevezett aktuális kölcsönös fundálás tipikus esetével állunk szemben. Nemcsak a földmérő által tapasztaltak vezetnek egy ideális tárgyiséghez, vagyis a háromszögű földterületek a szabályos háromszögek alakzataihoz, hanem ezek az ideális tárgyak vagy ideális összefüggések is visszahatnak a gyakorlatra, vagyis a háromszögek területének kiszámítását végző gyakorlati mesterember tevékenységére. Nemcsak az egzakt tudomány alapul tapasztalati összefüggéseken, hanem a tudomány is befolyásolja a mindennapi tapasztalati összefüggéseket. Ebben az értelemben teljesen természetes, hogy a gyakorló földmérő szakmáját befolyásolja a geometriai törvények új módszerekkel való finomítása, a gyakorló logikus munkáját pedig az új bizonyítási eljárások megjelenése.

²⁷⁶ Az idealizálás problémáját először a PA említi. "[...] A szimbolikus fogalomalkotás egy képzetalkotó képességünk általi erős idealizációt foglal magába." *Hua* XII, 223:8–10. Lásd még i. m. 219. Ugyanezt mondja el a geometriáról is az említett korszakban: *Vö. Hua* XXI, 290. kk. Husserl felfogása ez ügyben sokat változott a szemlélet fogalmának kibővítésével egyszerű és fundált vagy érzéki és kategoriális szemléletekre. Ezzel toródik el Husserl érdeklődésének irányvonala a predikatív aktusok felépítése és ezáltal a megismerés szintéziseinek felépítése felé.

(B) *Szabad és kötött idealítások*. Egy másik jelentős probléma, hogy Husserl különbséget tett az ideális tárgyiságok (pontosabban *kétféle* ideális tárgyiság) között, amely tovább bonyolítja a kései szövegek interpretációs lehetőségeit. Az úgynevezett „szabad” és az úgynevezett „kötött” idealítások közötti elkülönítésről van szó, amely a kommentátoroknak máig komoly gondokat okozott.²⁷⁷ Elsősorban azért, mert a 20. század közepének szellemtudományos nézetei nyomán Husserl a nyelvi kreativitás és az irodalmi kifejezés teoretikusaként is szerették volna hasznosítani.²⁷⁸ Ennek a hasznosíthatósági igénynek a felbukkanását nagyban befolyásolta az a már említett körülmény, hogy a kései szövegek kontextusa – elsősorban bizonyos textusok kiadatlansága miatt – egyszerűen nem volt ismert. Ez

²⁷⁷ Igencsak problematikus Rochus Sowa recens összefoglalója. Vö. Sowa 2008. LXXI. Az említett helyen így fogalmaz: „Ugyanebben a szövegben az ideális tárgyiságok közötti fontos különbségre hívja fel a figyelmet, amelyek az életvilágban különböző formákban »realizálódva« lépnek fel: megkülönböztet szabad (pl. a matematika tantételei) és kötött idealításokat (pl. Goethe Faustja).” Sowa összefoglalását sem a vonatkozó szövegrészek, sem a *Válság* harmadik melléklete nem tudja alátámasztani. Mi több, ez a jellemzés nyíltan ellentmond a Husserl-szövegek betűjének.

Hasonló álláspontra helyezkedik Pol Vandevelde elemzése is, amelyben szinte kritikátlanul használja a fent említett elkülönítést. Szabad idealításoknak nevezi az egzakt tudományos tételeket, míg kötött idealításoknak a kulturálisan meghatározott vagy valamilyen egyedí alkotási folyamathoz kötötteket. Az elkülönítés alapja a téridőbeli kötöttség megléte, illetve elmaradása. „A szabad idealítások azok, amelyek függetlenek minden téridőbeli környezettől és mindenki számára hozzáférhetőek. A kötött idealítások pedig, mint például a *Faust*, függenek egy téridőbeli területtől.” Vandevelde 2008b. 163. lj. A probléma továbbra is abban kereshető, hogy Husserl a hivatkozott szövegben (a *Logische Studien/EU* markáns helyein) nem beszél az egzakt tudományos tételek és az irodalmi szövegek nyomán megkülönböztethető szabad és kötött idealításokról. Ebben a helyzetben érthetetlennek tűnik ez az a már-már típusos példahasználat. Vandevelde azonban mintegy feloldásképpen hozzátéשי, hogy az egzakt tudományos, minden téridőbeli körülménytől független szabad idealítások mégiscsak kötöttek „felfedezett voltukat tekintve (*a leur découverte – Entdecktwerden*)”, vagyis aszerint, hogy valamilyen konkrét formában rögzítik-e őket, hogy kapnak-e valamilyen konkrét nyelvi, képi vagy átfogóbb értelemben mediális megvalósulást. (Vö. i. m. uo.) Ez viszont már korrektebb visszaadása az eredeti gondolatnak, és arra is rámutat, hogy egy idealítás szabadságának és kötöttségének valóban köze van a téridőbeli megvalósulás feltételeihez, ahhoz viszont sokkal kevésbé, hogy mi a vizsgált idealítások sajátos természete. Még sem kielégítő feloldása az eddig mondottaknak. Ugyanis csak annyit mond, hogy amellett, hogy a természet-tudományos egzakt tételek szabad, míg a szépirodalmi alkotások kötött idealításokat foglalnak magukba, a szabad idealítások is kötődnek bizonyos tér-idő feltételekhez – vagyis csak annyiról van szó, hogy: az egzakt tudományok is rendelkeznek azzal a sajátossággal, hogy téridőbeli feltételekhez kötöttek, azzal a sajátossággal, amellyel az irodalmi alkotások természet szerint rendelkeznek. Az egzakt tudományos és irodalmi példaanyag szerinti elkülönítés viszont továbbra is zavaró. Azt a látszatot kelti, mintha Husserl felismerte volna az irodalmi fordíthatóság és a szigorú tudományos diszciplínák közötti mély értelmű különbséget, de még sem tudta megragadni az irodalmi szövegek igazi sajátosságait. Mint ezt a továbbiakban kifejtjük, Husserl szándéka egyáltalán nem erre irányult.

²⁷⁸ Vö. Merleau-Ponty 1960a.

vezetett ahhoz, hogy az idealítások, illetve az idealítások típusainak problémáját megfosztották az alapvető transzcendentális logikai kontextusától. Ez azonban annak az enyhítő körülménynek a tudatában sem tartható, hogy sok kései szöveg máig nincs kritikai kiadásban feldolgozva.

Husserl ugyanis nemcsak az egzakt tudományok, hanem a szépirodalom tárgyait is ideális tárgyaknak tekinti és ezeket a gyakorlati előállítás mesterségeivel helyezi kontrasztba. Ezek szerint mind az egzakt tudományok, mind a szépirodalmi alkotások „szabad” idealítások, vagyis olyan tárgyiságok, amelyek akárcsak az egzakt tudományok tárgyai és összefüggései (pl. Püthagorasz tétele), nincsenek valamilyen faktikus, mindennapi összefüggéshez kötve. Felmerül a kérdés, hogy ezek szerint Husserl tagadja, vagy legalábbis közvetett formában ellentmond a szépirodalmi fordítás kreatív-értelmező voltának, illetve az ebben megjelenő értelmezői szabadságnak. Ha ezt a kérdést tesszük fel, teljességgel túlértelmezzük Husserlt. Ha ugyanis figyelmesen elolvassuk a vonatkozó szöveghelyeket, amelyek az idealítások természetével kapcsolatban íródtak, akkor kiderül, hogy Husserltől mi sem állt távolabb, mint a fent említett problémák tárgyalása: munkájának tétje elsősorban transzcendentális logikai. Ehhez röviden át kell tekintenünk az erről szóló szövegek sorát.

A kiindulópontunkul – és általában az elemzések kiindulópontjául – szolgáló *Geometria eredetében* a következőket találjuk: „ideális objektivitás a szellemi termékek egy egész osztályára jellemző”,²⁷⁹ majd pedig pontosítja a mondottakat, hiszen elmondása szerint „idetartozik minden tudományos képződmény és maguk a tudományok, de a szépirodalmi alkotások is”.²⁸⁰ Hogy az irodalom ebben a tág értelemben mit is jelent, azt pedig így foglalja össze:

„De az irodalom legtágabb fogalma minden tudományt átfog, vagyis objektív létéhez hozzátartozik, hogy nyelvileg mindenkor kifejezett és újra meg újra kifejezhető kell legyen, vagyis világosabban fogalmazva: hogy csak mint jelentés, a beszéd értelme rendelkezik az objektivitással, a bárki számára való léttel, az objektív tudományokat illetően, ráadásul azon különleges módon, hogy ezek esetében a mű eredeti nyelve és az idegen nyelvű fordítás között fennálló különbség nem szünteti meg a műhöz való csorbítatlan hozzáférést: a hozzáférést csupán közvetetté, nem-autentikussá teszi.”²⁸¹

Az itt elmondottak szerint Husserl az objektív-tudományos szakirodalmat és szépirodalmat egyaránt olyan tárgyiságoknak tartja, amelyekhez akadálytalanul

²⁷⁹ *Hua VI. 373., Válság II. 45.*

²⁸⁰ *I. m. uo.*

²⁸¹ *Hua VI. 373., Válság II. 45.*

hozzá lehet férti minden téridő-koordináta szerint. Az ideális tárgyiságok – mint ez a *Logikai Vizsgálódások* óta Husserl filozófiájában nyilvánvaló – kategoriális vagy kategoriálisan megformált tárgyiságok, kategoriális szemléleteken alapuló többsugarú fundált tárgyiságok. Az *LV* átdolgozása óta pedig az is nyilvánvaló,²⁸² hogy csak a kategoriálisan megformált tartalmak válhatnak a kifejezés tárgyává: tehát az egyszerű érzéki szemléletek csak akkor lehetnek kifejezés tárgyai, ha kategoriálisan megformáltként szerepelnek. Ebben a helyzetben értelmetlen arról beszélni, hogy a nyelvben lennének ideális és nem-ideális jelentéstartalmak. A nyelvi kifejezés minden formája ideális tárgyat közvetít, hiszen legegyszerűbb esetben is egy kategoriálisan megformált, többsugarú (ideális) mozzanatot mutat be.

A *Logische Studien* munkaszövegei között viszont már nem csak implicit, hanem explicit módon is foglalkozik idealitásokkal és ezek egymáshoz való viszonyával. A *Tapasztalat és ítélet* 65. §-ában találjuk a következő jellegzetes szöveghelyet:

„Megmutatkozik, hogy a kulturális képződmények nem mindig teljesen szabad idealitások és így adódik a *szabad* (mint a logikai matematikai képződmények és mindenfajta tiszta lényegstruktúra) és a *kötött idealitások közötti különbség*, mely utóbbiak pedig a realitásban álló létértelmüket hordják magukkal és a reális világhoz tartoznak. [...] Amikor igazságokról, a teoretikus tudományok értelmében vett igaz tényállásokról beszélünk és arról, hogy ezekhez az érvényesség »egyszer és mindenkorra«, valamint »mindenki számára« az ítélő rögzítés téloszához tartozik és így ezek szabad idealitások. Ezek nem kötődnek semmilyen territóriumhoz, illetve a világmindenségben és minden lehetséges világmindenségben territóriumra lenek. [...] A kötött idealitások ellenben a Földhöz kötöttek, a Marshoz kötöttek, sajátos területekhez kötöttek. De a szabad idealitások is faktikusan világiak egy történeti territoriális fellépésben, »felfedezetté levésben.«²⁸³

Ez az idézet hihetetlenül komplex gondolati tartalmat ad vissza. Nemcsak elmondja, hogy mit is ért kötött és szabad idealitásokon, hanem azt is, hogy mindkettőre jellemző, hogy valamilyen faktikus megvalósuláshoz kötődnek. Az ideális létezés sem értelmes, ha nem kötődik valamilyen faktumhoz, egy adott területen való megvalósuláshoz! Ha Pütagorasz tételét senki sem mondja ki, akkor igen nehéz annak létéről beszélnünk, attól függetlenül, hogy ez a lét egyszer és

²⁸² Vö. *Hua* XX/1. 68. kk. (4. §) és még *Hua* XXVI. 77. kk. A nyelvi képződmények idealitásához lásd még: *Hua* XX/2. 316.

²⁸³ *Hua* XXXIX. 300:13–21. és lábjegyzet, illetve ennek első nem kritikai kiadása: *EU*. 321. – kiemelések Husserltől, a kurziválás eredetileg ritkítva. Az *EU*. 320–321. oldalak szövegalapja az Ms. B III 5/6–7. lapjai, amelyek az *EU*-ban fordított sorrendben kerülnek publikálásra. Vö. Lohmar 1996a. A szöveg számunkra való jelentőségét többek között az adja, hogy az *FTL* első kiadásának évében, 1929-ben született.

mindenkorra, valamint mindenki számára fennáll. Ezt egy másik formában Husserl egy oldallal hamarabb is elmondja, amikor arról értekeznek, hogy bizonyos művészeti alkotások hiába egyszerűek (mint például Raffaello Madonnája) és csupán egyetlen darab van belőlük, mégis világiak, teret töltenek ki, megvalósulási formának örvendenek, még akkor is, ha ez egyszerű és sajátos. „Ez az ideális dolog viszont – mondja Husserl – *elvileg* mégis megismételhető, éppúgy mint Goethe Faustja”.²⁸⁴ Vagyis elvileg ugyanúgy készíthető róla másolat, mint ahogyan Goethe Faustja is lemásolható, vagy tetszőleges példányban kinyomtatható. Ha pedig ennek a furcsa viszonynak az eredetére vagyunk kíváncsiak, az Husserl szerint nem állhat másban, mint hogy az ideális tárgyiaságok természetük szerint megismételhetőek, hiszen mindenki számára hozzáférhetőek és mindenkoron megszerezhetőek. Ettől függetlenül, vagyis a különböző idői és történelmi távolságok okozta megítélésbeli különbségektől függetlenül, is megállapítható, hogy a különböző kifejezésformák elengedhetetlen feltételei az ideális tárgyiaságoknak. Nem is lehet kérdés, hogy a róluk való beszéd feltétele, hogy valamilyen módon megvalósuljanak. Ennek bizonyítékát nyújtja az EU 65. §-ával az eredeti kéziratban összefüggő rész, amely furcsa mód az előző a 64. §-ba került bele, ahol az ideális (vagy irreális) tárgyiaságokhoz kötődő időfeltételekről van szó. Itt szó szerint az hangzik el, hogy:

„Ameddig ezeket nem fedezik fel (vagyis senki nem fedezi fel őket), addig nem faktikusan tér-időbeliek. Amennyiben pedig lehetséges (hogy mennyiben lehetséges arról nem kell döntenünk), hogy sohasem fedezik fel őket, akkor egyáltalán nem rendelkeznének semmilyen világi realitással.”²⁸⁵

Figyeljük meg Husserl érvelését. Azt mondja, hogy amennyiben senki nem fedezi fel őket, vagyis semmilyen módon nem beszélnek róluk, nem fejezik ki őket, addig semmilyen világi, vagyis számunkra létező realitással nem rendelkeznek.

²⁸⁴ EU. 320. – kiemelés Husserltől.

²⁸⁵ EU. 312. – Ennek kézirat alapja az Ms. B III 5/5ab oldalai, vagyis a fenti idézeteket közvetlenül megelőzik, úgy tűnik gondolatilag is. A 64–65. §§-ok hivatkozott szövegbázisának összetétele eszerint a következőképpen alakul (a kéziratok jelzete után a valószínűsíthető keletkezési dátumot közlöm). Vö. Lohmar 1996a. 66.

(311:32–313:03) – B III 5/5a-5b (1929).

(313:04–313:07) – F I 39/21a (1920–21).

(313:09–313:25) – F I 39 21b 22a (1920–21).

Illetve:

(319:34–320:05) – B III 5/7a (mind 1929).

(320:22–321:06) – B III 5/6a (1929).

(321:07–321:30) – B III 5/6b (1929).

Azonban annak a kérdését, hogy van-e arra lehetőség, hogy soha ne fedezzék fel, illetve fejezzék ki ezeket az idealitásokat, nem kell eldöntenünk. Nem kell, hogy arról a kérdésről emblematikus állításokat tegyünk, hogy vajon lehetséges-e tiszta, semmitől sem háborított idealitásokról beszélnünk, amelyek függetlenek bármifajta kontingens kifejezési forma és félreértelmezhető, nem-evidens nyelvi jel használatától. Elméletileg lehetségesek, de mégsem kell törődnünk velük.

Ebből a perspektívából már jobban érthető (az EU-ban csak egy fél paragrafus múlva belefoglalt) következtetés, amelyet fentebb idéztünk: hogy az ideális tárgyak is tér-időbeli feltételekhez kötöttek. Valamint azt, hogy ahogyan nem kell törődnünk azzal, hogy vannak-e tiszta, minden szubjektivitástól mentes objektivitások, ugyanúgy annak az elképzelése sem jelent problémát, hogy bizonyos teljesen egyedi műalkotások (elvileg) többszörösen megismételhetőek lehetnek (pl. „Raffaello Madonnája”). A probléma nem itt kezdődik, hanem ott, ahol összekeverjük egymással a különböző téridőbeli megvalósulások kötelező tényét, valamint azt, hogy ezek a téridőbeli feltételek pontosan hogyan és miként alakulnak, vagyis, hogy mennyiben alkotnak általános kifejezhetőségi és mennyiben érvényességi feltételeket. Vagyis, hogy mennyiben tartalmaznak transzcendentális és mennyiben reális megvalósulási feltételeket?

Ha mérlegeljük az EU-ba, a legutóbb idézett érvelés után behelyezett szöveget (amely még 1921-ből származik), nem feltétlenül kerülünk messze ettől a gondolatától. Ott az áll, hogy az „értelmi [értsd: *ideális* – beszúrás Z. D.] tárgyiságok időtlensége, azok »mindenholja és seholja«, tehát az időiség egy kitüntetett alakzatát mutatja [...]. Azonban az időfelettség idői léte, vagyis a mindenkoriság, mégiscsak az időiség egy módusza”.²⁸⁶ Husserl gondolata, annak bonyolult megfogalmazásán túl is jól körvonalazható: azt mondja, hogy annak ellenére, hogy valami ideális (irreális) tárgy, mégis van idői megvalósulása: az hogy idő feletti, mégiscsak azt jelenti, hogy minden korban, vagyis minden időben megvalósítható. És éppen ez az, ami számukra érdekes. Nem annyiban foglalkozunk vele, amennyiben tisztán és háborítatlanul „ideális”, hanem amennyiben mégiscsak kézzelfogható, vagyis mindannyiunk számára reaktiválható, felfogható, kifejezhető. Ettől pedig teljesen eltérő kérdés az, hogy az adott kifejezések mennyiben és milyen konkrét körülmények között valósulnak majd meg.

²⁸⁶ EU. 313. – ennek alapja tehát az Ms. F I 39. A közvetlenül ezután sorolt bekezdés („*Es ist dabei zu beachten [...]*”) pontosítaná eddigi értelmezésünket, hiszen éppen azt fejezi ki, hogy az a tény, hogy valami idői feltételekkel rendelkezik, még nem biztos, hogy megadja ezeknek az időfeltételeknek a pontos alakulását, vagyis egy tétel, nyelvi kifejezés valamilyen körülmények között való érvényességét. Csakhogy annak ellenére, hogy minden illeszkedik az eddig mondottakhoz, nem rendelkezik Husserl-kéziratok alappal, és feltehetőleg Landgrebe betoldása. Vö. Lohmar 1996a, uo.

Ha megnézzük az eredeti kézirat kontextusát, akkor a következő fontos adalékokat kapjuk. Husserl az időfeltételekkel kapcsolatos eszmefuttatását nem metafizikai spekulációnak szánta, hanem egy általa a logika lehetőségfeltételeihez és alapzatához tartozó belátásnak. Az eredetileg egy előadásszövegből kiollózott részlet előtt ugyanis Husserl a tradicionális logikákat kritizálja, amely kritikáját így foglalja össze pregnáns módon:

„A hagyományos logika mindig is arról beszélt – anélkül, hogy fenomenológiai tisztázásnak vetette volna azt alá – hogy egy ítéletnek (pl. „Szókratész <van> nagy”) terminusai vannak. Pontosabban megnézve azonban ezek a terminusok nem szubjektumok, vagy predikátumok, vagy hasonlóak, hanem a szubjektumokban és predikátumokban meglevő szintaktikai magok. Itt általános ítéletszerkezeteket mutatunk fel, amelyhez azonban fontossá válik, hogy az ítélet általános idealitását felvázoljuk és meghatározzuk annak az időhöz való viszonyát.”²⁸⁷

Úgy tűnik, hogy az ideális tárgyakra szóló szövegek tétje nem annyira a szellemi aktivitás olyan területeinek problémáihoz kapcsolódik, mint a művészet vagy a *techné* filozófiai kérdéseinek feldolgozása. Még akkor sem, ha Husserl kétségtelesen elhallgat bizonyos gondolatokat. Hiszen ezek az elhallgatott gondolatok nagyon komoly transzcendentális logikai belátások, nem a művét átható globális feszültségek. Husserlnek úgy tűnik nem is állt szándékában másról beszélni, legálábbis abban a szövegben, amelyet a *Geometria eredetéből* idéztünk.

Nézzük, mit mond itt szerzőnk! Egészen pontosan azt, hogy a hagyományos logika kategorikus kijelentéseinek terminusai (a szubjektum vagy a predikátum) nem önmagukban véve szubjektumok vagy predikátumok, vagyis nem ideálisan és változatlanul azok, amik. Szubjektumként vagy predikátumként való értéküket nem természetüktől, vagy lényegüktől kapják, hanem az ítélet általános struktúrájában vagy magjában betöltött helyüktől. Mindjárt érthetőbb lesz mindez, ha arra gondolunk, hogy ugyanaz a szó egyszer állhat főnévként, másszor melléknévként is egy ítélet struktúrájában és nem a szót mint olyat fogjuk fel, hanem a szót, ahogy

²⁸⁷ *Hua* XXXI. 30.: A magstruktúrák, ítéletmagok fogalmához lásd még *Hua* XVII. *Beilage* I. Itt nagyon hasonló gondolatok hangzanak el, valamint Husserl egyértelműsíti, hogy mit ért egy ítélet magja alatt: „a predikáció mélyebb struktúrája egyáltalán, amely minden szintaxisban, azonbelül a szintaktikai anyagban ott rejlik.” (12. §. 310.) Majd pedig az F I 39 előbb idézett gondolatával szinte pontosan megegyező végkövetkeztetésre jut a záró paragrafusban: „A hagyományos logika ezek közül a különbségek közül szinte semmit sem dolgozott ki, még ha e különbségek alkalmanként ebben is felmerültek. Viszont minden további nélkül világos: a mag-anyag általunk rögzített fogalma lényegében egybeesik azzal, amit a hagyományos logika teljesen homályosan, a közelebbi meghatározás kísérlete nélkül terminusként jelölt és csak egy szűken behatárolt körben használt.” (15. §. 312. – kiem. Hussertől. A kurzivált az eredetiben ritkán szedve.)

egy ítéletben bizonyos körülmények között megjelenik. Az ítélet idealitása is ehhez kapcsolódik: annyiban ideális, amennyiben mindig ugyanazt a magot, az ítélet összekapcsolásának általános struktúráját mutatja. Ezt a kapcsolatformát valóban hiába keressük a reális világban. Ha pedig ennek idői feltételre térünk és a fentebb idézetteket ennek magyarázataként vesszük, akkor kiderül: az ítélet ideális, általános magstruktúrája mindig ugyanaz marad, az viszont számunkra csak akkor válik kérdésessé és elemzendővé, amennyiben valóban egy konkrét ítélet formáját ölti, amelynek viszont érvényességi feltételeket, igazságértéket tulajdonítunk. Az ítéletek magstruktúráját tehát Husserl transzcendentális és nem reális-aktuális értelemben használja. A mindennapi világeszézés ellenben reális, az ego személyes tapasztalataihoz tartozik, mely hordozhat magában rögzült, sokszor megkérdőjelezhetetlennek tűnő ítéleteket, aktuálisan szedimentálódott összefüggéseket.

Hasonló koncepciót tár fel Husserl egy az *EU*-ban nem szerepeltetett, de az ideális tárgyiságok fajtáiról szóló szöveghez tartozó eszmefuttatásban. Ebben azonban nem csak a predikatív ítélet genetikus perspektívából szemlélt magstruktúrája a téma (mint a döntően logikai előadásokban és szövegekben), hanem sokkal általánosabb szinten azok a magstruktúrák, amelyek révén a magasabb rendű kategoriális tevékenység hozzásegíti az azt konstituáló tudatot ahhoz, hogy a világbeli dolgokat azonosítsa, és ezáltal a világba beilleszkedjen. A szöveg két szintjét különbözteti meg ezeknek a struktúráknak. Az egyik:

(a) „A közvetlenül objektív predikátumok magjának formája, amelyek nyilvánvalóan közvetlenül teszik lehetővé a világi [dolgok] azonosítását, amelyek a reális dolgok individuális azonosságát közvetlenül általánosan tapasztalhatóként alapozzák meg.”²⁸⁸ Ezek a transzcendentális alapjai azoknak a magas szintű predikatív folyamatoknak, amelyeket a logikai elemzés is górcső alá vesz. Az említettekhez azonban hozzájárul majd ezeknek a struktúráknak a második szintje:

(b) „Az a forma, amely ezen túl a meghatározottságok tekintetében az interszubjektíven tapasztalható realitáshoz tartozik. Ezek a meghatározottságok annak a konkrét tartalmához tartoznak, ami mindenkoron tapasztalt és tapasztalható, amelyeknek a maguk lényeg-tipikájában szükségszerűen, de nem mindenki számára ugyanazon sajátos, ugyanazon individuális tartalommal kell rendelkezniük.”²⁸⁹

Ez tehát az előbbinél jóval általánosabb összefüggés. A szubjektív tapasztalat lehetőségfeltételei az interszubjektív módon több ember, több közösség által is konstituált tapasztalat lehetőségfeltételei is egyben.²⁹⁰ A bonyolult, magasabb

²⁸⁸ *Hua* XXXIX. 296:4–7.

²⁸⁹ I. m. 296:8–13.

²⁹⁰ A szubjektivitás és interszubjektivitás összefüggéséhez lásd még: *Hua* VI. 182–190., klaszikus értelmezéséhez Merleau-Ponty 1960b, illetve Orth 1999. 58–66.

szintű interszjektív konstitúciós teljesítmények azonban azért is nehezebben áttekinthetőek, mert a bennük rejlő struktúrák több komplex predikatív tevékenységet, közösen konstituált predikatív folyamatokat foglalnak magukba. Husserl itt azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy egy és ugyanazon struktúráról van szó! A szjektívitás és interszjektívitás transzcendentális alapjai tehát lényegüket tekintve ugyanazok, viszont megvalósulásaik tekintetében már nem feltétlenül. Az egyéni tapasztalat lefolyása persze folyamatosan változhat, az egyetlen, ami nem változik, az annak legalapvetőbb struktúrája, amely a konstituáló tudatban és tudatokban egyszerre van jelen. Mint erre a későbbiekben²⁹¹ szintén utal, ez nem befolyásolja azt, hogy egyéneket és közösségeket külön-külön, egymástól elválasztva vizsgáljunk. Mint Husserl kimondja, az, hogy egy egyén az adott körülmények között a normalitás vagy az anormalitás jellemzőjével bír, illetve, hogy egy adott társadalom bizonyos körülmények között a normalitás vagy az anormalitás jellemzőjével bír, már további kérdések, amelyeket külön-külön is fel lehet tenni (de a konkrét körülmények figyelembevételével). Ezek távolabbi, az adott szjektum, vagy interszjektív közösség megítélésével összefüggő kérdések. Viszont nem érintik a konstitúciós folyamatok alapvető struktúráit. Szjektívitás és interszjektívitás egysége így tulajdonképpen annak ismeretelméleti alapjait tekintve valósul meg, amelyet Husserl itt először a predikatív tevékenység magstruktúráiként, majd pedig a közösségben megvalósuló tapasztalat (hasonló) alapformáiként ragad meg.

Foglaljuk össze az idealítások és az idealizáció problémájáról mondottakat. Az idealizációk kritikáját Husserl úgy oldja meg, hogy felderíti az ideális tárgyiságok konstitúciós rétegeit, valamint feltárja a szedimentáció transzcendentális és reális-aktuális megvalósulását is.

Husserl először az idealításokat fundált összetett kategoriális összefüggéseként azonosítja, amely minden egyes nyelvi kifejezésben jelen van. Az idealizáció ellenben egy olyan folyamat, amelyben a magasabb szintű, fundált kategoriális konstitúcióban létrejövő ítéletek visszahatnak az őket fundáló, egyszerűbb konstitúciós mozzanatokra. Az utóbbi jelenséget Husserl a szedimentációhoz kapcsolja, amely transzcendentális értelemben egy teljesen természetes folyamat: hiszen ez segít abban, hogy egységes, maradandó tárgyakat tapasztaljunk. Ezután pedig abban is, hogy a magasabb rendű kategoriális alakzatokat elfogadjuk és majd egy adott kulturális összefüggésbe illesszük be. Ebben az értelemben az idealizáció folyamata a konstitúció természetes rendjéhez tartozik. Reális értelemben viszont az idealizációs folyamatoknak is vannak visszahatásai a mindennapi életre (vagyis a korábbi ítéletek szedimentációi), károsak lehetnek azokban az esetekben, ame-

²⁹¹ Vö. i. m. 296:36–297:5.

lyekben átveszik, vagy legalábbis nagy részben átveszik a szemléleteink helyét. A lényegi belátás azonban mégsem ez, hanem annak transzcendentális oldala: Hogyan van lehetőségünk mindig újabb és újabb magasabb rendű fundált szemléletekhez jutnunk? Erre ad választ azt a nézet, hogy szedimentálódott predikatív struktúrákkal, magasabb rendű, többsugarú konstitúciós mintákkal mindenkinek rendelkeznie kell ahhoz, hogy továbblépjen az egyszerű, passzív konstitúciós folyamatoktól az egységes tárgyak, majd pedig a kulturális összefüggések felfogásához. Ilyen minták például az úgynevezett ítéletmagok vagy magstruktúrák is, amelyek ahhoz járulnak hozzá, hogy változatos összefüggésekben tudjunk predikatív aktusokat végezni, illetve hogy azokat meg tudjuk változtatni, hogy ítéleteinket képesek legyünk finomítani. Husserl majd kibővíti ezt a koncepciót az emberi tapasztalati világ magstruktúráira is, amelyeknek már az emberi megismerésnek a tapasztalt világba való beilleszkedését kell elősegítenie. Az emberi szubjektivitás struktúrái egyszerre egy interszubjektív közösség struktúrái is.²⁹²

3.3. Életvilág és életvilágok. Az életvilágok újratételezésének szerkezete

A kései Husserl többször igen hasonló megoldást kínál fel más bonyolult konstitúciós problémák esetében is. A magstruktúrák jelenléte, vagy a világbeli tájékozódásunk egységes magszférája többször, illetve több probléma megoldásaként is megjelenik a későbbi szövegekben.

(a) Az egyik ilyen probléma az idegen, nem otthonos, határozottan más világok és a honi, otthonos, számunkra természetesen ismert világok közötti átmenet lehetőségének kérdése.²⁹⁵ Pontosabban az a kérdés: hogy hogyan szembesülhetek egy idegen, szokatlan kultúrával. Ennek kiindulópontja az, hogy Husserl szerint, amikor valami idegen jelenséggel, vagy idegen kultúrával találkozom, akkor mennyiben tudom megismerni, felmérni, sajátosságait magam számára érthetővé tenni.

Husserl szerint az idegen megismerése mindig a saját percepciók és a saját világ képzeteinek sokaságából indul ki. Ennek alapja nem más, mint egyfajta analógia

²⁹² Felmerül a kérdés, hogy ezek az alapstruktúrák, magstruktúrák hogyan alakulnak ki, vagy mikor alakulnak ki először egy konstituáló tudat, vagy a konstituáló tudatok esetében. Ennek tágabb kontextusával itt azért nem foglalkozom, mert Husserl az ismeret alapstruktúrái kezdetének kérdését nem empirikus-reális, hanem transzcendentális szándékkal kísérli megválaszolni. A kérdés így továbbvezet a filozófia mint nem reális-egzakt tudomány önértelmezésének kérdéséhez és annak részletesebb tárgyalásához, és nem marad meg az „ismeret eredete”-ként jellemzett klaszszikus episztemológiai problémánál.

²⁹⁵ Ennek a problémakörnek a részletes tárgyalásához lásd Held 1990.

a számunkra otthonos és a számunkra idegen körülmények között, amelyet mindig az otthonos körülményekből kiindulva építünk fel: „itt az én és az én kultúrára a primordiális mindenik »idegen« kultúrával szemben”, illetve ez a kapcsolat úgynevezett biztos pontként szolgáló „nulltagja”.²⁹⁴ Azonban, mint Husserl ezt igen komolyan kihangsúlyozza: ez egy problémás, a felsőbbrendű konstitutív problémák felé vezető kérdés, amelyben igen nehéz továbblépni. Sokszor meg kell elégednünk a probléma felvezetésével. Husserl erre a felvezetésre az általunk is tárgyalt primordiális redukciót használja fel. Az ego áramló jelenének, az ego saját megismerés-struktúráinak elsőbbsége, primordiális helyzete van az idegen egókkal és az idegen egók közösségeivel, ezek összetett kultúrájával szemben. De ez – mint már szintén említettük – csak egy bizonyos módszertani szinten működik: amelyben leírjuk a konstitutív teljesítmények bonyolultsága szerint felállítható rendjét, de nem tudjuk megoldani a felsőbb szintek visszahatásának kérdését az alsóbb szintekre, vagyis a bonyolultabb genetikus jelenségeket. A primordialitás kérdésére való redukció tehát tulajdonképpen a genetikus problémák leginkább komplex körére nem alkalmazható, annak ellenére, hogy a probléma szintjeit továbbra is el lehet ezáltal különíteni. Husserl még a KM-ben is elmondja, hogy az idegennel való szembesülés a statikus és genetikus leírás egyik alapvető konfliktusforrásának terepe, és ezzel tulajdonképpen a primordiális szférára való redukció nyomán megvalósuló leírást problémásnak nevezi a genetikus fenomenológiai leírások terepén (ahol a felsőbb konstitúciós szint az egyszerűbbet döntően befolyásolja). „Így például a személyiségben nemcsak a személyes jellem egységének [...] statikus konstitúciója kérdéses, hanem a genetikus folyamat is, amely a »velünk született« jegyek rejtélyéhez vezet.”²⁹⁵ Aminek köszönhetően mindig figyelembe kell venni annak a módszertani elvnek a határait, amely saját primordialitásunkból véli felépíthetőnek a környező világ számunkra idegen konstituáló egóinak rendszerét, vagyis egy adott kultúra képviselőit.

A problémára adandó kézenfekvő megoldást azonban Husserl mégis a már említett módon vezeti fel, a magstruktúrák elmélete révén. Eszerint a vélekedéseink

²⁹⁴ *Hua I.* 162., illetve *KM.* 151.

²⁹⁵ *Hua I.* 163., *KM.* 152. Vö. még a genetikus és a statikus módszer közös, egy összefüggésben való használatáról és ennek problémáiról Klaus Held máig alapvető fontosságú szövegét. Held 1972. 48–52. Az egyik súlyos érv szerint ez azzal a következménnyel járna, hogy a primordialitásra való redukció nem egyszerűen transzcendentális-módszertani eljárás, hanem reális folyamat lenne. Held szerint azért is lehetetlen eltekinteni a társak, társszobjektumok jelenlététől az idegen személyek és kultúrák tapasztalatának statikus leírása révén, mert az a tudati fejlődés egy olyan fázisát tételeznél, amelyben más emberek egész egyszerűen nincsenek jelen. Így menthetetlenül megnehezülne egy kultúrához való tartozásunk születésünk (vagyis egy alapvetően társas folyamat) nyomán való felfogása. Held határozott megfogalmazása szerint: „Egy appercepció statikus leírása azonban *in nuce* mindig genetikus is [...]” (i. m. 49.)

tárgyául szolgáló idegen kultúra vagy idegen világ „szükségszerűen a honi világ átépítése”,²⁹⁶ vagyis a honi világ átformálása azoknak a körülményeknek a hatására, amelyet az új, számunkra idegen összefüggésben találunk. Eszerint az ego megismerésének „magja” csak annyit jelentene, hogy „az idegen már előre magjában olyan, mint a honi”, vagyis tulajdonképpen az utóbbi valamilyen mértékben átalakított formája, átalakított változata.²⁹⁷ Csakhogy mindez nem azt vonja maga után, hogy a világot módszertanilag redukálnánk egy olyan összefüggésre, amelyben leírható a primordiális és a nem-primordiális rétegek egymásra való épülése. Mi több, semmiképpen sem azt, hogy az idegen egót vagy az idegen kultúrát reális értelemben redukálnánk saját egónk percepcióira vagy szerkezetére! Husserl ugyanis nagyon jellegzetes módon folytatja gondolatfűzését:

„Csakhogy nem áll elő vitás helyzet, amikor idegen földön egy idegen kultúrát és <idegen> embereket akarok megismerni. Hiszen az idegen kultúrobjektumokat és az idegen embereket nem a honi típusosság szerint appercipiólok. Analógiásan értem őket, de teljesen meghatározatlanul általánosan, meghatározottságaik szerint egyszerűen ismeretlenül.”²⁹⁸

Első hallásra nagyon furcsának tűnik, hogy az idegen kultúrákat nem a honi kultúra típusossága szerint értem meg. Ez ugyanis elméletileg azt feltételezné, hogy eredetileg nincs olyan mintám, amely segítené abban, hogy egy újabb, számomra idegen összefüggést megítéljek. Husserl azonban itt még nem a kulturális artefaktumok és a kulturális környezet megítéléséről beszél, hanem annak egyszerű felfogásáról, illetve a kulturálisan más tárgyak összefüggések és személyek appercepciójáról. Ez viszont még nem a kulturális másság megítélésének a szintje. Csupán annak az egyszerű folyamatnak a szintjéről van szó, amelyben valamilyen személy vagy kulturális környezet jelenlétét appercipiólok. Attól, hogy egy személy vagy egy kultúra számomra idegen, még személyként vagy kultúráként appercipiólok. Viszont itt még szó sincs arról, hogy egyben közelebből meg is ítélném azt. Ugyanis ennek nyomán kell „a továbbiakban rekonstruálnom, milyen maradandó érdekek, célok, eszközök állnak rendelkezésre célszerű tevékenységeik számára”.²⁹⁹ Hogy Husserl itt pontosan mire gondol, az a továbbiakból világosan kiderül. Nem arról van szó, hogy amikor egy idegen ország, a magam országához képest más kultúrájával találkozok, a találkozás az első pillanatban a saját korábbi észleléseimtől, majd pedig magasabb rendű habituális jellemzőimtől

²⁹⁶ *Hua* XXXIX. 168:1–2. A szövegkiadás alapjául szolgáló kézirat 1933-ból származik.

²⁹⁷ *Vö.* i. m. 168:14–15.

²⁹⁸ I. m. 168:17–22.

²⁹⁹ I. m. 168:24–26.

független lenne. Először is „európaiként, a görög tudomány történetisége szerint”³⁰⁰ appercipiálom az idegen kultúrát. És azt sem tagadom, hogy mindazok az apperceptív típusok, amelyekkel rendelkezem „életem szerzeményei”,³⁰¹ vagyis én tettem szert rájuk.

A lényeges meglátás a következő: hogy egy ember számomra ember, vagy hogy egy kultúra számomra kultúra, *azt nem egy konkrét embernek vagy kultúrának az ismerete szerint kialakított típusként fogom fel, hanem éppen egy ilyen típus folyományként.* Ennek a típusnak köszönhetem azt, hogy felismerem: minden társadalmat emberek alkotnak, minden közösség valamilyen kulturális sajátosságokkal rendelkezik. De ebbe még nem tartozik bele az, hogy meg is tudjuk mondani az adott kultúra jellegzetességeit. Egyszerűbb formában ugyanez érvényes egy idegen személyre. Tudom, hogy személy, idegen, tőlem különböző, de semmit nem tudok arról, hogy pontosan milyen. Viszont annak (helyes vagy helytelen) megítélése, hogy pontosan milyen csak úgy lehetséges, ha közben rendelkezem annak a felfogásnak a magjával, amelyből kiindulva felfogásomat pontosíthatom. Ez azonban semmit nem vesz el annak az érvényességéből, hogy valamilyen magasabb rendű konstitúciós teljesítménynek hatnia kell rám ahhoz, hogy képes legyek később is ilyen konstitúciós teljesítményeket tapasztalni. Viszont ennek köszönhetően nem egy konkrét kulturális jelentésrendszer, hanem a további személyek és kultúrák felfogásának lehetősége adódik számomra.

A kulturális másság tapasztalatának a szerkezete tehát a következőképpen néz ki: rendelkezem valamilyen kulturális habituális tapasztalattal (ebbe születtem, erre neveltek stb.), amely számomra természetes, megszokott. Ennek nyomán vagyok képes viszont arra, hogy egyáltalán személyek és kultúrák jelenlétét fogjam fel. A konfliktus pedig nem alapvetően ennek a képességnek a kialakulatlansága miatt lép fel. Hanem amiatt, hogy egy bizonyos kulturális minta túlságosan nagy befolyással van erre a képességemre. Ellenkező esetben ugyanis nem tudnám az adott kultúrát (amelynek befogadása számomra problémás), kultúráként, illetve az ehhez tartozó személyeket személyekként felfogni: hanem egyből a sajátomként azonosítanám.

[Kiegészítés a magstruktúrák fogalmának két értelméről]

A magstruktúrák kérdésében és valamilyen tapasztalataink „mag”-ja fogalomhasználatának tekintetében Husserl a húszas évek végén és a harmincas évek elején sajátos állásponton volt. A fogalom két egymást kiegészítő értelmét párhuzamosan használta.

³⁰⁰ I. m. 169:5–6.

³⁰¹ I. m. 169.

Egyrészt komolyan érvényesítette azt az elképzelését, hogy a „természet” (vagyis az érzéki megismerés, testi funkciók passzív szintézisei) a világban létező tapasztalatok magja. Így határozta meg természet és szellem klasszikus filozófiai problémáinak összefüggését. Ezt támogatják azok a belátások is, hogy a konstitúcióelmélet eredményeként egyszerű érzéki szemléletek alkotják az emberi tapasztalat legalsó, legyegyszerűbb rétegét.³⁰² Másrészt pedig a szintaktikai magképződmények tekintetében nagyobb hangsúlyt kapott, hogy ezek a magstruktúrák az adott tapasztalati összefüggés invariáns elemei és így alkotják a tapasztalat adott körének magját. A harmincas évek közepén és főleg a *Válság* írása idején azonban a magstruktúrák mint invariáns elemek jelentésrétege (főleg az eidetikus variáció módszerének újbóli intenzív használata nyomán) elsőbbségi helyzetbe került.

(b) Másik lényeges probléma az életvilág bizonyos fajta szingularitása és az életvilágok pluralitása közötti összefüggés, illetve az életvilág fogalmának kétértelműsége körül merült fel.³⁰³

Husserl itt az eddig vázoltakhoz nagyon hasonló megoldást kínál. A *Válság* szövegében, illetve az ezek köré szerveződő mellékletekben és betoldásokban, az életvilág fogalmának két jelentését lehet megkülönböztetni, amelyben Husserl összeköti egymással a reális és transzcendentális eddig is tárgyalt, más kontextusokban is megjelenő értelmét. A teljes probléma tétje az, hogy hogyan lehet tudományként felfogni az életvilágok kérdését tárgyaló fenomenológiát. Husserl ugyanis életvilágbelinek tekint minden hétköznapi és tudományos előítéletet magában foglaló összefüggést, tehát egyúttal az egzakt természettudományok által szolgáltatott információkat is. A köznapi, praktikus igazságok és a tudományos elméletek a fenomenológiai beállítódás végrehajtása után ugyanúgy természetes módon, megkérdőjelezetlenként használt információknak minősülnek. Ha pedig a fenomenológiai beállítódásban ettől (legalábbis egy speciális értelemben, vagyis módszertanilag-ideiglenesen) el kell tekintenünk, akkor (lévén ez tulajdonképpen a világban való tájékozódásunk minden egyes területét átfogja): „[...] most zavarban vagyunk afelől, hogy mi is tekinthető itt tudományosan egyszer és mindenkorra és mindenki számára megállapíthatónak”.³⁰⁴ Hogyan lehet megvalósí-

³⁰² A világ (passzív) magjáról mint „természetről” lásd: *Hua XXXIX*. 259–280. (1926-ból); *Hua Mat VIII*. 86. (1931-ből).

³⁰³ Az életvilág szó kétértelműségére maga Husserl is felhívja a figyelmet a *Válság* főszövegében: „Az életvilág kifejezés lehet, hogy különböző, bár lényegileg egymáshoz kapcsolódó tudományos feladatmegjelöléseket tesz lehetővé és kíván meg [...]”. *Hua VI*. 127:5–8, *Válság I*. 160.

Az „életvilág” fogalmának kétértelműségével foglalkozik még bővebben: Claesges 1972; Held 1980b; Lohmar 1996b; Bermes 2004. 160. kk.

³⁰⁴ *Hua VI*. 142., *Válság I*. 178.

tani a fenomenológiai beállítódáson belül az életvilágunkban, a környező világ összefüggéseinek mindenikére érvényes tudományos igazságokat? Vagyis hogyan lehet tudományt művelni minden tudományos igazság módszertani kizárása után?³⁰⁵ Ennek a zavarnak az eloszlatása érdekében célszerű megkülönböztetni Husserl kettős fogalomhasználatát.

Reális értelemben Husserl akkor beszél életvilágról, amikor konkrét életvilágról, illetve a „az emberi érdekek világáról”, „természetes-szokványos életről” beszél.³⁰⁶ Ezek az egyes konkrét individuumok saját világbeli környezetét jelentik. Az életkörnyezet (*Lebensumwelt*) sem jelent mást, mint a „sajátosan tapasztalható egyedi okság”-ot, vagyis a konkrét egyedi összefüggést, amelynek nyomán valaki a környező világ részeként és annak befolyása révén rendelkezik tapasztalatokkal.³⁰⁷ Az „életkörnyezet” említett tulajdonsága azért is nyilvánvaló, mert egyben kontrasztot ad az egzakt tudományos törvényszerűségeknek. Ugyanakkor a Husserl által hagyományos felfogásnak tekintettben ezek az egzakt tudományos törvényszerűségek vezethetik az életkörnyezetbeli összefüggéseket. Ezt a hagyományos tudománykonceptiót Husserl a *Válság*ban Galilei munkásságához köti. Ebben az egzakt tudományos szabályszerűségek alkotják a „konkrét-szemléleti világformát”,³⁰⁸ amely minden életkörnyezetbeli összefüggés mintáját nyújtja.

Ebben a reális értelemben a tudományos szabályszerűségek adják minden életkörnyezeti összefüggés alapját. Minden, ami a természetes hétköznapi értelemben történik, az tudományos szabályok valamilyen befolyása szerint történik. Husserl ezt a tudományos igazságok alapján igazgatott világot, az egyszersmind mindannyiunk számára egyenként megvalósuló természetes tapasztalati világot, még máshol is említi – nagyjából változatlan formában. Ez az a világ, amely mindenki számára egyenként más és más, de egy bizonyos egzakt tudományos rendszerezés révén mégiscsak természetes módon hozzáférhető. Az egyéni életkörnyezetben lezajló szemléleteinkben tehát tudományosan rögzített összefüggésekhez vagyunk kötve. Még ha ezt nem is tudatosítjuk, a mindennapi szemléleteink sora nem más, mint „az életkörnyezetbeli érzékileg-szemléletileg adott folytonos közelítése a matematikailag ideálishoz”.³⁰⁹ A „mindennapi életkörnyezet” (*alltägliche Lebensumwelt*) olyan összefüggés, amelyben természetes módon a világban tapasztal-

³⁰⁵ Husserl ezt a folyamatot kevéssel feljebb (36. §) „életvilági epochának” (*lebensweltlicher Epoché*) is nevezte. Vö. *Hua VI.* 140., *Válság II.* 175.

³⁰⁶ *Hua VI.* 143., *Válság I.* 179.

³⁰⁷ *Hua VI.* 38., illetve *Válság I.* 61. A *Lebensumwelt* terminusa a *Válság* fordításában „életvilágbeli környezet”-ként szerepel. A magyar fordítás ezen a helyen sajnálatos módon nem figyelt fel a *Lebensumwelt* és a *Lebenswelt* (életvilág mint átfogó struktúra) terminusainak *nem csak* árnyalatnyi különbségére.

³⁰⁸ Uo. és *Válság I.* 62.

³⁰⁹ *Hua VI.* 67, illetve *Válság I.* 92.

taló lényként létezem, amelynek viszont természetes része a tudományos fogalmak sokszor pontatlan, de a pontos használatot ideálként maga elé tartó működtetése. Ebben eleve ott vannak tehát megkérdőjelezhetetlen és látszólag azonos szintű elemekként „a filozofáló egyén tudatos létezése, a tudományok, a tudósok és az elméletek” is.³¹⁰ Ez tehát nem más, mint maga a valamilyen közéleti vagy tudományos kultúra által meghatározott társadalmi környezet, amelybe minden ember beleszületik. Ezzel Husserl igen pontosan képes leírni azt a helyzetet is, amelyben a tudományos igazságok úgymond megkérdőjelezhetetlen igazságként visszakérülnek a mindennapi élet összefüggéseibe, természetes egyszerű szemléletekként kerülnek használatra.³¹¹ Éppen ez az tehát, amit Husserl máshol idealizációként jellemez, vagyis olyan helyzetként, amelyben egy magasabb rendű konstitúciós tevékenység átveszi egy egyszerű konstitúciós tevékenység helyét!

Ezt a „világkörnyezetet” kell valahogyan felülbírálni azáltal, hogy leválasztjuk róla a tudományosan ideális fogalmakat, törvényeket, mennyiségeket, amelyek látszólag annak éppen olyan természetes részei, mint amilyen természetesen egy egyszerű, mindennapi érzéki szemlélettel rendelkezünk. A „reális életvilágok”, vagyis „életkörnyezetek” tehát azok, amelyet filozófiai kritikának, fenomenológiai tisztázásnak kell alávetni. Az életkörnyezet értelmében említett természetes világot kell alávetni az életvilág epochájának.

Ezzel szemben Husserl akkor beszél *transzcendentális* értelemben életvilágról, amikor az életvilág invariáns struktúrájáról vagy általános struktúrájáról szól, vagyis arról, amikor már az egyes életkörnyezetként értett életvilágokat sikerült szerkezetük szerint leírni. Ennek a transzcendentális értelemben vett életvilágnak „minden viszonylagossága ellenére mégiscsak van általános szerkezete”³¹² vagy van „szilárd típusossága”,³¹³ „invariáns lényegstruktúrája”³¹⁴ Ez az az a struktúra, amelyhez egy módszertani műfogás, egy módszeres eljárás révén jutunk. Ez pedig egy „módszeresen tiszta a prioriként körülhatárolható lényegtípusosság”³¹⁵

³¹⁰ Vö. *Hua VI.* 106, illetve *Válság I.* 137. – A magyar fordítást módosítottam – Z. D. Husserl az adott helyzetben ezt „életvilági értelemnek” is nevezi, de nem pontosítja, hogy mindez életvilág-fogalmának csak egyik értelme, vagyis nem teljesen azonos azzal, amit „életkörnyezetnek” nevez. Az „életkörnyezet” kifejezést Husserl azonos értelemben használja még: *Hua VI.* 123., 150., 158.; *Válság I.* 156., 187., 197.

³¹¹ Erről a *Válság* nyelvezetében az ún. „beáramlás” (*Einströmen*) problémája kapcsán beszél a munka 59. §-ban. Vö. *Hua VI.* 212. kk., *Válság I.* 258. kk. A beáramlás kérdéséről lásd még: Luft 2002. 279. kk.

³¹² *Hua VI.* 142., *Válság I.* 178.

³¹³ *Hua VI.* 176., *Válság I.* 217.

³¹⁴ *Hua VI.* 363., *Válság II.* 37.

³¹⁵ *Hua VI.* 176. és uo.

Ez az életvilág ennek köszönhetően nem konkrét, hanem „formális-általános”, amely a „viszonylagosságok változása közepett is invariáns marad”.³¹⁶

Husserl azt is kifejti, hogy hogyan, vagyis milyen módszertani eljárás révén lehet ilyen lényegtípusossághoz jutni, milyen módon lehet felderíteni azt a lényegstruktúrát, amely minden életvilágban közös, vagyis amelyik minden reális életkörnyezetben, konkrét életvilágban megtalálható. Ez a módszer nem más, mint az eidetikus variáció módszere, amely egyben azt is szavatolja, hogy ellentmondások nélkül beszélhessünk egy olyan tudományról, amely minden tudományos elmélettől eltekint. Vagyis ez megkerülhetetlen összetevője a fenomenológia tudományos státusának és a fenomenológia tudományos legitimációjának. Az eidetikus variáció módszerére való hivatkozás a *Válság*, illetve az eköré csoportosuló egyéb munkák szövegében több helyen megjelenik, annak ellenére, hogy használata első olvasatra nem túlságosan feltűnő, hiszen Husserl nem beszél kifejezetten az eidetikus variáció módszeréről.³¹⁷

Az eidetikus lényegvariáció egyik jellegzetes sajátossága, hogy használata révén kiderül: vannak olyan szemléleti alapformák, amelyek a különböző konkrét életvilágokban, illetve az egyes személyek „életkörnyezetében” azonosak.³¹⁸ Husserl olyan struktúrákról beszél, amelyek a kultúraspecifikus meghatározottságokon túl minden kulturális mintában megegyeznek. Mindezt abban az értelemben, hogy minden kultúraspecifikus vonáson túl érvényesek, és még annak ellenére is, hogy legtöbbször befolyásolják őket bonyolult, többsugarú meghatározottságok. Ha például kongói négekkel vagy kínai földművesekkel találkozunk, akkor lehet, hogy „az ő igazságai nem a mi igazságaink”, de van valami „amiben a szokványos európaiak, hinduk, kínaiak minden viszonylagosság ellenére egyetértenek, abból, ami az életvilág legközönségesebb tárgyait számukra és számunkra, a különböző felfogások ellenére azonosíthatóvá teszik”.³¹⁹ Ez az invariáns elem vagy elemek

³¹⁶ Vö. *Hua VI.* 145., *Válság I.* 181.

³¹⁷ Vö. még *Hua VI.* 383., *Válság II.* 88. Különösen fontos még a *Válság* folytatásának előszavaként eltervezett, de csak a kilencvenes években publikált Husserl-tanulmány szövegében: *Hua XXIX.* 370–378. Ebben Husserl az eidetikus variáció egy olyan formájával is foglalkozik, amelyben az invariáns elem *negatív* formájú. Az eidetikus variáció módszere, amely „ideáló absztrakció”, majd pedig a „lényeglátás”, „lényegszemlélet” vagy „lényegszemlélés” kifejezések révén is felbukkan Husserl szövegeiben, jelen tanulmányban most nem kap részletesebb tárgyalást.

³¹⁸ Dieter Lohmar úgy foglalja ezt össze, hogy Husserl az „életvilágokat” (többes számban), és a konkrét életkörnyezeti életvilágot (egyes számban) az általunk vett reális, vagyis úgymond konkretizáló értelemben használja. Ezzel szemben „az” életvilág, „a világ mint <az> életvilág” (pl. *Hua VI.* 142., *Válság I.* 178. stb. – egyes számban) kifejezések (illetve az ezek mintájára használt szókapcsolatok) az általunk vett transzcendentális értelemben mutatják fel a formális-általános szerkezetet. Vö. Lohmar 1996b. 24.

³¹⁹ *Hua VI.* 141., *Válság I.* 177.

azonban nem a háborítatlan és háboríthatatlanul megmaradó minőségek, hanem a legáltalánosabb szemléleti struktúrák között keresendő vagy keresendőek: ilyenek a „térbeli alak, a mozgás, az érzéki minőségek és hasonlók”,³²⁰ majd pedig legáltalánosabb szinten ilyen a „dolog és világ korrelációja”.³²¹ Az eidetikus variáció eljárásának, és minden lehetséges életvilág invariáns struktúrája feltárásának következményeképpen meg tudjuk adni azokat a lehetőségfeltételeket, amelyek révén megalkotjuk „egy általában vett lehetséges világ lényegfenoménját”,³²² amely minden ego léttételezése számára azonos. Ezt nevezi Husserl egy adott ponton absztrakt „világmagnak”.³²³ Ennek köszönhető az is, hogy egy adott összefüggésből át tudunk kerülni egy másik összefüggésbe, vagyis egy életkörnyezetből egy másik életkörnyezetbe, egy bizonyos társadalmi környezetből a következőbe. De általánosabb szinten ezek azok az invariáns elemek, amelyek a tudományos beszédmódok és tudományos tárgyterületek lehetőségfeltételeit nyújtják, hiszen ezek adják azokat a minden körülménytől eltekintő általános struktúrákat, amelyek majd egy rész tudomány koherenciáját nyújtó specifikusabb általános struktúráinak a kimunkálásához járulnak hozzá. Így ezek az invariáns struktúrák egyben *a priori* struktúrák is. Ha az életvilág struktúrái általánosabbak, mint egyéb rész tudományok struktúrái, akkor pedig olyan funkcióval rendelkeznek, amelyeket a rész tudományok is használhatnak. Így például Husserl elképzelésében szintén ebben a helyzetben van a logika. Ez egy a sajátjánál sokkal kevésbé specifikus megismerésbeli struktúrárendszer is működtet, de ezekhez képest jóval bonyolultabb fogalmakat és törvényeket dolgoz ki, még ezen törvények legegyszerűbb formáiban is. A logikai objektivitás „magasabb szintű”,³²⁴ mint az életvilágbeli általános struktúrák. Ellenben ez a magasabb szintűség a konstitúciós folyamatok bonyolultságát (vagy bonyolultabb voltát), illetve azt jelenti, hogy a logika sokkal specifikusabb ismeretet nyújt, mint ami az életvilág struktúráinak vizsgálata révén feltárható.

A problémát itt is az okozza, hogy ez a kétfajta struktúra a mindennapi életben egymással összekeveredik, vagyis „egyfajta idealizáció” zajlik le, amelyben az objektív (logikai) struktúra „folyton az életvilági *a priori* helyére nyomakodik”.³²⁵ Ahhoz, hogy egymástól elválasszuk őket, „módszeres” eljárás szükséges. Ezt a módszeres eljárást viszont az eidetikus variáció nyújtja, amely általánosan képes felmutatni az életvilágbeli *a priori*, invariáns struktúrák és a logikai-objektív *a priori* invariáns struktúrák különbségét. Hiszen így különbséget tudunk tenni a

³²⁰ Uo.

³²¹ *Hua VI.* 145. kk., *Válság.* 181. kk.

³²² *Hua VI.*, *Válság I.*

³²³ *Hua VI.* 136., *Válság I.* 171.

³²⁴ *Hua VI.* 143., *Válság I.* 179.

³²⁵ Uo.

feltárt invariáns struktúrák specifikus, illetve nem specifikus volta között. Azonban mindezt csak annak a szigorú figyelembevételével, hogy a kétfajta *a priori* törvénycsoport elválasztása a mindennapi szemléletek lefolyása során nem valószínű, hiszen éppen ez az a pont, amely a probléma különböző szintjeinek összekeveredése miatt kritikára szorul. Ha a kritika alapjául szolgáló módszert sikeresen alkalmazzuk, akkor viszont kétfajta (de csak a módszertanilag kondicionált leírás értelmében felfogott módon kétfajta) tiszta, invariáns és kevert, idealizált struktúrákhoz jutunk.

Például a „tudományelöttes” vagy „nem-tudományos”³²⁶ életvilág (*vor- und ausserwissenschaftlicher Lebenswelt*) éppen ennek a módszertanilag megvalósított felosztásnak az eredménye. A tudományelöttes életvilág tehát az életvilág invariáns struktúrája, amely ebben a módszertani elkülönítésben nem keveredett össze a tudományos idealizációk teljesítményeivel, törvényeivel, mennyiségeivel stb. Ha viszont a tudományelöttes életvilág a tudományos konceptusok „beáramlása” révén (erről a jelenségről is a módszertani leírás keretei között beszélhetünk) összekeveredik emezekkel, akkor abban a helyzetben találjuk magunkat, amelyet a mindennapi életkörnyezetben, vagyis a természetes világszemlélet konkrét „életvilágaiban” tapasztalunk. A kérdés tárgyalásának pedig van egy komoly praktikus vonzata: ezzel írjuk le a világ tapasztalásának azt az alapformáját, amely mindannyiunkban közös, és amelynek révén mindannyian egy világ struktúrájában élünk, annak ellenére, hogy ezt az invariáns elemet tiszta formájában csak a módszertanilag kondicionált leírás révén tudjuk feltárni. Ez a struktúra segít majd minket ahhoz is, hogy a másik egót egóként, illetve a másik kultúrát kultúraként tapasztaljuk. Hogy ezt a tapasztalatot folyamatosan befolyásolják, az első pillanattól fogva átformálják magasabb rendű, sokkal specifikusabb aktusok (egy nemzeti vagy kulturális eszmerendszer), az csak egy specifikus kulturális minta erejének bizonyítéka. De nem annak a lehetőségfeltétele, hogy idegen kultúrákról szerezzek tapasztalatokat.

Azonban ügyelnünk kell arra, hogy mindezt nehegy félreértsük. A tiszta, formális, *a priori*, invariáns életvilág-struktúra nem egyszerű, egysugarú struktúra. Eleve bonyolult, többsugarú konstitúciós teljesítményekben való részvétel alapját nyújtja, és így eleve feltételezi azt a magasabb rendű képességünket, hogy bonyo-

³²⁶ A „tudományelöttes” és „nem-tudományos” életvilág kifejezéseket Husserl minden egyes alkalommal valamilyen módszertanilag (vagyis valamilyen redukció által) kondicionált leírás elvégzése után feltárt összefüggés jellezésére használja a *Válságban*. Pl. A „kartezianus epoche” kapcsán, amely nemcsak minden eddigi tudomány érvényességét, hanem „a tudományelöttes és a nem-tudományos életvilágot is átfogja” *Hua VI. 77., Válság I. 104.* Azonos értelemben szerepel a „tudományelöttes világ” vagy a „tudományelöttes élet” kifejezés is a *Válságban*. Vö. *Hua VI. 127., 150.; Válság I. 160., 187.*

lult konstitúciós teljesítményeket (pl. fundált kategoriális szemléleteket) valósítunk meg.³²⁷ Ennek ellenére ismeretfilozófiailag tekintve itt sincs másról szó, mint konstitúciós teljesítmények rendjéről és ennek a (módszertani eljárással leírt) konstitúciós rendnek a mindennapi életkörnyezetben való folytonos felborításáról. A tudományelöttes élethez képest a tudományos világszemlélet, vagy a különböző tudományok által befolyásolt élet egy bonyolultabb, többsugarú konstitúciós fokon helyezhető el.

³²⁷ Husserl ezt adja értésünkre azáltal, hogy a tudományelöttes és a nem-tudományos „ítéletekről”, tudományelöttes „ítéletmódokról” beszél. Vö. *Hua VI*, 125., *Válság I*, 158.

| 4. Az FTL és a felvázolt témák összefüggései

Most pedig az említett és több-kevesebb részletességgel felvázolt korai és kései husserli témák jelenlétét fogjuk felmutatni a *Formális és transzcendentális logika* 1929-ben megjelent szövegében, amelyben nagyjából követni fogjuk az eddig összefoglaltak didaktikai menetét és tematikai felosztás-modelljét.

Előtte azonban néhány szóban össze kell foglalnunk az *FTL* egyik legfontosabb téziséét, illetve ennek egyik, Husserl egész filozófiája szempontjából jelentős vonatkozását. A megismerésnek és a megismert tárgynak az egymással való korrelatív viszonya ebben a műben ugyanis kifejezetten erős tételként van jelen, annak ellenére, hogy nincs programatikusan bevezetve. Mondhatnánk, hogy az egész mű koncepcióját hatja át ez a gondolat. Ez azonban nem azt jelenti, hogy Husserl rejtett, kimondatlan módon használná. Az egész *FTL* ugyanis arra épül, hogy kifejtse a „formális ontológia” és a „formális apofantika” egymással való kapcsolatát.³²⁸ Eszerint a jelentések formális tana (a grammatika, az ítéletek, a következtetések, az igazság tana) mindig összefügg azzal az egyszerű formális tannal, amelyben a vonatkozott tárgyiságokat, vagyis a jelentésekben foglalt tárgyiságok fajtáit tárjuk fel. Ez a kapcsolat azonban a logika hagyományos formájában nincs jelen: az csak a formális apofantika területét tekinti át. Az alaposabb vizsgálatnak azonban tekintettel kell lennie arra, hogy milyen tárgyiságokat foglalnak magukba az apofantika ítéletei, következtetései, illetve igazságkritériumai. A formális ontológia, vagyis az ítéletekkel, következtetésekkel összefüggő tárgyiságok tana pedig a kategoriálisan megformált tárgyiságokkal (a kategoriális szemléleteket magukba foglaló tárgyiságokkal) foglalkozik, vagyis a fundált tárgyiságokkal. „A kategoriálisan megformált tárgyiság nem apofantikus fogalom, hanem ontológiai.”³²⁹ A tárgyiságok kategoriálisan megformált volta azonban a *Logikai vizsgálódások* átírásának tervezete óta³³⁰, Husserl szerint minden kifejezés, vagyis minden logikai megmutatkozás (ítélet, követ-

³²⁸ Vö. *Hua XVII*, 50., 148–154.

³²⁹ *Hua XVII*, 151:11–13.

³³⁰ Vö. még jelen tanulmány 233. jegyzetét.

keztetés, igazságkritérium) elsődleges feltétele, vagyis minden apofantika elsődleges feltétele. Ahhoz, hogy a logikai ítélet- és következtetéseméleteket megragadjuk, elengedhetetlenül szükségünk van a kategoriálisan megformált tárgyiságok vizsgálatára, illetve a kategoriális tárgyiságok alapvető vonásainak tisztázására. Mint tudjuk, a kategoriális megformáltság azonban nem valamilyen konkrét tárgyat mutat fel, hanem azt a módot, ahogyan a megismerésünk tárgyakra vonatkozik. A hagyományos logikai problémák és eljárásmodok tehát úgy vannak állandó kapcsolatban (korrelatív kapcsolatban) ezeknek a logikai eljárásmodoknak a tárgyaival, hogy eközben minden egyes logikai következtetés a kategoriális megformáltság valamilyen fajtájával is kapcsolatban áll, illetve világosan kapcsolódik a kategoriális megformáltság szerkezetéhez.

4.1. A logika három fogalma

Husserl az *FTL* szövegét a logika fogalmának három jelentésére való reflexióval kezdi, majd nagy vonalakban elmagyarázza, hogy hogyan kapcsolódik mindez a „szubjektív” értelemben vett eredetkutatáshoz, valamint hogy ez utóbbi hogyan értendő.

Ha azonban a logikáról, mint többstátusú tudományról szólnunk, akkor ne feledjük, hogy 1929-ben, Husserl 1928. március 31-i professzori érdemnyugdíjazása (emeritálása) után vagyunk.³⁵¹ Felmerül a kérdés, hogy miért használja fel újra Husserl ezt az átfogóan, látszólag igen régen tárgyalt témát. Ennek több oka van.

1) Az egyik az, hogy Husserlről egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy ne foglalkozott volna a gyakorlati, elméleti és normatív tudományok problémájával a század első évtizede óta. Etikai előadásaiban és az ehhez kapcsolódó jegyzetek, vázlatok szövegeiben többször felveszi az elméleti, gyakorlati és normatív tudományok elhatárolásának fonalát. Mi több, sokban követi már az 1906-os időszakban elkezdett vizsgálódásait arról, hogy a tudományok ezen alaptípusai hogyan keverednek össze egymással bizonyos jellegzetes esetekben. Az viszont lényegi újítás ezekben a szövegekben (az etikai szövegekben), hogy Husserl általánosabb igényrel lép fel: a tudománytípusok egy tudományon belüli keveredése nem csak egy bizonyos diszciplína (vagy bizonyos diszciplínák) sajátossága, hanem *általában a tudományokra jellemző* vonás.³⁵² Azonban azt is el kell ismerni, hogy ez a

³⁵¹ Vö. *Hua Dok I.* 328.

³⁵² Hasonlóképpen jár el az 1920-as előadásjegyzetében is, amikor a következőket mondja: „Így pedig a mesterség fogalmának kétértelműségét állapíthatom meg, amely abból fakad, hogy a mesterséget folytató személy gyakorlati beállítódása könnyen átválthat elméleti beállítódásba, és így a mesterség elméleti tudománnyá válhat, vagyis tudománnyá a többi tudomány között. Mivel ezt

problémaegyüttes, ha nem is volt teljesen hiányzó eleme Husserl érett gondolkodásának, centrális témának semmiképpen sem nevezhető.

2) A másik ok, hogy Husserl az *FTL*-t elsősorban a formális tudományok művelőinek szánta, amelyben tervei szerint bevezeti őket a fenomenológia eljárás-módjának sajátosságaiba. Tehát ez a szöveg nem, pontosabban elsősorban nem filozófusoknak íródott, hanem sokkal inkább olyan logikusoknak és matematikusoknak, akik nagyobb fogékonyságot árulnak el diszciplínáik filozófiai megalapozása, illetve azok általánosabb filozófiai vonatkozásai iránt. Ezért Husserl nem már az akkori filozófiai köztudatban is részleteiben jelen levő fenomenológiai elemzésekkel (tér, idő, passzív szintézisek, interszubjektivitás, a fenomenológiai redukció elmélete) áll elő, hanem értelemszerűen azzal a témával, amelynek folyamatos tisztázása és újabb tisztázási igényei annak idején a fenomenológia gondolatához vezették. A munka tétje az, hogy láthassuk, hogy miként lehet rávezetni egy filozófiailag érdekelt logikust vagy matematikust a fenomenológia legitimitásának a gondolatára. Husserl mindjárt az elején igyekszik is kifejtetni néhány lényegi érvét, amelyek szerinte a logika és egyéb formális diszciplínák fenomenológiai tisztázását nyilvánvalóvá és szükségessé teszik.³³³

3) Az egyik érvében Husserl az *LV* és az 1906/07-es időszak belátásait használja fel, vagyis azt, hogy a logika hagyományosan három értelemmel rendelkezik. Elsősorban elméleti tudomány, vagyis *a priori* tudománytan, azaz a tudományok általános elveit kutató tudomány.³³⁴ Azontúl pedig gyakorlati-normatív tudomány. Mivel azonban a logika *a priori* tudomány, normákkal kell szolgálnia a nem-*a priori*, nem elvekkel, hanem tényekkel foglalkozó, de hozzá kapcsolódó tudományok (az úgynevezett ténytudományok) számára. Husserl azt mondja, hogy a logika tudománya egy furcsa sajátossággal is rendelkezik, vagyis „mint tudomány így normatív módon önmagára is visszavonatkozik.”³³⁵ Ennek pedig összefoglalva két oka van: az egyik, hogy a tudományok alapelveit, alapösszefüggéseit kutató, tudományokat átfogó tudománytan, maga is tudomány. Ennek köszönhetően magával szemben is tudományosan igényesnek kell lennie. A másik pedig, hogy az eddigi eljárásai nyomán megszerzett eredményeket így normaként kell felhasználnia: vagyis normáit alkalmaznia kell a régebbi, kevésbé aktuális eredményekre. Mivel ezek az elvek nem bizonyos ténytörvények törvényei, hanem ezen törvények szerkezetének törvényei, a normák alkalmazási területe éppen önmaga,

---

a lépést rendszerint nem tudatosan teszik meg, a mesterségek bizonytalan kettősséggel rendelkeznek [...]” *Hua* XXXVII. 325:16–22.

³³³ Vö. Lohmar 2000. 1. kk., 18. kk. Dieter Lohmar *FTL*-monográfiájának eredményeire a továbbiakban komolyan támaszkodni fogok.

³³⁴ *Hua* XVII. 30–33.

³³⁵ *Hua* XVII. 35:14–15.

vagyis saját normaalkotó jellege. A logikának tehát önmagának kell normákat adnia. Általában azonban nem így történik! A logika valamilyen következtetés-mechanizmusokat beazonosító technika, a helyes következtetés mestersége lesz. A „tiszta elméleti tevékenység nem lesz más, mint éppen tevékenység, vagyis a fogalom természetes terjedelme szerint gyakorlat”.³³⁶ Ezzel pedig elhalványodik a logika mint *a priori* tudomány, a tudományért folytatott tudomány, „*science pour science*”³³⁷ jellege. A logika három egymással összefüggő fogalmának feladása az egyik kedvéért, a logika tudományos státusának egyszerűsítése tehát éppen magának a logika tudományának rossz.

4) Másik érvében Husserl érvényesíti az *Ideen* első kötetében scenírozottan is megfogalmazott, de már az 1906-07-es előadásában felhasznált korreláció-fogalmat. Az *FTL* bevezető részének két paragrafusa is foglalkozik az úgynevezett „kétoldali tudományok” gondolatával, amelyek egyszerre jelentik azokat az egyéni tevékenységformákat és társas módon ápolt hagyományokat, amelyek a tudományos eszmerendszerekhez vezethetnek, és ezen túl pedig a már kész tudományos eredményeket. Vagyis egyszerre jelentik a bonyolult szintetikus teljesítményt létrehozó és ezt használó személyeket vagy közösségeket, illetve a meglévő rendszereket, elméleteket, tudományos regisztereket. Husserl ezt a tudományok (és ezen belül a logika) korrelációs lényegösszefüggésének is nevezi:

„Minden, ami ebben az értelemben magáért valóan objektív logikai az őt konstituáló intencionáltságok révén rendelkezik a maga szubjektív korrelátumával, és lényegében minden képződmény formájának megfelel a teljesítő intencionalitás szubjektív formának nevezhető rendszere.”³³⁸

Husserl érve tehát az, hogy: *az objektív logikai összefüggésnek van egy szubjektív logikai korrelátuma*. Ez a korreláció azonban nem azt jelenti, hogy a formális tudományok, és a logika mindkét említett jellegzetességének azonos szerepe lenne a korreláción belül, annak ellenére, hogy az egyik feltételezi a másik jelenlétét is. A szubjektív logikai teljesítmények, amelyeket Husserl itt konstitúciós teljesítményekként jellemez, arra mutatnak rá, hogy ezekben „az objektív képződményeknek megvan a maguk »eredete«”³³⁹. A szubjektív logikai (konstitúciós) vizsgálatok tehát elsőbbségi helyzetbe kerülnek azért, mert nem kész tudományos teljesítményeket, tudományos képződményeket vizsgálnak, hanem azokat a konstitúciós folyamatokat, amelyek elemeiben és összefüggéseiben felépítik ezeket a tudomá-

³³⁶ *Hua XVII.* 35:4–7.

³³⁷ *Hua XVII.* 36:10.

³³⁸ I. m. 38:22–26.

³³⁹ I. m. 38:8.

nyos képződményeket. Ebben az értelemben – vagyis, hogy a tudományos képződmények visszavezethetők az őket felépítő, majd szerkezeti összefüggéseiket és ezek használatát szintenként megvalósító konstitúciós formákra – az objektív tudomány témáin tényleg túllép a „szubjektív érdekelttségű reflexió”.³⁴⁰ Ez a belátás az, amely kihangsúlyozza a szubjektív konstitúciós oldal szerepét az objektív tudományok rendjében.³⁴¹ Azonban azt Husserl sem tagadja, hogy bizonyos tematikus összefüggéseket, bizonyos tárgyterületeket vizsgáló tudományok nem saját szubjektív konstitúciós felépítésükre kíváncsiak, hanem elsősorban konkrét eredményeket szeretnének elérni. „Ezek az elénk tárult szubjektív vonatkozások nem olyasmik, amelyekre a tudomány törekedne [...]”.³⁴² A tudományok történetében ellenben – még ha igen későn és bizonytalanul is – felmerült az a törekvés, hogy „egy tudományos terület elméletét összekössék ezen elmélet megismerésének elméletével.”³⁴³ Husserl azzal érvel, hogy tudományos közösségekben megkerülhetetlen szerepe van annak, hogy a kész eredményeket felmutató elméletek és a fogalmaknak a közösségekben résztvevő szubjektumok hogyan fogják fel, illetve tapasztalataik rendszerébe hogyan helyezik el ezeket a tudományos eredményeket felmutató elméleteket. Az objektív és a szubjektív tudományelmélet korrelativitásának itt megkerülhetetlen szerepe van: hiszen ezáltal nem arról beszélünk, hogy egyfajta relativisztikus-szubjektív, minden egyén személyes percepciójához, személyes fogalomhasználatához kötnénk a tudományos szemléletek és fogalmak, elméletek használatát. Az objektív tudományos fogalomrendszerek szubjektív „eredete”, szubjektív alapzata nem más, mint ezen tudományos fogalomrendszerek feltétele, illetve azon feltételek kutatása, amely révén egy adott közösségen belül egy tartalom objektív módon, egyszerre egyenként több ember számára is hozzáférhetővé válik. A tudományos nézetek szubjektív alapzatának vizsgálata nem az egyes emberek percepciójával és bonyolult elméletalkotási képességével foglalkozna, hanem azoknak a feltételeknek a kutatásával, amelyek „előjelzett lehetőségei a tapasztalatnak és az elméletnek”.³⁴⁴ Ezáltal valósulna meg a meglévő tudományos teljesítményekkel, illetve a meglévő tudományterületek elméleteivel foglalkozó objektív tudománynak kontrasztot adó diszciplína.³⁴⁵

³⁴⁰ I. m. 40:9–10.

³⁴¹ Husserl még úgy is fogalmaz, hogy „Ez mindaddig el van rejtve, ameddig a reflexió le nem leplezi, és nem válik maga is témává, vagyis elméleti témává a szubjektív irányultságú logikai kutatásban”. *Hua XVII*. 38:16–19.

³⁴² I. m. 40:22–24.

³⁴³ Vö. i. m. 40:33–36.

³⁴⁴ I. m. 42:20–21.

³⁴⁵ Vö. I. m. 43:4–11. Ez a kontraszt-diszciplína, amely a szubjektivitás tudományának rangjával rendelkezik a transzcendentális pszichológia vagy fenomenológiai pszichológia nevet kapná.

4.2. Reális és ideális tárgyak

Husserl az eddig elmondottakhoz köti a reális és ideális tárgyiságok már több forrásból ismert elkülönítését. Abból indul ki, hogy a gondolkodás történetében már felmerült szubjektív irányultságú tudományfelfogás (amely a tudományos elméletek tapasztalásának és megalkotásának feltételeivel foglalkozna) lényegesen háttérbe szorult. Husserl ennek egyik okát abban látja, hogy a tudományos diszciplínák általában nem voltak tekintettel arra, hogy a tudás objektív termékeinek hozzáférhetősége elsősorban a szubjektív tapasztalatok felépítésén múlik. Ennek a tapasztalatnak a szerkezeti sajátossága viszont az, hogy nem csak reális objektumokat, reális tárgyiságokat tud felfogni, hanem bonyolultabb, fundált „kategorikus” tárgyiságokat is.³⁴⁶ Így aztán komoly erőfeszítéseket kell tennünk annak érdekében, hogy tudatosítsuk magunkban a kettős módon működő emberi megismerőképesség jelenlétét. Ennek egyik természetes következménye „a tapasztalat fogalmának kibővítése”.³⁴⁷ Azonban nemcsak ez: és itt jutunk el Husserl egyik lényeges felismeréséhez. Tulajdonképpen arra próbálja rávezetni az olvasót, hogy az érzéki és a kategoriális tárgyiságok megkülönböztetése, és ezáltal a szemlélet fogalmának kibővítése, még nem azonos az ideális tárgyiságok és reális tárgyiságok megkülönböztetésével. Gondoljunk csak arra, hogy kategoriális mozzanata a reális tárgyak felfogásának is lehet (pl. valamilyen reális tárgyhoz kapcsolódó elmélet, vagy amikor valamilyen reális tárgyak csoportjának kiemeljük egy közös tulajdonságát). Ebben az esetben teljesen nyilvánvaló, hogy a tapasztalat fogalmának kibővítése csak előfeltétele volt a magasabb rendű belátásoknak. Husserl azt mondja, hogy a tapasztalat kibővített fogalmához, amely szerint az nemcsak a reális, hanem az ideális tárgyak megragadására is képes, „az önmegragadás (önbirtoklás, önadódás) lényegi vonása kapcsolódik.”³⁴⁸ Itt pedig nem is annyira a tapasztalat fogalmának kibővítéséről van szó, mint inkább arról hogy kiemeljük annak „önadódás”, „önmegragadás” jellegét

Ennek a lényegi vonásnak a kifejtésére az *FTL* második szakaszában, az 58. §-ban vállalkozik majd, amivel a *Logikai Vizsgálódások* egyik alapvető eredményét (a kategoriálisan is működő tapasztalat tézisé) kései filozófiájának eredményeihez köti.

Ebben a részben Husserl bővebben áttekinti az ideális (kései fogalomhasználatában irreális) tárgyak problémahorizontját, amelynek egyik elsődleges eredménye, hogy az ideális tárgyak tapasztalata is ugyanúgy szemléleti, mint mond-

³⁴⁶ A 11 c) §. lábjegyzetében Husserl ennek az elkülönítésnek a megalapozójaként beszél a *VI. LV-ről. Hua XVII. 48., Anm.*

³⁴⁷ I. m. 48.

³⁴⁸ I. m. 48.

juk valamilyen érzéki tárgy, vagy valamely lelki folyamat, valamilyen érzelmi jellemző megfigyelése. Ugyanúgy szemléleti evidenciával rendelkezik, mint az előbbiek: „Az irreális, legtágabb értelemben ideális tárgyak evidenciája teljesítményében teljesen analóg a szokványos, úgymond belső és külső tapasztalat tárgyaiéval [...]”³⁴⁹ Az ideális (irreális) tárgyakat ugyanúgy azonosíthatjuk, mint ahogyan egy egyszerű érzéki tárgyat nagyobb csoportban való előfordulása esetén (vagyis kategoriális tevékenységnek vethetjük alá) azok közös tulajdonságait. Mivel azonban az ideális tárgyiságok (pl. elméletek, tudományos tételek, vagy éppen irodalmi alkotások)³⁵⁰ nem rendelkeznek érzéki megfigyelhető mozzanatokkal (abban az értelemben sohasem látok egy elméletet, mint mondjuk egy tárgyat), azonosíthatóságuk nem konkrét érzéki észlelésekhez kapcsolódik, hanem csupán ezeknek az észleléseknek a szerkezetéhez. Ezeknek az észleléseknek a szerkezeti sajátossága, hogy különböző szubjektív észlelések lefolyása mellett, korrelatív módon rendelkeznek az észlelt összefüggés „eredendő azonosíthatóságának” lehetőségével. Mindez a szokványos tapasztalat „minden tárgyának értelméhez hozzátartozik” és „egy egyedi adat evidens önmegragadásaként, önbirtoklásaként határozódik meg.”³⁵¹ Husserl arról a sajátosságról beszél, hogy képes vagyok egy adott összefüggésben egy tárgyat azonosként látni és ez még nem egy utólagos azonosító aktus, hanem közvetlen szemléleti sajátosságom, és mindenki más közvetlen szemléleti képessége is egyben. Ennek köszönhető az, hogy pl. egy hang észlelése során képes vagyok azt egységes hangként észlelni. Ennek ellenére nem érzéki, hanem fundált, vagyis kategoriális képességről van szó, még akkor is, ha nem térek vissza reflexív módon arra a tárgyra, hangra stb. és nem azonosítom azt egy utólagos identifikációs aktusban. Ez az egyik legjobb bizonyítéka annak, hogy a megismerőképesség kétoldalú módon (egyszerre érzéki és egyszerre kategoriálisan is) működik. De találunk ennél sokkal erősebb érvet is.

Az említett tulajdonsággal ugyanis analóg módon rendelkeznek az ideális (irreális) tárgyiságok is: egy elmélet, egy tudományos tétel vagy egy irodalmi alkotás is rendelkezik az eredendő azonosíthatóság lényegi meghatározottságával. Hogyan valósulhat ez meg, ha ezeknek a tárgyiságoknak nincs reális kiterjedésük, reális megvalósulásuk? Mint említettük, ezen tárgyiságok tapasztalatának szerkezete alapján, amelyhez – hasonlóképpen a reális tárgyak tapasztalatának esetéhez – annak újbóli látása, újbóli hallása, megismételt szemlélete szükséges. Mint az ideális tárgyakkal kapcsolatban, éppen ebben az időszakban írt szöveg-

³⁴⁹ I. m. 163:1–3.

³⁵⁰ Vö. jelen tanulmány 3.2. pontjával.

³⁵¹ Vö. i. m. 164:5–10.

ből kiderült³⁵², az ideális tárgyiságok és reális tárgyiságok szerkezeti hasonlósága éppen annak is köszönhető, hogy mindegyikük valamilyen konkrét megvalósuláshoz is kötött. Sem elmélet, sem tudományos tétel, sem irodalmi alkotás nincs anélkül, hogy valamilyen konkrét materiális formát ne öltene: az elméleteket valamilyen tipográfiai eljárás, vagy valamilyen adathordozó révén rögzíteni kell; egy szépirodalmi alkotást elsősre, és majd újból is ki kell adni. Ha azonban ez így van, akkor miben ideálisak (irreálisak) ezek a tárgyiságok. Mint ezt Husserl mind a *Logische Studien*ben,³⁵³ mind az *FTL*-ben egyértelműen kifejti: abban ideálisak (irreálisak), hogy más időfeltételekkel rendelkeznek, mint a reális tárgyak, vagyis az ideális tárgyak „nem eredendően hozzájuk tartozó időiségben individuálódnak”,³⁵⁴ míg a reális tárgyak igen. Vagyis egy bizonyos reális tárgyhoz egy bizonyos idői meghatározottság tartozik, míg az ideális tárgyaknak nincs elválaszthatatlanul hozzátartozó időfeltétele. Tulajdonképpen tetszőlegesen, eredeti materiális megvalósulásának időfeltétele nélkül is felfoghatjuk, azonosíthatjuk azt. Ennek köszönhetően elméleteket vagy szépirodalmi alkotásokat eltérő körülmények között is hasznosíthatunk, viszonyulhatunk hozzájuk, elismerhetjük vagy kritizálhatjuk őket. Ehhez viszont elengedhetetlenül szükséges, hogy elméletként, irodalmi alkotásként, matematikai vagy logikai tételekként³⁵⁵ eredendően azonosnak, vagyis hasonlóképpen szemléletileg egységesnek tartsuk őket, mint a reális tárgyat, amelyet le szeretnénk írni. Ez adja az elméletekhez és a szépirodalmi alkotásokhoz való szabad hozzáférés zálogát is. Habár a velük való foglalkozás ahhoz kötött, hogy valamilyen módon és valamilyen körülmények között rögzítsük (pl. könyvekben, adathordozókon) ezeket az ideális tárgyiságokat, érzékileg a továbbiakban teljesen mindegy lehet, hogy milyen körülmények között használjuk fel őket.

A legbonyolultabb kategoriális összefüggések így viszont egy megdőbbentő sajátossággal rendelkeznek: anélkül lehet őket szabadon felhasználni, hogy tekintettel lennénk a konkrét körülményekre. Ebben rejlik a velük való foglalkozás veszélye is. Lehetnek olyan érzékileg kondicionált, bizonyos konkrét időfeltételek között, vagy egy bizonyos konkrét megvalósulási térben rögzített elméletek, amelyek időfeltételeik sajátossága nyomán teljesen függetlenedhetnek ezektől az kö-

³⁵² Vö. jelen tanulmány 236. lábjegyzetével.

³⁵³ Az *FTL*-nek ezen a pontján Husserl is utal a megjelenés előtt álló *Logische Studien*re és annak tervezetten az ideális tárgyiságok sajátosságaival foglalkozó részeire. Vö. *Hua XVII.* 163., Anm.

³⁵⁴ *Hua XVII.* 164:15–17.

³⁵⁵ A szűk értelemben vett természettudományok, mint például a fizika, csak korlátozott értelemben tartoznak ide, hiszen ezeknek a tudományoknak a tételei nem feltétlenül függetleníthetőek a tételek megfogalmazásának időbeli feltételeitől. Ezek ugyanis, Husserl erről adott részletesebb értelmezése szerint, lehetnek, „kötött” idealitások is.

rülményektől, majd újrafogalmazódhatnak az előbbiekhöz képest teljesen idegen körülmények között is. „Az irreális tárgyak nagyon nyugodtan felvehetnek lényegükön kívül eső idői vonatkozásokat, nem kevésbé pedig lényegükön kívüli térvonatkozásokat és térbeli megvalósulásokat.”³⁵⁶

Mindez azonban a legbonyolultabb kategoriális tárgyiságok esetén is szerkezetileg kötődik az érzéki észleléshez, még ha reális értelemben (vagyis különböző egők sajátos, személyes érzéki észleléseihez nem is). Szerkezetileg az ideális tárgyiságok érzéki vonatkozása ugyanúgy megjelenik, mint olyan más kategoriálisan megragadott reális tárgyiságok esetén, amelyek egyértelműen kötődnek érzéki megvalósulásuk helyéhez és idejéhez. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy az ideális tárgyiságok esetében is meg lehet állapítani az időfeltételektől való függetlenség mértékét. Husserl erre használja fel a „szabad” és a „kötött” idealitások fogalmait.³⁵⁷

Az ideális (irreális) tárgyak és a reális tárgyak kategoriális felfogásának szerkezeti azonossága egy fontos következménnyel is jár. Mivel mindkettő ugyanazzal a mozzanatokkal rendelkezik, így mindkettőre jellemző a tapasztalat „önadódásának”, vagyis az eredendő azonosság implicit tételezésének mozzanata. Ugyanúgy eredendően egységesként tudok felfogni egy ítéletet, mint ahogyan egy tárgyat, és ez a feltétele annak, hogy bonyolultabb kategoriális összefüggésbe tudjam azt helyezni. Tehát a kategoriális szintézisek (pontosabban: ezek egyik alapformájának) megléte a feltétele annak, hogy saját szubjektív tapasztalatom megvalósuljon.³⁵⁸ A tapasztaló szubjektum egyik sajátossága, hogy kategoriális szintéziseket végez, például annak olyan alapformáit, mint az eredendő azonosítás szintézisét, amelyek majd azután a magasabb fokú kategoriális reflexiót, majd pedig az elméletek felfogását vagy esetleg megalkotását is elősegítik.

A szubjektív jellegű vizsgálat, amelyet Husserl a logika történetében sokszor elhanyagoltnak, vagy egyenesen elfeledettnek nevezett, tehát semmiképpen sem

³⁵⁶ *Hua XVII.* 164., Anm.

³⁵⁷ Arra a kérdésre, hogy hogyan nevezhető ez ideális tárgyiságnak (hiszen mégiscsak kötődik az időfeltételekhez), egyszerűen válaszolhatunk. Egy kötött idealitás, mondjuk egy fizikai törvény alkalmazása, hiába kötődik egy adott tényálláshoz, formájában mégiscsak irreális, vagyis reális értelemben nem tapasztalható ítélet, vagyis törvény. Ez az ideális tárgyiság azonban kötődhet egy konkrét körülményhez, egy konkrét teljesülési feltételhez. Az az ítélet, hogy „A Föld leggyorsabb közlekedési eszköze a vonat” egy fizikai törvény gyakorlati alkalmazása nyomán nyert információ következménye. Vagyis, aki a sebesség kiszámításának képletét alkalmazza egy bizonyos összefüggésre, vagyis a vonat haladási sebességére, az eljuthat egy olyan ítélethez, amely a hétköznapi rendszerességgel folytatott repülőutazás korában érvényét veszti. Ez viszont az érvényesség eldöntése szempontjából felmerülő probléma, amely túlmegy az időfeltételek fajtájának leírásán. A fenomenológiai leírásnak pedig erről a kérdésről nem kell döntést hoznia.

³⁵⁸ Husserl a „saját tapasztalatot” nevezi „kategoriálisnak” a szövegben. Vö. *Hua XVII.* 48:25–26.

egy szubjektív észleletek alapján megalapozott logikaelméletnek a felállítását vonja maga után. A szubjektív vizsgálat, amely az objektív logikai belátások „eredetét” szeretné tisztázni, és ebben az értelemben elsőbbségi helyzetben van az objektív tudományszemlélettel szemben, így meglehetősen világos célokkal rendelkezik. A kategoriális tapasztalat szerkezete általában a tapasztaló szubjektum megismerésbeli struktúráit jelenti. A szubjektív vizsgálat a kategoriális szintézisformák szerkezetét tárja fel. Az objektív összefüggések szubjektív eredetkutatása pedig úgy szeretne kontrasztot adni az előbbieknél, hogy a kategoriális szintézisek szerkezetének feltárásával megvilágítja az objektív ismeret kialakulásának lehetőségfeltételeit. Egyszerűbben fogalmazva: a szubjektív eredetkutatás a kategoriális szintézisekkel, azok szerkezetével, változatos formáival foglalkozik.

4.3. Konstitúcióelmélet

A konstitúcióelmélet megjelenése és áttekintése az *FTL*-ben nagyban köszönhető annak is, hogy Husserl előbb-utóbb tudatosan beépíti a szövegbe a genetikus fenomenológiájának eredményeit.

Erre utaló jelek már az ideális tárgyak és ezáltal a kiterjesztett értelmű (érzéki és kategoriális) tapasztalat szerkezeti azonosságainak kiemelése kapcsán is megjelennek. Husserl itt azt állítja, hogy például olyan megismételt szemléletek, amelyek valamilyen különbséget mutatnak fel a két vagy több észlelés eredményei között, maguk is elősegítik a további szemléletek kialakulását. Egy később felülbírált szemlélet a kategoriális szintézis szerkezetén belül fontos szereppel bír. Ezt a szövegben arra vezet vissza, hogy valamely, a tapasztalat során megvalósuló csalódás³⁵⁹ komoly reális következményekkel jár, de szerkezetileg nem változtat a tapasztalatainkon: „a csalódás lehetősége hozzátartozik a tapasztalat evidenciájához és nem számolja fel (*aufhebt*) annak alapjellegzetességét és teljesítményét, habár a csalódás evidens belsővé válása a vonatkozó evidenciát vagy a tapasztalatot magát »megszüntette megőrzi« (*»aufhebt«*).³⁶⁰ A csalódások egy konkrét szemlélet felülbírálására készítetnek, vagy véglegesen arra, hogy leszámoljunk bizonyos szemléleteink konkrét igazságával (érvényességi feltételeivel). Például azt, hogy egy tárgyat egy bizonyos színűnek tartok elvetem, ha azt a későbbiek során egy másik észlelés felülírja (mondjuk, ha egy autót eredetileg vörösnek tartottam, de alaposabb megfigyelés után már barnának vélem). Ez egy konkrét információ megvál-

³⁵⁹ A „csalódás”-nak a tapasztalatban betöltött szerepéről lásd még *Hua XI*. 211–212. *et passim*. Lásd még Lohmar 1998. 223. kk.

³⁶⁰ *Hua XVII*. 164:18–22.

toztatását vonja maga után. De nem számolja fel annak a lehetőségét, hogy erről a tárgyról további tapasztalatokat szerezzek, vagy egyenesen újból nekigyürkőzök annak, hogy meghatározzam annak színét. A tapasztalat szerkezete tehát ebben a helyzetben is megmarad, csupán a meghatározottságok, konkrét időfeltételekhez kötött vonások változnak. „Az evidencia tapasztalatát itt már mindig is előfeltételezzük”, pontosabban az az evidencia, amit itt tapasztalok az éppen „a tapasztalt semmisségének evidenciája”.³⁶¹ Egyben viszont ezzel válik lehetségessé, hogy ismét fel tudjam fogni egy tárgy karakterisztikus vonásait, egy bonyolultabb szinten annak tőlem független változásait, illetve hogy annak felfogásán majd változtatni tudjak. Szerkezetében ugyanis az evidencia a semmis, elmaradt vagy csalódáshoz vezető szemléleteink esetében is a tapasztalat egésze szempontjából fontos információt hordozó mozzanat.

Ez azonban egyértelműen csak genetikus perspektívából érthető meg. Elsősorban azért, mert az, hogy egy tapasztalat megismétlődjék – vagy újból felmerüljön – csak a tapasztalásfolyamat egyfajta „történetének” figyelembevételével valósulhat meg.³⁶² Hasonló észlelések egymást felülíró, egymást módosító hatása csak annak köszönhetően ragadható meg, hogy egy szerkezetében „önadott”, „önazonos” tudat képes változó előjelű tapasztalatokat egyformán evidenciaként kezelni. Vagyis szerkezetében képes egyformán evidenciaként kezelni olyan tapasztalatokat, amelyek reális megvalósulásuk értelmében egymást kizárják. Husserl az evidenciát összefoglaló módon „egyetemes, az egész tudatételre vonatkozó”³⁶³ sajátosságnak is nevezi, amely által a tudatélet formái (passzív folyamatok és aktív

³⁶¹ I. m. 164:25–26., illetve 164:29.

³⁶² Ez általában véve nem azonos azzal, hogy egy bizonyos tapasztalatnak egy bizonyos időfeltétellel kell rendelkeznie. Nem mintha ez ne lenne így, csak hogy bizonyos összefüggésekben *télgesen triviálisan van így*. Husserl húszas évek eleji transzcendentális logikai előadásához tartozó szövegeiben (*Hua XI*. 299–303. Egyes kiegészítő tanulmány. Eredetileg az Ms. F I 37-ben az előadás szövege előtt szituált felvezető szövegek utolsó darabja. – Vö. Tx A. 444.) úgy nyilatkozik, hogy „[...] az időbeliséget és a térbeliséget meg kell értenünk annak *principium individuationis* szerepében.” *Hua XI*. 301:20–21. Husserl azonban már itt kifejezi kételyét azzal kapcsolatban, hogy ez az individuációs szerep megérthető lenne csupán bizonyos immanens észlelések (mondjuk például egy észlelési fantom) vizsgálata esetén. Ekkor ugyanis bizonyos időfeltételek csupán egy lehetséges rendbe helyezhetik be az adott észlelési jelenséget, vagyis az észlelési fantom önmagában lenne képes az észlelés részeként létezni, anélkül, hogy valamihez képes lenne fantomjelenség. Az idő mint *principium individuationis* tehát nem csak egyszeri, hanem többször megismételt észlelések szempontjából is érthetővé kell válnjon. Ehhez pedig elengedhetetlen egy genetikus perspektíva felvétele.

³⁶³ *Hua XVII*. 168:35–36. Vö. még Heffernan 1999. George Heffernan tanulmánya, amely Husserl evidenciafogalmának egyik történetileg kivételesen jól dokumentált tárgyalása, csak annak a nézetnek a kifejtésére vállalkozik, hogy az evidencia miért nem tekinthető „élménynek”, „az igazság élményének”.

tevékenységformák), illetve annak átfogóan tekintett „intencionális” jellege is megmagyarázható. A tudatélet intencionalitása nem más, mint annak strukturálisan azonos („önadott”), de különböző fajtájú evidenciáinak egymással való kapcsolata. Ezt az *FTL* szövegében konkrétan arra irányuló tendenciának is nevezi, hogy „felmutassa a helyességet (és egyben annak habituálisan való megszerzettségét) és keresztülhúzza a helytelenséget (amely által pedig megszűnik megszerzett tartalomként érvényesnek lenni).”³⁶⁴ A különböző evidenciák tehát egymást habituális megszerzettségükben (öröklött, valahonnan átvett, tanult voltukban) erősítik meg, illetve oltják ki, annak köszönhetően, hogy mindannyian az evidencia strukturális jellemzőivel rendelkeznek. Mindez egy hosszú idői lefutású folyamatban valósul meg, amelyben a különböző evidenciák egymásra vonatkozhatnak, illetve magukban hordozzák annak lehetőségét, hogy reálisan újfajta evidenciákhoz jussunk.

Ennek a hosszú lefutású folyamatnak a vizsgálatát Husserl a konstitúció tárgyalásával, illetve az eidetikus variáció fogalmának konstitúcióelméleti szerepével köti össze az *FTL*-ben.

Husserl a mű 98. §-ában arra tesz kísérletet, hogy összefoglalja szándékainak egyik leglényegesebb összefüggését. Vizsgálódásainak értelme ezek szerint nem „az induktív empiria” reális összefüggéseiben, hanem bizonyos lényegkutatás következetes végrehajtásában lenne. Ez azonban nem valamely dolgok soha fel nem számolóddó, elidegeníthetetlen tulajdonságait jelenti, hanem a különböző konstitutív folyamatok során megjelenő nem-változó, invariáns struktúrákat. Ez igen könnyen belátható azáltal, hogy Husserl a lényegformák és lényegfajták vizsgálatában nem a dolgok invariáns elemeire kíváncsi, hanem arra, ami a különböző konstitutív tudatokban azonosan működik. Ez az a folyamategyüttes, amely a megismerés tárgyaitól nem választható el: a konstitutív tudatélet a megismerés tárgyaival korrelatív viszonyban van. Az induktív empiriával szemben használt érv nyomán tehát Husserl nem valamilyen reális összefüggés invariáns elemeit azonosítja, hanem az ezeket konstituáló folyamatok invariáns elemeit.

„A lehetséges észlelések, visszaemlékezések és egyéb intencionális élmények egyáltalán, amelyek »egyöntetűen« egy és ugyanazon tárgyra vonatkoznak és vonatkoztathatóak, bármily nagyfokú bonyolultság esetén is egészen meghatározott és minden tárgy esetén egyáltalán azonos lényegstílussal rendelkeznek, valamint csak individuális esetről individuális esetre különülnek el egymástól.”³⁶⁵

³⁶⁴ *Hua XVII*, 169:2–5. Ezen a ponton Husserl szabatos meghatározással szolgál az evidencia fogalmára. George Heffernan érvelése sajnálatos módon ezt a nem elhanyagolható evidenciadefiníciót egyszerűen nem említi. Vö. Heffernan 1991. 87.

³⁶⁵ *Hua XVII*, 253:10–16. – A kurzivált rész az eredetiben ritkán szedve.

Ennek az idézetnek a tartalma igen egyértelműen összefoglalható. A lehetséges megismerő folyamatok bármennyire is bonyolultak, fokozataikban, szerkezeti elemeikben identikus felépítéssel rendelkeznek. Ez azonban minden egyéni esetben (vagyis minden tapasztaló ego esetében külön-külön) sajátos vonásokkal egészül ki.

Husserl ennek az újbóli meghatározása érdekében bevonja a jellemzésbe a primordiális redukcióval kapcsolatos nézeteit is. Ennek kapcsán mondja azt, hogy ez a strukturális azonosság minden egyes „egóban konstituálódó interszubjektivitásban”³⁶⁶ jelen van, illetve ez az egóban lezajló konstitúció vezet az interszubjektív konstitúcióhoz. Ez azonban csak és kizárólag a primordiális redukció, egyébként korlátozott alkalmazási területének megjelölésével érthető. Vagyis azzal, hogy ez a fajta vizsgálat nagyon is használható a probléma szintjeinek, a probléma bonyolultsági fokának elhatárolásában, de igen kevésbé használható a legbonyolultabb problémák megoldására. A primordiális redukció jelenléte tehát itt sem terjed túl azon a ponton, ahol a probléma szintjeinek leírása a tét. Ez egy olyan módszertani műfogás, amely a vizsgálat mélységének egy bizonyos állásánál megkerülhetetlenül fontos segítséget nyújt. Ellenben a legmagasabb rendű problémák megoldásában hasztalanul keressük ennek alkalmazhatóságát.

Az, amit Husserl ezután a transzcendentális fenomenológia feladatáról mond, már túlmegy ezen a leíráson. Egyben pedig összefoglalja az invariáns elemekről eddig alkotott koncepcióját is. A fenomenológia feladata ugyanis éppen az *a priori*, invariáns struktúráknak a felkutatása lenne, amelyek minden konkrét, faktuális körülménytől függetlenek. Ezek azok az *a priori* struktúrák, amelyek különböző szintjeinek, illetve bonyolultsági fokainak elhatárolásában a primordiális redukció szerepe elhanyagolhatatlan. Ettől függetlenül azonban a cél mégiscsak ezeknek a megismerés felépítését felmutató invariáns összefüggéseknek a kutatása, vagyis minél több invariáns struktúra felmutatása.

„Ennek az egész a priorinak a felkutatása a transzcendentális fenomenológia felettébb nagy, de teljességgel elérhető és fokról fokra megoldható feladata.”³⁶⁷

Tehát a transzcendentális fenomenológia feladata a megismerés lehetséges, *a priori* invariáns struktúráinak felkutatása. Ennek legszabatosabb módja, az eidetikus variáció, vagyis a lényegszemlélet módszere³⁶⁸, amelynek használata viszont csak lépésről lépésre, a probléma szintjeinek figyelembevételével történhet meg.

³⁶⁶ Vö. *Hua XVII*, 253:25-35.

³⁶⁷ *Hua XVII*, 253:31-34.

³⁶⁸ Vö. i. m. 254-255.

Husserl itt azonban figyelmeztet arra, hogy a probléma magasabb szintjeinek megoldása milyen nehézségekkel jár. A konstituáló szubjektív folyamatok nem merülnek ki a megismerő folyamatokban, hanem azok magukban foglalják a konstituáló szubjektum arra való *készségét* is, hogy megismerő folyamatokat működtessen.³⁶⁹ Ezek a készségek azonban a legkülönbözőbb formákban valósulhatnak meg, illetve alakulhatnak ki. Az invariáns struktúrák tehát nem állapíthatóak meg olyan egyszerűen. Különböző megismerő szubjektumok esetében nemcsak az aktuális megismerő folyamatokat, hanem azokat a megismerő folyamatokat is figyelembe kell venni, amelyekre a szubjektumnak valamilyen képessége van, vagyis amelyek csupán lehetséges megismerő folyamatok. Ebben az esetben figyelembe kell venni azokat a körülményeket is, amelyek nyomán ezek a készségek kialakultak, illetve kialakulásuk nyomán a szubjektum konkrét cselekvéseiben is megvalósulhatnak. Ezen készségek kialakulása pedig továbbmutat a szubjektumok közösségének, vagyis az interszubjektív megismerési folyamatoknak a működésére, illetve az interszubjektív egységek és interszubjektív „világok” megvalósulására.³⁷⁰

A megismerő szubjektum készségeinek kialakulása, lehetséges megismerő folyamatainak működése tehát közösségi, társas folyamatokkal áll összefüggésben, amelyek elősegítik ezeknek a készségeknek a kidolgozását, változatosan birtokolt és használt formáit. Mivel ebben az esetben figyelembe kell venni ezeknek a készségeknek a kialakulását, mindig genetikus vizsgálatot is kell folytatnunk. A különböző aktuális megismerés-folyamatok egysíkú statikus leírása helyett figyelembe kell vennünk „az *a priori* genetikus konstitúciót, amely az azt szükségszerűen megelőzőre alapul”, illetve azt, hogy „ennek a genezisnek is megvan a maga *a priori* struktúrája”.³⁷¹ Mi és hogyan alakította ki a szubjektumok megismerő lehetőségeit, hogyan válhat képessé egy szubjektum egy adott típusú cselekvésre, vagy egy adott típusú ítélet meghozatalára? Ezekre a kérdésekre a választ valamely, már elvégzett cselekvések vagy meghozott ítéletek nyomán lehet megkapni, vagyis olyan folyamatok és cselekvések nyomán, amelyek a szedimentáció révén ösztönzik a hasonló, illetve ettől különböző folyamatokat. Így tehát „abban, amit az elemzés az élő értelemkonstitúció intencionálisan implikált mozzanataként leplez le, egy szedimentálódott »történet« van jelen.”³⁷²

A szedimentálódott ismeretek tehát a megismerés egy bonyolultabb fokán helyezhetőek el. Azt azonban még ebben a helyzetben is figyelembe kell vennünk,

³⁶⁹ Vö. *Hua XVII*. 253:35–254:3. Husserl azt is hozzáteszi, hogy ezek nem hipotetikus felvetések, hanem a szubjektum megismerésének lehetséges, de a szubjektumhoz tartozó formái.

³⁷⁰ Vö. *Hua XVII*. 253:23–30.

³⁷¹ Vö. i. m. 257.

³⁷² I. m. 257:10–12.

hogy a vizsgálódás egyszerűbb és bonyolultabb szintjei nem azonosak a felmerült problémákkal. A probléma szintjeinek elhatárolása továbbra is egy módszertani segítség, amely révén a problémák megoldásához is tovább tudunk haladni. A fenomenológiai probléma megoldása tehát sohasem a probléma szintjeinek megállapításában merül ki. Viszont tisztáznunk kell, hogy milyen bonyolultsági fokon vághatunk bele a probléma megoldásába.

Felmerül a kérdés, hogy akkor hogyan, milyen módon oldhatóak meg a megismerés különböző szintjeinek problémái, illetve mi biztosítja ennek általános érvényűségét. A válasz erre egyszerűen a lényegvariáció következetes és a probléma bonyolultságának fokához igazított használata. Következetességen tehát a probléma szintjeinek elhatárolását és figyelembevételét értjük.³⁷³

Husserl ezeknek a szinteknek, vagyis a felvetett probléma szintjeinek vizsgálatára a konstitúcióelméletet, a probléma megoldására pedig az invariáns elemek meghatározásának módszerét jelöli meg az *FTL* zárszavában. A „nagy problémaegyüttes szintjeinek, vagyis egy radikálisan megalapozott *világ-logikának*” a leírását itt foglalja össze nagy vonalakban. Az alapvető szintet új értelemmel (a konstitúcióelmélet szintjeinek értelmével) felruházott, „a kantival könnyen felfogható kapcsolatban álló”³⁷⁴ transzcendentális esztétikának nevezi. Ennek egyik területe az idő és a tér transzcendentális tanait tárgyalja. Az „esztétikai világnak” természetesen „ahhoz, hogy valódi tudomány legyen [...] transzcendentális konstitúciókutatásra van szüksége”.³⁷⁵ Ebben a konstitúcióelméletben az objektív világi jelentések, vagy az objektív világi logika, majd pedig az egzakt természettudományok az alapszintekre épülnek rá. A tudományok legfelsőbb formájukban „regulatív eszméket” tartalmazó tudományok. Ezek azonban képesek arra, hogy az alsóbb szintek alá csúsztassák saját magasabb rendű regulatív princípiumaikat. Ezért szükség van egy olyan tudományra, amely képes arra, hogy meghatározza, meddig terjed ezeknek a regulatív eszméknek a hatóköre. Az említett hatókör meghatározására pedig Husserl az „eidetikus variáció módszerét”, az „eidetikus leírást”³⁷⁶ jelöli meg.

³⁷³ Már említésre került, hogy Husserl még legkésőbbi szövegeiben is használja az eidetikus módszert, csak annak egy olyan értelmét, amely a különböző szemléleti csalódások strukturális jelenlétében találja meg egy adott terület invariáns elemét. Lásd még a 2. mellékletet.

³⁷⁴ I. m. 297:1–3.

³⁷⁵ Vö. i. m. 297:10–16.

³⁷⁶ I. m. 296:24., illetve 297:6.

4.4. Az idealizációk kritikája a konstitúcióelmélet révén

A konstitúcióelméletet persze nem csak a genetikus perspektívából találjuk a műben. Az egyszerűbb statikus vizsgálati perspektívában mozogva is maradnak felhasználható elemzések. A könyv egyik fontos része a formális (tehát nem transzcendentális, annak lehetőségfeltételeivel is foglalkozó) logika három konstitúciós szintjének egymástól való elhatárolása azok bonyolultsági, komplexitási foka szerint.³⁷⁷ Ellenben ez a statikus leírás bizonyos problémák leírására is alkalmatlan. Ilyen problémák a logika történeti fejlődésének bizonyos kérdései, amelyben a formális logika alapvető konstitúciós szintjei egymással összekeverednek. Mint tudjuk a statikus leírás ezeket az értelmi szintek között lezajlott keveredéseket (mint magasabb rendű problémákat) nem tudja kezelni. Tehát szüksége van a magasabb rendű, ismétléseket és keveredéseket is leírni képes genetikus szemléletmódra. Azt persze továbbra is az emlékezetünkbe kell vénszünk, hogy természetes körülmények között a konstitúciós szintek egymással összekeverednek. Ez a genetikus problémák triviális értelme: egy folyamat során az egyik konstitúciós szint átveszi a másik helyét. Ez azonban nem elegendő a jelenség megragadására. A konstitúcióelmélet viszont képes arra, hogy annak különböző szintjeit elkülönítve válassz adjon arra, hogy ez a keveredés hogyan és miként történt meg.

³⁷⁷ Vö. *Hua XVII.* 53–66., 200 kk., 222 kk., illetve ennek elemzéséhez Lohmar 2000. 40–63. A formális logika három szintje: „az ítéletek tiszta formatana” (13. §), „a következménylogika, vagyis az ellentmondás-mentesség logikája” (14. §) és az „igazságlogika”, vagy az igazságértékek logikája (15. §) a formális apofantika leírásán belül maradnak. A leírás az érzéki szemléletekhez képest rendkívül elvont logikai elvek saját területükön belül legegyszerűbb szintkülönbségeit mutatja tehát fel. (Ennek összefoglalásához lásd a tanulmány első mellékleteként közölt táblázatot.) A formális logika három konstitúciós szintjének elemzését különösképpen (de a munkában betöltött szerepénél nem jobban) hangsúlyozza Lohmar 2000.

Robert Sokolowski ez utóbbi könyvről írott recenziójában két dolgot emel ki alapvető fontosságúként az *FTL* husserli szövegéből: a formális logika három szintjének (a formális apofantika szintjeinek) elhatárolását, illetve ennek korrelatív kapcsolatát a formális tárgyi kategóriákkal. Ezekről értekezve pedig nem kifejezetten retorikai fordulatként teszi fel a kérdést: „Miért, oh miért nem aknázzák ki Husserl ezen igazán nagyszerű fogalmait a fenomenológia és az analitikus filozófia közötti eszmecserékben?” Sokolowski 2002. 242.

A kérdést érinti még Rosado Haddock 2006. 201–205. Miután a logika egyszerűbb konstitúciós rétegeinek tárgyalását már korábbi szövegekben is bemutatta, R. Haddock elsősorban arra fekteti a hangsúlyt, hogy az analitikus filozófiai hagyomány által preferált szerzőknél a formális logika hármasságának elméletével, vagy annak legalábbis elemeivel való rokonságot megvilágítsa. Az ítéletek tiszta formallogikájának vagy az ítéletek grammatikai értelmességének szintjét pl. Carnap „formálási szabályai”-val hasonlítja össze (i. m. 203.) és megállapítja, hogy ennek az összehasonlításnak a lehetőségét is elég méltatlanul hagyta figyelmen kívül a filozófiatörténet. Az *FTL*-t pedig a harmadik réteg bevezetésének és tárgyalásának típuskönyveként értékeli.

Ugyanakkor a genetikus leírás szintén a probléma szintjeinek elhatárolásából indul ki, illetve ezt bővíti tovább a legbonyolultabb szintek elhatárolásával, illetve azzal, hogy megállapítja az alsóbb szintekkel való kapcsolatát. A statikus leírással feltárt szintek tehát a genetikus vizsgálat végzése során is megmaradnak. A genetikus vizsgálat és a szintek bonyolultságának fokozása alapvetően a statikusan is vizsgálható szintekre épül, és mint ilyen, elhanyagolhatatlan a genetikus vizsgálat végzése során is. Husserl megfogalmazása szerint „ez az új kritika az első fokon a hármás rétegzettség megvilágítása céljából kifejtett kritika folytatása, tehát feltételezi ezeket a vizsgálódásokat”.³⁷⁸

A szöveg verdiktje szerint a *hagyományos értelemben felfogott és oktatott logika idealizáló előfeltevésekkel él*. Mindez az eddig mondottak alapján nem jelent mást, mint, hogy a vizsgálódás egy magasabb fokán levő összefüggést az alacsonyabb fokon levő összefüggés helyére csúsztatja, illetve a magasabb rendű összefüggést automatikusan az alacsonyabb fokú összefüggés helyett használja, anélkül, hogy tudna erről. Az idealizációk és idealizáló előfeltevések használatának alapja egy „naivan gyakorolt módszer”, vagyis az az eljárás, amikor nem tudjuk felmérni a tapasztalat struktúrájának bonyolultabb és egyszerűbb rétegei közötti kapcsolatot. Igencsak magas szintű problémákat jelentenek ezen belül az ideális összefüggések és ideális tárgyiságok, például szabályok vagy törvények, amelyek legtöbbször nem csak egy egyszerű észlelési helyzet elméleti következményét mutatják fel, hanem az észlelésből levonható következmények általános jellemzőit, illetve ezek levonásának szabályszerűségeit, amelyek viszont már csak genetikus összefüggésben vizsgálhatóak megfelelően. Emellett egy meglehetősen nyomós érv szól, amely igen szorosan köthető az ideális tárgyiságok időfeltételeinek sajátosságaihoz:

„A logika nem pusztán aktuális evidenciában levő adottságokra vonatkozik, hanem azokra a *maradandó*, benne ősalapításra kerülő képződményekre, amelyek mindig reaktíválhatóak és azonosíthatóak, olyan tárgyiságokra, amelyek attól a pillanattól kezdve adottak [...]”.³⁷⁹

További megfogalmazások szerint ez a logika „mindig, mindenki számára létező”,³⁸⁰ illetve olyan tudásanyag, amelyhez azonosként nyúlhatok vissza és „gondolkodásom szüneteit leszámítva belátóan biztos lehetek benne, akárcsak egy maradandó és mindenkor hozzáférhető tulajdonban.”³⁸¹ Tehát a logika elsősorban

³⁷⁸ *Hua XVII.* 191:16–19.

³⁷⁹ I. m. 192:34–38.

³⁸⁰ I. m. 192:30–31.

³⁸¹ I. m. 193:14–17.

azzal az igénnyel lép fel, hogy egy mindig és mindenkor hozzáférhető tudás nyújtson, amely nem más, mint olyan ideális tárgyakról való ismeretek és összefüggések rendszere, amely attól függetlenül is létezik, hogy vonatkozik rá valamilyen megismerő szándék vagy sem. Ez a tudás tehát egyszerre „mindenhol és sehol sem” hozzáférhető, vagyis nem kötődik a konkrét megvalósulási feltételekhez. Az ehhez a tudáshoz való szabad, de mégis aktuális hozzáférés azonban annak is köszönhető, hogy ezeknek az ideális tárgyaknak az összefüggését valamilyen formában egyszer tudományos-diszkurzív formába ültették, vagyis az illető tudományos vizsgálatának eljárását megalapították.

A logikai összefüggések bonyolultságát tehát az adja, hogy úgynevezett szabad idealításokról értekeznek, amelyeknek viszont egy konkrét tudomány formájába öntve kell történetileg felfoghatóvá válniuk. A történeti logikai rendszerek első felbukkanása tehát mindenképpen szükséges ahhoz, hogy ne csak tudjunk ezekről az elvekről, hanem hogy mindig és minden korban felhasználhatóként azonosítsuk ezeket az elveket. Azonban egy ilyen komplex megismerés-folyamat, amelyben a szabad ideális elv továbbításában azok a tudósok is részt vesznek, akik ezeket az összefüggéseket logikai elvekként foglalják össze, semmiképpen sem problémamentes. Elsősorban azért nem, mert azok az elvek, amelyeket a logikaelmélet fedez fel, úgy szabadon ideális-identikusak, hogy közben mégis valamilyen szubjektív folyamat vagy szubjektív folyamatok összeségeként leírható, az aktuálisan létező tudományt meghatározó aktushoz kötődnek. Ez segíti elő azt is, hogy szabad ideális tárgyiségében felfoghatóak legyenek.

Husserl ebben a helyzetben egy dilemmát vél felfedezni. A szabad idealításokkal való foglalkozáshoz kötődik ugyanis a logikának az a sajátos tulajdonsága, hogy ezek által a mindig hozzáférhető tárgyiségek által olyan normákat fektessen le, amelyek a megismerést minden körülmények között szabályozni tudják. De hogyan köthető mindez össze a logikusnak, vagyis a logika, mint aktuális tudomány művelőjének nem elhanyagolható szerepével ennek az ideális összefüggésnek a terjesztésében? A logika ebben a helyzetben „vagy egy egyetemes fikcióval tevékenykedik, amely a legkevésbé sem normaadó, vagy pedig normaadó, ebben az esetben pedig az ideál olyan valóságos alapnorma, amely a valódi tudomány lehetőségéhez oldhatatlanul hozzátartozik.”³⁸²

Husserl itt annak az összefüggésnek a konzekvenciáit vonja le, amelyet a logika mint apofantika és a logika mint formális tárgytan (formális ontológia) szerinti kettős értelméből következik. Ha a logikát csak ennek a kettős összefüggésnek az egyik oldalára redukáljuk, akkor látszólag megoldhatatlan dilemmához jutunk, amelyben akár fel is számolódhat a logika általános normaadó törekvése:

³⁸² Vö. *Hua* XVII. 195.

hiszen akár egy személyes megalapozási kérdésre is redukálhatnánk azt. Az *FTL* nagyon hangsúlyosan azzal igyekszik kilépni a dilemmából, hogy megőrzi a logika általános normatív törekvését. Ha tehát a dilemma utóbbi tagját akarjuk előnyben részesíteni és annak előbbi tagját kizárni, akkor: „annak igazolásához a logika szubjektív irányultságú módszerproblémája egy lényegileg új résszel bővül ki számunkra, és pedig a logika alapfogalmiság-alkotó módszere bővül ki”.³⁸³

A cél tehát továbbra is a logika egyetemes tudomány státusának megőrzése, amely azonban nem érthető anélkül, hogy ne tisztáznánk a logika által vizsgált tárgyak és ezen tárgyak felfogásának szubjektív feltételei közötti összefüggést. Ebből érthető meg jobban az is, hogy a logika tárgyai nem reális, hanem ideális és azon belül szabad ideális tárgyak, amelyek nem egyszerűen bizonyos tudásterületekre, hanem a tudásterületek egészére érvényesek (elsősorban azért, mert a legelvontabb nem-érzéki, de az érzékiek által fundált tárgyiságokkal foglalkoznak). Azonban a legbonyolultabb, legelvontabb általánosságú logikai összefüggések nem mások, mint a logika alapfogalmai, amelyek nem azonosak a logikai ítéletek és következtetések tanával. Hanem ezek alapján az említett tanok is normatív módon felülvizsgálhatóak.

Ha azonban a logika hagyományos tudománya is idealizációkkal él, vagyis az egyszerűbb és a bonyolultabb folyamatok helyét felcseréli egymással, akkor ez nem lehet csak egy tisztán a logika aktualizációjának szubjektív folyamataival (bizonyos ítéletekkel, azok rendszerével), sem csak a vizsgált tárgyiságokkal (szabad ideális tárgyiságokkal) foglalkozó tudomány. A logikai tárgyiságoknak szüksége van bizonyos szubjektív-konstitutív vizsgálatokra, amelyek felmutatják ezeknek az egyszerűbb és bonyolultabb folyamatoknak az egymásra következését. A logika közösségi, interszubjektív, minden közösség számára mindenkor biztosítható hozzáférhetősége ezen a vizsgálaton belül marad, mint azoknak a folyamatoknak a vizsgálata, amelyek nyomán mind a logika szigorú tételeinek általános érvényűként való széles körű elfogadhatósága, mind a bonyolultabb elveknek az egyszerűbb elvek helyébe való lépése egy hosszabb lefutású folyamatban lesz leírható.

Az interszubjektív értelemmegőrzés és értelemátadás azonban más problémákat is felvet. A szabad ideális tárgyiságoknak ugyanis ahhoz, hogy valamilyen aktuális összefüggésben részt vegyenek, reális formát kell öltetniük, vagyis konkrét (nyelvi) kifejezést kell kapniuk. Ezt Husserl máshol (általunk is említett módon) már kifejtette.³⁸⁴ Az interszubjektív átadásban (amely a logika átfogó érvényének biztosítója) tehát az ideális tárgyiságoknak rendelkezniük kell egy szubjektív módon használt „apofantikus” kifejezésformával. A fenomenológiai leírás azon-

³⁸³ *Hua XVII*, 195:12–16.

³⁸⁴ Vö. tanulmányunk 3.2. részével.

ban alapvetően nem ebből indul ki. Ezt foglalja össze az *FTL* a következő igen bonyolult passzusban:

„A konstitutív problémák is kibővülnek, ha arra gondolunk, hogy a mi logikai tárgyalásmódunkból kizárt *nyelvi kifejezés* egy interszjektív gondolkodás és az idealiter létező és idealiter érvényes elmélet interszjektivitása számára lényegi előfeltétel, és ezáltal a kifejezés mint kifejezés azonosíthatósága is maga után kell vonja a konstitutív problémákat.”³⁸⁵

Komoly kérdést vet fel, hogy Husserl itt mire érti megfogalmazásából következőleg a *mi* „logikai tárgyalásmódunkat”? Ha az adott paragrafus szövegét alaposabban megfigyeljük, akkor könnyen megfejtethető, hogy annak a logikaelméleti álláspontnak a szemszögéről van szó, amelybe a szerző az előbbieken éppen behelyezkedett. Arról a logikaelméleti álláspontról, amely – mivel ideális-identikus – szabályszerűségekkel foglalkozik „transzcendálja a mindenkori élő evidenciát, amelyben az ítélet, mint ez az ítélet aktuális önadódáshoz jut”.³⁸⁶ Vagyis eltekint annak aktuális nyelvi ítéletként való megvalósulásától, azért, hogy az ideális, mindig és mindenkor hozzáférhető összefüggést mutassa fel. Ez az a logikaelméleti álláspont, amely eltekint az objektív összefüggés szubjektív felfoghatóságának feltételeitől, illetve eltekint annak interszjektív átadhatóságának és tárgyalhatóságának feltételeitől. „Logikai tárgyalásmódunk” tehát az a megközelítés, amelyet a kritika tárgyává kívánunk tenni.

Az az általános igény azonban, hogy egy ideális-azonos normatív tételt minden körülményben újra hasznosítani tudjunk, továbbra is az interszjektív nyelvi közösséghez van kötve, az interszjektív nyelvi közösség pedig általában a nyelvet használó szubjektumok nyelvhasználati képességeihez. És éppen ez az a magas szintű probléma, amelyet a logikaelmélet általában előfeltételként vesz fel, anélkül, hogy ennek helyét tisztázná az átfogó megismerés-folyamaton belül. Ezért kell figyelembe venni ennek az interszjektív kommunikálhatósági igénynek a jelenlétét egy tapasztalati folyamaton belül.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy módszertani értelemben, szerkezetük szerint a tapasztaló szubjektumok és az interszjektív módon működő közösségek eltérő bonyolultsági fokon állnak. Az interszjektív közösségek megismerési folyamatai sokkal komplexebbek, mint az egyes tapasztaló egóké. Még akkor is, ha reális értelemben a tapasztaló egók számtalan szállal kötődnek az interszjektív (életvilágbeli, tudományos, tehát nálunknál jóval komplexebb) közösséghez. Husserl arra a következtetésre fog azonban jutni, hogy ezt a módszerta-

³⁸⁵ *Hua XVII*. 195:27–33. A kiemelés az eredetiben ritkán szedve.

³⁸⁶ *Vö. i. m.* 194:13–15.

nilag felmutatható (primordiális redukció) bonyolultságbeli különbséget a formális logika alapvető konstitúciós szintjein végzett elemzéssel is igazolni lehet. Így például az ellentmondás vagy ellentmondás-mentesség törvénye, vagy a kizárt harmadik törvénye (vagyis valamilyen tétel formájában sűrített logikai alapösszefüggések) bonyolultabbak, mint az „és így tovább” alapformájú végtelenül folytatható halmazok (pl. az „a+1” alakúak), holott mindkettő idealizáló előfeltevéseket foglal magába. Husserl ennek bizonyításához az említett két szabálycsoport szubjektív felépítését vizsgálja meg a logika idealizáló előfeltevéseivel foglalkozó fejezet egy- más után következő paragrafusaiban.³⁸⁷

Az „és így tovább” alapformája szubjektíve a „mindig újból megtehetem” alakjában fogalmazható meg. Eszerint mindig képes vagyok egy végtelen sorban továbbszámolni, mindig képes vagyok eggyel nagyobb természetes számot alkotni. Husserl ezt „konstruktív végtelenségnek”³⁸⁸ is nevezi, annak köszönhetően, hogy a végtelenül továbbfolytatható számolás olyan szubjektív módon feltételezett képesség, amelyre egyáltalán nem vagyok mindig és minden körülmények között képes. „Ez egy nyilvánvaló idealizáció, hiszen ezt *de facto* senki sem tudja mindig újból megtenni.”³⁸⁹ A mindig szabadon továbbfolytathatóság olyan szabályszerűség, amelyet azonban a logika is többször használ. Egy ideális egységhez (mondjuk egy logikai terminushoz) mindig vissza tudok térni és azt egy további következtetés alapjává tenni, ugyanúgy, ahogyan ahhoz a mennyiséghez is folyton visszatérhetek, amelyből kiindulva a „+1” hozzáadásával tovább tudok folytatni. Így a konstrukció révén megalkotott ideális összefüggést visszavetítem minden egyes konkrét (*de facto*) számolási folyamatra, illetve minden egyes logikai ítélethozatalra, és nem tisztázom, hogy egy magasabb fokú idealitást használok.

Husserl azonban a „konstruktív végtelen” és annak szubjektív korrelátumaként a „mindig újból megtehetem” összefüggését koránt sem tartja káros folyamatnak. Csupán annyit mond, hogy ezeknek az ideális konstrukcióknak meg kell világítani a szubjektív szerkezetét. „Itt nyilvánvalóan megismétlődik a szubjektív konstitutív eredet problémája, mint a konstrukciók rejtett, de leleplezendő és normaként újraalakítandó módszere.”³⁹⁰ Vagyis a szubjektív-konstitutív eredetvizsgálat csak tisztázni, jobban érthetővé szeretné tenni a matematikai és logikai konstrukciók használatát.

Továbbá fontoljuk meg a következőket is. A mindennapokban több mint gyakran számolunk, illetve következtetünk anélkül, hogy tudnánk, hogy az, amit a természetes számokról, vagy a következtetésekről és a logikai szubjektumról, il-

³⁸⁷ Vö. i. m. 74–76. §§ (195–202.)

³⁸⁸ I. m. 195., 196.

³⁸⁹ I. m. 195:10–11.

³⁹⁰ I. m. 196:25–28.

letve a logikai predikátumról tanultunk, nem természetesen következik szemléleteinkből. Ettől függetlenül az, hogy képesek vagyunk a természetes számok halmazában továbbszámolni, illetve képesek vagyunk a logikai terminusok szerint ítélni, nagyban köszönhető annak, hogy a „rejtett, de feltárandó” konstruktív módszereket használjuk. Ezek a módszerek tehát produktív módon hozzájárulnak ahhoz, hogy megismerésünk egyre bonyolultabb szinteken működhessen. Az idealizált összefüggések hozzájárulnak az elvont gondolkodás kialakulásához.

Ebben a helyzetben az, amit Husserl az „és így tovább” formájaként azonosított az említettek közül a legegyszerűbb szerkezetű idealizációkat foglalja magába, sokkal egyszerűbbeket, mint például a logika alaptörvényeiként ismert tételek. Ez abban mutatkozik meg a legjobban, hogy az „és így tovább” egy olyan konstitutív összefüggés, amelyet az egyszerű érzéki (tehát nem kategoriális) szemléletekben is használunk. Husserl jelentős energiákat fektetett abba, hogy a térészlelés problémáján keresztül érzékeltesse: az észlelés tárgyainak nem-látott, nem-érezkelt oldalai, nem érezkelt elemei produktívan motiválják az észlelés lefolyását.³⁹¹ Egy tárgy

³⁹¹ Ezzel a problémával hosszan foglalkozik a *Ding und Raum* című 1907-es nyári félévi előadásban (*Hua XVI.* különösképpen: 105–139.). Husserl a fenti elképzelést az észlelés alapvetően befejezetlen jellegére vezeti vissza, amellyel nyíltan szembehelyezkedik korábbi gondolataival. Például azzal, hogy a tárgyak észlelése tekintetében a tapasztaló egyén elérhet bizonyos „maximálpontokat”, illetve, hogy az észlelés adekvát volta egy biztos eredményig fokozható (Vö. *Hua XVI.* 122–123. kritikáját *Hua XXXVIII.* 53. kk. és 144. kk-ról). A tárgyészlelés meghatározó mozzanata később már nem az elért konkrét eredmény, hanem az észlelés egységét motiváló regulatív eszme. Ennek a szempontjából vizsgálva a konkrét észlelés inadekvát (*Hua XVI.* 122:20–21.), illetve nem a konkrét észlelések biztonságával foglalkozik. „Vizsgálatunk bizonyos értelemben *a priori*. Mi az adekvátság ideálját vizsgáljuk és mérleljük a térbeli tárgyiség természetéhez tartozó fenomenológiai konstitúció lehetőségét: a szükségszerű lehetőséget, a lehetőségeket, amelyeket biztosítani kell ahhoz, hogy a dologiságot fenomenológiailag konstituálhassuk.” (*Hua XVI.* 122:22–38.) A regulatív eszme által motivált észlelésben nem az észlelés legközvetlenebb és legbiztosabb volta a legfontosabb mozzanat, hanem a motiváció kialakulásának feltételei, illetve, hogy mi biztosítja az észlelés regulatív motivációját. A *Ding und Raum* címmel elhíresült előadás még a motiváció erősségét az észlelés gyakoriságától tette függővé. „Ez a motivációs erő *a priori* az esetek számától függ, ahol ugyanaz a tárgyiség »ugyanazon körülmények« között jelenik meg.” (I. m. 138:11–14.) Ugyanakkor a motiváció fogalma a szöveg szerint nem csak az egyszerű észlelésekre vonatkozik, hanem mindazokra „a kauzális meghatározottságokra, amelyeket a fizika fizikai tulajdonságokként kíván objektív módon meghatározni” (i. m. 138:20–22.)

A motiváció fogalmának változásait, illetve végleges eltolódását komolyan befolyásolta az is, hogy Husserl a *Logikai Vizsgálódások* átírására tett kísérletei során feladta régi értelmezését a „teljesség” (*Fülle*) fogalmáról. (Vö. *Hua XX/1.* 88., illetve 146., 148.) Azt írja, hogy „az inadekvát észlelésekben és elképzelésekben egészen helyesen primitív intenciók komplexióját kell látnunk, amelyek között a perceptív és imaginatív elemek mellett olyanokat is találunk, amelyek az elmutató intenciók fajtájához tartoznak” valamint, hogy „például egy fizikai dolog szemlélete a priori csak intuitív és üres elemi intenciók összefonódása révén lehetséges” (Vö. *Hua XX/1.* 90:30–91:2). A szemléleti teljességet tehát véglegesen nem csak az intuitív mozzanatok befolyásolják, hanem azok is,

nem látott oldala ebben az értelemben egy olyan idealizált összefüggés, amelyet úgy használunk a tárgy egységes észlelésének konstitúciójában, hogy közben nem tisztázzuk annak idealizált, vagyis konstitúciós foka szempontjából nem pontosan leírt voltát. A folyamatos észlelést tehát általában komolyan befolyásolják idealizált összefüggések, még hozzá egy meglehetősen egyszerű szinten, amely a tapasztalat egységes végrehajtásához járul hozzá produktív módon. A folyamatos számolás vagy a logikai terminushasználat esetében is hasonló esettel állunk szemben. A koherens, vagyis szubjektum-predikátum alapú gondolkodás, illetve annak a lehetősége, hogy mindig tovább tudjunk számolni tehát egy viszonylag egyszerű észlelési struktúrához hasonló, amelyben viszont szükségünk van bizonyos funkcionális, de a megismerés adott folyamatában nem tisztázott fikciókra. A folyamatos észle-

amelyek az éppen konkrétan elmaradó szignitív intenciók helyébe lépnek, vagyis az úgynevezett „üres intenciók”. Egy üres szemlélet (pl. egy üres érzéki vagy kategorialis szemlélet) nem feltétlenül tölthető be reálisan folytonos és egyre sűrűbbé váló érzéki vagy kategorialis aktusokkal.

Az *Ideen*ben pedig (amely nem sokkal az előbb hivatkozott szövegek előtt keletkezett) Husserl egyenesen arra az álláspontra helyezkedik, hogy az észlelés motivációja „észbeli motiváció”. Tehát nem a már végrehajtott észlelések gyakoriságától függ. Az észbeli motiváció jelentésének megszlárdulása ezek mellett abból is következik, hogy a betöltődés fogalmának két értelme különböztethető meg. Az felfogható úgyis, mint reális-aktuális szemléleti betöltődés, illetve úgy is, mint „a vonatkozó értelem sajátos volta, az a »teljesség« (*Fülle*), amely észbelileg motivál” (i. m. 317., 13–15.), vagyis, amely nem a konkrét szemléleti megvalósulást (a szemléleti teljesség maximálpontjait), hanem az esetleges megvalósulás folyamatosságát biztosítja. Husserl szintén az *Ideen*ben említi meg azt is, hogy a „motivációs erő” akkor is megmarad, amikor nem csak, hogy nincsenek konkrét betöltő szemléleteink, hanem éppenséggel valamilyen ellentétes motivációval, a betöltővel ellentétes konkrét szemlélettel rendelkezünk. „A továbbiakban azokat a lehetőségeket is elemeznünk kell, amelyek szerint a tételezések »ellenmotivumoktól« szenvednek, amelyek szerint azok a kétségek között kölcsönösen »egyensúlyozzák« egymást, ahogyan egy tételést az erősebb súlyúval való versengésben »elnyomnak«, »feladnak« stb.” (I. m. 320., 31–36.). Ezekben a helyzetekben tehát nem a motiváció szűnik meg, hanem csak a motiváció fajtája módosul, amelyet Husserl az „evidencia erendő típusa”-nak is nevez. Mindezt „a lényegileg ilyen fajtájú adottság motivál”-ja. (Vö. i. m. 321.)

Az *Ideen*ben Husserl a már a *Ding und Raum* kapcsán is említett gondolatot (vö. *Hua* XVI. 134.) programatikusan is hozzáköti a kanti regulatív eszme (mint a megismerés motiváló mozzanata) problémájához, majd pedig a magában való dolog kérdéséhez. Vö. *Hua* III/1. 330. kk. – 143. §, illetve Kern 1966. 276. kk. Iso Kern klasszikus könyvében arra is kitér, hogy a világ regulatív eszmeként való felfogása a tér regulatív eszmeként való felfogásában gyökerezik. (Vö. i. m. 282.)

A motiváció fogalma Husserl filozófiájának későbbi fókuszpontjai kapcsán is felmerül. Az 1925-ös *Phänomenologische Psychologie* előadásban pl. megkülönbözteti egymástól a passzív és az aktív észmotivációkat, amelyek közül az előbbieket túlnyomórészt az érzékelés és az észlelés folyamatainak lefutásában játszanak szerepet, ellenben az idegen én-személyekkel való interszubjektív kapcsolatban is helyet kapnak. Az idegen személy passzív és aktív módon is motiválható. Az aktív motiváció során az én „tudatosan”, „belegyező önilleszkedéssel” vesz részt az idegen személyekkel való interakcióban, és nem egyszerűen enged az idegen motiváció által „szuggeráltaknak”. (Vö. *Hua* IX. 212–214.)

A motiváció fogalmának értelmezéséhez és a husserli életműben való szituálásához lásd Rang 1970. 187. kk., Bernet-Kern-Marbach 1989. 191. kk., Luft 2002. 79. kk.

lési aktusok, illetve a folyamatos számolás és folyamatos ítéletalkotás tehát a komplex megismerési folyamatok legalapvetőbb szintje (ahogyan az egész konstitúció-elméletnek az időtudat a legegyszerűbb szintje). A logikai alaptörvények, illetve az abban foglalt idealizáló előfeltevések viszont már a reflexív gondolkodás egy magasabb fokát képviselik. Azokat a szabályokat foglalják magukba, amelyek az egyszerű szabályok közötti viszonyokat befolyásolják normatív módon.³⁹²

A kizárt harmadik törvényével kapcsolatban például Husserl azt mutatja be, hogy a szubjektív korrelátumok oldaláról szemlélve az említett törvénynek két oldala van: (1) „amennyiben egy ítéletet adekválnak, vagyis szintézisbe hoznak egy kitágított értelemben neki megfelelő önadottsággal, akkor ez az adekváció pozitív vagy negatív”; (2) „minden ítélet alapvetően adekválható.”³⁹³ Ez utóbbi előfeltevés azonban nem feltétlenül része a mindennapi következtetéseinknek. A szöveg azzal érvel, hogy „mindannyian tudjuk, hogy a legtöbb erőfeszítés mellett is *de facto* milyen kevés ítéletünk igazolható szemléletileg”³⁹⁴, vagyis, hogy milyen kevés esetben használunk úgy ítéleteket, hogy azok szemléleti igazolhatóságát ezen tevékenység természetes igénybevétele során feltételeznénk. A következtetések természetes folytonosságához (például, hogy egy érvelési helyzetben szabadon tovább tudjak következtetni) nincs szükségünk erre a magasabb rendű idealizáló előfeltevésre. Még akkor sem, ha alacsonyabb rendűekre (az „és így tovább” formájúakra) igenis szükségünk van. Illetve még akkor sem, ha a mindennapi következtetéseink eleve tartalmazznak egyszerűbb idealizáló előfeltevéseket (pl. azt, hogy beszédünk az alany-állítmány viszony alapján épül fel). Az ítéletek használatának ez az egyszerűbb szintje azért is analóg az észlelés bizonyos alapformáival, mert azoknak is szükségük van primitív idealizált előfeltevésekre (mint pl. a szemlélt tárgy hátoldala), ahhoz, hogy az észlelés folytonos, illetve folytatható legyen. Ettől függetlenül viszont arra, hogy minden észlelt

³⁹² Husserl az észleléssel kapcsolatban is kifejtette, hogy az annak a természetes mindennapi megismerésben megvalósuló motivált egysége és mondjuk egy tudományos közösség követelményei által motivált érdeklődés között meglehetősen nagy különbség van. Az észlelés egységes lefutása, illetve egy tudományos érdeklődés által befolyásolt észlelés szabályos lefutása között lényegi különbség van. „Az, ami itt számunkra a fő dolog, és ami fő vonásában az eddigi reflexióinkhoz tartozik, a pusztá megjelenések egységformája egy explikáló észlelés összefüggésében. Az, hogy ettől elhatárolunk minden magasabb rendű intenciót »valamire«, azzal a haszonnal jár, hogy tisztán előtűnik számunkra az, ami a megjelenés egységformájához tartozik.” *Hua XVI.* 114:16–22. illetve vesd még össze *Hua XVI.* 128:27–30. „A virághoz fűződő természetes érdekünk más, mint a botanikusé, és a virág legjobb megjelenése mindkét esetben más és más, a teljes adottság pedig – amelyben az illető érdek kielégül – mindkét oldalról lényegileg egészen különböző.” Viszont csak később jut el odáig, hogy ezt a már tisztázott különbségtevést a konstitúció kisebb, illetve nagyobb bonyolultsági fokai szerint különítse el egymástól.

³⁹³ Vö. *Hua XVII.* 201:16–24. – a kiemelés az eredetiben ritkával szedve.

³⁹⁴ *Hua XVII.* 201:26–28.

tárgy képes legyen elérni az észleltség adottságának egyfajta maximumát, már nincs szükségünk mindehhez.

A kizárt harmadik törvényének idealizáló előfeltevései ezek szerint azért magasabb szintűek, mert nemcsak azt mondják meg, hogy az ítélethozatal minden egyes körülményen belül továbbfolytatható, hanem azt is, hogy egy ítélet a vizsgálat tárgyával alapvetően, lényege szerint adekválható. Az alapvető adekválhatóság pedig azt is magában foglalja, hogy a külső megvalósulási körülmények nem befolyásolják az adekváció elérhetőségét. Az adekváció elméletileg tehát „mindig és mindenki” számára megvalósítható. A problémák éppen akkor merülnek fel, amikor nem teszünk különbséget egyszerűbb és bonyolultabb idealizációk között, illetve nem mérlegeljük, hogy mi történik olyankor, amikor egy magasabb szintű idealizációt használunk egy olyan összefüggésben, amelyben csak egy alacsonyabb fokúra lenne szükségünk. Itt arról az igencsak gyakran tapasztalható problémáról van szó, hogy ahhoz, hogy tárgyakat és ítéleteket egymásra vonatkoztassunk nem szükséges az, hogy az ítéletben foglalt tartalom és az ebben reflektált tárgy tökéletesen fedjék egymást. Ellenkező esetben ugyanis képtelenek lennénk minimálisan is elvont kijelentéseket tenni, vagy képtelenek lennénk az egyszerű funkcionális beszédhasználatra. Ettől függetlenül a szemléletek tárgygyal való adekválhatóságának (bonyolultabb) idealizált összefüggését egyszerűbb érvelések során is használjuk.

Ennek a leírásnak további (a husserli fenomenológiai filozófia felépítésére vonatkozó) következménye még az is, hogy a statikus vizsgálat eredménye a genetikus szinten is megmarad.³⁹⁵ A genetikus vizsgálaton belül (egy magasabb konstitúciós szint befolyásolja az alacsonyabbat) is vannak statikus elemek, hiszen a magasabb rendű intellektív aktusokon belül is elkülöníthetők a konstitúció egyszerűbb és bonyolultabb szintjei. Márpedig a statikus leírás egyik alapvető haszna éppen a problémák szintjeinek elkülönítésében keresendő.

³⁹⁵ A genetikus és a statikus vizsgálat egymásrautaltsága, összefonódottsága, elválaszthatatlansága, de legalábbis a statikus és genetikus leírás szisztematikusan nélkülözhetetlen kapcsolata a Husserl-szakirodalom egyik legismertebb közhelye. Vö. ehhez: Held 1970; Holenstein 1972. 25–31., különösképpen 28.; Almeida 1972. 7. kk.; Bernet-Kern-Marbach ²1996, 181., 188.; Steinbock 1995. 42–48.; Welton 1983. 178–179.; Welton 2002. 201. kk. Ennek ellenére azért kell ragaszkodnunk a megemlítéséhez, mert az ebben megjelenő különbség (a) a tapasztalat szintjeinek elkülönítése, illetve (b) ezen szintek különböző keveredéseinek feltérképezése között nem hangsúlyozható eléggé. Az elsőn továbbra is olyan vizsgálatot értek, amelyben tisztázzuk, hogy milyen többé, illetve kevésbé bonyolultabb kérdések különíthetők el egy adott problémán belül, illetve a problémának milyen fokozatait lehetségesek. A második viszont az, hogy ezen többé, illetve kevésbé bonyolult problémák hogyan hatnak egymásra, milyen összefüggésben befolyásolják egymást. Habár ez utóbbi kétségtelenül összetettebb és teljesebb vizsgálati teret enged, az előbbi továbbra is megkerülhetetlen annak kifejtése számára.

A különböző logikai eljárások társas használata ennél is bonyolultabb összefüggésekkel foglalkozik, amely majd felveti a bizonyos átfogó kulturális struktúrák használatát az egyszerű észlelési folyamatok megvalósításában. Idetartozik például az az eset, amelyben bizonyos kulturális közösségek tagjai képesek egy tudományos felfogás, egy tudományos elmélet hatására (amelynek vagy tudatában vannak vagy sem) másképpen észlelni a környező világot. Vagy éppen az a helyzet, amelyben a nyugat-európai filozófiatörténeten szocializálódott tudós a filozófiát elsősorban tudománynak tekinti. Ez azonban jócskán túlnyúlik a formális, majd a transzcendentális logika problémáin. Ellenben később az intellektív aktusok társas (interszubjektív) használatán belül is megállapítható, hogy a statikus (a konstitúció szintjeit elhatároló) leírás hasznos a probléma rétegeinek tisztázásában, még ha két különböző kultúra különbségeit, csak ennek tisztázásával még nem is lehet áthidalni.

Husserl gondolkodásának ez a sajátossága még a *Válság* projektjéhez kapcsolódó szövegekben is fent marad. Azt az erőfeszítést, amelyet a válság okainak, alapvető problémáinak leírására, illetve azt, amelyet a válság megoldására tett, alapvetően el kell különíteni egymástól. A legtöbb Husserl-kritika általában a *Válság* megoldásának módszerét úgy kérdőjelezi meg, hogy eltekint a probléma leírásának ettől eltérő perspektívájától, illetve azok egyszerűbb szemléleti és bonyolultabb elméleti összetevőitől, ezek egymástól való elválasztásától. Az európai tudományok válságának megoldására Husserl olyan javaslatot tesz, amelyet nem vonatkozathat el a válság kialakulásához vezető problémák összetettségéről számot adó leírástól, illetve a „válság” leírásában használt módszertani elvektől. Kritikusai azonban általában meglepedkeznek erről, és a válsághelyzet olyan megoldásait kérik rajta számon, amelyek képesek eltekinteni a probléma bonyolultabb szintjeinek az egyszerűbb szintektől való megkülönböztetésétől.³⁹⁶

4.5. A megismerés alapstruktúrái és ezek kutatása

A megismerés alapstruktúráinak kutatása révén azonban Husserl egészen más perspektívát nyújt. A transzcendentális logika-elméleten belül konkrét választ tud adni arra a kérdésre, hogy minek köszönhető a logika formális volta. Vagyis, hogy melyek a formális logika úgynevezett lehetőségfeltételei. Mi biztosítja a formális összefüggések (pl. az ítélet formális sémájának, az „S–p”-nek) használhatóságát, illetve formális összefüggésként való azonosíthatóságát. Milyen tapasztá-

³⁹⁶ Ehhez a problémához lásd még a 2. mellékletet („kiegészítő tanulmány”), amely az európai filozófiatörténet egységének problémáján keresztül tárgyalja a felvetett kérdést.

lati struktúrának köszönhetően vagyunk képesek a formális logikai összefüggések használatára. Vagy egyáltalán, hogyan képes a tapasztaló tudat egy formális összefüggésben gondolkodni.

Ennek a vizsgálatnak a kiindulópontja szintén a problémaszintek konstitúcióelméleti tisztázásának köszönhetően bontakozik ki előttünk. A konstitúcióelmélet egyik fontos hozadékeként állapítottuk meg azt, hogy Husserl az evidencia fogalmát az egész tudatélethez kiterjedő sajátosságként tárgyalta, valamint a megismerő szubjektum azon sajátos képességeként azonosította, amelyben különböző, akár egymásnak ellentmondó, összefüggéseket egyformán önadottként tud elfogadni. Másrészt pedig egyszerre képes alacsonyabb és magasabb szintű evidenciák belátására. A bonyolultabb, magasabb szintű evidenciák közé sorolhatók az úgynevezett igazságlogika (vagyis a formális logika harmadik szintje) és a formális általánosságok evidenciái, amelyek minden reális-individuális esettől elvonatkoztatva, a „valamire egyáltalán” vonatkoznak, vagyis a mindig érvényes „megítélhető szubsztrátumra egyáltalán”,³⁹⁷ amely mindig csak és kizárólag a legáltalánosabb formális összefüggést veszi számításba. A legáltalánosabb formális logikai struktúrák evidenciája azonban már maga is tartalmaz valamilyen utalást a formális struktúra tartalmi összetevőire, még ha nem is konkrét (egy bizonyos személy által tapasztalt), egyéni szemléletekből származó tartalmakra. A „valami egyáltalán”, vagy az „általános valami” nem más, mint a formális logikai ítéletek szintaktikai anyagai, vagyis ennek a „meghatározatlanul általános magjai”, olyan végső struktúrák, amelyek nem bonthatóak tovább, vagy amelyek nem vethetőek alá további formalizálásnak. Ezek a végső szintaktikai magok nem mások, mint „végső szubsztrátumok”, „végső szubjektumok”, „végső predikátumok”,³⁹⁸ vagy egész egyszerűen végső általánosságok, amelynek nyomán bizonyos predikatív összefüggések más és más szintaktikai szerepet vehetnek fel.

Husserl nagyon hangsúlyossá teszi, hogy a formális logika második rétegeként megjelölt (a következtetési szabályokat, az ellentmondás-mentesség törvényét,

³⁹⁷ Hua XVII. 220. (87. §) Az FTL jelen kötetben is közölt 27. §-ában (Hua XVII. 90–93.; illetve HLV. 97–99.) Husserl még arról értekezik, hogy „az üres valami szintaktikai levezetésformái” azok az egység szempontok, amelyek a matematikai tudományokat, majd pedig általában a deduktív rendszerek elméletét összekapcsolják egymással. A tulajdonképpeni transzcendentális logika, vagyis az FTL második főrészének kidolgozása azt is megmutatja majd, hogy milyen mértékben finomítandó ez az álláspont. A formális-deduktív diszciplínák függenek ugyanis „a valami egyáltalán üres régiójától”, azonban nemcsak mint tiszta levezetési formától, hanem mint tiszta levezetési anyagtól is. Ennek magyarázatát a formális logikai tanok legbonyolultabb konstitúciós rétegeinek, az ún. *igazságlogikáinak* a sajátosságaival, illetve az egyszerűbb konstitúciós rétegekben való jelenlétével fogja megadni, illetve azzal, hogy kidolgozza az úgynevezett magstruktúrák elméletét. Erről az alábbiakban részletesebben szövelünk.

³⁹⁸ Vö. i. m. 210–211.

a *modus ponens*t és *modus tollens*t magába foglaló) következménylogika szempontjából nem beszélhetünk a végső szintaktikai magok, vagy végső szubsztrátumok relevanciájáról. A következménylogika tiszta analitikus (formális) szabályokat tartalmaz, amelynek semmilyen egyedi, igazságról vagy hamiságról való döntést nem kell kiváltania. A „végső szubsztrátumtárgyak” viszont olyan „egyének” (*Individuen*), „amelyekről a formális igazság szerint igen sok mondható, és amelyekre végül is minden igazság visszavonatkozik”.³⁹⁹ A következménylogika formális következtetési szabályai esetében viszont nem tartalmaznak végső szubsztrátumokat, legáltalánosabb „valamiket egyáltalán”. Mindezt pedig azért nem, mert nem kell sem igazságról, sem lehetőségéről dönteniük, pontosabban nem kell megállapítaniuk semmilyen individuális értelmet. A következtetési szabály például csak arra vonatkozik, hogy egy adott összefüggésben, az adott szabály formális követelményeit betartjuk-e, avagy sem. Tudjuk, hogy amennyiben feltételként adott az „A-ból következik B”, vagy „ha A, akkor B” („ $A \rightarrow B$ ”), nos ebben az esetben csak az „A” vagy a „nem-B” felvételével következtethetünk formálisan helyesen. A „nem-A”, illetve a „B” premisszák felvétele „A” és „B” következményrelációja esetén formálisan (az adott következtetési szabály figyelembevételével) nem helyes.

Mindezek a formális összefüggések azonban nem relevánsak egy egyéni igazság lehetőségének leírásában. Végső szubsztrátumok csak olyan esetben szerepelhetnek az említett következménylogikai példákban, amelyekben tulajdonképpen szemléletivé tesszük a végső magokat, az ítéletek felépítésének végső struktúráit. Vagyis tulajdonképpen a konkrét ítéletet, annak tartalmától függetlenül, alávettjük a következtetési szabálynak. „Az individuumok lehetőségéről és lényegstruktúrájáról analitikusan semmit sem lehet mondani”,⁴⁰⁰ legfeljebb annyit, hogy vannak ilyenek, de esetünkben teljesen érdektelen, hogy pontosan milyenek. Ettől függetlenül az egyénekről a legalapvetőbb konstitúciós szinteken tárgyalt tulajdonságokat sem lehet valamilyen tárgyi-tartalmi evidencia, vagyis magasabb fokú evidencia nélkül megállapítani. Ez pedig minden esetben rászorul egy olyan konkrét előzetes tapasztalat véghezvitelére, amely kialakítja ennek a tulajdonságnak a további tapasztalhatóságát. A végső szubsztrátumtárgyakról tehát összefoglalóan az mondható, hogy:

„[...] maga például az, hogy egy időforma egyéníti őket, vagyis egy tartam és a tartam kvalitatív teljessége stb., nos mindez csak a dologi evidencia felől tudható, amely pedig csak előzetes szintaktikai teljesítmény révén játszhat bele annak értelmébe.”⁴⁰¹

³⁹⁹ I. m. 211:16–19.

⁴⁰⁰ *Hua* XVII, 211:30–31.

⁴⁰¹ I. m. 211:32–36.

Az időforma, időfeltétel, szemléleti előtér-háttér, a tapasztalati minták, az idegen személyek, az interszjektív közösségek, társadalmak működése stb. mind olyan problémák, amelyek nem kezelhetők a következménylogikai formális vizsgálat révén. A formális következtetési szabályoknál vagy a következménylogika alapvető összefüggéseinél tehát magasabb rendűek azok, amelyek valamilyen további lehetőségfeltételt tartalmaznak, vagyis egy olyan struktúrát, amelynek nyomán más kontextusban, más körülmények között is lehetőség nyílik arra, hogy egy adott tartalmat formális következtetési szabályok alapján tudjunk elrendezni, illetve, hogy egy más következtetési szabályt tudjunk használni rá. Ennek a bonyolultabb összefüggésnek magába kell foglalnia nem csak az adott tárgy formális szerkezetét, hanem azokat a nem-konkrét tartalmakat vagy tartalmi mintákat is, amelyek nyomán a formális szerkezet valamilyen elvek (következtetési szabályok; pl. *modus ponens*) alapján más formális szerkezetekkel a továbbiakban is kapcsolatba léphet. Ahhoz viszont, hogy ezzel a tartalmi mintával rendelkezessünk már vagy magunkévá kellett, hogy tegyünk ennek a tartalmi mintának egy konkrét megvalósulását, vagy már eleve fogékonyaknak kell lennünk ezeknek a mintáknak a kialakítására. Ezt kell értenünk az „előzetes szintaktikai teljesítményen”, vagyis a konkrét tartalmak elsajátításának képességét. Habár a formális szabályok nem követelnek meg konkrét tartalmakat, illetve nem tesznek különbséget ezek között, abban a pillanatban, ahogy már nem csak ennek a szabálynak a koherenciája felől (ellentmondás-mentessége vagy ellentmondásossága felől) döntünk, használjuk az összefüggés tartalmi mozzanatait is.

Husserl ennek a rendkívül bonyolultan hangzó, de a főszövegben „sokat használt” elméletnek a kézzelfoghatóbbá tételére vállalkozik az *FTL* első mellékletében.⁴⁰² A probléma magyarázata konkrét, egyszerű példákból indul ki. Ha például

⁴⁰² A melléklet szövegét, a szerző saját bevallása szerint, az 1910/11-es göttingai téli szemeszteres előadásából veszi át (eredeti kiadás 259., illetve *Hua XVII.* 299. lábjegyzetében). Husserl az *FTL* saját széljegyzetelt példányában is megjegyezte, hogy ez a kijelentés csak fenntartásokkal igaz. Vö. i. m. 299. Annyi egészen biztosnak látszik, hogy már az 1911-es előadásban megfogalmazta a magstruktúrák elméletének alapvető ítélettan konzekvenciáit. Husserl az 1910/11-es előadásban (illetve annak későbbi bővített és javított változataiban) és az előadáshoz fűzött kiegészítéseiben legalább két lényeges, az *FTL*-t megalapozó gondolatot közölt. 1) Az egyik az, hogy a magforma (*Kernform*) és maganyag (*Kernstoff*) megkülönböztetése nem csak egy bizonyos szintaktikai struktúrára érvényes, hanem általában minden egyes szintaktikai struktúrára. „Amilyen kevésbé korlátozható a szintaktikai anyagok és formák különbsége a primitív tagokra [az ítélettanok primitív elemeire, pl. az egyszerű kategorikus kijelentésekre – beszúrás Z. D.], olyannyira kevésbé korlátozható a maganyagok és magformák különbsége a primitív szintagmákra. Ez sokkal inkább minden szintagmához egyáltalán hozzátartozik.” *Hua XXX.* 112:21–24. (25. §). 2.) A másik lényeges gondolat pedig az, hogy az ítélettanok közötti viszonyok formális szabályai természetes kapcsolatban állnak a konkrét körülmények között megfogalmazódó, konkrét tartalommal rendelkező logikai ítéletekkel, még akkor is, ha maguk a formális szabályok éppen az adott esetben nem alkalmazhatóak he-

a „Szókratész filozófus”, vagy a „Platón filozófus” egyszerű kategorikus kijelentéseket vesszük, akkor azok formalizálása során a bevett logikai alany és logikai állítmány összefüggéseit találjuk, vagyis mindkét kijelentés az $S-p$, illetve $Q-p$ alakban írható fel. Ha azonban a két egyszerű kategorikus állítás egy diszjunktív összefüggésbe kerül, megváltozik annak egyszerű kategorikus szerkezete. A „filozófus Szókratész vagy a filozófus Platón” kijelentést pl. a pS v. pQ alakban formalizálhatjuk, annak ellenére, hogy a pS és pQ felvételének alapja nem más, mint az egyszerű kategorikus kijelentés, az S (illetve Q)- p . A „filozófus” szó szintaktikai helyzete azonban megváltozik, főnévi helyett a diszjunktív kijelentésben melléknévi értelemben használjuk.⁴⁰³ Ennek köszönhetően az első két egyszerű ítélet eredményeként az abban predikátumként megállapítottakat melléknévi értelemben egy további ítélet szubjektumává tesszük.

De további példákat is felhozhatunk. Az „Ez a papír fehér” kijelentésben a fehér egy egyszerű hangsúlyos predikátum, míg az „Ez a papír kekesfehér”-ben a predikátum egy szekundér meghatározottsággal is rendelkezik, amely habár nem változtatja a logikai szerepét (továbbra is predikátum), immár összetett predikátumként kihatással van a szubjektummal való sematikus viszonyára (formalizálva $S-p$ helyett $S-kp$).⁴⁰⁴ A folyamatos ítélethozatal, illetve a folyamatos logikai kijelentéstétel ebben a helyzetben nem csak annyit árul el, hogy a logikai terminus nem azonos a nyelvtani taggal, hanem azt is, hogy ahhoz, hogy folyamatosan, koherensen tudjuk ítéletekben szerepeltetni egy adott tényállást, tekintettel kell lennünk annak tartalmi mozzanataira is. A fehér papírról alkotott kijelentés pél-

---

lyesen: „Hiszen egy hamis következtetési törvény, egy hamis bizonyítási törvény, egy hamis analitikus törvény is magában apofantikus-analitikusként jellemezhető.” (*Hua* XXX. 342.)

⁴⁰³ Vö. *Hua* XVII. 309. és még az 55–56. (13. §).

⁴⁰⁴ Vö. *Hua* XVII. 303. Az ítélés folyamatának egységes lefutását Husserl már az 1910/11-es logikai előadásban is érintette. Ott egy szintaktikai elem melléknévi és a főnévi használatának egymásba való átalakíthatóságát használta példának, amely szerinte az úgynevezett propozicionális helyzetekben is érvényes. Elképzelése szerint minden „nem-nominális szintagma nominalizálható, miközben nem alakítható át minden más kategóriába, például nem adjektívizálható. Ezzel szemben minden melléknév nominalizálható: mint pl. a hasonló-hasonlóság, algebrai-algebraiság, vörös-vörösség. De az » S [van] p « propozicionális szintagma is nominalizálható a »hogy S p [van]« alakban az »az állítás, hogy S p [van], ahhoz az állításhoz vezet« esetében.” *Hua* XXX. 112:25–32. Tehát egy egyszerű ítélet nominalizálható egy összetett ítélet képzése esetén. Az ítéletek továbbfolytathatóságának egyik biztosítéka, hogy az egyszerűbb ítéletek propozicionális módon nominalizálhatóak, vagyis szerkezetileg logikai szubjektummá vagy logikai predikátummá tehetőek. Ennek nyomán nem a logikai ítéletről beszélünk (pl. arra kérdezve, hogy szerkezetileg koherens-e?), hanem az ítéletben foglaltakról mondunk ki valamit. Az $S-p$, illetve S (van) p szerkezetű ítéletek összetettebb ítéletek részei lehetnek, például szolgálhatnak egy hasonló szerkezetű ítélet szubjektumának vagy predikátumának kifejtéseként. Vö. még ehhez Lohmar 2000. 151. kk. Husserl erről ír még az *EU* 63. §-ában is (különösképpen 302.).

dául azért illeszkedik koherensen az ítéletet használó személy további ítéleteire, mert az előtte megállapított (a papír fehérségét kimondó) ítélettel nem csak formálisan azonos (átfogóan szubjektum-predikátum alapú), hanem tartalmi összefüggésben is áll. A fehérét az első esetben logikai predikátumként, a másodikban viszont csak a logikai predikátum részeként, a logikai predikátumként szolgáló ismertetőjegy egyik részeként vesszük figyelembe. Ezzel egyrészt (az adott ítézés folyamatában) megszűnik a formális egyszerűsége (p helyett kp vagy p' lesz), másrészt pedig tartalmilag a 'fehér' elveszti kizárólagos szerepét.⁴⁰⁵ Tulajdonképpen a „kékesfehér” összetett ismertetőjegyének része lesz, amelyben éppen az egyszerű „fehér” ismertetőjeggyel szemben ráadásul még az is megállapítható, hogy abban a „fehér”-tag elveszti hangsúlyát, amely így a „kékes” árnyalatra tevődik át; vagy legalábbis együtt vesznek részt a logikai predikátum (a szubjektum ismertetőjegyének) konstitúciójában.

Ezek az egyszerű példák arra mutatnak rá, hogy az ítélettanokban a tartalmi vonatkozásoknak komoly szerepe van a formális szerkezet meghatározásában is. Még akkor is, ha a tartalmi összetevő jelenléte nem reális-empirikus (vagyis nem a konkrét tartalmi összetevőket determinálja, pl. azt, hogy a megítélt szín aktuálisan a fehér vagy a sárga-e), hanem ugyanúgy szerkezeti, mint az ítélet formális tagjaié (az ítélethez szerkezetileg ugyanúgy hozzátartozik a tartalmi meghatározás, mint a formális részekre való tagolhatóság). Husserl ebben látja az alapját annak, hogy bevezessen egy nagyon fontos elkülönítést az ítéletekben megjelenő *szintaktikai anyagok* és *szintaktikai formák* között, amelyek ugyanakkor egymással korrelatív viszonyban állnak. A szintaktikai anyagok, „maganyagok” vagy egyszerűen az ítézés folyamatának „magjai”⁴⁰⁶, a predikáció mélyebb struktúráját rejtik magukban, és ennek nyomán a szintaktikai formák, vagy magformák az ítélet „magját [vagy szintaktikai anyagát – beszúrás Z. D.] meghatározott kategóriává formálják”. A magformák és maganyagok korrelatív viszonya alkotja az úgynevezett „magképződményt” (*Kerngebilde*), vagyis a predikáció tulajdonképpeni mélyebb struktúráját. Például a „hasonlóság” és a „hasonló” szavaknak van egy úgynevezett közös szintaktikai anyaga, amelynek nyomán az egyszer főnévként, másszor pedig melléknévként használható. Ennek a szintaktikai (mag-) anyagnak, illetve a korrelatív magformának a viszonya révén áll elő az az egyszerű szerkezet, amely a meghatározott formajellemzők révén (egy konkrét esetben) főnévként vagy melléknévként specifikálható. A két használati forma közös eleme azonban „>tartalmi« közösség a különböző magképződmény-formában, amely a szubsztan-

⁴⁰⁵ Vö. *Hua XVII*, 303. „[...] így az azelőtt egyszerű fehér predikátum magában egy másodlagos meghatározottsággal is rendelkezik, amely még közvetettebb módon az elsődleges szubjektumra is tartozik.”

⁴⁰⁶ *Hua XVII*, 311:3.

tivitas stb. kategóriáit határozza meg”.⁴⁰⁷ A vörösség-vörös, hasonlóság-hasonló párok esetén ilyen tartalmi közösségről van szó, amely strukturálisan akkor is jelen van, amikor reálisan nem tudjuk biztosan, hogy az adott konkrét összefüggésben nem inkább „fehérségről és fehérről”, illetve nem inkább „különbözőségről és különböző (elemek)ről” kell-e beszélnünk. Vagyis a tartalmi mozzanat strukturálisan akkor is része az ítélés folyamatának, amikor a tartalmi mozzanat reális érvényességéről semmit sem tudunk.

A tartalmi közösség strukturális és nem reális-aktuális szerepének jelentősége ott mutatkozik meg igazán, ahol a formális szintaktikai vonatkozások egyedül mégsem elégségesek a formálisan helyes ítéletet meghozatalához. Ez az egyszerű tartalmi közösség az, amely hozzájárul ahhoz, hogy különböző szintaktikai formájú szavakat azonos logikai terminusként tudjunk használni, vagyis amelynek révén különböző szintaktikai formájú szavakat azonos logikai formájúként tudjunk azonosítani. Egy hagyományos szillogizmuson belül például rendszeresen arra kényszerülünk, hogy egy szókapcsolatot különböző szintaktikai formája ellenére is formálisan azonos logikai terminusként azonosítsunk. Husserl példája szerint a „Minden ember halandó; Minden halandó [élőlény] mulandó” premisszák összevetésekor a felső premisszában a „halandó” melléknévként, míg az alsó premisszában főnévként szerepel, a következtetés folyamata során mégis ugyanazon terminusként kerül tárgyalásra: a szillogizmus közvetítő vagy más szóval középső terminusaként (ebben a helyzetben egy első alakzatbeli, *aaa*-módozatú szillogizmus középső terminusaként). De ilyenkor minek köszönhető az, hogy a felső premissza melléknéve érvényes konklúzióhoz vezetve koherensen főnevesülhet az alsó premisszában? Husserl szerint „felmerül a kérdés, hogy mit mutatnak fel a betűk, és úgy tűnik, hogy szintaktikai anyagokról van szó”. Azonban a válasz ennél több finomítást igényel. Elsősorban azért, mert a melléknév halandó és a főnév halandó szintaktikai anyagát tekintve valóban azonos (vagyis a felhasznált betűket tekintve valóban azonosak egymással),⁴⁰⁸ de ez még nem elegendő a két különböző használat magyarázatára, vagyis a terminusértékű használat alapjának felvételére.

Az elemzés határozott, de nem első hallásra világos álláspontja szerint, a terminus alatt nem a szintaktikai anyag értendő, hanem a magforma változásánál is azonosnak maradó *maganyag*.⁴⁰⁹ Mivel ez nem azonos a formáját tekintve többször változó szóalak betűivel (vagyis a szintaktikai forma szintaktikai anyagával), helytelen lenne a terminushasználat alapjának tekinteni a szintaktikai anyagot.

⁴⁰⁷ *Hua XVII*, 310:34–36.

⁴⁰⁸ A német *sterblich* (adj.) – *Sterblich* (subst.) szópárosnál még érzékletesebb a magyar halandó-halandó, hiszen itt még minimális szintaktikai formai változás (kis-, ill. nagy kezdőbetű) sem áll fenn.

⁴⁰⁹ *Hua XVII*, 312:33–35. – a dőlt rész az eredetiben ritkán szedve.

Többek között erre utal az is, hogy a szintaktikai anyag általában valamilyen konkrét betűsort jelent, míg a terminushasználat alapjának nem kell egy bizonyos konkrét betűformát öltenie. Egyrészt részben különböző betűsorok is képezhetik egy terminus-azonosság alapját (pl. „halandó” és „meghalásra hajlamos” betűsorok). Másrészt a szintaktikai betűforma egy bizonyos konkrét alfabetikus renddel kapcsolódik; ez viszont nem jelenti azt, hogy ha más alfabetikus rendben jelölnénk az illető szavakat (mondjuk görög, cirill karakterekkel vagy gótikus minuszkulákkal), akkor formálisan ne lenne azonos (középső terminus-) értéke a premisszáknak szereplő szavaknak. A terminushasználat nem a betűk részleges vagy teljes azonosságán alapul, hanem a maganyag azonosságán. A maganyagot Husserl konceptuális értelemben vett tartalomnak is nevezi, vagyis a „fogalom” a hagyományos logikában használatos jelentése egy tudományosan szabatos leírásának. A logikai terminus vagy hagyományos logikai „fogalom” (S, M, p) nem szintaktikai, hanem konceptuális tartalom, vagyis az ítélet magja, maganyaga.⁴¹⁰

Mindennek ellenére, vagyis a logikai terminushasználat alapjainak részletekbe menő leírása ellenére, a hagyományos értelemben vett logikai ítéletnek nem kell azzal foglalkozniuk, hogy ezt a részletes leírást használják. Céljuk, hogy bizonyos körülmények között egy formális következtetés helyességét ellenőrizzék. Ez azonban nem jelenti azt, hogy tevékenységük során ne használnák a tartalmilag befolyásolt magstruktúrákat. A konceptuális tartalmak ugyanis valamilyen „individuális evidenciához, tapasztalathoz”⁴¹¹ kötődnek, még ha ebben a strukturális értelemben nem is egy konkrét evidenciához vagy tapasztalathoz. De mindenképpen ahhoz a sajátos képességhez, hogy bizonyos tartalmakat lehetőség szerint eidetikus módon úgy variáljunk, hogy formálisan ugyanazt a szerkezetet adják. Például a „halandóság”-ról való tapasztalataink tartalmát úgy tudjuk variálni, hogy az formálisan egy középső terminus alakjában érvényes következtetések elemévé váljon. Ebben a helyzetben teljesen lényegtelen, hogy kinek milyen tapasztalata van a halandóságról, illetve, hogy az ezt kifejező ítéletekben milyen betűsorokkal írja le a vonatkozó konceptuális tartalmat. Ezeknek a konceptuális tartalmaknak a legáltalánosabb és a konkrét megvalósulástól leginkább elválasztható formája az „*individuum a valami-egyáltalánna üresítve*”.⁴¹² Ez azonban egy olyan formális-tudományos előfeltevés, amelyre korrelatív módon visszautalnak az egzakta, formális logikai elemzések. Ez a logikai ítélet tartalmi indifferenciájának legáltalánosabb tartalmi, konceptuális tartalmi összetevője, amely viszont nem más, mint egy az ítélethasználat alapját képező magstruktúra.

⁴¹⁰ „Minden esetre a maganyag fogalma révén a fogalom szavának egyik jelentését sikerült tudományosan megállapítani.” *Hua XVII*. 312:39–40.

⁴¹¹ Vö. i. m. 221.

⁴¹² I. m. 220:26. – az eredetiben ritkán szedve.

Husserl ennek kapcsán jelenti ki, hogy „a logikai alapelvek kritikája mint az azokban implikált rejtett előfeltevések kritikája arra mutat, hogy a magok a formális általánosítások evidenciája számára sem teljesen irrelevánsak.”⁴¹³ Vagyis a tartalmi összetevők eidetikus variációja révén kialakult üres tartalmi struktúrák még a legáltalánosabb terminusokban is jelen vannak, annak ellenére, hogy operatív használatuk számára ez szinte egyáltalán nem releváns. Vagyis a „valami egyáltalán” legáltalánosabb logikai formája sem nélküli a magstruktúrák révén leírható tartalmi mozzanatok mindezzel korrelatív jelenlétét, annak ellenére, hogy egy konkrét logikai elemzésben ennek látszólag semmilyen relevanciája sincs.

És pedig azért csak látszólag, mert még a „legáltalánosabb valami” esetében sem tartalmilag teljesen irreleváns, hogy milyen tetszőleges példa alapján került megállapításra.⁴¹⁴ Nem kell nagyon bonyolult ítéletek komplex összefüggését, például elméleteket, tudományos szövegek teljességét megvizsgálni (logikai elemzésnek alávetni), hogy ez kiderüljön. Ha olyan külön vizsgált, más kijelentésektől elszigetelt ítéleteket veszünk figyelembe, amelyek valamilyen igazság-vonatkozást, vagyis az evidencia valamely stílusának jelenlétét implikálják, akkor máris problémákba ütközünk, már amennyiben csak a formális ellentmondás vagy ellentmondás-mentesség szintjén kezeljük azt. Az „egy háromszög szögeinek összege egyenlő a vörös színnel”⁴¹⁵ például ilyen ítélet, amely formálisan nem, de tartalmilag képtelenséget állít. Ez a kijelentés mint egy általános értelemben vett ítéletformájú (szubjektum-predikátum, vagyis logikai alany és logikai ismertetőjegy formájú) kijelentés, ettől függetlenül persze lehet helyes. Mi több, a legáltaláno-

⁴¹³ I. m. 222:26–29. és vö. általában az *FTL* főszövegének teljes 87. §-ával.

⁴¹⁴ Nagyon fontos az, amit Husserl itt a lényegszemlélet és lényegvariáció kapcsán mond! Az úgynevezett eidetikus variáció épp azoknál a szemléleteknél nem alkalmazható sikeresen, amelyek igen kevés, vagy szinte semmilyen érzéki mozzanatot sem tartalmaznak. Vagyis tartalmi szempontból egy eidetikus variáció számára korántsem mindegy, hogy mennyiben alapulhat érzéki mozzanatokon, így az eidetikus variáció az érzékiség esetében sokkal sikeresebben alkalmazható, mint olyan tapasztalatokban, amelyekben az érzékiség szerepe meglehetősen visszaszorult (mint pl. a legelvontabb fogalmak esetén). Vö. *Hua XVII. 227:23–25*: „A nem-szemléleti ítéletek szintaktikai anyagai lét- és értelemgenézisük már utalt okai nyomán *nem teljesen szabadon variálhatóak*, mintha efféle anyagokat teljesen tetszőlegesen összeszedhetnénk és ezekből lehetséges ítéleteket alkothatnánk.” (A kurzív az eredetiben ritkán szedve.) Mivel Istenről vagy a lélek örökkévalóságáról nem rendelkezik mindenki tapasztalatokkal, érzékiekkel pedig nem is rendelkezhetnek, ezért igen csak leszűkül azoknak a tapasztalatoknak a száma, amelyek eidetikusán variálhatóak.

Husserlnek ezzel egy lényeges pontosítás saját eidetikus variációelméletére vonatkozólag. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a módszer legalábbis elvesztené relevanciáját az érzékiség vizsgálata esetében.

⁴¹⁵ Husserl ezt a példát használja a formális logika harmadik konstitúciós szintjének jellemzésére az *FTL* 90. §-ában, Vö. *Hua XVII. 228*. Ehhez hasonló példaként használja az „ez a szín +1 = 3” példát a 89. §-ban (224.).

sabb értelemben vett ítéletről is értelmes módon beszélhetünk. Csakhogy azon az egyszerű szinten, amelyen azt a képességünket tárgyaljuk, hogy a legbonyolultabb vagy ismeretlen szavakat magában foglaló mondatokat is logikai ítéletekként azonosíthatjuk. Legáltalánosabb értelemben nem okoz gondot, hogy a „Szókratész kopasz”, a „Két párhuzamos egyenes sohasem metszi egymást” és a „Harmincéves háború kelet-európai országokra gyakorolt befolyását lehetetlen csak harcászati szempontból feldolgozni” mondatokat egyaránt ítéletekként azonosítsuk be. Viszont az ítéletben foglalt evidencia típusát (határozott, határozatlan, igaz, hamis, lehetetlen, lehetséges stb.) figyelembe véve az előbbi ítéletek különböznek egymástól: a különbség alapja pedig az ítélet tartalmi mozzanatainak sajátosságaiban keresendő. Az ítélet tartalma akkor is jelen van az ítéletben, ha az ítéletet csupán a formális ellentmondásosság szempontjából vizsgáljuk. A „Szókratész kopasz” példa esetén pl. kiderül, hogy az ítélet formálisan ellentmondásmentes. Viszont fel sem merül a kérdés, hogy ezentúl semmilyen tartalmi kérdést ne vethetnénk fel, például azt, hogy ez az ítélet hamis, avagy igaz-e?

Különösen így van ez az olyan ítéletek esetében, amelyeknek legtöbbször, vagy talán egyáltalán nincs konkrét szemléleti alapjuk: mint például az olyan ítéletek esetében, mint a „minden ember halandó, illetve minden halandó mulandó”, vagy az „Isten a legtökéletesebb létező”.⁴¹⁶ Ha ugyanis teljesen irreleváns lenne ezek tartalmi korrelátuma, akkor még a formális logika bonyolultabb szintjein sem tudnánk értelmes konklúziókat megfogalmazni. Például ebben a helyzetben helyesnek kellene tartanunk egy olyan lehetséges következtetést is, mint amely a „minden ember halandó, és minden halandó eszközkészítő” alsó és felső premisszáiból, pusztán a formális szempontok szerint, mindenkor érvényes következtetést vonnak le. Az ítéletek tartalmi mozzanatai szerkezetileg akkor is jelen vannak, vagyis

⁴¹⁶ A már a PA folytatásának írt *Semiotik* című szöveg is kitér arra, hogy a jelek felosztása során elkülöníthetőek olyan jelosztályok, amelyek esetében soha nem adhatóak tulajdonképpeni vagy nem-szimbolikus képzetek, vagyis olyanok, amelyek a jel helyettesítő funkcióját kiválthatnák. „A valóságos képzetektől való legnagyobb távolságot az olyan szimbolikus képzetek érik el, mint Isten, külvilági dolog, valóságos tér, valóságos idő, a másik lelke stb., még továbbmenve pedig az önellentmondásos fogalmak képzése során jutunk ilyenhez, vagyis olyanokhoz, mint a fából levő vaskarika, a kerek négyszög stb. [...]” (*Hua XII*. 356:2–6.) Az előbb említettek ellenben azért is sajátosak, mert azok megjelenítése elméletileg egy „számukra felfoghatatlan pszichikai képességet előfeltételezne” (356:21–22.), vagyis nem lehetne a fogalmat úgy módosítani, hogy az már ne tartalmazzon ellentmondást és így mégiscsak lehetővé váljon a tulajdonképpeni képzete (mert a kerek négyszögből elhagyható az ellentmondásos ismertetőjegy, de Isten fogalma önmagában nem ellentmondásos, csak tulajdonképpeni módon minden esetben megjeleníthetetlen). Ettől függetlenül ezek a fogalmak is ugyanúgy részei a mindennapi képzeteinknek, mint a szemléletileg bármikor utánigazolhatóak, sőt „a szurrogátumképzetek itt tárgyalt osztályának pszichológiai megértéséhez az előbbiekhöz képest nincs szükség új alapelvekre” (356:23–25.). A jelek husserli felosztásához és az ezek alapján álló azonos princípiumok kérdéséhez lásd: Ierna 2003.

akkor is korrelálnak az ítélet formájával, amikor a tartalmakat megerősítő szemléletek nem csak esetlegesen, hanem *ad calendas graecas* elmaradnak.⁴¹⁷

Ezt a tartalom-forma korrelációt érti Husserl azon, amiről szerinte a logikusok a „szintaktikaira egyoldalú irányultságuk [...] és a magok mint elméleti irrelevanciák, mint csupán azonosként megtartandó üres valamik algebraizálása során nem vesznek tudomást”.⁴¹⁸ Ez az a tartalom-forma korreláció, „amelyből a hagyományos logika jóformán semmit sem dolgozott ki, még ha alkalmanként fel is merült számára.”⁴¹⁹

Ha tehát az ítélet formájának és tartalmának korrelációját alávétjük egy formalizált elmélet struktúrájának, olyan hibát követünk el, amelyeket fent idealizáló előfeltevésnek neveztünk. Ilyen előfeltevés az is, hogy a legtágabb értelemben vett ítéleteket tekintsük a logika tulajdonképpeni vizsgálódási területének és ennek rendeljük alá a tartalmi értelmesség szempontját.

A legáltalánosabb ítélet is elveszíti általánosságát és minősülhet értelmetlennek az úgynevezett igazságlogika szintjén, vagyis azon a szinten, amelyen nem csak a formális-grammatikai értelmetlenség, a formális ellentmondás vagy ellentmondás-mentesség, hanem a bizonyos evidenciastílusok meglétét vagy elmaradását tárgyaló logikai vizsgálatmód helyezkedik el. Ez az a szint, amely bizonyos körülmények között két igazságérték felvételét állítja, bizonyos körülmények között pedig éppen ennek a kétértékűségnek az alkalmazhatatlanságát, és nem csupán annyit, hogy formálisan az adott mondat elgondolható ítéletként. Husserl ezt összefoglalva mondja a 90. § elején, hogy:

„Ha a logikai alapelvek ítéletekre egyáltalán vonatkoznának, akkor nem lennének tartathatóak, és bizonyosan nem lenne tartható a kizárt harmadik törvénye sem. Hiszen minden tartalmilag »értelmetlen« ítélet áttöri annak érvényességét.”⁴²⁰

Az „ítéleteken egyáltalán” Husserl az adott helyen a legáltalánosabb értelemben ítéletként elgondolható mondatokat érti, vagyis „ítéleteket a legtágabb értelemben”⁴²¹. A logika alaptörvényei tehát tulajdonképpen nem a legtágabb értelemben vett ítéletekre vonatkoznak, hanem olyan ítéletekre, amelyek az evidencia

⁴¹⁷ Az FTL 89b. §-ában az áll, hogy: „Minden egyes lehetséges ítélet és minden egyes ítéletszerűen összekötendő ítéletkomplexum szintaktikai anyaga *a priori* módon intencionális vonatkozással rendelkezik egy lehetséges tapasztalat egységére, illetve egy egységesen tapasztalható dologiságra.” (227:27–31.) Szubjektív oldalról még a legáltalánosabb ítélet is *a priori* valamilyen tartalomra vonatkozik, még akkor is, ha ez a tartalom messzemenően nem ismert számunkra.

⁴¹⁸ *Hua XVII.* 226: 6–11. (Főszöveg, 89b. §)

⁴¹⁹ I. m. 312:15–17. (*I. melléklet*, 15. §.)

⁴²⁰ *Hua XVII.* 228:19–23.

⁴²¹ Vö. erre vonatkozó megjegyzését i. m. 228:18–19.

bizonyos stílusával, a tartalmi értelmesség jellegével is rendelkeznek.⁴²² A logika tehát átfogó értelemben mégsem foglalkozik olyan ítéletekkel, amelyek akár tartalmilag értelmetlenek is lehetnek, annak ellenére, hogy egy bizonyos, leszűkített értelemben elképzelhető olyan logikai vizsgálódás, amely csak a formális ellentmondás-mentesség megállapítását tűzi ki célul. Ha valóban ez lenne a helyzet, akkor a kizárt harmadik (vagy kizárt n -edik) törvénye nem lenne alkalmazható annak tartalmi rétegzettsége miatt.

Ellenben – mint ezt Husserl több ízben kihangsúlyozza – minden logikai vizsgálatnak kötelezően figyelembe kell vennie azokat a tartalmi korrelátumokat, amelyek az ítéleteinkben jelen vannak. Ettől függetlenül persze ez nem csökkenti annak a leszűkített logikai vizsgálatnak a jelentőséget, amely a formális ellentmondás-mentesség megállapítására törekszik. Továbbá nem csökkenti azon sajátos képességünkkel foglalkozó pszichológiai vizsgálatnak az értelmét sem, amelynek révén képesek vagyunk több eltérő fajtájú és eltérő bonyolultságú ítéletet a legtágabb értelemben, habár mindenféle szűkítő jellegzetesség mellett, ítéletként azonosítani. Ez a vizsgálati módszer, illetve ez a képesség azonban sem külön-külön, sem együtt

⁴²² A „legtágabb értelemben vett ítéletek” (*Urteile im weitesten Sinne*) fogalmát ebben az összefüggésben a formális logika hármas tagoltságáról szóló elméleten belül kell értelmezni, és így mindig azt a sajátosságot jelenti, hogy a legegyszerűbb és a legbonyolultabb ítéleteket is képesek vagyunk egyformán ítéletnek tekinteni, éspedig még akkor is, ha az ítélet valamilyen tisztán forrnális, vagy tartalmi szempont szerint nem érvényes. (Így például az „ez a szín + 1 = 3” mondat tartalmilag értelmetlen, de mégis ítéletnek tekintjük, egy tartalmilag értelmetlen ítéletnek). Ugyanígy jelentésében használja még a legtágabb értelemben vett ítéletek fogalmát az FTL 20–21. §-ában (*Hua XVII. 71. kk.*). A fogalom ebben a helyzetben kritikai éllel használatos: a legtágabb értelemben vett ítélet nem elegendő akkor, ha a logika egészének vizsgálati terepét jelöljük ki!

Husserl azonban nem csak ezzel a jelentéssel használja a „legtágabb értelemben vett” ítéletek fogalmát. Egy ítéletet akkor is tárgyalhatunk a „legtágabb” értelemben, ha azt a nem-predikatív tapasztalatban való gyökerezettsége szerint tekintjük, vagyis ha arra nem csak „predikatív ítéletként”, hanem predikáció-előttés úgynevezett „tapasztalati ítéletként” tekintünk, amelyek „ítéletek a lehetséges észlelés és visszaemlékezés adottságairól, és normaadóak a legalacsonyabb fokon egyénítő kategorikus ítéletvélesek helyessége számára” (*Hua XVII. 216:33–35. – 86. §*). A tapasztalati ítéletek úgynevezett nem predikatív, de a predikáció struktúrájával rendelkező ítéletek, amelyek nem egy konkrét predikációban lelhetőek fel, viszont hozzájárulnak ahhoz, hogy egy tapasztalatot egységesnek, evidensnek, vagy igaznak tartsunk a predikatív tevékenység elmaradása esetén is. Husserl ezt a nyilvánvalóan a kanti *Prolegomena* hagyományából (*AA IV. Proleg. 19. §*) kölcsönzött terminust Hume *belief*-fogalmához köti: „Így jutunk a tapasztalati ítélettől, vagyis a kategorialis forma legközvetlenebbjétől, a tapasztalatig és az ítéletfogalom kibővítésének egyik okáig. Ezt az ítéletfogalmat a hume-i *belief*-fel jellemezhetnénk.” (217:38–218:3)

A jelenlegi helyen zavaró lehet az olvasónak, hogy miután a 86. §-ban Husserl a pre-predikatív tapasztalat elmélete szerint beszél legtágabb értelemben vett ítéletről, visszatér annak kritikai éllel való használatához a 90. §-ban. Erről a „terminológiai melléfogásról” lásd részletesebben Lohmar 2000. 159. A legtágabb értelmében vett ítélet fogalmáról pedig: Lohmar 1998. 229–231. Kant „tapasztalati ítélet” fogalmának husserli interpretációjáról részletesebben: Lohmar 1998. 87–104.

nem fedi le a logikai ítélethasználat vizsgálatának teljes spektrumát. Vagy ha lefedné, akkor egy idealizáló, egy egyszerűbb összefüggést a bonyolultabb helyére állító értelemben tenné ezt. Ennek az elvnek a bizonyítására Husserl egyik legegyszerűbb módszere az, ahogyan végigelemzi a logika alaptörvényeit. Habár mindegyik ugyanazon formális összefüggés alaptörvényeként szerepel, különböző bonyolultságú princípiumokat prezentálnak. Ha el kívánjuk fogadni, hogy a kizárt harmadik törvénye érvényes legyen ugyanabban az összefüggésben, mint amelyben a formális ellentmondás-mentességé, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a bonyolultabb princípium ugyanúgy jelen van az egyszerűbb alkalmazásakor. Csak akkor éppen perspektivikusan egy egyszerűbb leírást (a formális ellentmondás-mentesség szerintit) alkalmazzuk. A vizsgálat célja az, hogy tisztázza, hogyan érvényesülhet a logika első három alaptörvénye egy összefüggésben, valamint az, hogy ez nem tisztán a formális érvényességnek, hanem bizonyos tartalmi feltételeknek is köszönhető.

Továbbá az is kiderül, hogy amennyiben a tartalmi mozzanatot tagadjuk, akkor nem csak idealizáló előfeltevést használunk (a bonyolultabb összefüggés helyett egy egyszerűbbet használunk anélkül, hogy ezt tudnánk), hanem tulajdonképpen annak a lehetőségét tagadjuk, hogy a logika alaptörvényei ugyanabban az összefüggésben érvényesek lehetnek. Ez pedig döntő érv a vizsgálat szintjei pontos elhatárolásának komolyan vétele mellett.

Az *FTL* itt hivatkozott része azért is rendkívül fontos a mű szerkezetét meghatározó filozófiai stratégia szempontjából, mert összeköti egymással a korrelációelv következetes használatát, a logikai alapelvek kritikájának meghirdetett programját, illetve a konstitúcióelmélet mint kritikai apparátus szerepét a logikai alapelvek mindenkorai tapasztalatokhoz kötöttségével. A logikai elvek mindennapi tapasztalatokhoz kötöttsége adja azt a szubjektív alapot, amelynek nyomán a logika alaptörvényei kritikának vethetőek alá. Ellenben ezek a szubjektív, az emberi megismerésben jelen levő struktúrák nem konkrét információkként, konkrét tapasztalatokként értendőek, hanem olyan tartalmi vonatkozásokként, amelyek minden tapasztalatban jelen vannak, még akkor is, ha konkrét tartalommal nem gazdagodtak szemléleteink. A tapasztalat strukturális értelemben az ellentmondásos, vagy a szemléletileg betölthetetlen összefüggéseket is képes evidens módon tételezni. Mindezt azonban különböző stílusú, különböző bonyolultsági fokú evidenciákon keresztül teszi: vagyis úgy, hogy egyszerre képes különböző bonyolultságú összefüggéseket egyaránt evidensként felfogni. Strukturálisan az ítéleteink akkor is valamilyen tartalomra vonatkoznak, amikor explicit módon nem reflektálunk ezekre a tartalmakra, illetve figyelmünk nem arra irányul, hogy ennek a tartalomnak a pontos le- vagy körülírását adjuk.

I 5. Befejezés: A transzcendentális logika nem csak ismeretelméletileg tudatos logikaelmélet

A fent kifejtett sajátos perspektívát jellemzi Husserl transzcendentális logikaként, amely viszont nem egyszerűen azonos a régebbiről is ismert, „ismeretelméletileg tudatos” logikaelmélet koncepciójával.⁴²³ Az FTL ezt nyíltan ki is mondja azután, hogy a hagyományos logika alapelveinek fenomenológiai kritikáját nagyvonalakban kifejtette (91. §). Ennek kiindulópontja éppen az, hogy a logikai alapelvek fenomenológiai kritikája azért nem tisztán ismeretelméleti, mert nem, vagy csak részben foglalkozik konkrét ismeretekkel. A logikai alapelvek fenomenológiai kritikája nem egyszerűen abból indul ki, hogy minden egyes szilárd, egzakt, rögzített tudományos alapelvnek megvan a tapasztalati alapja. Ez a gondolat legalábbis abban az értelmében merő naivitás, amelyben tapasztalaton valamilyen konkrét szemléletet értünk: hiszen éppen az előbb láttuk, hogy a megismerés bizonyos alapvető struktúrái számára a konkrét szemléletek nem kizárólagos feltételek, hanem szerkezeti sajátosságok. A konkrét szemléleti bázisra való vonatkozás nem a logikai alapelvek „tulajdonképpeni és tiszta értelme”.

„Ha meggondoljuk, hogy vizsgálódásunk során mit nyertünk ennek és az igazság eszméjének tisztázása számára, akkor az már nem lehet többé az ismeretelméleti »előmunkálat« szükségyszerűségének felmutatása, amely eleget tesz az ítéletevidenciák tapasztalati szférákra való vonatkozásának.”⁴²⁴

Az ítéletevidenciák tapasztalatokra való vonatkozása annál sokkal tágabb értelemben használatos, vagyis annál sokkal kevésbé kötött, mint bizonyos személyes, konkrét szemléletek esetében. Az ítéletevidenciák különböző stílusai nem bizonyos személyek konkrét szubjektív szemléleteihez kötöttek, hanem az individuális szemléletek kialakulásának lehetőségeihez. Ezt készíti elő az is, hogy Husserl kibővíti a tapasztalat fogalmát, amely nem csak predikatív, hanem a pre-

⁴²³ Vö. még jelen tanulmány 2.1. pontjával.

⁴²⁴ *Hua XVII*, 229:14–18.

predikatív tapasztalatokat is magába foglalja. A pre-predikatív mozzanatok⁴²⁵ révén kibővített tapasztalatfogalom olyan reális ismereteket, olyan „realitásokat” nyújt, amelyek a „legtágabb lehetséges értelemben kötetlenek” és minden „egyénit átfognak”.⁴²⁶ Ez az emberi megismerés személyessége szerint kötetlen, de minden személyes megismerés számára adott feltételrendszere lehet minden ismeret kialakulásának.⁴²⁷ A predikatív tapasztalatnak a megismerés kitüntetett területének tekintése is egy naiv ismeretelméleti álláspontnak a folyománya, amely úgy gondolja, hogy a predikatív jellegű tudás elemzéséből értelmesen következtethetünk a tapasztalat pontos alakulására. Ennek kritikáját Husserl azzal nyújtotta a legszabatosabban, hogy kimutatta: a predikatív jellegű, ítéletek által hordozott tudás nem az ítéletek általános nyelvtani és általános logikai elvek

⁴²⁵ Az ún. predikáció-előttés vagy pre-predikatív mozzanatok a tapasztalás szerveződésének és ezáltal a konstituáló szubjektivitásban lezajló folyamatoknak az egyik legbonyolultabb fajtája. (Husserlnél konkrétan ezzel foglalkozik az *EU*. 15–46. §§). Egyszerűen megfogalmazva mindannyian élünk ilyenekkel, illetve tapasztalásunk általános szerveződésében kulcsfontosságú mozzanatról van szó. A legszokványosabb mindennapi szenzomotoros tevékenységeink is idetartoznak: a lépcsőfokok használata, a lakásbeli ajtók, ablakok és fogantyúk kezelése stb. Pre-predikatív tapasztalatainkkal élünk a legtöbb gép és munkaeszköz használatánál, a munkagépek kezelésénél, járművezetésnél, de a nagyon sok tanulási folyamatban is, mint például a tanórán a figyelem automatizmusainak kialakításánál, jegyzetelésnél, a legtöbb olvasási folyamatban, az interperszonális viselkedés kódjainak használatában, éít. Ezek a folyamatok nagyon gyakran olyan tapasztalatformákat működtetnek, amelyeknek a pontos lezajlása nem igényel semmilyen fajta explicitálási, konkrét predikatív kifejezési tevékenységet. Ennek ellenére mind a predikatív (nyelvhasználat, elméletalkotás), mind az egyszerűbb konstitúciós folyamatok (pl. belső időtudat) együttműködnek ezekkel a tapasztalattal. Ahogyan a legkomplexxebb predikatív tapasztalatformák is kitermelhetnek olyan automatizmusokat, amelyek predikáció-előttés módon működnek (ilyen bizonyos elméleti elemzési módszerek alkalmazásának automatikus lezajlása). Az egyszerűbb, majd a pre-predikatív és predikatív konstitúció egymáshoz való viszonyára is érvényes az, amit a szedimentáció fogalma kapcsán (a 3.3.1. és 3.1.2. részekben) fentebb állítottunk. Az itt leírt példák alapján talán már könnyebben érthető, hogy a pre-predikatív tapasztalat koncepciója a fenomenológiai filozófia megismeréstudományos és társadalomtudományos elemzésekben való felhasználása során meglehetősen pozitív recepcióra talált. Ennek áttekintésére sajnos nincs lehetőség. Mindenképpen megemlítenő azonban, hogy a kutatások jelenlegi állása szerint a pre-predikatív tapasztalat Husserlnél semmiképpen sem érett filozófiai fejlődésének egyik nagyrészt kidolgozatlan állomása (hagyományosan az *EU*-hoz kapcsolva), hanem filozófiájának minden periódusában tárgyalt része. A konstitúcióelmélet azonban terminológiailag is olyan szintet biztosított számára, hogy az említett tapasztalati mozzanatról, mint *pre-predikatívról* értekezzen. Vö. Lohmar 1998. A pre-predikatív tapasztalathoz kapcsolódik ugyanis már a *PA* figurális mozzanat elmélete is (*Hua XII*. 203. skk.), hiszen itt nem egyszerűen az érzéki kiemelés alakzatszerű megjelenéséről beszél, hanem arról, hogy „[...] az alakzat variációját akkor is észrevesszük, ha nem jut el a tudatunkig, hogy annak ez vagy másik helye változott-e” (i. m. 205:15–17.).

⁴²⁶ Vö. i. m. 229:25–30.

⁴²⁷ „[...] ezzel a távolabb ható tapasztalatfogalommal kell számolnunk, csak hogy mindezt »individuumok« önadódásának tömör fogalmán belül.” I. m. 229:31–33.

szerinti szabatosságával áll egyedül összefüggésben, hanem az ítéletek szélesebb értelemben vett tartalmi háttérével. Ez az a tartalmi vonatkozás, amely minden ítélet „intencionális keletkezését” és nem egyszerűen annak formális szabatosságát, formális koherenciáját mutatja fel. A tapasztalat szubjektív megvalósíthatóságának feltételei nem is alapozhatóak csak valamilyen formális koherenciának a vizsgálatára, valamilyen megvalósult reális ítélés-folyamat szerkezeti elemzésére.

„[...] az ítéletek feltárandó intencionális genezisének köszönhetően minden ítélet nem csak egy tisztán grammatikailag értelmes indikáció, hanem a magok értelmes dologi homogenitásának értelmében kapcsolódik az egységes tapasztalati szférához (egy egységes dologi területhez) [...]”⁴²⁸

A tapasztalat pre-predikatív mozzanatai nem mások, mint annak a módszeres leírásban (fenomenológia elemzés szerint) a predikációtól független, de a mindennapi életben azzal egyben össze is fonódott tartalmi egysége. Ez a tartalmi egység pedig nem más, mint a tapasztalat „magjának értelmes dologi homogenitása”. Ezzel Husserl a megismerés alapstruktúráinak, a tapasztalat magstruktúráinak vizsgálatát a pre-predikatív és predikatív tapasztalat összefüggéseinek tisztázásához utalja. Vagyis a tapasztalat magstruktúráinak vizsgálata (formális és tartalmi mozzanatok egymással való korrelációja) és a pre-predikatív tapasztalat vizsgálata ugyanakkor a vizsgálati területnek két részben különböző elnevezését jelentik. A pre-predikatív tapasztalat, vagyis a tartalmi mozzanatok értelmes egységének megvalósulási feltételei az evidens tapasztalatok, vagyis a tapasztalati evidencia legkülönbözőbb stílusainak, legkülönbözőbb fajtáinak a leírására is alkalmasak lehetnek. Főleg annak köszönhetően, hogy a pre-predikatív tapasztalat a predikatív tapasztalatokkal, még ha nem is áll kötelező összefüggésben, de lehetőség szerint összekapcsolódik azokkal. A predikatív tapasztalat (pl. a formális logikai törvények) alapelveinek vizsgálata is teljesebb értelmet nyerhet az evidencia alapelveink (különböző stílusú evidenciák alapelveinek) tisztázása révén. A predikatív alaptörvényekben a legkülönbözőbb pre-predikatív evidenciastílusok lehetnek jelen. Ennek csak egy egyszerűbb, de jellegzetes példája a kizárt harmadik igazságérték törvényének tartalmi mozzanatokkal való összefüggése: ilyenkor az evidencia sajátos stílusa magának a tartalmi *értelmességnek* a kritériumában van. Persze a pre-predikatív tartalmi értelmesség kritériuma nem írja le a *legegyszerűbb* evidenciastílust. Vannak ennél egyszerűbb evidenciastílusok is, amelyeket az

⁴²⁸ I. m. 229:35–230:3.

időtudat és az időtudat tárgyegységet konstituáló folyamatainak szintjén találunk.⁴²⁹

Ilyen evidenciastílusok vizsgálatát, valamint ezeknek a predikatív kifejezéssel való kapcsolatát kellene tárgyalni a szélesebb értelemben vett ismertkritikának is, amelynek azonban figyelembe kell vennie a legkülönbözőbb evidenciastílusoknak komplexebb evidenciastílusokká való összeállítását, illetve az evidencia különböző típusainak a tapasztalat meghíúsulásával és így az evidenciastílus változásával járó viszonyát is. Az evidencia a tudat olyan alapvető strukturális jellegzetessége, amelynek különböző stílusai egymásba alakulnak, egymással összekeverednek, egymást megerősítik vagy kioltják. De mindegyik rendelkezik az evidencia struktúramozzanatával. A szedimentálódott retencionális modifikációk (annak reális aktuális értelmében), az üres intenciók képzése, a tapasztalat meghíúsulása vagy a „gyakorlati elvétel”, mind „az élet egységéhez *a priori* hozzátartozó struktúraformák, és a mindezen egységet figyelembe vevő, mindezt megvilágító vizsgálódás a fenomenológia hatalmas feladata”.⁴³⁰

A fenomenológia tulajdonképpeni feladata ezek szerint alapvetően az evidencia struktúramozzanatával rendelkező tudatélet átfogó vizsgálata, amelyben a predikatív konstitúciós szintek a vizsgálat egyik legnehezebb, de kétségtelenül nem egyetlen szintjét jelentik. Különösen igaz ez például a pre-predikatív tapaszt-

⁴²⁹ Azt a gondolatot, hogy a szélesebb értelemben vett megismerés, a szélesebb értelemben vett „tudatélet” egyik alapjellegzetessége a tapasztalatok általában vett (de különböző formájú) evidens jellege, Husserl az idő problémájának fenomenológiai elemzésében elért eredményei alapján is fenntartja. Az *FTL* zárlatában mindezt úgy foglalja össze, hogy „*tudatélet* már a belső időszférának köszönhetően sem lehet evidencia nélkül” (295:16–18.).

Husserl határozottan állítja, hogy a belső időtudatnak (a folyamatos lecsengés fenomenójának) individuációs szerepe van. Vagyis a megismerés tárgyai egyénítésének bonyolultabb folyamata már a vizsgálat alapvető szintjein is rendelkezik az önadottság jellegével. Az idő folyásának egyszerű szintjén jelenik meg a feltétele annak, hogy egy tapasztalatot egyéniként, tényszerűként, más tapasztalatokkal szemben különbözőként fogjunk fel. (Vö. *Hua XXXIII*. 289–292. és *TxA*. 443. [Tx. 16].) Az *FTL*-ben majd ezt Husserl a konstitúcióelmélet és ezáltal a fenomenológiai redukció révén elkülöníthető vizsgálódási szintek módszeréhez köti, hiszen (mint ahogy az időtudat problémáiról mondja) „már a konstitutív teljesítmény ezen legegyszerűbb módusában is az önadott, az immanensen tárgyi nagyon bonyolult módon konstituáldók – az erendőd prezentációk, retenciók és potenciók folyamában egy bonyolult intencionális *szintézisben*, a belső időtudat szintézisében.” *Hua XVII*. 290:31–36.

Mivel az időkonstitúció a tudatélet konstitúciós teljesítményeinek legegyszerűbb foka, az ebben megvalósuló tapasztalati önadottság is a maga nemében a legegyszerűbbnek számít, de máris a tapasztalati önadottság egy evidens, bizonyos evidenciastílusával rendelkező módozatának, amely a bonyolultabb módozatokhoz hasonlóan rendelkezik ezzel az evidenciastílusával. Ugyanakkor ez az evidencia stílusa mindig más és más.

⁴³⁰ Vö. *Hua XVII*. 295.

talatok és – még egyszerűbb esetben – az időkonstitúció példájában, amelyeknek nem kell feltétlenül valamilyen konkrét predikatív tudáshoz kapcsolódnuk. Ettől függetlenül már rendelkeznek azokkal a strukturális jellegzetességekkel, amelyekkel a bonyolult predikatív tapasztalatok.

Az evidenciastílusok problémája tehát annak a problémája, hogy a tudatélet különböző stílusokban, de annak egyszerű működési szintjén is evidens folyamat. Ezért különösképpen nem hagyatkozhatunk arra, hogy valamilyen predikatív kifejezés konkrét formulájából induljunk ki és ezt vezessük vissza egy szintén konkrét tapasztalati bázisra.

Összefoglalásképpen tehát ahhoz, hogy logikát műveljünk nem elegendő az ítéletek vizsgálata, hanem szükségünk van a megismerés átfogóbb értelemben vett (tartalmi és formális, de semmiképpen sem *konkrét* tartalmi) alapstruktúráinak figyelembevételére is. Mivel ezeket (a hagyományos logikaelmélet operatív sajátosságai miatt) hajlamosak vagyunk elfelejteni, a logika vizsgálata a logika által használt előfeltevések módszeres feltárása is egyben. Vagyis egyfajta önmagát felülvizsgáló, önmaga újabb lehetőségeire reflektáló transzcendentális logika, amely mindig tekintettel van arra, hogy az adott formális igazság hogyan, milyen formális és tartalmi összetevők mellett lehetséges. Ez azonban nem csak a hagyományos formális logika számára lényeges belátás, hanem minden olyan intellektív tevékenység számára, amely az ítéletalkotás révén valamilyen formális logikailag tételvezető, elemezhető kifejezéssel kapcsolatban áll. Mivel nagyjából minden intellektív tevékenységünk ilyen (a formális kifejezés és a tartalom korrelatívák számára), ezért a transzcendentális logika általában releváns kérdésfelvetést nyújt az emberi megismerés minden egyes formája számára.

A transzcendentális logika eljárás módjában tehát van valami egészen sajátos. Nem feltétlenül törekszik arra, hogy konkrét megoldásokkal szolgáljon, hogy konkrét, mindennapi helyzetek problémáinak megoldását adja. *Hanem csupán azt kívánja elérni, hogy a megismerés egyik (az éppen vizsgált, vagy valamilyen elemzés kapcsán aktuálisan felmerült) összefüggésének egyszerűbb és bonyolultabb mozzanatait feltárja.* Hogyan képes egy konkrét ismeret egyaránt ismeretként működni akkor, amikor látszólag semmilyen konkrét szemléleti alapja sincs? Hogyan képes megismerésünk akkor is bizonyosfajta egységet felmutatni, amikor elmarad annak konkrét predikatív megszilárdítása? Ilyen kérdésekre talán úgy felelhetünk a leg-egyszerűbben, ha figyelembe vesszük, hogy minden tapasztalatunk több egyszerűbb és bonyolultabb mozzanat korrelációjának köszönhetően valósulhat meg, amelyek együttes tevékenysége révén még a legkézzelfoghatóbb, illetve ezzel mintegy ellentétében a legkonkrétabb tapasztalatok is rendelkeznek valamilyen evidens adottsággal. Megismerésünk a legkülönbözőbb helyzetekben képes olyan

módon szerveződni, hogy a legváltozatosabb stílusokban, de önadott módon álljon elő.⁴⁵¹ Hogy ezek a tapasztalatok milyen konkrét körülmények között érvényesek, illetve nem érvényesek, már nem erre a vizsgálódásra tartozik. Már az is elegendő feladatot ad, hogy a fentiekben feltett kérdésekre válaszoljunk.

⁴⁵¹ Az a gondolat, hogy a megismerés képes magát egységessé szervezni a szemléleti információk elmaradásának, ellentmondásosságának vagy világosságának és homályosságának legkülönbözőbb fokain, Husserl filozófiájának egy nagyon fontos mozzanata. Husserl az *FTL* zárlatának idézett helyén azt fejti ki, hogy a megismerés önszervező képessége már a konstitúció legegyszerűbb szintjein is meg tud valósulni, vagyis már a belső időtudat szintjén is végbemegy. A mű ugyanezen szakaszában viszont arról is beszél, hogy egy felsőbb intellektív teljesítmény, így például a logika is képes önmagát szervezni, vagyis önmaga számára normákat adni. A vizsgálat ugyanezen szakasza érinti azt a kérdést is, hogy a legelvontabb és legbonyolultabb tudásrétegek, például az átfogó konstitutív kritikát adó fenomenológia, majd pedig a fenomenológia problémáira reflektáló konstitutív kritika is képes az önszervezésre, vagyis arra, hogy önmaga számára normákkal szolgáljon. Vö. *Hua XVII*. 294–295. és 295., Anm.

I B RÉSZ: MELLÉKLETEK

I Melléklet 1.: Táblázat

*A formális logika három rétege az FTL-ben*⁴³²

A formális logika rétegei	Példák a formális rétegek tartalmaira	A formális értelmetlenség típusai
<p>1. Az ítéletek tiszta formatana (alakzatlogika) (<i>reine Formenlehre der Urteile</i>)</p>	<p><i>Értelmesség- értelmetlenség formális meghatározása:</i> Szintaktikai és grammatikai szabályszerűség betartása.</p> <p>Szintaktikailag helytelen pl. a) „A király avagy és, talán” b) „$a + b = ++//> * f 9$” c) „ája a. tiszta ész kritik”</p> <p>Helyes: a) „A király meztelen” b) „$a + b = c$” c) „A tiszta ész kritikája”</p>	<p><i>Grammatikai</i> (Pl. ha nem követjük a – magyar – nyelv alaktani szabályait, a mondat értelmetlen.)</p>
<p>2. Következménylogika – az ellentmondásmentesség logikája (<i>Konsequenzlogik – Logik der Widerspruchslosigkeit</i>)</p>	<p><i>Az ellentmondásmentesség kritériumának formális törvényei:</i> Az ún. „tiszta apofantikus analitika” (<i>pure apophantische Analytik</i>), vagyis a formális következtetés törvényei:</p> <p>Helytelen pl. a) „$A = A \& \sim A$” b) „$\{A \rightarrow B, A\} \rightarrow C$” c) „$\{A \rightarrow B, \sim B\} \rightarrow A$”</p> <p>Helyes: a) „$A = A$” (azonosság törvénye), b) „$\{A \rightarrow B, A\} \rightarrow B$” (<i>modus ponens</i>), c) „$\{A \rightarrow B, \sim B\} \rightarrow \sim A$” (<i>modus tollens</i>)</p>	<p><i>Analitikus</i> (Pl. ha nem követjük a következtetési szabályt, akkor a következtetés értelmetlen.)</p>

⁴³² Vö. *Husserliana* XVII. 12–16. §§ (53. kk.), illetve *Hua* XVII. 77–78. §§ (200. kk.), 88–90. §§ (222. kk.).

<p>3. Igazságlogika (Wahrheitslogik)</p>	<p><i>A lehetséges igazság és modalitások formális törvényei:</i> Igazság-hamiság alapfogalmi. Formális törvények (alfogalmak) egymással való viszonyainak kidolgozása, formális rendszerépítés. Pl. A harmadik (vagy n-ik) lehetőség kizárásának törvénye.</p> <p>Helytelen pl. a) „Ez a szín plusz egy egyenlő hárommal.” b) Piros + 1=3” c) „A befogók négyzetének összege egyenlő a piros négyzetével.”</p> <p>Helyes: a) „Ez a piros szín meg ez a kék szín összevegyítve lilát ad” b) „2 + 1 = 3” c) „A befogók négyzetének összege egyenlő az átfogó négyzetével.”</p>	<p><i>Tartalmi</i> (Pl. ha tartalmilag nem megfelelő az ítélet, akkor a kétértékűség nem érvényes rá.)</p>
--	--	---

I Melléklet 2.: Kiegészítő tanulmány

*Az európai filozófiatörténet egysége.
Történeti-kritikai áttekintés Edmund Husserl
kései filozófiájának egy kérdéséről*⁴³³

Amikor Edmund Husserl 1935-ös „bécsi előadásában” az *otthonosság* és az *idegenség* fogalmairól beszél, a következő belátásra jut: „A történelmi emberiség nem mindig egyformán tagolódik e kategóriák szerint. Éppen Európában érezhetjük ezt. Van valami sajátos módon egyedülálló bennünk, amit a többi embercsoport megérez rajtunk, valami, ami minden hasznossági szemponttól függetlenül arra indítja őket – ha töretlenül él is bennük az akarat, hogy hűek maradjanak a maguk szellemiségéhez – hogy európaiakká kívánjanak válni [...]”⁴³⁴ Majd néhány sorral lejjebb hozzáteszi: „Úgy vélem érezzük (és minden homályossága mellett is nagyon jogosult ez az érzés), hogy európai embervoltunkban valami veleszületett entelegeia rejlik, amely változatlanul jellemzi az európai szellemiséget valamennyi alakváltoztatásban, és az eszményi élet és létforma – valami örök típus – felé fejlődés értelmét adja ki.”⁴³⁵ Ezzel a gondolattal Husserl igyekszik hű maradni az előadás legelején mondottakhoz, amelyben meghirdeti koncepciójának alapvonalait; vagyis hogy kifejtse „az európai emberiség történetfilozófiai eszméjét”, „illetve teleológiai értelmét”. Az idézett helyek Husserl életművében a már a harmincas években meglehetősen élénken tárgyalt teleológia problémára⁴³⁶ és a transzcendentális fenome-

⁴³³ Az alábbi szöveg olvasható a tanulmány 4.4-es pontjának kiegészítéseként.

⁴³⁴ „Die Krisis des europäischen Menschentums und die Philosophie” (Ms. M III 5 II – 1935. nyár) In: *Husserliana VI.* 314. kk./320:17–22. Magyarul: *Válogatott.* 323–367./331. Lehetőség szerint feltüntettem a magyar fordítások oldalszámait. Ahol ilyen fordítás nem áll rendelkezésre, ott a saját fordításomat közlöm, ehhez pedig szükség esetén lábjegyzetben megadom a német eredeti szöveget. Az *Európai tudományok válsága* gondolatköréhez tartozó szövegek esetében mindig megadom a szövegkiadásnak alapul szolgáló eredeti kéziratok leuveni Husserl-archívumi jelzetét, valamint keletkezésük időpontját. Ezzel szeretném jelezni, hogy az értelmezés mennyiben követi a felhasznált szövegek időbeli sorrendjét. A datálásban követem a *Válság* 1992-ben megjelent kiegészítő kötetének kronológiai táblázatát. Vö.: *Husserliana XXIX.* 552–555.

⁴³⁵ I. m. uo.

⁴³⁶ Ennek bizonyítékai elsősorban az említett *Válság-problémakörhöz* kapcsolódva: Ms. E III 4 (1930 – „Teleologie” mappafelirattal. Részletek in: Janssen 1970. 130–131. lj.); Ms. K III 2 (1930 – *Naturwissenschaftliche und geisteswissenschaftliche Einstellung etc.*: „[...] die Probleme der Entwicklungsteleologie, Probleme der Entwicklung universaler Ideen als richtungsgebender für die neuartige Menschheit.”), *Hua VI.* 394–313./312:19–21. (Magyarul in: *Válogatott.* 294–313.); Ms. E III 9 (1931), *Hua X.* 378–386.; és Ms. E III 5 (1933), *Hua XV.* 593–597.; valamint Ms. B IV 5/3–5.

nológia teleológia fogalmára utalnak. A bécsi előadás azonban a teleológia kérdését még nem teljesen abban a perspektívában tekinti át, amelyben az egy évvel későbbi *Válság*-könyv és az ahhoz kapcsolódó betoldások és kiegészítések. Habár már igen korán megfogalmazódik benne Európa szellemi egységének és az európai filozófiatörténet irányvonalának összekapcsolása, a teleológiafogalom használatának változása jóval árnyaltabban szemlélteti, hogy Husserl hogyan látta az európai egység és az európai filozófiatörténet egységének kapcsolatát. Husserl ugyanis csak 1936-ban ér el először odáig, hogy az „európai emberiség teológiai egységén”, „teológiai értelmén”, „az európai történelem teleológiáján” vagy éppen a „végtelen ész-

---

(Husserl által adott *Idee einer allgemeinen Menschlichen Vermöglichkeit* címmel – 1935. július) „Beilage X” in: *Husserliana Dokumente II/1*. 199–203. Husserl itt már egyenesen úgy fogalmaz, hogy „Das Wesen des Menschen [...] das ideale Ganze seiner Vermögen, deren Stufenordnung (alte Rede von niederen und höheren Vermögen). [...] Das gehört zu einer Phänomenologie der universalen Teleologie.” I. m. 191: 11–19. Itt még azonban jól látható, hogy Husserl számára a filozófiatörténeti teleológia elsősorban az ember rendeltetésének és az ún. „abszolút kritika révén” annak a problémának a tárgyalásához kötődik, hogy mennyiben ragadható ez meg a tudományosság és a tudományosságra való általános fogékonyság szempontjából.

A teleológia husserli kérdésének részletes tárgyalására itt nincs lehetőség. Viszont megjegyzendő, hogy: a probléma kezdetei *semmiképpen sem* a '20-as vagy '30-as évekhez kötődnek Husserl munkásságában. Habár a szakirodalom nagy része elsősorban így tárgyalja azt, annak ellenére, hogy minden esetben igyekeznek kiemelni, hogy a teleológia problémával való foglalkozás bizonyos fajta kontinuitásának feltételezése elengedhetetlen a kései Husserl szövegeinek korrekt interpretációjához. Azonban ezt elsősorban a harmincas évek első és második fele szövegeinek összefüggései szempontjából értelmezik.

Husserl már az *1890-es évek első felében* felvillantja a genetikus és teleológiai vizsgálat szükségességét, amikor a geometriai tér vizsgálata kapcsán olyan képzetekről beszél, amelyek nem szemléleti képzetek, de mégis tudok róluk úgy ítélni, mintha szemléletiek lennének. A következőt mondja: „In jedem Momente der Wahrnehmung, Erinnerung oder Phantasiebetätigung ist nur ein beschränkter Teil des unendlichen Ganzen anschaulich. An die gegebene Anschauung können sich kontinuierlich anspinnen neue und neue Anschauungen [...] aber dieser Prozess der kontinuierlichen Ausdehnung der ursprünglich vorgegebenen Anschauung hat seiner Natur nach kein Ende, die Unendlichkeit kann nicht Angeschaut, nur gedacht werden. Auch sind schon teleologische Prozesse notwendig um die mannigfachen Fortbildungen und Ausdehnungen der gegebenen Anschauung in eine sachliche Einheit zu deuten [...]” (Kiemelés tőlem – Z. D.) Ms. K I 33/42–43. (1892–93.) in: *Hua XXI*. 284:1–11. A geometria és a térészlelés, valamint a térbeli tájékozódás problémáinak komplexitása azonban odáig vezetett, hogy Husserl módszertanilag kizárta azt, hogy ilyen teleológiai vizsgálatokkal foglalkozzon, és igyekezett megmaradni a „matematika” (aritmetika) és a logika kevésbé összetett területeinek elemzésénél. Még 1929-ben a *Formale und Transzendente Logikban* (23./b §) is egyenesen úgy nyilatkozik a tiszta geometriáról, mint amelynek vizsgálatmódja nem formális analízis, és így kizárandó a *mathesis universalis* problémájának tárgyalásából: „Disziplinen wie die reine Geometrie, die reine Mechanik, auch die 'analytische' Geometrie und Mechanik sind also ausgeschlossen, solange sie sich wirklich auf Raum und Kräfte beziehen.” *Hua XVII*. 79., Anm.

A teleológiafogalom klasszikus értelmezéshez lásd Hoyos 1972. 61–84., és Hoyos 1976., Janssen i. m. (lásd fent) 102. kk., illetve még újabban is: Stähler 2003. 224. kk.

célok történeti teleológiáján⁴³⁷ túl, az európai „filozófiatörténet teleológiájáról”⁴³⁸ beszéljen. Ez pedig elsősorban annak köszönhető, hogy a kortárs gondolkodás és filozófia feladatainak felvázolásáról a hangsúly fokozatosan áttevődik a tulajdonképpeni válság megoldásának lehetőségére.⁴³⁹ A válság kérdése ugyanis egyre akutabban merül fel Husserl számára. Az európai egység teleológiájának kérdése szintén ezzel a problémával terhes. Hogyan lehet megoldani a krízishelyzetet, vagyis hogyan lehet újratерemteni azt a gondolati irányt, amely ebből a krízisből kivezethet? Ha ugyanis ez nem valósul meg, akkor kérdéses lesz mindaz, amit a bécsi előadás oly heroikusan megfogalmazott. Azzal, hogy Husserl éppen az európai filozófiatörténet egységéhez nyúl vissza és az ebben megfogalmazott teleológiaeszméhez tehát nem egyszerűen egy válság diagnózisát kell, hogy nyújtsa (1), hanem receptet is kell, hogy adjon ennek a helyzetnek a kezelésére (2). Ez a gondolat, vagyis a krízisből való kijutás útvonala azonban a *Válság*-könyvében sokszor összekeveredik a krízis tulajdonképpeni diagnózisának felállításával. Ez nem csoda, hiszen Husserl csak később jut el oda, hogy a teleológia fogalmának részletesebb tárgyalásával és teljes újraértelmezésével az európai filozófiatörténetnek ne csak strukturális sajátosságait, hanem egyben fenomenológiai alappozícióját is fel tudja mutatni. Az, amit Husserl a jelentés, a megismerés alapvetőbb konstitúciós szintjei, a belső időtudat vagy éppen az interszubsztitívitás esetében már elvégzett, az európai filozófiatörténetet mozgató alapvető motívációk leírásának esetén még váratott magára. Ez nem meglepetés, hiszen az utóbbiakhoz képest is fokozottan komplexebb problémáról volt szó, amelyben mindegyik alacsonyabb konstitúciós szintnek a felsőbb szintekkel való kölcsönhatását, vagy azok egymás általi kölcsönös kiegészítését és javítását is bevonja a vizsgálatba; ugyanúgy ahogy a már korábban részletesen tárgyalt problémát is: hogy az emberi gondolkodás önmaga számára kell, hogy normákat, lehetséges mértékeket felállítson, amelyek irányadóul szolgálnak a különböző konstitúciós szintek kölcsönhatásának megvalósulásához.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Vö. *Hua* VI. 347: 18–25., illetve *Válogatott*. 366.

⁴³⁸ Ennek egyik első konkrét bizonyítéka: Ms. K III 29./48–66. (1936. augusztus) In: *Hua* XXIX. 418: 20–21.: „In diesem Verständnis erweist sich die *Teleologie in der Philosophiegeschichte* [...]” (Kiemelés tőlem.) Egyébként ez a szakasz a későbbiekben idézendő, még Husserl, tehát nem a kiadó által a „*Teleologie in der Philosophiegeschichte*” címmel ellátott szöveg második felét alkotja, amely annak első felénél hamarabb keletkezett. Az két szöveg közti távolság egyébként a kiemelt terminus használatának gyakoriságával is megindokolható.

⁴³⁹ Jól kiemeli ezt a gondolatot Nenon-Sepp 1988. xviii.

⁴⁴⁰ Ehhez volt szüksége többek között a transzcendentális szubjektumról és a tudat konstitúciós teljesítményei közül az *én érintettségének mértékével és fokaival való elmélyültebb foglalkozásra*. Ezt a folyamatot viszonylag jól dokumentálja általános bevezetőként a *Karteziánus Méditációk* szövege (*Husserliana* I. magyarul: *Karteziánus elmélkedések* – A kiadott magyar fordítás szövegét többször megváltoztattam, teljes változtatás esetén elhagytam.), valamint a „C” jelzetű átfogó és tematika-

Husserl eljárás módját, mint mindig, itt is bonyolulttá teszi az, hogy a korábban feldolgozott témák folyamatosan visszatérnek a konstitúció bonyolultabb szintjein:

(a) A logikai aktusok fenomenológiájának témaköre visszatér a logika ön-normalizálásának szintjén;

(b) a kinesztézisek és a térészlelés vizsgálata visszatér a történelmileg lokalizálható társadalmi berendezkedések és térkihasználás szintjén;

(c) az európai filozófiában meglevő egységes gondolati irány pedig visszatér a filozófusközösség teleologikus önnormalizálásának és ezáltal az európai tudományok válsága megoldásának szintjén.

A legzavaróbb mégsem csupán a tematikai folytonosságnak ez a ténye, hanem az, hogy Husserl módszertani szövegeinek belátásai kapcsán kifejtett gondolatai gyakran megelőzik a konkrét fenomenológiai elemzések révén később levonandó aprólékos következtetéseket. Husserl behatóbb foglalkozása az európai filozófiatörténet teleológiájával szintén a már korábban érintett módszertani kérdések részletesebb kifejtését hozza magával. Ezzel pedig kétségkívül úgy tűnik, *mintha* valamilyen radikálisan új vizsgálat felvételével korrigálná saját korábbi belátásait; mintha kénytelen lenne új témákat felvetni, hogy saját korábbi gondolatainak elavulását gyorsan kijavítsa vagy az elavulás hatásait mérsékelje. Ez a látszat azonban nem szabad, hogy megtévessze a szövegek aprólékos olvasóit.

*

Most azonban térjünk vissza kiindulópontunkhoz! A *Válság*-könyv megírásának idején Husserl számára az európai filozófiatörténet egységének kérdése nem kisebb tétet hordoz, mint hogy végre tisztázódjon, hogy az európai ember valóban abszolút eszmét képvisel-e, vagy pedig nem több egy empirikus antropológiai típusnál. Ennek eldöntése pedig megkerülhetetlen, ha nem akarjuk értelmetlen színjátéknak nevezni a többi emberfajta nem mindig erőszakmentes europizálásának folyamatát. Vagyis, hogy ebben „valamilyen abszolút, a világ értelméhez tartozó értelem ad-e hírt magáról, vagy pedig csupán olyasmí, ami az europizálás történelmi értelmetlenségéről tanúskodik”⁴⁴¹ Ha ugyanis az utóbbi variáns igaz, akkor

ilag rendkívül összetett kéziratok az időtudat fenomenológiájáról. (Lásd: *Hua Dok VIII.*) A kérdéskör megkerülhetetlen voltára már igen korán felhívta a figyelmet Held monografikus igényű műve (Lásd: Held 1966).

⁴⁴¹ Vö. *Krisis (Hua VI.)*. 6. §. 14., (különösképpen: 12–17 sorok). Magyarul in: *Válság I.*: „Az újkori filozófia mint küzdelem az emberi [mivolt] értelmének megállapítása körül” (a paragrafus címét némileg módosítottam). – A kéziratban nem hivatkozott szövegek a *Válság* első részének eredeti nyomtatásban (in: *Philosophia 1*, Belgrad, 1936.) megjelent változatából származnak.

az, amit a filozófiáról, mint egyetemes tudás eszméjéről mond, nem több merő naivitásnál, vagyis egy olyan általános filozófiafogalom kimunkálásánál, amely egy bizonyos környezethez és bizonyos körülményekhez kötött esetleges összefüggés jól kezelt és hatékonyan megszilárdított változata; amely egy bizonyos kor igényeinek megfelelt, de az érdekek változásával és ezek hangsúlyainak áttevődésével elavulttá vált. Mint az *Európai tudományok válságából* tudjuk, erre több jel is utal: a természettudományok tematikájának sokszor bebizonyosodott elégtelensége vagy éppen az európai filozófiatörténet nagy megújítási kísérleteinek kudarca, pontosabban az, ahogyan soha nem voltak képesek a beharangozott örök filozófia eszméjének újra-megvalósítását véghezvinni. Ez az a mozzanat, amelyet a fentiekben már kiemeltünk, és amelyet úgy jellemeztünk, mint a válság okainak feltárását. Ennek a mozzanatnak a válságmegoldásával és az erre való javaslatokkal történő összekeveredése lesz az, amely az elemzésünket a továbbiakban vezetni fogja. Mint kiderül, a problémát éppen az okozza, hogy különbséget kell tennünk a két szándék között és ezeket a maguk helyén kell tárgyalnunk.

Ha a *Válság* bevezetőjében foglaltakat olvassuk, a következő kérdések tevődhetnek fel: Mi tehát az az általános, örök „eszme”, mi az a megváltoztathatatlanul egységes, amelyen semmilyen, a történelem során fellépő filozófia nem tudott változtatni és amelyhez minden filozófus a maga módján kapcsolódott? Mi az az úgynevezett „lappangó ész”, vagy mit értünk „a lappangó észtól a megnyilvánuló észig tartó végtelen mozgáson”?⁴⁴² Husserl megfogalmazásai, mint olvashatjuk, a továbbiakban sem mindig problémamentesek. Mit ért azalatt, hogy létezik egy „az egyetemes embervolttal mint olyannal 'veleszületett' ész”, amelynek történelmi mozgása a filozófia és a tudomány alapja lenne „a múlt valamennyi filozófiája – igaz öntudatlanul – bensőleg a filozófiának erre az új értelmére törekedett?”⁴⁴³ Hogyan törekedhet minden új és radikálisan új törekvés egy egyszer már meghatározott értelemre? És mi lehet ez a rejtelmes veleszületett ész, amely a történelem filozófia és tudományos rendszereiben öntudatlanul nyilvánul meg? A kérdés azért is indokolt, mert ebben az elképzelésben azonban kétségtelenül valami újdonság, valamilyen új módon formált filozófia rejlik. Husserl még „egy új filozófia gyakorlati lehetőségé”-ről beszél. Ahogy ezt eléggé egyértelműen mondja: „Végül arra készítetnek bennünket, hogy a filozófiának ezt az összértelmét, amely valamennyi történelmi alakjában magától értődően érvényes volt, alapjában és lényegileg változtassuk meg”.⁴⁴⁴ Ez az újdonság-jelleg egészen olyan hangsúlyos megfogalma-

⁴⁴² Hua VI. 6. §, 13., *Válság* 32.

⁴⁴³ Hua VI. 7. §, 17: 2–5., *Válság* 36. (A paragrafus címe eredetileg: *Die Vorhabe des Untersuchungen dieser Schrift*. A magyar fordítás a jelenlegivel szemben jobban hangzana úgy, hogy: *Jelen vizsgálódások tervezete*.)

⁴⁴⁴ Mindkettő Hua VI. 7. §, 16., *Válság* 36. – kiemelések Husserltől.

zásokat kap, mint „teljességgel új szempontok” vagy pedig „soha fel nem tett kérdések”, „radikálisan még soha meg nem értett és meg nem ragadott összefüggések”.⁴⁴⁵ De mi az, amit egyértelműen meg kell változtatnunk, ha már egy eleve meglevő értelem újrafeltárájáról van szó? Márpedig a szöveg szerint valóban olyan „végső és eredeti valódiságról” van itt szó, „amely ha egyszer szembeötlik, apodiktikusan kényszeríti az akaratot”!⁴⁴⁶

Husserl ugyanezen a helyen mondja el azt is, hogy ez az újdonság nem jelenthet mást, mint, hogy történeti és kritikai reflexió alá vonjuk az eddigi filozófiákat és pedig úgy, hogy ezáltal „megkísérlünk áthatolni a filozófiatörténet külsővé vált „történeti tényeinek kérgén, annak belső értelmére, rejtett teleológiájára rákérdezve, azt megmutatva, kipróbálva.”⁴⁴⁷ Ezzel Husserl nem csak azt a viszonylag ismert gondolatot hangsúlyozza, hogy különbség van a tények története és egyfajta szellemtörténet között. Hanem tovább erősíti azt az amúgy is jelen levő elképzelést, hogy gyökeres megoldást kell keresni a jelenlegi helyzet megoldására: amelyre nem elég csak rákérdezni, hanem azt „ki is kell próbálni.” A kérdés azonban továbbra is megmarad: Hogyan lehet ezt megvalósítani úgy, mint valami érdembeli újdonságot produkáljunk, különösen ha már eleve is ezt akarták „a történelmileg egymással kommunikáló filozófusok és filozófiák”?⁴⁴⁸

Jacques Derrida korai munkája, *A genesis problémája Husserl filozófiájában*⁴⁴⁹ az egyik első, amelyik találóan fogalmazza meg az általunk is vázolt, akár súlyosnak is nevezhető ellenvetést. Ha a fent állítottak mind igazak, akkor az európai tudományok válsága, a sokat emlegetett krízis, tulajdonképpen értelmetlenség, vagy pedig egy teljesen természetes folyamat, amely „azzal ellentétben, amit Husserl mond, nem más mint a történelem belső szükségszerűsége”.⁴⁵⁰ Ebben az esetben ugyanis „a jelentések transzcendentális konstitúciója termeli, valamilyen módon, saját elidegenedésének ugyanazon alkalmait és feltételeit.”⁴⁵¹ A Husserl által adott kórkép Derrida elemzésében pedig nem több egy transzcendentális fenomenológiai szempontból véghezvitt elemzésnél, amely végül is arra mutat, hogy ez a transzcendentálfilozófiai szempont összemosódik ennek a természetes és szükségszerű változásnak az eszméjével. A filozófiatörténet és a tudományok szükség-

⁴⁴⁵ Uo.

⁴⁴⁶ Uo.

⁴⁴⁷ *Hua VI. 7. §, 16: 25–30., Válság uo.*

⁴⁴⁸ Vö. *Hua VI. 7. § 16:13–14., Válság uo.*

⁴⁴⁹ Derrida 1953–54. A szöveg keletkezési körülményeihez és gondolatainak relevanciájához lásd Derrida önjellemzését in: I.k. v–viii. Az ötvenes évek francia értelmiségtörténetének érdekes dokumentuma, hogy Derrida tünetként tekint a „dialektika” fogalmának központi szerepére a korabeli filozófiai eszmélődésben.

⁴⁵⁰ I. m. 274.

⁴⁵¹ Uo.

szerű változásai pedig azt is magukban hordozzák, hogy ezek egyben nem malefikus, leküzdendő erők, amelyek egyfajta *philosophia perennisszel* hadakoznak – hanem a történeti folyamatok elválaszthatatlan részei: „ez a szükségszerűség arra mutat, hogy ugyanabban a pillanatban a történelem autentikus beteljesülése és alkotója is.”⁴⁵² Így pedig megállapítható, hogy Husserl az a transzcendentális indíték (*motif transcendantal*), amelynek fényénél elemzéseit vezeti, „összekeveredik ennek a szükségszerű változásnak az eszméjével”.⁴⁵³ Ebben az esetben lehetetlen lenne az egyetemes filozófia után kutakodni, hiszen annak értelme már eleve meg van állapítva: vagy éppen a husserli fenomenológia szóhasználatával élve *konstituálva van*.⁴⁵⁴ Ezt pedig Husserl a maga új módszerével csak *kifejezni* szeretné, pontosabban csak a maga módszere alapján szeretné kifejezni és nem így kíván további filozófusok számára munkát adni.

Derrida két érvet hangoztat ezen a helyen: (a) Megvan az a jogunk, hogy retrospektív módon történelmünk rejtett teleológiáját feltárjuk, csak hogy ezzel rövidre zárjuk saját filozófiánk értelmezésének lehetőségeit. (b) Mivel a fenomenológiai kritika „egy konstituált eszmére alapozott és erre a célra konstituált” kritika így a filozófia filozófiája vagy a történelem filozófiája sem más, mind kritika, vagyis „az elidegenedés mozzanata”. Ennek kategorikus foglalatja: hogy a fenomenológia nem végtelen feladat többé, hiszen nem lehet végtelen eszme, *hanem csak egy „fogalom”*,⁴⁵⁵ amelynek nyomán kritika gyakorolható az eddigi többé vagy kevésbé tradicionális, de uralkodó filozófiai rendszerek felett. Husserl hibája, hogy egy bizonyos, és csak újabb általános filozófiatípus meghatározásának hibájába esik. Egy alternatívát nyújt, amely lehet aktuálisabb, de nem egyetemesebb az eddigieknél. Husserl ugyanolyan naív történeti feltáró módszert folytat, mint az eddigi filozófusok, vagyis Husserl szintén filozófiarendszerekkel és az eddigi európai filozófia nagy típusaival vitatkozik, és arra kíván alternatívát nyújtani. A teljes előfeltevés-mentesség és a legradikálisabb filozófia redukció, minden történetileg kontingens adat, tény és rendszer kizárása nem sikerült. „Az ontológiai keletkezés, mely egyedül képes egy fenomenológia megalkotására és megalapozására 'semlegessé' tehető egy olyan teleológia *eidosza* nevében, amelyet magát is redukálni lehet.”⁴⁵⁶ Ezzel pedig Husserl „nem haladja meg az eidetikus evidencia naivitását”, amelyet már korábban célul tűzött ki maga elé. Egy újabb *eidoszt*, a filozófia egy újabb alakzatát kínálja csak, és ebben a tekintetben ugyanolyan naiv marad, mint elődei és előfutárai. *A husserli transzcendentálfilozófia nem más, mint*

⁴⁵² I. m. 275.

⁴⁵³ Uo.

⁴⁵⁴ „Est définitivement constituée.” I. m. 281.

⁴⁵⁵ Vö. i. m. uo.

⁴⁵⁶ I. m. 282.

az intencionális szubjektivitás nézőpontjából a filozófiatörténetet rekonstruálni szándékozó törekvés – legyen az bár mégoly radikális is. Hiába zárkózik hát el Husserl a történetírás bizonyos tényfeltáró módszerei elől, maga is a filozófia történésze lesz.

Derrida következtetése ebből a szempontból teljesen végletes. Egyrészt Husserl elfelejti azt, hogy „a filozófia anélkül, hogy feladná a végtelen teória tervezetét, önmagára reflektálva egy egzisztenciális aktust is végrehajt és saját végességének tudatára ébredhet”.⁴⁵⁷ Másrészt az egyetemes filozófiafogalom eredete, vagyis ennek a teljesen örök filozófiai alapállásnak a genezise csak történeti formációkon, filozófusok rendszerein keresztül ismerhető meg (ebben Husserlrel alapvetően megegyeznek). De ez egyben azt is jelenti, hogy nincs eredendő értelem, csak sikerek és kudarcok történeti formációi, vagyis csak történetileg konfigurált összefüggések léteznek. „Husserl történetfilozófiája pedig összekeveredve a leggyanúsabb filozófiatörténettel, a fenomenológia tervezetén kívül marad.”⁴⁵⁸ Hiszen, ahogyan azt majd később mondaná, más érvekkel is megtámogatva: az értelem eredendően hiányos és nem alkalmas arra, hogy valamilyen ideális rekonstrukció jegyében tárják fel azt.⁴⁵⁹

Ha ezt a nagyvonalakban leírt kritikát sommásan szeretnénk összefoglalni, akkor a Derrida a *Krízis* nyelvén megfogalmazva három sarkos állítást tesz: (1) *A történelem és a történelmi keletkezés* folyamata egymástól elválaszthatatlan.⁴⁶⁰ (2)

⁴⁵⁷ I. m. 281. – Tulajdonképpen Heidegger Husserl-kritikája egyik kulcs gondolatának emlékeztetőből való felmondásáról van szó. Husserlnek egyébként az itt felfedezett végesség-végtelenség szembenálláshoz érvei, illetve javaslatai vannak, amelyeknek nagyon jó bizonyítékai találhatóak a főleg a *Kant és a metafizika problémája* saját példányához fűzött széljegyzeteiben (lásd *RbH.* 3–63., különösképpen 52. kk.). Az említett margináliák egyik fontos jellemzője, hogy igyekeznek az ismeretelmélet fenomenológiai tisztázásának bevonásával konkretizálni Heidegger gondolatait. (Pl. „Warum überhaupt die Rede von Endlichkeit statt Rezeptivität, Selbsterfassung unter Antizipation, relative Selbstgebung, angewiesen auf immer Neues?” Lásd: i. m. 52.)

⁴⁵⁸ I. m. uo.

⁴⁵⁹ Főleg a *La voix et le phénomène* (Derrida, 1967, ³2005), VII. fejezet (*Le supplément d'origine*).

⁴⁶⁰ Husserlnek itt tulajdonképpen azt veti a szemére Derrida, hogy nincs tekintettel az értelem keletkezésének egyik alapproblémájára, amelyet éppen ő maga mutatott fel: „a passzív genezisére, amellyel Husserl a transzcendentális szférába bevezette a történeti időt” (Derrida, *La Genèse...* 240.) Ezt úgy jellemzi, hogy „la science égologique [...] à la limite renvoi à une ultime synthèse passive où l'ego n'a pas encore pris possession de son sens comme ego” (i. m. 238.) A probléma éppen azért keletkezik, mert Husserl maga is tudatában van az ebből fakadó nehézségeknek. (vö. uo.) *Derrida interpretációjának erejét végül is az adja*, hogy ebből egy sajátos dekonstruktív szemléletmóddá alakítja a nagy részében Heideggertől tanult eljárást, vagyis hogy a koncepció egy rendkívül kis darabja nyújthatja egészen terjedelmes és hosszadalmas, így mennyiségében meggyőzőbbnek tűnő elemzések kulcsát.

A történelem és a történeti keletkezés problémáinak elválasztása, ha nem is hasonló kritikai felütéssel, de nehézségeket okozott a Husserl-értelmezésben. Lásd ehhez: Ströker 1987a és 1987b. 111–137., illetve Lembeck 1987 és Lembeck 1988. Lásd még ehhez a 0.1.1-es fejezetet.

Híszen az értelem tisztázásának krízise – és így az intencionális szubjektivitás ön-reflexiójának válsága – az értelem rendszerezésének és hagyományozódásának alapmozzanata. És (3) Husserl saját meghirdetett szándéka ellenére megmarad az úgynevezett *eidetikus redukció* szintjén. Ezzel pedig mintegy az *Ideen I*-ben is tárgyalt *eidetikus redukció* naivitásának foglya marad.⁴⁶¹ Mindezt pedig tulajdonképpeni szándékával ellentétesen, vagyis meghirdetett céljával ellentétesen történik.

Mindhárom állítás erősen kérdéses.

Ennek szemléltetéséhez egyrészt az egész elemzésünk kiindulópontjául szolgáló *Válság*-paragrafusokat kontextualizálom a kései Husserl-életmű tekintetében (I.).

Majd pedig kitérek az így említésre került, a fenomenológia történeti eljárásának módszertanát nagyban szemléletesebbé és érthetőbbé tevő Husserl-kéziratra, az 1936–37-ben írt *Phänomenologie in der Philosophiegeschichte* (II.), amely joggal nevezhető Husserl filozófia végrendeletének, elsősorban azért, mert ez írói pályafutásának tulajdonképpeni utolsó, már szinte szerkesztésre előkészített tanulmánya, amely a *Válság* folytatásának tervezetéből ránk maradt utolsó, biztosan datálható Husserl-szövege.⁴⁶²

*

(I.) Fontos itt rögtön kitérnünk a *Válság* 6–7. §§-nak a keletkezéstörténetére, amely nem mellékes mondandójuk megértése tekintetében. Husserl még a 6. § befejező

Mindkét értelmezés közös jellemzője, hogy igyekszik leválasztani egymásról Husserl történelemfelfogását és idő-fenomenológiáját. Ezt viszont nem a tudati konstitúció rendjének figyelembevételével teszik, amely igen kérdésessé teszi vállalkozásukat.

Derrida Husserl-értelmezéséhez lásd még Marrati-Guénoun 1998, valamint Bruzina 1997 és Kates 2003.

⁴⁶¹ „La naïveté de l'évidence eidétique, telle qu'elle était définie dans *Idées I* n'a pas été dépassée.” I. m. 282.

⁴⁶² Itt a szöveg I. és II. részére gondolok (Ms. K III 29/1–47 – 1937. június-július), amelyek annak végénél (lásd még jelen tanulmány 438. lábjegyzetét) korábban keletkeztek. Már a szöveg tagolásán is látszik, hogy nem egyszerűen ún. kutatási kéziratokról (*Forschungsmanuskript*) van szó, valamint hogy nem is egyszerű mellékletekről (*Beilage*), illetve betoldásokról (*Einlage*). A Husserl-olvasatok és értelmezések számára elengedhetetlen, de sokszor figyelmen kívül hagyott műfaji megkülönböztetésekhez lásd: Iso Kern: 'Einleitung des Herausgebers' in: *Hua XV*, xviii. kk., illetve Smid 1992. xvi–xvii., lj. Husserl utolsó kéziratának összefüggéséhez lásd: Smid: i. m., lviii *et passim*, különösképpen: lxi. Valamint *Hua Dok 1*, 481. kk. Husserl több forrás által is megerősíthetően, még az utolsó tényleges munkanapjain is a *Válság*-könyv folytatásán ügyködött, így pedig az alább elemzett kéziratnak a rendbeszedésén. Ahogy felesége Husserl életrajzvázlatában ezt megfogalmazza: „Mit 78 Jahren ging er daran, die gesammelte Kraft seines geistigen Erwerbes in ein krönendes Werk auszugießen. Da überfiel ihn die Allgewalt einer tödlichen Krankheit.“ A teljes szöveget függeléként közli Schuhmann 1988c, 105–125./különösképpen 118.

mondataiban jegyzi meg, hogy „Túlságosan előresiettem, miközben érzékeltetni kívántam: milyen hasonlíthatatlan jelentősége van, ha feltárjuk a legmélyebb indítékait annak, miért került már igen korán az újkori filozófia és tudomány abba a válságba, amely azóta csak továbbmélyült.”⁴⁶³ Ennek a passzusnak az értelmezésében azonban már kétségtelenül nem elsietett azt mondani, hogy annak elsődleges tétje látszólag nem a meglevő válság kezelésének kihirdetése, hanem egyfajta általános problémafelvetés és annak beharangozása, hogy szükség van egy történeti analízisre, amely feltárja azt, hogy az európai emberiség képviselői hogyan jutottak idáig. Husserl a paragrafus szövegében főleg arról beszél, hogy az emberi mivolt értelmének megállapításáért harcolók viaskodását a filozófia gondolati kísérletei és megoldási javaslatai hordozták, vagyis, hogy: *az igazi szellemi harcok a filozófiák közti harcot és harcokat jelentettek.*⁴⁶⁴ Miután ezt megállapította és felteszi a már feljebb is idézett kérdést arról, hogy az európai ember valóban hordoz-e valamilyen általános célirányultságot, vagy csupán egy bizonyos antropológiai típus-e, azt a kijelentést kockáztatja meg, hogy az erre adott válasz (vagyis Husserl olvasatában a 18. századi – sic! – „racionalizmus”): *naivitás* volt. Majd így fogalmaz: „De vajon feltártuk-e ezt a naivitást, ezt a képtelenséget?” A költői kérdés és az egyértelmű nemleges válasz egy elvégzendő történeti vizsgálatra sarkall, amelyet nyilvánvalóan a következő paragrafusoknak kell szállítania, vagy szállítaniuk. Mégsem ez következik be, hanem módszertani belátásokkal folytatja (7. §), és a már említettek szerint annak a tételezése, hogy a krízishelyzet megoldásra vár, és hogy egy tulajdonképpeni megoldása kínálkozik: a filozófiatörténetben egységesen feltárható értelem felmutatása. Husserl itt egyszerre sok mindent megemlít: „a filozófusi lét télosz orientáltságát”, majd pedig az európai emberiség ezen a módon hordozott célorientáltságát és az ebből fakadó történeti vizsgálati módszertan fajtáját: vagyis, hogy nem a „történeti tények” (*historische Tatsachen*) feltárását tekinti elsődleges feladatának. A mintegy két oldalas rövid 7. § azonban meglehetősen szűkszavú mindegyik gondolattal kapcsolatban, így szintén azt várjuk, hogy a következőkben bővebben olvashassunk erről.

A *Válság* első részének befejező akkordja után azonban olyan részek következnek (a II. rész elején), amelyek főleg a hatodik paragrafusra játszanak rá. *Nem annyira a módszertan és a célirányultság összefüggései kerülnek terítékre* (ez alól szinte egyetlen kivétel a következő, nagyon sommás 8. §), hanem a válság okainak a leírása, vagyis azé, hogy mi a jelenlegi szituáció kialakulásának indítéka és, hogy miben is állt ennek az éppen a mai helyzet állásával jól dokumentálható folyamata. (Idetartoznak Husserl összefoglaló gondolatai a természet Galilei-féle matema-

⁴⁶³ Hua VI. 14:34–39., *Válság* 34.

⁴⁶⁴ Vö. i. m. 13:6–7., illetve 32.

tizálásáról és a *mathesis* elveinek meggyökeresedéséről,⁴⁶⁵ majd pedig a dualizmus, a racionalizmus, empirizmus és a transzcendentáliszmus történeti szituálásáról.⁴⁶⁶) Ennek pedig teljesen egyértelmű oka van: Husserl a hetedik szövegrészt utólag fűzte a *Válság* I. szakaszához; főleg azután, hogy történeti vizsgálódásának módszertani alapfeltételeit egyre világosabban látta, és ezáltal mind biztosabb lett abban, hogy a *válság megoldásának* kell a központi helyre kerülnie.⁴⁶⁷ Habár a Galileiről szóló kilencedik (a-1) szakaszok hasonló időpontban keletkeztek,⁴⁶⁸ mint az alapvetően módszertani hetedik, Husserl szándéka egyértelmű: valahogy ki kell egészítenie a

⁴⁶⁵ Vö. a mű, 9 (a-1), 10. §§-t. A természet matematizálásának Galilei-féle koncepciója egyrészt nagyon jó példa az úgynevezett reális, elfedő szedimentáció problémájára (lásd jelen tanulmány 3.1.2-es fejezetét); másrészt pedig a 20. század első felének egy közismert tudománytörténeti nézetét tükrözi. A gondolat Robert Musil regényében, *A tulajdonságok nélküli emberben* is szerepel egy helyen (I. könyv/72. fejezet): „Ha elfogulatlanul tesszük fel a kérdést: hogyan is nyerte a tudomány ezt a jelenlegi alakját – ami pedig magában és magáért véve fontos probléma, hiszen a tudomány igencsak úr felettünk [...] –, mindjárt más képet kapunk. [...] A nagy Galileo Galilei, akit e tárgyban mindig elsőként említünk [...] nem csupán a szabadesés törvényének és a föld mozgásának felfedezője, de feltaláló is, aki iránt, ahogy manapság mondanák, komoly érdeklődést tanúsított a nagytöke, meg aztán amúgy sem ő volt az egyetlen, akit az akkori új szellem magával ragadott; ellenkezőleg, történeti forrásaink arról tanúskodnak, hogy a lelkét lelkesítő józanság járványszerű hevességgel terjedt széles körben” Musil 1995 [1930]. 329–330.

A fenomenológiai mozgalom előtörténetének néhány kulcsfontosságú alakjával, illetve a Brentano-iskola bizonyos személyiségeivel Musil munkakapcsolatot is ápolt (Carl Stumpf volt Prágában doktori disszertációjának *Doktorvater*). Meg kell azonban jegyezni: igen valószínűtlen, hogy ez alapján bármilyen következtetést levonhatnánk a Husserl által preferált egyszerűsített tudománytörténeti nézet és Musil gondolatainak közös gyökere tekintetében. Musil ugyanis nemcsak megjelöli Galileit, mint egy új tudományos szemlélet legfontosabb forrását, hanem egy szándékosan kipreparált (és ironikus köntösbe bújtatott) értékítéletet is mond róla, melyben a tudományos fejlődés pozitív voltát még a tudomány belső működése szempontjából sem emeli ki (ellentétben Husserlrel). Husserl és Musil nézeteinek hasonlósága viszont érdekes értelmiség-történeti vizsgálata kiindulópontját szolgáltatathatná.

⁴⁶⁶ Vö. 11–27. §§.

⁴⁶⁷ Husserl főleg 1936 *augusztusában* (vagyis a *Válság*-könyv korrektúrája előtt és ehhez) írt sokat a történelem tárgyalásának módszertani kérdéseiről. Erről jó áttekintést nyújt *Hua Dok I.* 478. kk. Idetartoznak a következő szövegek: Ms. M III 5 III 4a-b. („*Methode unserer Geschichtsbehandlung*” – Kissé megváltoztatott címmel in: *Hua XXIX.* Tx. 21., 227 kk.); Az ún. „kappeli kézirat”, a Ms. K III 24./2–8. („*Zur Methode der Geschichte*” – máig kiadatlan); Ms. K III 23/5–38. (az Eugen Fink által meghatározott címe szerint: „*Die Frage nach dem Ursprung der Geometrie*”) „*Beilage III*” in: *Hua VI.* 365 kk., magyarul: *Válság II.* kötet. 41–70.; Ms. K III 6/215–228. („*Die Vorgegebene Lebenswelt und die historische Welt*” – kiadatlan).

⁴⁶⁸ Ezek a szövegek mind az első 1936. szeptemberi korrektúrával kerültek bele a *Válság* főszövegébe. Galileiről szólt volna eredetileg a nyolcasként számozott rövid paragrafus is, amelynek azonban eredeti változata nem maradt fenn. A bővített és alrészekre osztott Galilei-paragrafus a már a történeti módszertanban való elmélyülés idejéhez kötődik. Erről lásd: Smid. i. m. xlviii. sk.

krízis feltárását annak *megoldásával*, és ennek a lehetséges körülmények között mind inkább hangot kell adnia.

A módszertani kérdések elmélyült tárgyalásának (és ezáltal a válságmegoldás kérdésének) azonban vagy úgy adhat hangot, hogy a) megállapítások révén belecsúsztatja azokat a meglévő szövegváltozatokba, vagy pedig b) úgy, hogy a már meglévő, többé-kevésbé önálló szövegek révén rendszerezi ezeket. Mint tudjuk azonban az utóbbi megoldásra nem kerülhetett sor, hiszen Husserl befejezetlennek tartotta a szöveg korrektúrájának leadási határidejéig megszerkesztett betoldásokat és átalakításokat,⁴⁶⁹ valamint mindenképpen folytatni kívánta (mégpedig nyomtatott és kiadott szövegek formájában) a *Válság*-projektet és erről már az értekezés megjelenése előtt is beszélt.⁴⁷⁰

Megmarad tehát az első lehetőség, vagyis az, hogy a két tárgyalási módot ideiglenesen, vagyis a további tisztázások megszerkesztéséig és megjelenéséig összekapcsolja egymással. Husserl így valóban bizonyos módon túlságosan előresiet. Csakhogy számára ez az eljárás mód eddig sem volt teljesen idegen. A *Logikai vizsgálódások* (különösen pedig annak önálló egységet képező hatodik darabja) újrakiadásának tervezetével hasonlóan kellett eljárnia. Ebben az esetben azzal a problémával szembesült, hogy: hogyan lehet érthetővé tenni egy olyan szöveget, melynek terminológiájában fontos szerepet kap a tárgyi transzcendenciával való foglalkozás, valamint a noézis és a noéma korrelációjának kérdése, anélkül, hogy ennek bevezetését bármivel is indokolná azontúl, hogy szándéka szerint alulról akar építkezni, hogy az „*Ideen I* szintjét” elérje.⁴⁷¹ Ellenben az igazi ok mégis az, hogy a „jeltudat”, a „betöltődés”, a „szemléleti adekváció” és „evidencia”, valamint a „lehetőség” fogalmai tekintetében olyan döntő változások merültek fel főleg a tízes évek elején, amelyek szisztematikus összefoglalása ellenére is alkalmat kellett, hogy adjanak a szöveg módosítására.

A jelenlegi helyzetben a bonyodalmat az okozza, hogy a munka szerkesztésének idején, még a legutolsó *bejegyzések szintjén sincs teljesen pontos fogalma a teleoló-*

⁴⁶⁹ Két részletet említenék: 1) Az inkább módszertani 8. §-t (amely a végleges szövegben, mint említettük, rendkívül rövid) teljesen újra kívánta írni. Mint több, a paragrafus számát felhasználta egyfajta munkaprojekt jellemzésére („Der mytische Paragraph 8” felirat a K III 22 és K III 23 kötegeken), amely a tulajdonképpeni módszertani jellegű szövegek összerkesztését tűzte volna ki célul. Bizonyos más szövegek (pl. a *Válság* már meglévő 15. (eredetileg 14. §-a) egyébként is ebbe a történeti módszertani tervezetbe kerültek volna be. 2) Egyes szövegeket ezentúl is komoly revízióknak szerette volna alávetni. Pl. a *Hua* XXIX 21-es szövegére azt írta, hogy: „Teil lohnt nicht das Papier, reif für den Papierkorb” (*Hua* XXIX. 227. lj.) és „Schief wie fast alles”. (I. m. 243. lj.)

⁴⁷⁰ Lásd ehhez: Walter Biemel: Einleitung des Herausgebers in: *Hua* VI. XIV., 3. Anm.

⁴⁷¹ Ez nem feltétlenül volt sikeres vállalkozás. Lásd: Lohmar 1988, főleg: 263. A *Logikai vizsgálódások* átírásának és újrakiadásnak a problémáiról eddig a legalaposabban tájékoztat: Ullrich Melle 2002 és Melle 2005.

gia kérdésköréről. A *Válság* végül megjelent részeiben (I–II.), sőt még a meg nem jelent rész (III. A–B) eredetileg összefűzött kéziratos kötegeiben is alig van nyoma a teleológia-problémának. A 7-en kívül mindössze csak a szintén hasonlóan motivált 15. paragrafusban kerül elő.⁴⁷² Ha itt valóban ki is akarja fejezni, hogy a vizsgálatot a filozófiatörténet és a teleológia összekapcsolásának irányában kell folytatni, de még ezt is viszonylag határozatlanul teszi, valamint a hangsúlyt leveszi a korábban és a későbbiekben többször is felvetett görög ősalapítás tematikájáról (még ha egy oldallal később egy elejtett megjegyzésben ezt látszólag vissza is adja) és az újkori filozófia történetére helyezi át, vagy pontosabban azon hagyja. Annyit említ csupán, hogy: „a filozófia, különösen pedig az újkori filozófia történeti kifejlésében rejlő teleológiát kívánjuk megérteni.”⁴⁷³ Husserl tehát nyilvánvalóan kerüli a teleológia szót, főleg a fent jelzett okból. Ebben a helyzetben pedig máris nehéz azt állítani, hogy a szöveg tárgyalása okokat adna arra, hogy határozatlanságot vessünk Husserl szemére. A hetedik (és utólag betoldott) paragrafuson kívül Husserl a belecsúsztatott megjegyzések dacára is nagyon óvatos.

Óvatossága márcsak azért is indokolt, mert a filozófiatörténet-írásra vonatkozó metodikai megjegyzései nem alkotnak teljesen koherens egészet az éppen a II. részben foglaltakkal. A 15. § végén hangzik el Husserlnek az a nevezetes megállapítása, hogy történeti jellegű vizsgálódása nem alapulhat az elmúlt korok filozófusainak „önvallomásszerű dokumentumain” (*dokumentarische Selbstzeugnisse*).⁴⁷⁴ Ezzel alapozza meg a történeti módszer jellegét, amely így a szöveg tanúsága szerint nem más, minthogy az európai filozófia történetére tekintő fenomenológus jobban érti a vizsgált elődök gondolatait, mint azok saját magukat, vagyis úgy „ahogyan azok sohasem lettek volna képesek önmagukat megérteni.” Husserl persze ezzel nem kívánja egy klasszikus hermeneutikai és filozófiatörténetírás-elméleti elv öncélú rekapitulációját adni. Elsősorban azért nem, mert a történeti elemzésnek itt

⁴⁷² A *Válság* szövegében még egyszer fordul elő a „teleológia” terminus, a legutolsó, vagyis 73. §-ban (Ms. K III 6/150–156 – 1936. május vége: „Philosophie als Selbstbesinnung” – lásd in *Hua VI.*, különösen 275:36–37, illetve 276:1–3). Elég nehéz lenne megindokolni, hogy miközben Husserl még a 15-et is szerette volna kimetszeni a szövegtestből (lásd: utalás az Ms. M III 5 III 3/1-ben), ez mégis bekerült volna az eredeti megfogalmazásba. Nem is került bele. Csak Walter Biemel, a vonatkozó kéziratköteg és a szöveg transzkriptora, a *Hua VI* kiadója toldotta hozzá a mai 72. §-sal vége szakadó *Krisis* III/B részhez és látta el a <Zárszó (*Schlusswort*)> összefoglalást sejtető megjegyzéssel. Lásd Biemel megjegyzését in: *Hua VI.* 269. lj. Ez a megoldás ettől függetlenül kétségtelenül zavaró.

⁴⁷³ *Hua VI.* 71:30–31., *Válság.* 97. – kiemelés tőlem. A görögséghez való viszonyhoz lásd már Ms. E II 2. (1931–32) in *Hua XV.* 428–440., valamint a *Válság*-vonzáskörön belül a III. mellékletet és a *Hua XXIX.* Tx. 32. (különösképpen a II. szakaszt). A Husserl-görögség kérdés értelmezéséhez lásd még Klaus Held immár klasszikus tanulmányát: Held 1980, valamint: Held 1989. 119. kk.

⁴⁷⁴ Vö. *Hua VI.* 74., illetve *Válság* 100.

továbbra sem annyira a motiváció-feltáró történeti jellege a legfontosabb, hanem inkább az *ismeretfilozófiai* vonatkozása. Husserl a fenomenológiailag tisztázó ismeretfilozófia megismerő szubjektumának szerepét vázolja egyszersmind azzal, hogy annak többször is „radikális öneszmélésére” utal vissza. Ennek az ismeretfilozófiai vonatkozásnak az újdonsága ellenben az, hogy felvillantja a történelmi perspektíva fontosságát, vagyis a megismerő szubjektum fenomenológiáját a történelmi távlatokban szituálja és így komplexebb megismerési korrelációk tárgyalására is lehetőség nyílt.

Az, ahogyan a szubjektum az előre irányuló, mindennapi aktusok révén, majd pedig ezek elemző-kiemelő felfogása révén reflektálni tud a körülötte levő tárgyak megismerési összefüggéseire, a történeti megismerésben is alkalmazható kell, hogy legyen. Filozófusok egymáshoz való rejtett viszonyainak (és így gondolataik látens egységének) feltárása úgy jöhet létre, hogy a teljesen a szövegekbe és a leírt szavak tényének betűibe feledkezett operatív szemlélőnek lehetősége van ebből az összefüggésből kiemelni valamilyen koherens gondolati tartalmat. *Ez, vagyis az ismeretfilozófia felfogásmodelljének történeti revíziója vezet el ahhoz, hogy a jelen filozófusa jobban tudja érteni elődeit azon öneszmélés által, amelyet a történeti elődök műveivel való konfrontációban folytat.*⁴⁷⁵ A régi megismerésproblémából ellenben to-

⁴⁷⁵ Itt kiegészítő megjegyzést kell tennünk Husserl húszas évekbeli gondolati fejlődésének egy jelentős mozzanatáról. A fent kifejtetteket ugyanis motiválta Husserl beható foglalkozása az úgynevezett *primordiális redukcióval* (és ehhez kapcsolódva a *lényegszemlélet* vagy *eidetikus variáció problémájával*). Ennek tétje elsősorban az, hogy hogyan lehet a konstitúció egyszerű szintjeiről (belső időtudat, az ego szemlélődései és megismerési összefüggései) metodikus szigorúsággal továbbjutni a bonyolultabb szintekre (interszjektív megismerésvonatkozások, történetileg kódolt információk szedimentációja). Ennek pedig egyik elsődleges hozadéka volt, hogy így *könnyebben követhető* a megismerő szubjektum ön-normalizálásának, vagy ön-normaadásának folyamata, úgy ahogyan az a másik személlyel való kölcsönhatásban, együttműködésben vagy konkurenciában egyre bonyolultabb viszonyok által konstituálódik. Ezt jól összefoglalja a *Karteziánus meditációk* szövege (*Hua I.* 121. sk., *KM.* 106.), valamint a hasonló időben keletkezett *Formale und transzendentale Logik* második fele (különösen 6. fejezet 94–97. §§ – *Hua XVII.* 239. sk.). Husserl végül az *FTL*-ben arra a következtetésre jut, hogy: „Die an sich erste Erkenntniskritik, in der alle andere wurzelt, ist die transzendentale Selbstkritik der phänomenologischen Erkenntnis selbst.” (*Hua XVII.* 295:4–6.) Husserl ezzel nyilvánvalóvá teszi, hogy a fenomenológiailag tisztázott megismerés *nem csak megalapozza, hanem szabályozza is magát, normákat ad magának azáltal, hogy folyamatos önkritikát, öneszmélést folytat.* (Az *FTL* kontextuális elemzéséhez remek foglalatot nyújt: Dieter Lohmar, 2000. – főleg 173. sk.)

Az *FTL* itt idézett helyéhez Husserl megvilágító erejű lábjegyzetet fűzött a „végső kritikával” (*letzte Kritik*, ami ugye a fentiek tanúsága szerint egyszersmind „önmagában első ismeretkritika”): „Eine wirkliche Durchführung dieser letzten Kritik versuche ich in meiner vierstündigen Wintervorlesung 1922/23 [...]”. (*Hua XVII.* i. h. lj.) Itt nyilvánvalóan az azóta több környező szöveggel együtt megjelent (1924/25-ben még egyszer megtartott) *Einleitung in die Philosophie* előadásra (lásd *Hua XXXV.*) gondol, amely így először fejt ki azt, hogy a filozófia nem csak végső módon

vábbra is megmarad valami a történelmi tárgyalásmódon belül: a megismerő szubjektum szerepe központi. Ellenben *érintettsége* a megismerés folyamatában nem mindig egyértelmű. Husserl maga mondja, hogy „nem csak szellemi örökségünk van, hanem teljes mértékben történeti-szellemi folyamatok eredménye vagyunk.”⁴⁷⁶ Vagyis jelen vannak olyan passzív módon keletkező, ránk hatással levő értelemek is, amelyek az asszociáció predikáció előtti formájában hatnak a megismerésre (ilyenek például a történetileg szedimentálódott értelemek). A predikatív kifejezésnek ehhez kell valamilyen módon viszonyulnia.

Husserl ezzel felülírja egy korábbi nézetét, amelyet az 1923/24-es *Erste Philosophie* előadás első részében „kritikai eszmetörténet”-ként⁴⁷⁷ tárt a hallgatók elé. Ott még komolyan vette a filozófusok „önvallomásszerű” dokumentumainak vizsgálatát, az ismeretfilozófia kiterjesztése által pedig még nem szituálta újra – mint a későbbiekben – a filozófiatörténet egészét, vagy legalábbis nem utalt az újrendezés megvalósításának szükségességére. Az *Erste Philosophie*-ban még arról beszélt, hogy a transzcendentális szubjektivitás által működtetett transzcendentál-tudományos (*transzendentalwissenschaftlich*) módszer tisztázásában rendkívül fontos szerepet játszik bizonyos marginálisnak tűnő, apróságokat, elejtett megjegyzéseket tartalmazó szövegek (például levelek, naplók, jegyzetek, feljegyzések) vizsgálata. Husserl ezzel mondja ki egyértelműen, hogy Kant és Leibniz filozófiáinak egymáshoz való közelítésében elengedhetetlen lenne ilyen szövegek mélyebb tanulmányozása. Hogy „ha Kant Leibniztől nagyon távolinak tartja magát, az annak köszönhető, hogy a leibnizi filozófia tulajdonképpeni értelme először napjainkban tárulhatott fel azáltal, hogy teljesebb módon váltak ismertté vázlataiban, leveleiben, kisebb tanulmányaiban szétszóródott gondolatai”.⁴⁷⁸ Habár ezt az elvet határozottan elutasítja a későbbiekben, a korábbi elgondolásból azonban mégis átment egy mozzanatot a *Válság* második részébe. Hiszen tulajdonképpen azonos dolgokat mond Kant filozófiatörténethez való viszonyulásának módszeréről, mint több mint tíz évvel azelőtt, más metodikai körülmények közt: Kantnak tulajdonképpen azt veti a szemére, hogy nem olvasta elég alaposan és behatóan Hume könyveit és annak mondanivalóját redukálta a rövid-népszerű *Enquiry*-ből kiolvas-

megalapozott kritika, hanem végső módon megalapozódó, öneszmélő tudomány. Nagyon szemléletes, amikor ezt úgy foglalja össze, hogy: „Wir wollen nicht nur Prinzipien haben, die absolut wahr sind, sondern eine Ordnung systematischer Entdeckung der Prinzipien [...]“ „Beilage IX“ in: *Hua* XXXV. 394.

⁴⁷⁶ *Hua* VI. 72:9–11., *Válság* I. 98.

⁴⁷⁷ Lásd *Hua* VII. főleg 191. sk.

⁴⁷⁸ *Hua* VI. 197:8–12.

ható konklúziókra. Azt mondja, hogy „Kant nem ismerte a *Treatise*-t”,⁴⁷⁹ valamint, hogy „az a Hume, akit Kant értelmez nem az igazi Hume”.⁴⁸⁰

Azzal, hogy egy jól formált alaposságot hiányol Kantnál menthetetlenül felmerül a kérdés, hogy végül is milyen történet-szemléleti módszer jegyében jár el, a korábbi vagy pedig a későbbi szerint? Mivel erre nem kapunk semmilyen egyértelmű választ, arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy ezt a vizsgálat jelenlegi fokán maga Husserl sem döntötte el – viszont óhatatlanul használja az érett módszertani elv bizonyos elemeit. Persze a kéziratok állapotával szembeni sokszor általános elégedetlensége nyilvánvalóan serkentőleg hatott a fentebb elsőnek (a) említett szövegszerkesztési eljárás alkalmazására: habár nem tudott teljesen kielégítő minőségű szöveget produkálni, azok gondolatait be kellett illeszteni, legalábbis részletekben.

Így jött létre ez a kétségtelenül furcsa konglomerátum, amelynek tárgyalásában folyton veszély fenyeget, hogy nem tudjuk egymástól világosan elválasztani: mit mond Husserl a válsághelyzet felméréséről és mit annak megoldásáról? Azonban a későbbi szövegek már egyértelműbb feleletet adnak erre. Ennek minél világosabb összefoglalását szeretném nyújtani a következőkben.

(II.) Husserl a *Válság* 73. §-aként közölt kéziratban megelőlegezi azt, hogy hol keresendő a megoldás: a *filozófiatörténeti reflexió* és az *önmegértés/ön-normaadás* teleológiájának összekötésében. Azt mondja, hogy „Embernek lenni azt jelenti: teleologikusnak lenni, vagyis ennek kell lenni. Ez a teleológia hat minden énszerű cselekedetben és szándékban. Az önmegértés révén valamennyiben felismerhető az apodiktikus cél, s a végső önmegértés e felismerésének nem lehet más alakja, mint az *a priori* elvek szerinti önmegértés – önmegértés a filozófia formájában.”⁴⁸¹ A teleologikus lét „kell”-je, valamint a filozófiaiilag vezérelt önmegértés elég nyil-

⁴⁷⁹ *Hua* VI. 96: 27–28., *Válság* I. 125.

⁴⁸⁰ I. m. 99:1–2., illetve 128. Nagyon hasonló mond (komoly ironikus felhanggal) az *Erste Philosophie*-ban: „Vielleicht wäre es anders gewesen, wenn Kant nicht von dem Hume des *Essay* [sic!], sondern von dem des *Treatise* aus dem dogmatischen Schlummer geweckt worden wäre [...]” *Hua* VII. 198:16–18. Nagyon fontos, hogy a *Krisis*-beli Kant-kritikának („a teljességgel szemléleti módszer hiánya”) itt találjuk meg szintén a pontosan körülhatárolható előképét: Kant elmulasztotta feltárni „a *transzcendentális tudat és elemi teljesítményei ABC-jének eszméjét*” (i. h.: 22–24. – kiemelés tőlem). A szemléleti módszer itt nem más, mint a fokozatokkal, bizonyos renddel bíró konstitúció teljesítményeinek tiszteltben tartása. (A tudati konstitúció fokozatainak kérdése néhány évvel korábban – az 1920/21-es transzcendentális logikáról szóló előadásban – már felvetődött számára, lásd: Ms. F I 38./35b kk. in: *Hua* XI. főleg: 125. Ha Husserl a *primordiális redukció* kérdésével továbbjutott ennek a kérdésnek a finomításában, akkor így már nem teljesen érthetetlen, hogy miért hasonlít a kései és a korábbi Kant-kritika egymásra. Ez persze érintetlenül hagyja azt a kérdést, amely a történeti feltárás módszertanát illeti.

⁴⁸¹ *Hua* VI. 275:40 és 276:1–5, *Válság* 330.

vánvalóvá teszik a fent állítottakat. Husserl azonban mintegy csak előzetését nyújtja annak, amit ki szeretne fejteni. A főszöveg hetedik paragrafusa elmélyíti ezt az igényt és a tizenötödik paragrafus is említi, de tulajdonképpeni konklúzióhoz csak később juthat. Habár az utolsó ránk maradt Husserl-szövegek sem tolmácsolják korlátlanul a szerző meglepedését, néhány fontos pontot kiemelhetünk belőlük.

Előzetesen azonban tisztázni kell Husserl két felvetését, amelyet még 1934-ben tett: nem a tulajdonképpeni válság, hanem a filozófia jelenlegi feladatainak megoldása tekintetében. Mint ahogy látni fogjuk, ezzel ugyanúgy előre szalad a feladatok tekintetében, mint jóval kisebb időintervallumban a *Krízis*-könyv kiegészítései idején. Husserl ún. „Prágai levele”⁴⁸² tudvalevőleg arra igyekezett válaszolni, ami az apropóul szolgáló konferencia körkérdése volt: Miben látja a jelenlegi filozófia feladatát? Husserl erre a következőképpen válaszol, és itt érdemes a szöveget hosszabban idézni:

„Válaszom az, ami már előzetesen egyértelműen kirajzolódott számomra. A régi mód, ahogyan a filozófusokkal vagy a tudósokkal együtt dolgoztak, ma már reménytelen. Hiszen ezek tulajdonképpen csak az eszmélődésben egységesek. A kutatásban előzetesen mindenki a maga személyes egyedüllétére van utalva. [...] De mégis lehetséges, vagyis *nunc necessarium*, hogy a filozófia értelmével kapcsolatban abszolút radikális eszmélődésbe fogunk. [...] A kevesebből több lesz, mindenekelőtt pedig egy olyan módszer, amelyet ha egyszer kidolgoztak már a jövőt jelenti. Miközben a filozófusok először teljesen magukra maradnak, ennek a radikális eszmélődésnek köszönhetően ismét egymásra találhatnak, és – már amennyiben a filozófia egyáltalán értelmes vállalkozás – magától fog kialakulni a kritikában és a kölcsönös támogatásban rejlő közösségük.”⁴⁸³

(1) A szöveg általános jellegzetessége, hogy nem beszél a tulajdonképpeni válságról, még akkor sem, ha valamilyen krízishelyzet előképe megfogalmazódik benne (a filozófusok nem tudnak együtt dolgozni, munkájában mindenki magányos stb.). Elsődlegessége a tettnek van, amely képes megoldani egy ráruházott feladatot. Ugyanakkor (2) a *filozófusok munkájának egysége magától fog helyreállni!* Nem radikális vízió megvalósítása által fog rendbe jönni, hanem saját erejéből. Vagyis valami hasonló fog megvalósulni, ami már egyébként is létezik (a tetten, vagyis az elvégzett cselekedeten kívül): a filozófusok eszmélődésének egysége.

⁴⁸² 1934. augusztus.: „An dem Präsidenten des VIII. Internationalen Philosophen-Kongresses, Herrn Prof. Dr. Rádl in Prag.” A kéziratnak nincs szignója. Az eredeti levél ma már nincs meg (a kritikai kiadás alapja: *Actes de Huitième Congrès internationale de Philosophie, 2–7 Septembre 1934*. Prague, 1936.) Továbbá: *Hua XXVII*. 240 kk.

⁴⁸³ *Hua XXVII*. 243–244.

Ekkor viszont óhatatlan annak az aggálynak a megfogalmazása, hogy nem vesztheti-e el így értelmét a végső kritika, a radikális eszmélődés? A válasz úgy tűnik: *nem* – ha a filozófia egyáltalán értelmes vállalkozás, akkor a rend amúgy is helyreáll: mégpedig (és ez az idézett hely utolsó mondatának gondolata): éppen a kölcsönös kritikában és a kölcsönös támogatásban. Úgy tűnik tehát, hogy a kritika és a kölcsönös korrekció *éppúgy kiindulópont, mint ahogyan cél is* a filozófusok közössége számára, hiszen így van értelme a filozófiának. Nem törekedhet másra, mint ami; ellenkező esetben más (közösség, diszciplína) is átveheti a szerepét és mindenkori „jelenlegi” feladatai már egyáltalán nem lesznek az ő feladatai. Azt kell tehát tenni, ami a legjobban megfelel saját természetének.

De mi is ez az értelem, ami a legjobban megfelel saját természetének, és mit jelent a tett elsődlegessége azzal szemben, amelyre válaszként ez a tett érkezik? Hogyan lehet a tett elsődleges egy olyan összefüggésben, amelynek tulajdonképpeni okait nem is ismerjük? Husserl beható vizsgálatot itt nem végezhet el. Már csak a kifejtett gondolatok műfaji keretének köszönhetően sem: felszólítást kapott arra, hogy megfogalmazza, milyen feladatokat lát a filozófia előtt. Egyértelmű, hogy nem annak taglalásába fog belevágni, hogy mi okozza azt a zavart, amelyre a reakció válaszként érkezik. *Egy vezérgondolatot kell megfogalmaznia, amely nem szabad, hogy elmerüljön a túlzott elemző-leíró magatartásban.* A levéltől és a hozzá kapcsolódó, annak gondolatait megismétlő tanulmánytól nem is lehet és kell többet elvárni.⁴⁸⁴ Azonban így a feladat megoldásának körvonalazásával ismét előresietünk a tárgyalásban.

A filozófus által képviselt magatartásforma jellegzetességeit és az ezzel összekapcsolódó feladatok milyenségét azonban 1936–37-ben már egyre jobban össze tudta kapcsolni a válságszituáció tárgyalásával, amely azt a kérdést is felveti már, hogy mi okozza, illetve okozta ezt a szellem embere számára nem éppen kívánatos helyzetet. *A teleológia a filozófiatörténetben* a ránk maradt egyik legkomplexebb Husserl tanulmány, mivel igyekszik számot vetni minden általunk is említett problémával. Ennek ugyanúgy vannak műfaji okai, mint ahogyan a fent idézett levél tartalmának. Feltételezhetően köze volt ugyanis ahhoz a bizonyos „Előszóhoz”, amelyet Husserl vagy magához a *Válsághoz*,⁴⁸⁵ majd általánosan a *Válság* folytatásához⁴⁸⁶ írt volna. Így ennek kellene összefoglalnia a feltárandó problémá-

⁴⁸⁴ A „Prágai tanulmány”: Ms. III 16b/28–40. (1934. augusztus) in: *Hua XXVII*. 184. kk.

⁴⁸⁵ Lásd jelen tanulmány 462. lábjegyzetét.

⁴⁸⁶ A „Teleologie” – tanulmánnyal komoly tematikus hasonlóságot mutat a *Hua VI*-ba XIII. mellékletként besorolt szöveg (Ms. K III 16/52–66. – általánosan: 1937. nyár!, *Hua VI*. 435 kk., *Válság* II. kötet 139 kk.), amely elméletileg a könyv III/A részének bevezetője lehetne, de eredetileg valószínűleg a folytatáshoz lett volna szánva: Husserl ugyanis csupán annyit írt a vonatkozó kartoték fedőlapjára, hogy: „Vorwort”. További bizonyíték arra, hogy a szöveg *nem* a *Krisis* III/A ré-

kat és egyben ez kellene, hogy fogódzót adjon ahhoz, hogy a konkrét tárgyalásnak mivel kell foglalkoznia.

A szöveg előszó jellege világosan alátámasztható azzal, hogy Husserl a szövegben egy helyen utal az *Ideen I* módszerére⁴⁸⁷ és arra, hogy abban teljességgel kizárta a történeti perspektívát. Ezzel szembeállít egy másik „tanulságosabb utat”, amelyet talányosan az *Ideen I*-gyel szemben elhelyezett, ezt ellenpontozó műhöz köt. Az „előttünk levő”⁴⁸⁸ műről beszél. Ez a kétértelmű megfogalmazás természetesen megengedi, hogy mind az eddig meglevő, elvégzett elemzésről, mind pedig a még el nem végzett, de nagyvonalakban felvázolt tervezetről beszélhessünk. Hogy mégis inkább az utóbbira kell szavaznunk azt az említett textus magában sem egységes jellege indokolja. Mégpedig a következőképpen.

A szövegtest összesen három részre oszlik, amelyben az első (I.) és a második (II.) keletkezett később (1937-ben) és a harmadik (III.) korábban (1936-ban). Az első rész a kezdeti lépésben a hagyomány szerepéről beszél és arról, hogy ez milyen feladatokat ruház ránk. Majd a különböző mesterségek és hivatások sajátosságával, lényegi vonásainak meghatározásával foglalkozik, ezek célirányosságáról medítál, majd pedig rátér a filozófiában rejlő sajátosság tárgyalására. Ehhez használja fel a filozófia „ősalapításának” problémáját a görögségben, és hogy az hogyan keletkezett interszubjektív módon a más népekkel való kölcsönhatásban.⁴⁸⁹ A má-

szének bevezetője: 1) A szöveg elején Husserl arra utal, hogy „félreteszi az eddigiekben elvégzett Kant-kritikát” (*Hua VI.* 436., *Válság* 140.) Mivel a *Krisis* III. része köztudottan a Kant-kritikának azzal a szakaszával indul, amely kifogásainak tulajdonképpeni *nervus demonstrandiját* szállítja, vagyis, hogy Kant elmulasztotta az ún. „szemléleti módszer” koherens alkalmazását, így nehéz lenne a II. rész, „már elvégzett” Kant-kritikájáról beszélni (erre részben utal Smid, i. m. lxii); 2) másrészt szövegünk a filozófia történetének teleologikus perspektívája felé fordul, és ezt úgy nevezi, mint a „módszer másik” oldala, vagyis a „filozófia központi lényegének felmutatása”. Nem valószínű, hogy itt Husserl egy az igazi érveit még elő sem adott (hiszen a belgrádi *Philosophia* folyóiratban csak a II. részéig megjelent) vizsgálódás módszerén belőli kettősségre gondolna.

⁴⁸⁷ Mint mondja: „In meiner Bruchstück der *Ideen*” *Hua XXIX.* 399:15–16. Az *Ideen I* egyik nevezetes lábjegyzete mondja ki a fent említett gondolatot a legradikálisabban, amikor az „eredendő beállítódás”-ról (*ursprüngliche Einstellung*) beszél: „Es werden hier keine Geschichten erzählt. [...] Welcher sonstigen Sinn gemeint ist, das wird erst später zur reflektiven und wissenschaftlichen Klarheit kommen.” *Hua III/1.* 10: 21–25. (Ij.) Az *Ideen I*-ben követett út kritikáját nyújtja még Husserl valószínűleg utolsó kutatási kézírata, amely éppen az „eredendő beállítódás” eddigi tárgyalásának kapcsán egészíti ki az eddig mondottakat. Vö. Ms. K III 30/14b–15. (1937. nyár) in: *Hua XXIX.* Tx. 34. 424. kk. Fontos megjegyezni, hogy Husserl mégis csak annyit állít, hogy: „Die Einleitung der *Ideen* behält zwar ihr Recht, aber ich halte den geschichtlichen Weg jetzt für prinzipieller und systematischer.” (I. m. 426:11–13.) Vagyis a már bevezetett és megjárt út *nem kerül teljes érvénytelenítésre*, csupán egy ennél lényegesebb és pontosabb módszer alkalmazásának útjával kombinálódik.

⁴⁸⁸ *Hua XXIX.* 399:21.

⁴⁸⁹ Ehhez lásd: Held 2000. 35. kk.

sodik rész foglalkozik behatóbban azzal, hogy mi is a filozófiatörténet teleologikus felfogásának módszertani hozadéka és ezentúl milyen vizsgálódás merülhet fel. Ez a rész pedig számunkra jelenleg a legfontosabb. A második rész vége konkrétan említi azt, hogy az eddigiekben már sikerült elvégezni, legalábbis fővonalakban (*in Hauptzügen*) az újkori filozófia sorsának végigkövetését (vagyis a válság tulajdonképpeni okainak tárgyalását).⁴⁹⁰ Ezzel pedig nyilvánvalóan utal a munkára, amit a válság történeti részeiben (főleg a Galilei és az újkori filozófusokról írott fejezetekben) sikerült véghezvinnie. A harmadik (korábban született) rész ehhez, tulajdonképpen pedig a második utolsó mondataihoz kapcsolódik, és úgy foglalja össze a krízis okainak tárgyalását, mint amely a filozófiának a különböző filozófiákkal való szembenállásából fakadt. A filozófia egyszери értelme mélyen különbözik a rendszereket rendszerekre építő többes számú filozófiák eljárás módjától. Majd ezt a gondolatot vezeti tovább és futtatja ki két fontos részlete: arra, hogy a filozófiának ezekben a filozófiákban rejlő előfeltevések kritikáját⁴⁹¹ kell nyújtania, és hogy ehhez az *egyetemes epoché* adja az irányelveket.⁴⁹² Ez lesz az a kritika, amellyel szemben a hagyományos és kedvelt szempont-kritika teljesen „értéktelen lesz”.⁴⁹³

Már ebből is érezhető, hogy a később keletkezett részek *Schwerpunktja*: a konkrét tennivalók kijelölésének feladata, amely a legkomplexebb módszertani eszmefuttatásban rejlik. Ennek a vizsgálatnak továbbá van még két fontos alapjellemzője. Az egyik, hogy a korábbi, kevésbé komplex módszertani elvek továbbra is megmaradnak, csak éppen bonyolultabb alkalmazási mezőre találnak. A másik pedig az, hogy mindez koránt sem jár azzal, hogy ezek a problémák itt végleges megoldáshoz jutnának. A vizsgálat *in infinitum* jellegét a szöveg egyetlen mondat tal sem cáfolja.⁴⁹⁴ Így tehát összességében a *Válság*-projekt folytatásához fűzött bevezetőként tárgyalhatjuk a szöveg egészét, amelynél viszont mindig tekintettel kell lenni a különböző időkből keletkezett részek látszólag árnyalatnyi különbségeire és immár rátérhetünk annak elemzésére.

A *teleológiaszöveg* rögtön egy fontos újdonsággal kezdődik a *Válság* holdudvarához tartozó szövegekkel szemben: konkrétan igyekszik számot adni a történeti információ hagyományozódásának folyamatáról és így fenomenológiai alapjairól. Husserl itt egyrészt tisztázni szeretné, hogy különbség van a történelmi aktusok és ezen aktusokból származó habitualizációk, vagyis a történetileg kialakuló szokások között. Ez pedig a maga részéről ahhoz a kérdéshez kapcsolódik, hogy ezen

⁴⁹⁰ Vö. *Hua* XXIX. 402:36–40.

⁴⁹¹ „Kritik der Philosophien” vö. *Hua* XXIX. 416–419.

⁴⁹² I. m. 411–413.

⁴⁹³ I. m. 419:28–30.

⁴⁹⁴ A Ms. K III 3/44. (1937. nyár) konkrét módon és az elkerülhetetlenség hangján beszél erről. Vö. *Hua* XXIX, Tx. 33., 423:11–12.

szokások mechanizmusainak megértésében hogyan tudjuk kijelölni a filozófiatörténet lényeges eszméjét. *Ez arra szolgálna, hogy meg tudjuk mondani, hogy mi az a lényegi vonás, ami a filozófiát a tudás többi területétől elhatárolja.*

Az első rész első fele azonban az *aktusokat* úgy választja el a *habitusoktól*, hogy ezt analógiába helyezi a *tervezettel* (*Vorhabe*) és a *kivitelezéssel* (*Ausführung*). Ebben az összefüggésben pedig a kivitelezést „*tett*”-nek (*Tat*) nevezi. Egy cselekvés tervezete, amelyet az „*akarom*” („*Ich will*”) mozzanatának is hív, azonban csak előkészíti ezt a folyamatot, a tulajdonképpeni cselekvés, *tett* (vagy *aktus*) azonban csak ezután fog megvalósulni, egészen pontosan azután, hogy elhatározásomat sikerül véghezvinnem. Ellenben minden aktushoz hozzátartozik egyfajta idői, habituális alapzat,⁴⁹⁵ amelynek köszönhetően aktusaim értelme maga is relativizálódhat (nem is biztos, hogy minden aktus egyértelműen most véghezvitt akaratos cselekvés). A szöveg elején egyenesen azt mondja, hogy

„Ez a megelőlegezett időszáv valódi időszávvá válik, vagyis megvalósult idői távolsághoz vezet az akarati (és pedig kétszeresen: az ősalapító és a reaktíváló) aktus és az általam mint akarati én (*Willensich*) által valóban megvalósított és esetleg sikeresen véghez vitt cselekvés között.”⁴⁹⁶

Ezzel pedig egyértelműen utal arra, hogy egy általános értelemben vett aktus és a tulajdonképpeni cselekvés még így is nagyon különbözhetnek egymástól. Megtörténhet, hogy egy aktus már tulajdonképpen nem is aktus, hanem habituális értelemmé válik. Egymáshoz való viszonyuk folytonosan újradefiniálódhat. Husserl egyenesen azt mondja, hogy az akarati cselekvéshez hozzátágazódik a habitualitás és minden más egyéb aktus.⁴⁹⁷ Ennek a fokozatos átrendeződésnek a folyamata azonban, mint néhány oldallal lejjebb elhangzik „nem csak az akarati aktusokra (a személyesen akart dolgokra, cselekvésekre, megvalósításokra) érvényes, hanem minden aktusra egyáltalán.”⁴⁹⁸ Habár az már nem kerül említésre,

⁴⁹⁵ *A habituális értelem a tudati konstitúció passzív szintéziseinek egyik alapformája*, amelynek az interszjektív kapcsolatokban való szerepét Husserl igen hamar felismerte. Lásd ehhez a *IV. Kartezianus meditációt*, főleg pedig a 38–39. §§. (*Hua I.* 110. kk., illetve *KM.* 92. kk.) Ezeknek a paragrafusoknak az értéke többek között az is, hogy bevezető jelleggel mutatnak rá arra, hogy a szociális szférában lezajló aktusok már egyéb aktusok által konstituált és így szokásszerűen adott tárgyakra épülnek rá.

⁴⁹⁶ *Hua XXIX.* 366. lj.

⁴⁹⁷ *Vö. Hua XXIX.* 366: 15–17.

⁴⁹⁸ *Hua XXIX.* 368:23–26. Ha továbbolvassuk a *Kartezianus meditációkat*, akkor ez szintén sokkal érthetőbb lesz. Husserl itt visszanyúl az 1890-es évektől feltárt számképzési, általános logikai, predikátumképzési és ítéletaktusoknál elvégzett fenomenológiai elemzésekhez. A primordiális redukció már említett és a *Meditációkban* használt eljárását komolyan véve tehát: az emberek kö-

de hozzá kell tennünk, hogy itt elsősorban a különböző szemléleti, fantázia- és kategoriális aktusra kell gondolnunk, valamint ezek hasonló felépítésére ahhoz, amit a habituális szerzemények általi vagy ezekre irányuló, ezeket is feldolgozó akarati aktusoknál tapasztalunk. Hogy pontosan ez a hasonló felépítés miben is áll, azt jól példázza kicsit később, amikor felhívja a figyelmet, hogy a szabad cselekvés végrehajtásának milyen struktúramozzanatait tudjuk elkülöníteni. A szöveget figyelmesen olvasva kiderül, hogy ebből három van.

Ilyen körülmények között – mint mondja – a szabad aktus lényegileg visszautal egy passzív alapzatra, egy „feltételezésre”, vagyis valamire, ami „a tettben nem szabadon pusztán-folytatva van”, ez pedig már nem más, mint a „képes vagyok rá” („*Ich kann*”) lépése (1.), amely „minden eszmélődés számára az előzetes eszmélődést” jelenti. Ezután (2.) erre ráépül a különböző lehetőségek számbavétele, amikor a passzív alapzaton mozogva aktivizálni próbáljuk, amikor „evidenssé tesszük”, hogy meg is tudjuk tenni azt, amit szándékszunk, és amire képesek vagyunk („*das Tun-Können*”). Majd csak erre következik (3.) a tulajdonképpen tett („*das Tat selbst*”), amelyben rendelkezik az elvégzett munka eredményjellegével, vagyis azzal, hogy a tervezetet (*Vorhabe*) megvalósítjuk és megszerzett tulajdonná (*Habe*) tesszük.⁴⁹⁹ Ilyenkor azelőtt, hogy egy cselekvést végrehajtok (3.), nem csak az erre feljogosító képességekkel kell rendelkezniem (1.), hanem át kell tudnom futni (2.) azokat a lehetőségeket, amelyek alapján a cselekedetem reagálni tud, vagy amelynek alapján egyszerűen csak kielégít valamilyen szükségletet.

Husserl ezzel nyilvánvalóvá teszi, hogy a felelős akarati aktusok, vagyis a különböző szabad akarati cselekvések nem mások, mint az *eszmélődés* (*Besinnung*) aktusai, amelyet például a filozófiatörténet rejtett értelmének újrafeltárásában alkalmazhatunk. Másrészt pedig az is egyre precízebben kirajzolódik előttünk, hogy a szabad cselekvés struktúramozzanatai a megismerő aktusok egyéb fajtáihoz (például az egyszerű és bonyolult kategoriális szemléletekhez) hasonlóakat hordoznak magukban. A megismerő felfogás esetén ugyanis ellenkező esetben

zött létrejövő csoportosulások ezek szerint *egy alapvetőbb konstitúciós szinten* (a számképzéshez hasonló pár-képzés – *Paarung* szintjén – lásd: *Hua I.* 51. §) *kezdődnek el, mint a bonyolult „történetet”* (*Hua I.* 112. KM. 93.) *kibontó habitualizációk*. De a szerkezetük nagyon hasonló, hiszen mindegyikük a passzív szintézis változata, és így alaptörvényük az „asszociáció” (*Hua I.* 39. §). Husserl tisztában van azzal, hogy a *primordiális redukció* (vagyis a redukció a saját jelenlegi tudatáramomra, élő jelenemre) módszerének határai hol húzódnak! Viszont elengedhetetlen, hogy tisztázzuk a konstitúció rendjét, vagyis, hogy melyik konstitutív aktus mennyire bonyolult a másikhoz képest. A primordiális redukció eljárásának behatárolását már a *Meditációkban* is említi: *Hua I.* 143., *Med* 150. Markánsabb kritikát nyújt viszont a nem sokkal a *Meditációk* után keletkezett *Ms. C 17* (1930. december) (*Hua-Mat. VIII.* Tx. 90., 394. *et passim*): „*Natürlich stüctt sich die Welt nicht aus den primordial reduzierten Welten zusammen.*”

⁴⁹⁹ Vö. *Hua XXIX.* 375:24–36.

nem lennénk képesek rendezett egységben végrehajtani konstitutív aktusokat: itt sem elegendő az, hogy valamilyen predikatív képességgel rendelkezek egy kijelentés megtételére, vagy egy ítélet hozatalára; hanem szükségem van az ítélelhozatalnál felmerülő (pillanatnyi vagy éppen öröklött lehetőségek: régi ítéletek, közrejátszó körülmények) mintegy gyors átfutására. A „felelős” cselekvés végrehajtásában pedig, mint láttuk, a helyzet nagyon hasonló. Ha a megismerésnek¹ ezt az alapjellegzetességét vesszük figyelembe és úgy tekintünk rá, mint amelynek révén a különböző világossági fokkal rendelkező és a konstitúció különböző fokain levő aktusok állandóan egymással összefonódhatnak, akkor már érthetőbbé válik Husserlnek egy az elemzett szövegben korábban tett kijelentése. Az, hogy

„[...] az élet lényegileg egymásba átmenő aktusok többféle és mint látni fogjuk *lényegileg lehetséges modifikációinak* egymásban és egymással való léte.”⁵⁰⁰

Azonban ezzel nemcsak a bonyolult és kevésbé bonyolult konstitúciós aktusok egymásra épülését és egymásba fonódását állítja, hanem valami többet is: utal a lényeg-variáció, vagy lényeglátás, lényegszemlélet módszerére,⁵⁰¹ amely egyéb kategoriális aktusokhoz hasonló mozzanatokkal rendelkezik és a megismerő tudat azon sajátos képességét jelöli, ami által képesek vagyunk egy összefüggésben a lényeg, vagy egy bizonyos fajta „invariánsot” látni. Husserl mindezt korábban már úgy is megfogalmazta, hogy ez az a képesség, amely „azt a nagy teljesítményt hajtja végre, hogy megpillantja az *a priori*”,⁵⁰² amikor „mintegy kilátom az egybevágót a különbségek közül”.⁵⁰³ Hasonlóan a szövegünk által elemzett akarati aktusokhoz, a lényegszemlélet is általánosan egy „szabad tett” (*freie Tun*),⁵⁰⁴ amely

⁵⁰⁰ „Denn wesensmässig ist das Leben ein Ineinander und Miteinander von vielerlei, und wie wir sehen werden, *durch wesensmässig mögliche Modifikationen* ineinander übergehender Akte.” *Hua XXIX*. 370:6–8. – kiemelések tőlem.

⁵⁰¹ Ez Husserl egy igen korai vizsgálódási területe. Gyökerei a *Philosophie der Arithmetik*re nyúlnak vissza, ahol az ún. „figurális momentumok” variációjában kap szerepet vö. *Hua XII*. XI. fejezet, 203. kk. Majd a *Logikai Vizsgálódásokban* merül fel, mint „ideál absztrakció”, vagyis a kategoriális szemlélet egy fajtája – vö. *Hua XIX/2*. 690. kk. (52. §). Itt nincs lehetőség arra, hogy a lényegszemlélet vagy eidetikus variáció módszerének a *fenomenológiai redukcióval való kapcsolataira* kitérjünk. Ennek alapjait tartalmazza a *Hua III/1*. (67–75. §§) 144. kk.

⁵⁰² Vö. *Hua IX*. 72:15–17. Az ehhez tartozó szövegösszefüggés szinte identikus módon olvasható még a *Tapasztalat és ítéletben*. A lényegszemlélet aktusának stuktúramozzanataihoz lásd: *Hua IX*. 9(c). §: 76:10–78:29. és *EU* 412–414. Husserl egyébként az előadás szövegében sokszor utal arra, hogy a predikáció aktusa, a megnevező aktus sem más, mint egyfajta ideál variáció, továbbköteve a módszert annak eredeti megjelenési helyéhez. (Vö. *Hua IX*. 83:31–84:27.)

⁵⁰³ *Hua IX*. 78:14–15. (az *EU*-ban nem).

⁵⁰⁴ *Hua IX*. 86:14., (az *EU*-ban nem).

közelebb visz ahhoz, hogy megértsük a „belsőlegesség csodálatos világát”,⁵⁰⁵ vagyis a megismerés folyamatait. Azonban teljesen bizonyos, hogy a lényegszemléletnek itt egy különleges (ami annyit tesz: bonyolult) fajtájával van dolgunk, ha az összefüggés megítélése nem csal, akkor egyenesen olyannal, amely képes a filozófiatörténet invariáns elemének feltérképezésére. Ennek nyomán pedig kiderül, hogy az „eidetikus variáció” egy speciális formájában nemcsak a szellem- és társadalomtudományokban, hanem a filozófia lényegének leírásában is szerepet kap.

Melyek a történelem során dokumentálható filozofémák tovább nem variálható elemei? Egyedül ez lehetne az a pont, ahol Husserlnek azt lehetne a szemére vetni, hogy saját eidetikus módszerének a csapdájába esik. A filozófia úgy tűnik, hogy olyan invariábilis elemmel rendelkezik, amely több filozófiatörténeti formáció és az ebben megjelenő, tovább nem változtatható elem letisztázása útján nyerhető. De ezek a vádak teljesen alaptalanok és a koncepciót a filozófiatörténet vizsgálatára alkalmazni nem pusztán naivitás.

Rendkívül lényeges pont, hogy ez a tevékenység (a lényegvariáció) szabad karakterrel rendelkezik. A filozófiatörténetben feltárható invariáns elem előállítása – vagyis annak a lényegi vonásnak a kiemelése, amely a történeti filozófiákat filozófiává teszi – egy szabad akarati aktusnak a folyománya, amellyel az eddig már meglevő hagyományt kritikának vetjük alá. Ez a kritika pedig – és ez az egyik fő jellegzetessége – semmiképpen sem rendelkezik egy közvetlen-szemléleti variáció és az ezen keresztüli lényeg-meghatározás (pl. a 'piros' fogalma keletkezésének leírása: ahol mérlegeljük, hogy „ez is, meg ez is, meg ez is” piros) jellegével. Husserl elmondása szerint ugyanis megtörténhet olyan szabad, a lényeg-meghatározás céljával véghez vihető variációs módszer, amely nem az eredeti értelmet és annak a változatlanságát tárja fel, hanem éppen azt, amelyiket a fokozatosan bekövetkező csalódások útján ragadhatunk meg, éppen azért, mert nincs lehetőségünk arra, hogy szemléletileg ennek utána járjunk.⁵⁰⁶

„Sokkal fontosabb itt felhívunk a figyelmet egy bizonyos lehetséges iterálásra [ismétlésre – beszúrás tőlem], amely a saját vagy szociális hagyománnyal szemben lehetőségként adódik. Eredetileg az eszmélődésre való motiváció a korábbi, gyakrabban kellemet-

⁵⁰⁵ „[...] bald wird man mit der Wunderwelt der Innerlichkeiten vertrauter und überwindet dei Mühlen des fremdartigen, innengewandten Schauens.” *Hua IX*. 87:21–24. (az EU-ban nem).

⁵⁰⁶ Így az is sokkal érthetőbb, hogy Husserl miért olyan gyanakvó a történész mesterségével szemben, aki csak „rekonstruálja a múltat”: „Der Historiker rekonstruiert die Vergangenheit. Das Problem solcher Rekonstruktion ist [...] wie weit sie reicht?” (*Hua XXIX*. 396:24–25.) Ez végül is egy már a *Válság III*. mellékletéből jól ismert dilemma. Az eddig elmondottak szerint pedig magyarázata ez: mivel a történész teljesen természetes hiányt akar orvosolni, vagyis bizonyos információk, adatok, tények szemléleti evidenciájának eltűnését, a megismerés működésének legtermészetesebb összefüggését igyekszik legyőzni. Ez viszont mérhetetlenül nehéz vállalkozás.

len tapasztalatban rejlik, amelyet a hagyományozódás természetes menetéből következő elhomályosodás és értelemváltozás passzív átvételével szereztünk [...], de itt a hasonlóságot nem az őseredeti, hanem a homály által megcsalt értelem határozza meg.”⁵⁰⁷

Ekkor pedig – mintegy továbbfolytatva a már a prágai levélben is említett gondolatot – nincsen helye nosztalgiának valamilyen szilárd, régi értelem után, amelyet a régi filozófusok idealizált együttműködésének képe képviselt. Az itt vallott nézet szerint ugyanis: „a régi eredetnek semmiképp sem kell [vizsgálódásunkkal] együtt élnie.”⁵⁰⁸ Az eszmélődés szálát e nélkül is fel lehet venni és szabadon be lehet avatkozni ebbe a folyamatba. Főleg azért, mert mint ahogy a szöveg ezt elég világosan kimondja: *ez a régi, asszociatív módon habitualizálódott értelem éppenhogy ösztönzi a további vizsgálatot.*⁵⁰⁹ Tehát nem (!) az őseredeti értelem tisztasága teszi ezt. A hagyományozódás „természetes folyamata szerint” sokszor kellemetlen, hiányos és fokozatos elfedéseket, nem mindig követhető változásokat produkál. Ennek tárgyalása pedig kétségtelenül értelmes feladat lehet.

És itt Husserl ezt is jelöli meg követendő útként, majd arra sarkall, hogy elfogadjuk: ennek a gondolatnak a követésében minden filozófia valamilyen szinten megegyezik. A filozófia mesterségének újdonsága tehát elsősorban az, hogy az nem feltétlenül akar egy őseredeti, változatlanul adott értelmet rekonstruálni. Mi több egyáltalán nem is vállalkozik ilyesmire.

A filozófia lényegének meghatározása, a filozófiatudomány tárgyának a lényeglátás módszerével való körbejárása nem egyszerű naiv variáció tehát. A filozófia lényegi értelmét így rekonstruálni sem lehet a maga teljesen szabatos értelmében. Ahhoz, hogy rekonstruáljuk bizonyos „emlékezeti ítéleteket” kell tennünk, vagyis történetírói kijelentéseket, és itt állandó problémába bonyolódunk, de nem úgy tűnik, hogy ezt Husserl valamilyen feldolgozhatatlan negatívumnak tekintené. A szöveg kicsit később még azt a kérdést is felteszi, hogy vajon

„[...] az emlékezeti ítéletek objektív megtartása a bennünk való csalódás lehetőségének dacára mégiscsak nem az emlékezés egyfajta érvényben-levését előfeltételezi-e; tehát, hogy vajon nem értelmes lehetőség-e az, hogy objektíve határozódjon meg az, hogy az emlékezés egyáltalában véve csalódásokra vezet és hasonlók?”⁵¹⁰

⁵⁰⁷ *Hua XXIX.* 376:13–23.

⁵⁰⁸ *Hua XXIX.* 376: 9–10.

⁵⁰⁹ Ezt a gondolatot Husserlnek az időtudathoz fűződő vizsgálatai konkrétan alá is tudják támasztani. A retencionális és protencionális modifikációk egymáshoz való viszonyának tisztázása nagyon fontos ebből a szempontból. Ehhez lásd: *Hua XXXIII.* 20 kk. (Tx. 2). A probléma alapos tárgyalását adja: Lohmar 2002, 154. kk.

⁵¹⁰ *Hua XXIX.* 396:29–32.

Mintegy ezt megerősítvén, Husserl azt mondja, hogy „itt félretoljuk a filozófia ősalapításának rekonstrukcióját”⁵¹¹ (amivel eddig abban az értelemben foglalkozott, hogy a görögség számára mennyiben volt lényeges az idegen kultúrákkal való találkozás az *episztémé* és a *doxa* értelmének tisztázása szempontjából). A filozófia nem ilyen rekonstrukciókkal foglalkozik, hanem valami egészen mással. A filozófiák, a történetileg rekonstruálható filozófiarendszerek valóban fogalmak rendszerei, de a filozófiák általában nem ilyen fogalmak megállapításával dolgoznak, vagy nem ez a bennük meglevő közös. Mint Husserl mondja, ez annak köszönhető, hogy a történetileg determinált filozófiák alapvetően nem is helyzetekhez és érvelésekhez kötött fogalmak megalkotására törekednek, amelyek a maguk részéről egy bizonyos rendszer kontextusában nyernek értelmet. Nem is kérdés, hogy a mindenkori filozófiák hiányos szerkezetek és fogalmi építmények voltak.

„Ez azonban nem egy az emberi megismerő éberség esetlegességei által diktált sors, hanem minden fogalmi képzés sorsa, egyetemesen szólva, minden filozófikusnak lényegi okokból fakadó sorsa.”⁵¹²

A lényeg feltárásának tudománya ugyanis nem azzal foglalkozik, hogy milyen fogalmakat alkotunk, hanem azzal, hogy hogyan. A filozófus sem fogalmakat elemez, hanem a fogalmak megalkotásának mechanizmusát, amelyben egy konkrét fogalom predikatív kifejezése csak az egyik mozzanat. Ez pedig egy meglehetősen ismert filozófiatörténeti alapállás. A filozófiai hagyományban, már Kant a szakirodalomban prekritikainak nevezett írásai óta ismert, hogy alapvetően hibás azzal érvelni, hogy a filozófia fogalmi analízisek révén közelebb jutna az emberi megismerőképesség néhány alapvető nehézségéhez.

A lényeg leírása tehát sohasem általános fogalmak megállapítása, ahogyan a filozófia sem valamilyen általános fogalom, amely egyoldalúan az egyes filozófiákból absztrahálható lenne. A lényegszemlélet módszere maga is egy háromrétegű folyamat (és ebben a tekintetben Husserl egyik legkorábbi és egyik legfontosabb gondolatának a továbbélése). Ebben a folyamatsorban a fogalmi egység kiemelése csak azután következik, hogy sikerült mérlegelni az addig már meglevő tényeket

⁵¹¹ *Hua XXIX*. 396: 33–35.

⁵¹² *Hua XXIX*. 405. Husserl hasonlóan pozitív módon fejezi ki szkepszisét a *Karteziánus meditációkban*, amikor a fenomenológia feladatairól beszél: „A minden filozofálást megelőző, mindannyiunk számára létező világ értelme ez, mellyel az csak tapasztalatunk révén rendelkezhet. Ez az értelem filozófiailag feltárható, de soha meg nem változtatható, olyan értelem, amely *csak lényegi szükségszerűségéből és nem gyengeségünk miatt* hordoz minden aktuális tapasztalatban elvi tisztázásra szoruló horizontokat.” *Hua I*. 177. – Kiemelés tőlem. A magyar fordítást teljesen megváltoztattam.

(pl. rekonstruált tényeket, vagy olyanokat, amelyek éppen akkor lépnek fel újdonságként), majd ezeket egy bizonyos szabad és tetszőleges mennyiségű variáció útján sikerült egymással fedésbe hozni, vagyis ezek között sikerült egyfajta szemléleti egységet teremteni. Általános fogalmakat csak ezután kezdünk el használni, mint ennek a fedésegységnek a megszilárdítását. A filozófia ennek az alapvető ismeretelméleti összefüggésrendszernek a kibontására vállalkozik. Hogy az idézett kései Husserl-szöveg első gondolatát ismételjük, arra, hogy pontosabban el tudjuk egymástól határolni a történeti tények bizonyos csoportját és az ezek alapján létrejött szokást, habitust, majd pedig azt, hogy ez a szokás milyen fogalmakon keresztül jut kifejezésre. Mivel a fogalom képzése mint lényegi mozzanat, hozzátartozik ehhez a bonyolult összefüggéshez, kénytelenek vagyunk őket használni, mi több ezek használata sokszor semmilyen akadályba nem ütközik. Husserl nem annyira naiv, hogy ezt ne látná be. Így azzal, hogy felmutatjuk ezeket a fogalmakat, nos éppen azzal kell kötelező módon próba elé állítanunk őket, hogy valóban azt nyújtják-e, vagyis azt a lényegi, szükségszerű egyetemességet, amelyet megfogalmazni igyekeznek.

*

Ebből a szempontból Derridával azt mondani, hogy Husserl megmaradt az eideitikus variáció módszerének naivitásánál, maga is bizonyos egyszeri empirikus tényeknek a nem szükségszerű általánosításából fakad, vagyis abból, hogy Husserl módszertani alapállásának az *Ideen I*-ben is olvasható szeletét vetítjük rá filozófiájának egészére, anélkül, hogy módszerének egyéb jellemzőivel ezt összevetnénk. Egy konkrét filozófiai munka állítása alapján mondunk ítéletet egy ennél bonyolultabb gondolat fölött. Azonban súlyosabb, hogy ezzel összemósódik a történeti összefüggés genezisének és a történelemnek az egymáshoz való viszonya. Az, hogy egy diszciplína bejáratott tantételeinek eredetét bizonyos szemléleti alapokon keresztül ragadjuk meg (pl. a geometriáét és a geometriai idealitását a földmérés gyakorlatában), még nem jelenti azt, hogy ez a mechanizmus pontosan így zajlik le minden egyes diszciplína esetében. A filozófia sajátossága, hogy ezt a sokrétűséget igyekszik megragadni és folytonosan újragondolni. Ebben a tekintetben pedig a filozófia lenne az a tudomány, amelyet például a Husserl felfogása szerinti kötetlen idealitásokkal foglalkozó természettudománnyal szemben igenis lehet arra alapítani, hogy: *nem minden szemléleti, tapasztalati benyomás alakul át azonnal, kötelező módon fogalmi hálává, vagy tételek rendszerévé, de igenis szüksége van arra, hogy ilyenekké alakuljon.*

Ha az európai filozófiának ezt sikerül felmutatni úgy, mint az emberi természet egyetemes jellemzőjét, akkor igenis lehet keresnivalója azon a Husserl által

talányosan megfogalmazott „végtelen területen”, amely még talányosabban szólva „szellemi köteléket” létesít⁵¹³ a filozófusok között, de amelyen végre nem csak bizonyos jól elszigetelt antropológiai típusok szükségszerű viaskodása zajlik.

Ezzel bizonyosodik be az is, hogy az európai filozófiatörténet teleológiája nem pusztán spekuláció, hanem úgy tűnik, arra mutat, hogy Husserl ezen késői gondolatainak és a kitűzött végtelen feladatok milyenségének tisztázása a *Wesensschau* és az *eidetikus variáció* koncepciójának nyelvezetén belül lehet az egyik leggyümölcsözőbb.

Hogy rekapituláljuk azt, amit a *Prágai levél*ben olvastunk: azt, ahogyan a filozófusok a régmúltban együtt dolgoztak, már megvalósíthatatlan. De nem is ez a cél: az egység magától fog helyreállni és nem valamilyen radikális vízió által. De akkor mire való az eszmélődés újdonsága? A válasz így hangzik: ugyanazt kell tenni, ami a legjobban megfelel az emberi megismerés természetének. Vagyis annak tulajdonképpen lényegi vonását kell kidomborítani: az eszmélődés egységét, amely a folytonosan csatlakozó megismerésünk és az ennek korrekciójára önmagunknak szabott normák struktúramozzanatainak hasonló jellegében lehet. Ha pedig ez az emberi megismerés alapjellegzetessége, akkor érdemes ezt komolyan venni és működésének világos leírásával utat mutatni. Így válik a módszer-gondolat és az ismeretfilozófiai elemzés egymás kiegészítőivé és mutatják fel az európai filozófiatörténet teleológiáját.

⁵¹³ *Hua* XXIX. 395:14.

I Bibliográfia

A rövidítések feloldása

Edmund Husserl hivatkozott művei

Elsődleges szakirodalom:

Megjegyzés: Edmund Husserl *Összegyűjtött Műveinek* kritikai kiadására a *Husserliana*-sorozat kötetei szerint a 'Hua betűkód + a kötet római száma + oldalszám' szerint hivatkozom; a *Husserliana Materialienbände* sorozatának esetében a 'Hua Mat + kötetszám + oldalszám', a *Husserliana Dokumente* sorozat esetében pedig 'Hua Dok + kötetszám + oldalszám' rövidítést használom. Pl. *Husserliana*. XXIX. kötet, 120. oldal = „Hua XXIX. 120.” vagy *Husserliana Materialien*. VIII. kötet, 52. oldal: „Hua Mat VIII. 52.”

A *Husserliana*-sorozat köteteit 1950-től 1983-ig a hágai Martinus Nijhoff, 1984-től 2003-ig a Dordrecht-Boston-Lancaster-London-i Kluwer Academic Publishers, 2004-től pedig a Springer adta, illetve adja ki. Az új, javított kiadásokat jelzett évszámmal, az új, de változatlan kiadásokat egyszerű évszámmal jelöltem.

Bizonyos kiadások részleteinek javított változatai új előszavakkal, új értelmezési szempontok támogatására jelentek meg a *Husserliana*-sorozaton kívül (pl. *Zeit és PPsychol*). Ezek – mivel nem tartalmazzák az alap szövegkiadás minden részletét, illetve eltekintenek a szövegkritikai függeléktől – nem minősülnek kritikai kiadásnak.

Az alábbi bibliográfiai áttekintés nem lép fel a teljesség igényével.

- Hua I *Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge*. Hrsg. und eingeleitet von Stephan Strasser, 1950, ²1963, 1973, 1991.
- Hua II *Die Idee der Phänomenologie. Fünf Vorlesungen*. Hrsg. und eingeleitet von Walter Biemel, 1950, ²1958, 1973.
- Hua III/1 *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. In zwei Bänder. 1. Halbband: Text der 1–3. Auflage; Neu hrsg. von Karl Schuhmann, 1976.
- Hua III/2 *Lásd fent.: 2. Halbband: Ergänzende Texte (1912–1929)*, Neu hrsg. von Karl Schuhmann, 1976.
- Hua IV *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*. Hrsg. von Marly Biemel, 1952, ²1984, 1991.

- Hua V *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Drittes Buch: Die Phänomenologie und die Fundamente der Wissenschaften.* Hrsg. von Marly Biemel, 1952, 1971.
- Hua VI *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie.* Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie. Hrsg. von Walter Biemel, 1954, ²1962, 1976.
- Hua VII *Erste Philosophie (1923/24). Erster Teil: Kritische Ideengeschichte,* Hrsg. von Rudolf Boehm, 1956.
- Hua VIII *Erste Philosophie (1923/24). Zweiter Teil: Theorie der phänomenologischen Reduktion,* Hrsg. von Rudolf Boehm, 1959.
- Hua IX *Phänomenologische Psychologie. Vorlesungen Sommersemester 1925,* Hrsg. von Walter Biemel, 1962, ²1968.
- Hua X *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917),* Hrsg. von Rudolf Boehm. 1966, 1969.
- Hua XI *Analysen zur passiven Synthesis.* Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten (1918–1926). Hrsg. von Margot Fleischer, 1966.
- Hua XII *Philosophie der Arithmetik. Mit ergänzenden Texten (1890–1901),* Hrsg. von Lothar Eley, 1970.
- Hua XIII *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass. Erster Teil: 1905–1920,* Hrsg. von Iso Kern, 1973.
- Hua XIV *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass. Zweiter Teil: 1921–1928,* Hrsg. von Iso Kern, 1973.
- Hua XV *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass, Dritter Teil: 1929–1935,* Hrsg. von Iso Kern, 1973.
- Hua XVI *Ding und Raum.* Vorlesungen 1907, Hrsg. von Ulrich Claesges, 1973.
- Hua XVII *Formale und transzendente Logik. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft. Mit ergänzenden Texten,* Hrsg. von Paul Janssen, 1974.
- Hua XVIII *Logische Untersuchungen. Erster Band: Prolegomena zur reinen Logik.* Text der 1. und 2. Auflage. Hrsg. von Elmar Holenstein, 1975
- Hua XIX/1 *Logische Untersuchungen. Zweiter Band: Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis.* Hrsg. von Ursula Panzer, 1984.
- Hua XIX/2 lásd fent: Hua XIX/1.
- Hua XX/1 *Logische Untersuchungen. Ergänzungsband.* Erster Teil. Entwürfe zur Umarbeitung der VI. Untersuchung und zur Vorrede für die Neuaufgabe der Logischen Untersuchungen (Sommer 1913). Hrsg. von Ullrich Melle, 2002.

- Hua XX/2 *Logische Untersuchungen. Ergänzungsband. Zweiter Teil. Texte für die Neufassung der VI. Untersuchung: Zur Phänomenologie des Ausdrucks und der Erkenntnis (1893/94–1921)*, Hrsg. von Ullrich Melle, 2005.
- Hua XXI *Studien zur Arithmetik und Geometrie. Texte aus dem Nachlass (1886–1901)*. Hrsg. von Ingeborg Strohmeier, 1983.
- Hua XXII *Aufsätze und Rezensionen (1890–1910)*. Hrsg. von Bernhard Rang, 1979.
- Hua XXIII *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen. Texte aus dem Nachlass (1898–1925)*. Hrsg. von Eduard Marbach, 1980.
- Hua XXIV *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie. Vorlesungen 1906/07*. Hrsg. von Ullrich Melle, 1984.
- Hua XXV *Aufsätze und Vorträge (1911–1921)*. Hrsg. von Thomas Nenon und Hans Rainer Sepp, 1987.
- Hua XXVI *Vorlesungen über Bedeutungslehre. Sommersemester 1908*. Hrsg. von Ursula Panzer, 1987.
- Hua XXVII *Aufsätze und Vorträge (1922–1937)*. Hrsg. von Thomas Nenon und Hans Rainer Sepp, 1989.
- Hua XXVIII *Vorlesungen über Ethik und Wertlehre (1908–1914)*. Hrsg. von Ullrich Melle, 1988.
- Hua XXIX *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Ergänzungsband. Texte aus dem Nachlass 1934–1937*. Hrsg. von R.N. Smid, 1993.
- Hua XXX *Logik und allgemeine Wissenschaftstheorie. Vorlesungen Wintersemester 1917/18. Mit ergänzenden Texten aus der ersten Fassung von 1910/11*. Hrsg. von Ursula Panzer, 1996.
- Hua XXXI *Aktive Synthesen. Aus der Vorlesung “Transzendente Logik” 1920/21. Ergänzungsband zu “Analysen zur passiven Synthesis”*. Hrsg. von Roland Breuer, 2000.
- Hua XXXII *Natur und Geist. Vorlesungen Sommersemester 1927*. Hrsg. von Michael Weiler, 2001.
- Hua XXXIII *Die Bernauer Manuskripte über das Zeitbewusstsein (1917/18)*. Hrsg. von Rudolf Bernet und Dieter Lohmar, 2001.
- Hua XXXIV *Zur phänomenologischen Reduktion. Texte aus dem Nachlass (1926–1935)*. Hrsg. von Sebastian Luft, 2002.
- Hua XXXV *Einleitung in die Philosophie. Vorlesungen 1922/23*. Hrsg. von Berndt Goossens, 2002.

- Hua XXXVII* *Einleitung in die Ethik. Vorlesungen Sommersemester 1920 und 1924.* Hrsg. von Henning Peucker, 2002.
- Hua XXXVIII* *Wahrnehmung und Aufmerksamkeit. Texte aus dem Nachlass (1893–1912).* Hrsg. von Thomas Vongehr und Regula Giuliani, 2004.
- Hua XXXIX* *Die Lebenswelt. Auslegungen der vorgegebenen Welt und ihrer Konstitution. Texte aus dem Nachlass (1916–1937).* Hrsg. von Rochus Sowa, 2008.
- Hua XL* *Untersuchungen zur Urtheilstheorie. Texte aus dem Nachlass (1893–1918)* Hrsg. von Robin D. Rollinger, 2009.
- Hua Mat I* *Logik. Vorlesung 1896,* Hrsg. von Elisabeth Schuhmann, 2001.
- Hua Mat III* *Allgemeine Erkenntnistheorie. Vorlesung 1902/03.* Hrsg. von Elisabeth Schuhmann, 2001.
- Hua Mat VI* *Natur und Geist. Vorlesungen Sommersemester 1919.* Hrsg. von Michael Weiler, 2002.
- Hua Mat VII* *Einführung in die Phänomenologie der Erkenntnis. Vorlesung 1909.* Hrsg. von Elisabeth Schuhmann, 2005.
- Hua Mat VIII* *Späte Texte über Zeitkonstitution (1929–1934): Die C-Manuskripte,* Hrsg. von Dieter Lohmar, 2006.
- Hua Dok I* *Karl Schuhmann Husserl-Chronik. Denk- und Lebensweg Edmund Husserls,* 1977.
- Hua Dok II/1* *Eugen Fink: VI. Cartesianische Meditation. Teil I: Die Idee einer transzendenten Methodenlehre,* Hrsg. von H. Ebeling, J. Holl und G. van Kerckhoven, 1988.
- Hua Dok II/2* *Eugen Fink: VI. Cartesianische Meditation Teil II: Ergänzungsband.* Hrsg. von G. van Kerckhoven, 1988.
- Hua Dok III/1–10.* *Edmund Husserl Briefwechsel.* Hrsg. von Elisabeth Schuhmann in Verbindung mit Karl Schuhmann, 1994.

A szövegben leggyakrabban használt, a *Husserliana*-sorozat köteteire is utaló tanulmány, illetve könyvcím-rövidítések a következők:

- AP* Az aritmetika filozófiája (*Hua XII*).
- FTL* Formális és transzcendentális logika (*Hua XVII*).
- Ideen I* *Hua III/1.*
- LV* Logikai vizsgálódások (*Hua XVIII, XIX/1, XIX/2*).
- Med* Karteziánus meditációk (elmélkedések)

<i>Prolegomena</i>	<i>Hua XVIII.</i>
<i>PS</i>	Pszichológiai tanulmányok az elementáris logikához (<i>Hua XXII.</i>)
<i>Semiotik</i>	A jelek logikájához (<i>Hua XII és ÚH, 15–43.</i>)
<i>TxA</i>	Szövegkritikai jegyzetek (<i>Textkritische Anmerkungen – a Hua-kötetek kritikai apparátusából</i>)

A *Husserliana*-sorozaton kívül:

<i>AO</i>	„Aesthetische Objektivität” In: <i>Husserl Studies</i> 11 (1990), 171–173.
<i>D17</i>	„Grundlegende Untersuchungen zum Phänomenologischen Ursprung der Räumlichkeit der Natur” In: <i>Philosophical Essays in The Memory of Edmund Husserl</i> , ed: Marvin Farber, 1940.
<i>DoV</i>	„Husserls Manuskripte zu seinem Göttinger Doppelvortrag von 1901” In: <i>Husserl Studies</i> 17 (2001), 87–123. hrsg.: Karl Schuhmann–Elisabeth Schuhmann.
<i>EU</i>	<i>Erfahrung und Urteil</i> . Untersuchungen zur Genealogie der Logik. (Redigiert und herausgegeben von Ludwig Landgrebe). Meiner, Hamburg [Philosophische Bibliothek], 1939, 19997.
<i>NR</i>	„Notizen zur Raumkonstitution” In: <i>Philosophy and Phenomenological Research</i> 1/1; 1/2 (1940), 21–37.; 217–226.
<i>RbH</i>	„Randbemerkungen Husserls zu Heideggers <i>Sein und Zeit</i> und <i>Kant und das Problem der Metaphysik</i> “ In: <i>Husserl Studies</i> 11 (1994), 3–63. hrsg.: Roland Breuer.
<i>IG</i>	„Intentionale Gegenstände. Edition der ursprünglichen Druckfassung” (Hrsg. und eingeleitet von K. Schuhmann), In: <i>Brentano Studien</i> 3 (1990/91), 137–176.

A *Husserlianában* és azon kívül is kiadott szövegek:

<i>PPsychol</i>	<i>Phänomenologische Psychologie</i> , hrsg. und Einleitung von Dieter Lohmar. Meiner, Hamburg [Philosophische Bibliothek], 2003.
<i>Zeit</i>	<i>Texte zur Phänomenologie des Inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)</i> , hrsg. Einleitung und Register von Rudolf Bernet. Meiner, Hamburg [Philosophische Bibliothek], 1985.

Edmund Husserl magyarul:

<i>EgyTel</i>	„Egyetemes teleológia. Az interszubjektív, minden egyes szubjektumot átható ösztön transzcendentális szempontból”. Ford. Kukla Krisztián és Takács Ádám. Bevezette: Takács Ádám. In: <i>Vulgo</i> 2004/1. 123–125.
---------------	--

- HLV *Husserl és a Logikai vizsgálódások.* Ismeretfilozófia és fenomenológiai filozófia. Szerk. Varga Péter András és Zuh Deodáth. Budapest: L'Harmattan, 2009.
- Idő *Előadások az időről.* Ford. Ullmann Tamás/Sajó Sándor. Atlantisz Budapest, 2002.
- KM *Karteziánus elmélkedések.* Bevezetés a fenomenológiába. Ford. Mezei Balázs. Atlantisz, Budapest, 2000.
- LV I I. Logikai Vizsgálódás. Ford. Seregi Tamás – Ullmann Tamás. In: *Pasim* 4/1 (2002), 1–69.
- LV V V. Logikai Vizsgálódás. Ford. Deczki–Marosán–Ullmann–Varga–Zuh In: *különbség* 9/1 (2007), 17–50. és HLV, 21–46.
- LV IV VI. Logikai Vizsgálódás. Ford. Deczki–Marosán–Ullmann–Varga–Zuh, In: HLV, 47–96.
- ÚH *Az új Husserl.* Szemelvények az életmű ismeretlen fejezeteiből. Szerkesztette, fordította és bevezette: Varga Péter András és Zuh Deodáth. Budapest: L'Harmattan, 2011.
- Válogatott *Edmund Husserl válogatott tanulmányai.* Válogatta: Vajda Mihály, Ford. Baránszky Jób László. Gondolat, Budapest, 1972.
- Válság I-II. *Az európai tudományok válsága.* I-II. kötet. Ford. Berényi Gábor, Mezei Balázs, Enyedi András és Ullmann Tamás. Atlantisz, Budapest, 1998.

Egyéb elsődleges irodalom:

- SL Bachmann, Karl Friedrich: *System der Logik.* Ein Handbuch zum Selbststudium. Leipzig, 1828.
- WL Bolzano, Bernhard: *Wissenschaftslehre.* Nach Alois Höflers Tode mit dem Nachweis der von Bolzano zitierten Verfasser, Werke und Stellen hrsg. Wolfgang Schultz, Felix Meiner, Leipzig, 1931. Bd. 3–4.
- PP James, William: *The Principles of Psychology.* vol. II. Harvard UP, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1981.
- TÉK *A tiszta ész kritikája.* Ford. Kiss János. Budapest: Atlantisz, 2004.
Immanuel Kant műveire az *Akademie-Ausgabe* (=Kant's *Gesammelte Schriften*, Herausgegeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften) szerint hivatkozom az „AA+kötetszám” jelöléssel, majd a magyar kiadás konkordanciájának megadásával.
- ÍK *Az ítélőerő kritikája.* Ford. Papp Zoltán. Budapest: Osiris, 2003.
Immanuel Kant műveire az *Akademie-Ausgabe* (=Kant's *Gesammelte Schriften*, Herausgegeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften) szerint hivatkozom – lásd fent: TÉK

Gottlob Frege „Fogalomírás”-át a következő adatok szerint hivatkozom:

Frege, Gottlob (1879): *Begriffsschrift und andere Aufsätze*. Mit E. Husserls und H. Scholz' Anmerkungen. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt [1964] és G. Olms, Hildesheim [2007]. Hrsg.: I. Angelelli.

Másodlagos irodalom:

Allison, Henry E. (2004). *Kant's Transcendental Idealism*. Revised and Enlarged Edition. New Haven–London: Yale UP.

Allison, Henry E. (2010). *Custom and Reason in Hume*. A Kantian Reading of the First Book of the Treatise. Oxford: Oxford UP.

Almeida, Guido Antônio de (1972): *Sinn und Inhalt in der genetischen Phänomenologie Edmund Husserls*. Nijhoff, Den Haag. [Phaenomenologica 47]

Bermes, Christian (2004): „Welt“ als Thema der Philosophie. Vom Metaphysischen zum natürlichen Weltbegriff. Meiner, Hamburg. [Phaenomenologische Forschungen, Beiheft 1]

Bernet, Rudolf – Kern, Iso – Marbach, Eduard (²1996, 1989): *Edmund Husserl. Darstellung seines Denkens*. Meiner, Hamburg,

Bernet, Rudolf – Lohmar, Dieter (2001): „Eileitung des Herausgebers“ In: *Hua XXXIII*.

Bernet, Rudolf (1983): „Die ungegenwärtige Gegenwart. Anwesenheit und Abwesenheit in Husserls Analyse des Zeitbewusstseins“ In: *Phänomenologische Forschungen* 14, 16–57.

Bernet, Rudolf (1985): „Einleitung des Herausgebers“ In: Husserl, E: *Texte zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins. 1893–1917*. Hrsg. Rudolf Bernet. Meiner, Hamburg. V–LXXVII.

Bernet, Rudolf (1986): „Differenz und Anwesenheit. Derridas und Husserls Phänomenologie der Sprache, der Zeit, der Geschichte, der wissenschaftlichen Rationalität“ In: *Phänomenologische Forschungen* 18, 51–112.

Bernet, Rudolf (1987): „Vorwort zur deutschen Ausgabe“. In: J. Derrida: *Husserls Weg in die Geschichte am Leitfaden der Geometrie*. Ein Kommentar zur Beilage III der „Krisis“. (Übergänge 17). W. Fink, München. 11–30.

Bernet, Rudolf (1990): „Husserls Begriff des Noema“ In: *Husserl-Ausgabe und Husserl-Forschung* hrsg.: Samuel IJsseling, Kluwer AP, Dordrecht-Boston-London. [Phaenomenologica 115], 61–80.

Bernet, Rudolf (2002): „Die neue Phänomenologie des Zeitbewusstseins in Husserls Bernauer Manuskripten“ In: *Die Erscheinende Welt*. Festschrift für Klaus Held. Hrsg: H. Hüni/P. Trawny. Duncker und Humblot, Berlin. 539–555.

Brough, John Barnett (1972): „The Emergence of Absolute Consciousness in Husserl's Early Writings on Time-Consciousness“ In: *Man and World* 5, 298–326.

Bruzina, Ronald (1997): „The Transcendental Theory of Method in Phenomenology; The Meontic and Deconstruction“ In: *Husserl Studies* 14, 75–94.

Bruzina, Ronald (2004): *Edmund Husserl and Eugen Fink*. Beginnings and Ends in Phenomenology. 1928–1938. Yale Studies in Hermeneutics. New Haven, Yale University Press.

- Buckley, Philip R. (1992): *Husserl, Heidegger and The Crisis of Philosophical Responsibility*. Kluwer AP [Phaenomenologica 125].
- Bustan, Smadar (2014). *De l'intellectualisme à l'éthique*. Lévinas et la phénoménologie de Husserl. Bruxelles: Ousia.
- Cairns, Dorion (1976): *Conversations with Husserl and Fink*. Nijhoff [Phaenomenologica 66].
- Carr, David (1974): *Phenomenology and The Problem of History*. Evaston, Northwestern UP.
- Carr, David (1987): *Interpreting Husserl*. Critical and Comparative Studies. Den Haag, Nijhoff [Phaenomenologica 106].
- Cassirer, Ernst (2007 [1944]). *Versuch über den Menschen*. Einführung in eine Philosophie der Kultur. Übers.: Reinhard Kaiser. Hamburg: Meiner.
- Cavaillès, Jean (1960). Sur la logique et la théorie de la science. Paris: PUF.
- Cavaillès, Jean (1962 [1938]). „Remarques sur la formation de la théorie abstraite des ensembles”, In: uő: *Philosophie mathématique*. Paris: Hermann. 25–175.
- Claesges, Ullrich (1964): *Edmund Husserls Theorie der Raumkonstitution*. Nijhoff, Den Haag [Phaenomenologica 19].
- De Boer, Theodorus (1978): *The Development of Husserl's Thought*. Nijhoff, Den Haag. [Phaenomenologica 76]
- De Gandt, François (2004): *Husserl et Galilée*. Sur la crise des sciences européennes. Vrin, Paris. [Coll. Librairie Philosophique]
- Demeter, Tamás (2015). „Hume's Copernican Turn”, In: Neuber et al. (szerk.): *Copernicus and His International Reception*, Leiden: Brill.
- Derrida, Jacques (1953–54): *Le problème de la genèse dans la phénoménologie de Husserl* [1990, 22004], PUF, Paris, [Coll. Épiméthée].
- Derrida, Jacques (1962): „Introduction” In: E. Husserl: *L'origine de la géométrie*, PUF, Paris [Coll. Épiméthée], 3–171.
- Derrida, Jacques (1967, 2005): *La voix et le phénomène*. Introduction au problème du signe dans la phénoménologie de Husserl. Quadrige/PUF, Paris.
- Dodd, James (2004): *Crisis and Reflexion*. An Essay on Husserl's Crisis of the European Sciences. Kluwer AP [Phaenomenologica 174].
- Dodd, James (2005): „Reading Husserl's Time Diagrams from 1917/18”. In: *Husserl Studies* 21, 111–137.
- Fink, Eugen (1933): „Edmund Husserls Phänomenologie in der gegenwärtigen Kritik.” In: *Kant Studien* 38. 319–383.
- Fink, Eugen (1966): „Operative Begriffe in Husserls Phänomenologie” In: *Studien zur Phänomenologie, 1930–1939* [Phaenomenologica 21].
- Fink, Eugen (1971): „Reflexionen zu Husserls Phänomenologie der Reduktion”. In: uő: *Phänomenologische Vorträge und Aufsätze*. Hrsg: Franz-Anton Schwarz. Alber, Freiburg/München [1976]. 299–322.

- Gondek, Hans-Dieter–Tengelyi László (2012): *Neue Phänomenologie in Frankreich*. Berlin: Suhrkamp.
- Györgyjakab Izabella (2013): *Nyelvfenomenológia és/vagy etikai nyelvfizológia Emmanuel Lévinasnál*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó.
- Hacking, Ian (2010). „Husserl on the Origins of Geometry”, In: Hyder, D – Rheinberger, H.-J. (szerk.): *Science and the Life-World*. Essays on Husserl’s ‘Crisis of the European Sciences’. Stanford: Stanford UP. 64–82.
- Hanna, Robert (2006). *Kant, Science and Human Nature*. Oxford: Oxford UP.
- Haspelmath, Martin et al. (2001): *Language Typology and Language Universals/Sprachtypologie Und Sprachliche Universalien/La typologie des langues et les universaux linguistiques*. De Gruyter.
- Held, Klaus (1966): *Lebendige Gegenwart*. Die Frage nach dem Seinsweise des transzendenten Ich, entwickelt am Leitfaden der Zeitproblematik. Nijhoff, Den Haag. [Phaenomenologica 23]
- Held, Klaus (1972): „Das Problem der Intersubjektivität und die Idee einer phänomenologischen Transzendentalphilosophie” In: *Perspektiven transzendentalphänomenologischer Forschung*. Für Ludwig Landgrebe zum 70. Geburtstag von seinen Kölner Schüler. Hrsg: U. Claesges, K. Held. Nijhoff, Den Haag. [Phaenomenologica 49]
- Held, Klaus (1980a): *Heraklit, Parmenides und der Anfang von Philosophie und Wissenschaft*. Eine phänomenologische Besinnung. Walter der Gruyter, New-York–Berlin.
- Held, Klaus (1980b): „Husserls Rückgang auf die phainómenon und die geschichtliche Stellung der Phänomenologie” In: *Phänomenologische Forschungen* 10, 89–145.
- Held, Klaus (1989, ²2004): „Husserl et les Grecs.” Trad. Raphael Célis. In: *Husserl*. Collectif sous la direction de E. Escoubas et Marc Ruchir. Millon, Grenoble. (Coll. Krisis). 119–154.
- Held, Klaus (1990): „Le monde natal, le monde étrangère, le monde un” Trad. Raphael Célis. In: *Husserl-Ausgabe und Husserl-Forschung*. Hrsg. Samuel IJselling. Kluwer AP. [Phaenomenologica 115]
- Held, Klaus (2000): „The Controversy Concerning Truth: Towards a Prehistory of Phenomenology”, trad. Amy Morgenstern. In: *Husserl Studies* 17. 35–48.
- Holenstein, Elmar (1972): *Phänomenologie der Assoziation*. Zu Struktur und Funktion eines Grundprinzips der Passiven Genesis bei Edmund Husserl. Nijhoff, Den Haag. [Phaenomenologica 44.]
- Hoyos, Guillermo (1972): „Zum Teleologiebegriff in der Phänomenologie Husserls”. In: *Perspektiven transzendental-phänomenologischer Forschung*. Hrsg. U. Claesges, K. Held, Nijhoff, Den Haag, 1972 [Phaenomenologica 49], 61–84.
- Hoyos, Guillermo (1976): *Intentionalität als Verantwortung*. Geschichtsteleologie und Teleologie der Intentionalität bei Husserl. Nijhoff, Den Haag. [Phaenomenologica 67]

- Hyder, David (2010). „Foucault, Cavailles and Husserl on the Historical Epistemology of the Sciences”, In: Rheinberger, H-J.– Hyder, D.: *Science and the Life-World*. Stamford: Stanford UP. 177–198.
- Ierna, Carlo (2003): „Husserl on The Infinite” In: *Studia Phaenomenologica* III/1–2. 179–194.
- Ierna, Carlo (2006): „The Beginnings of Husserl’s Philosophy” I. [From *Über den Begriff der Zahl to Philosophie der Arithmetik*] II. [Philosophical and Mathematical Background]. In: *The New Yearbook of Phenomenology and Phenomenological Philosophy* VI, 1–56.; 33–81.
- Ierna, Carlo (2008): „Edmund Husserl, Philosophy of Arithmetic, translated by Dallas Willard” [recenzió] In: *Husserl Studies* 24. 53–58.
- Ingarden, Roman (1931): *Das literarische Kunstwerk*. Max Niemeyer, Halle/Saale. magyarul: *Az irodalmi műalkotás*. Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat, Bp., 1977.
- Ingarden, Roman (1968): „Erläuterungen zu de Briefen” In: Edmund Husserl: *Briefe an Roman Ingarden*. Nijhoff, Den Haag. [Phaenomenologica 25]
- Jacob, François 1970. *La logique du vivant*. Un histoire de l’hérédité. Paris: Gallimard [Bibliothèque des Sciences Humaines]
- Jacob, François 1986 (1982). *A lehetséges és a tényleges valóság*. Bp.: Európa.
- Jacobs, Hanne (2007): „Lavigne, Jean-François, Husserl et la naissance de la phénoménologie (1900–1913). Des Recherches logiques aux Ideen: la genèse de l’idéalisme transcendantal phénoménologique” [recenzió]. In: *Husserl Studies* 23, 71–82.
- Jagnow, René (2006): „Edmund Husserl on the Applicability of Formal Geometry” In: E Carson/R. Huber. (eds.): *Intuition and Axiomatic Method*. Springer. 67–85.
- Janssen, Paul (1970): *Geschichte und Lebenswelt*. Ein Beitrag zur Diskussion von Husserls Spätwerk. Hihhoff, Den Haag. [Phaenomenologica 35]
- Janssen, Paul (1993): „Phänomenologie als Geschichtsphilosophie in praktischer Absicht: Den philosophischen Intentionen Ludwig Landgrebes zur Erinnerung” In: *Husserl Studies* 10, 97–110.
- Jorland, Gérard (1981). *La Science dans la philosophie*. Les recherches épistémologique d’Alexandre Koyré. Paris: Gallimard.
- Kates, Joshua, L. (2003): „Derrida, Husserl, and the Commentators: Introducing a Developmental Approach” In: *Husserl Studies* 19, 101–129.
- Kern, Iso (1964): *Husserl und Kant*. Ein Versuch über Husserls Verhältnis zu Kant und zum Neukantianismus. Nijhoff, Den Haag [Phaenomenologica 16].
- Kern, Iso (1973): „Einleitung des Herausgebers” In *Hua* XV.
- Kortooms, Toine (2002): *Phenomenology of Time*. Edmund Husserl’s Analysis of Time-Consciousness. Kluwer AP [Phaenomenologica 161].
- Kuhn, Thomas S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press. Magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Ford. Bíró Dániel. Bp.: Osiris, 2000.

- Landgrebe (1939[1999]): „Vorwort des Herausgebers” In: *EU*. xix–xxviii.
- Landgrebe, Ludwig (1933): „Werner Illeman: Husserls vorphänomenologische Philosophie. Hirzel, Leipzig, 1932.” [recenzió] In: *Kant Studien* 38, 216–217.
- Landgrebe, Ludwig (1952): „Lettre sur une article de M. Jean Wahl concernant 'Erfahrung und Urteil' de Husserl.” In: *Revue de Métaphysique et de Morale* 57, 282–283.
- Lavigne, Jean-François (2005): *Husserl er le naissance de la phénoménologie* (1900–1913). Des *Recherches logiques* aux *Ideen*: la genèse de l'idéalisme transcendantal phénoménologique. PUF, Paris [coll. Épiméthée].
- Lembeck, Karl-Heinz (1987): „'Faktum Geschichte' und die Grenzen phänomenologischer Geschichtsphilosophie” In: *Husserl Studies* 4. 209–224.
- Lembeck, Karl-Heinz (1988): *Gegenstand Geschichte*. Geschichtswissenschaftstheorie in Husserls Phänomenologie. Kluwer AP, 1988. [Phaenomenologica 111]
- Lévinas, Emmanuel (1998). La conscience non-intentionnelle. In: uő: *Entre nous*. Paris: Le Livre de Poche. 132–142.
- Lohmar, Dieter (1988): „Edmund Husserl: Logische Untersuchungen. Bd. II.” [recenzió] In: *Husserl Studies* 5. 261–264.
- Lohmar, Dieter (1990): „Wo lag der Fehler der kategorialen Repräsentation? Zu Sinn und Reichweite einer Selbstkritik Husserls” In: *Husserl Studies* 7, 179–197.
- Lohmar, Dieter (1993): „Grundzüge eines Synthesismodells der Auffassung. Kant und Husserl über den Ordnungsgrad sinnlicher Vorgegebenheiten und die Elemente einer Phänomenologie der Auffassung.” In: *Husserl Studies* 10, 111–141.
- Lohmar, Dieter (1996a): „Zu der Entstehung und den Ausgangsmaterialien von Husserls Werk Erfahrung und Urteil” In: *Husserl Studies* 13, 31–71.
- Lohmar, Dieter (1996b): „The Role of Life-world in Husserl's critique of Idealizations” In: *Phenomenology, Interpretation, Community*. Ed.: Langsdorf–Watson–Bower. State University of New-York Press, Albany. [Selected Studies in Phenomenology and Existential Philosophy] 17–28.
- Lohmar, Dieter (1998): *Erfahrung und kategoriales Denken*. Hume, Kant und Husserl über vorprädikative Erfahrung und prädikative Erkenntnis. Kluwer AP. [Phaenomenologica 147.]
- Lohmar, Dieter (2000): *Edmund Husserls Formale und transzendente Logik*. [Reihe: Werkinterpretationen] Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Lohmar, Dieter (2002): „What do protentions pretend? Remarks on Husserl's Analysis of Protention in the Bernau Manuscripts on Time-Consciousness” In: *Philosophy Today* 46, 154–167.
- Lohmar, Dieter (2003): „Über phantasmatische Selbstaffektion in der typisierenden Apperzeption und im inneren Zeitbewusstsein” In: *Leitmotiv* 3, 67–80.

- Lohmar, Dieter (2008): *Phänomenologie der schwachen Phantasie*. Untersuchungen der Psychologie, Cognitive Science, Neurologie und Phänomenologie zur Funktion der Phantasie in der Wahrnehmung. Springer [Phaenomenologica 185].
- Luft, Sebastian (2002): „*Phänomenologie der Phänomenologie*”. Systematik und Methodologie der Phänomenologie in der Auseinandersetzung zwischen Husserl und Fink. Kluwer AP, [Phaenomenologica 166].
- Luft, Sebastian (2004): „Die Archivierung des husserlschen Nachlasses 1933–1935. Karl Schuhmann in memoriam” In: *Husserl Studies* 20, 1–22.
- Luft, Sebastian (2005): „Faktizität und Geschichtlichkeit als Konstituenten der Lebenswelt in Husserls Spätphilosophie” In: *Phänomenologische Forschungen* 2005, 13–40.
- Marrati-Guénoun, Paola (1998): *La g n se et le trace. Derrida lecteur de Husserl et de Heidegger*. Kluwer AP. [Phaenomenologica 146]
- McDowell, John (1996). *Mind and World*. 2nd Ed. With a New Introduction. Cambridge (MA): Harvard UP.
- Melle, Ullrich (1990): „Objektivierende und Nicht-objektivierende Akte” In: *Husserl-Ausgabe und Husserl-Forschung*, hrsg. Samuel IJselling, Kluwer AP, Dordrecht-Boston-London. [Phaenomenologica 115], 35–49.
- Melle, Ulrich (1984): „Einleitung des Herausgebers” In *Hua* XXIV, xiii–li.
- Melle, Ulrich (1988): „Einleitung des Herausgebers” In *Hua* XXVIII, xiii–xlix.
- Melle, Ulrich (1999): „Signitive und signifikative Intentionen” In: *Husserl Studies* 15, 167–181.
- Melle, Ulrich (2002): „Einleitung des Herausgebers” In *Hua* XX/1, xiii – liii.
- Melle, Ulrich (2005): „Einleitung des Herausgebers” In *Hua* XX/2, xix–lvi.
- Merleau-Ponty, Maurice (1945 [1976]). *Phänomenologie de la perception*. Paris: Gallimard.
Magyarul: *Az észlelés fenomenológiája*. Ford. Sajó Sándor. Budapest: L’Harmattan, 2012.
- Merleau-Ponty, Maurice (1960a): „Sur la phänomenologie du langage” In: u : *Eloge de la philosophie*, Paris, Gallimard. Magyarul In: *A filozófia dics rete*. Ford. Sajó Sándor. Bp, 2005.
- Merleau-Ponty, Maurice (1960b): „Le philosophe et son ombre” In: u : *Eloge de la philosophie*. (L sd fent.)
- Merleau-Ponty, Maurice (1998): „Husserl aux limites de la phänomenologie.” In: *Resum es de cours, Collège de France (1952–1960)*, Gallimard, Paris, 1968. 159–170., illetve U : *Notes de cours sur L’origine de la géometrie de Husserl*. Ed. Franck Robert., Renaud Barbaras. PUF, Paris.
- Mezei Balázs (1993): „A b n, a sors és Jób kartezianizmus. Tengelyi László, A b n mint sorsese m ny” [recenzió] In: *Buksz.* 5, 417–428.
- Mezei Balázs (1997): *Z r jfelbe tett isten. Egy fenomenológiai prototeol gia v zslata*. Gond-Osiris [Horror Metaphysicae].
- Mezei Balázs (1998): „A tiszta ész krízise” In: *Válság* II. kötet,

- Mezei Balázs (2004): „Az emberi test modális elmélete” In: *A szubjektum problémája*. Szerk. Boros Gábor, Ullmann Tamás. Tudástársadalom Alapítvány, Bp., 2004. 157–210.
- Mulligan, Kevin (1995): „Perception”, In: Smith, B. – Smith, D-W.: *The Cambridge Companion to Husserl*. Cambridge UP. 168–238.
- Musil, Robert (1995 [1930]): *A tulajdonságok nélkül ember. Első könyv*. Ford. Tandori Dezső. Pozsony: Kalligram.
- Nenon, Thomas–Sepp, Hans-Rainer (1988): „Einleitung des Herausgebers” In: *Hua XXVII*.
- Orth, Ernst Wolfgang (1999): *Edmund Husserls 'Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie'* [Reihe: Werkinterpretationen]; Wiss. Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Rang, Bernhard (1973): *Kausalität und Motivation*. Untersuchungen zum Verhältnis von Perspektivität und Objektivität in der Phänomenologie Edmund Husserls. Nijhoff, Den Haag, [Phaenomenologica 53].
- Richir, Marc (1976): *Au-delà du renversement copernicien*. La question de la phénoménologie et son fondement. Nijhoff, Den Haag [Phaenomenologica 73].
- Richir, Marc (1990): „Commentaire de L'Origine de la géométrie” In: uő: *La crise du sens et la phénoménologie*. Autour de la Krisis de Husserl. Millon, Grenoble. 273–360.
- Ricoeur, Paul (1949): „Husserl et le sens de l'histoire.” In: *Révue de Métaphysique et de Morale* 54, 280–316., illetve uő: *A l'école de la phénoménologie*. Vrin, Paris, [1986]. 7–18.
- Ricoeur, Paul (1953): „Sur la phénoménologie” In: *Esprit* 21 (1953), 821–839., ill. uő: *A l'école [...]*, ld. fent, 159–185.
- Ricoeur, Paul (1954–55): „Kant et Husserl” In: *Kant Studien* 46, 44–67. ill. *A l'école [...]*, ld. fent, 273–313.
- Ricoeur, Paul (1985): *Temps et récit*. Tome III: Le temps raconté. Seuil, Paris.
- Rodemeyer, Lanei (2005): „Toine Kortooms: Phenomenology of Time [recenzió]” In: *Husserl Studies* 21, 249–255.
- Rodemeyer, Lanei (2006): *Intersubjective Temporality*. It's About Time. Springer [Phaenomenologica 176].
- Rollinger, Robin D (1999): *Husserl's Position in the School of Brentano*. Kluwer AP, [Phaenomenologica 150].
- Rollinger, Robin D (2003): „Husserl's Elementary Logic. The 1986 Lectures in Their Nineteenth Century Context.” In: *Studia Phaenomenologica* III/1–2, 195–313.
- Rosado Haddock, G. E. (2008a): „Edmund Husserl, Alte und Neue Logik: Vorlesungen 1908/09” [recenzió] In: *Husserl Studies* 24, 141–148.
- Rosado Haddock, G. E. (2008b): *The Young Carnap's Unknown Master*. Ashgate Publishing.
- Rosado Haddock, Guillermo E. – Ortiz Hill, Claire (2000): *Husserl or Frege? Meaning, Objectivity and Mathematics*. Open Court Publishing, Chicago.

- Rosado Haddock, Guillermo E. (2006): „Husserl Philosophy of Mathematics: its Origin and Relevance” In: *Husserl Studies* 22, 193–222.
- Schmid, Hans Bernhard (2000): *Subjekt, System, Diskurs*. Edmund Husserls Begriff transzendentaler Subjektivität in sozialtheoretischen Bezügen. Kluwer AP, Dordrecht-Boston-London [Phaenomenologica 158].
- Schnell, Alexander (2002): „Das Problem der Zeit bei Edmund Husserl. Eine Untersuchung über die husserlschen Zeitdiagramme” In: *Husserl Studies* 18, 89–122.
- Schuhmann, Karl (1972): „Forschungsnotizen über Husserls 'Entwurf einer Vorrede' zu den 'Logischen Untersuchungen', In: *Tijdschrift voor Filosofie* 34, 513–524.
- Schuhmann, Karl (1976): „Einleitung des Herausgebers” In *Hua III/1*.
- Schuhmann, Karl (1984): „'Phänomenologie'. Ein Begriffsgeschichtlicher Reflexion” In: *Husserl Studies* 1. 31–68., ill. uő: *Selected...* (ld. fent), 1–33.
- Schuhmann, Karl (1988a): „Husserl and Masaryk” In: *On Masaryk*. Texts in German and English. (szerk.) Josef Novák. Rodopi, Amsterdam. 129–156.
- Schuhmann, Karl (1988b): *Husserls Staatstheorie*. Alber, Freiburg.
- Schuhmann, Karl (1988c): „Malvine Husserls 'Skizze eines Lebensbildes von E. Husserl'.” In: *Husserl Studies* 5 (1988c), 105–125.
- Schuhmann, Karl (1990/91): „Husserls doppelter Vorstellungsbegriff. Die Texte von 1893” In: *Brentano Studien* 3. 119–136., ill uő: *Selected Papers on Husserl and Phenomenology*. (szerk.) Cees Leijenhorst – Piet Steenbakkers. Kluwer AP, [2004]. 101–117.
- Schuhmann, Karl (1991): „Intentionalität und intentionaler Gegenstand beim frühen Husserl” In: *Phänomenologische Forschungen* 24/25, 46–75., ill. uő: *Selected...* (ld. fent), 119–135.
- Schuhmann, Karl (2001): „Representation in Early Husserl” In: *The Dawn of Cognitive Science*. Kluwer AP, 2001. 167–184., ill. uő: *Selected...* (ld. fent), 261–277.
- Schuhmann, Karl–Scaramuzza, Gabriele (1990): „Ein Husserlmanuskript über Ästhetik” In: *Husserl Studies* 7. 165–177.
- Schuhmann, Karl–Schuhmann, Elisabeth (2001): „Einleitung” In: *DoV* (ld. fent.)
- Schwendtner Tibor (2002): „A történelem szerkezete a kései Husserl filozófiájában” In: *Világosság* 43. 40–44.
- Schwendtner Tibor (2008): *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*. L'Harmattan: Bp.
- Sinigaglia, Corrado – Giorello, Giulio (2007): „Space and Movement. On Husserl's Geometry of The Visual Field” In: Luciano Boi et al. (szerk.): *Rediscovering Phenomenology*. Springer, 2007 [Phaenomenologica 182], 103–123.
- Sinigaglia, Corrado (1998): „Zeichen und Bedeutung. Zu einer Umarbeitung der Sechsten Logischen Untersuchung” In: *Husserl Studies* 14. 179–217.
- Smid, Reinhold N (1992): „Einleitung des Herausgebers” In: *Hua XXIX*, xi-lxv.

- Sokolowski, Robert (1964): *The Formation of Husserl's Concept of Constitution*. Nijhoff, Den Haag, [Phaenomenologica 18].
- Sokolowski, Robert (2002): „Dieter Lohmar: Edmund Husserls Formale und transzendente Logik” [recenzió] In: *Husserl Studies* 18 (2002), 233–243.
- Sokolowski, Robert (2005): „Sebastian Luft. Phänomenologie der Phänomenologie” [recenzió] In: *Husserl Studies* 21 (2005), 257–261.
- Soldati, Gianfranco (2012). „Epistemology”, In: Luft, S. – Overgaard, S. (szerk.): *The Routledge Companion to Phenomenology*. London–New York: Routledge. 384–394.
- Sommer, Manfred (1985): *Husserl und die frühe Positivismus*. Klostermann, Frankfurt/Main [Philosophische Abhandlungen 53].
- Sowa, Rochus (2008): „Einleitung des Herausgebers” In: *Hua XXXVIII*, XXV. kk.
- Spiegelberg, Herbert (1981). *The Phenomenological Movement: A Historical Introduction*. 3rd edition, with the cooperation of Karl Schuhmann. Den Haag: Nijhoff.
- Stähler, Tanja (2003): *Die Unruhe des Anfangs*. Hegel und Husserl über den Weg in die Phänomenologie. Kluwer AP [Phaenomenologica 170].
- Steinbock, Anthony J. (1995): *Home and Beyond*. Generative Phenomenology after Husserl. Northwestern UP, Evanston.
- Strohmeier, Ingeborg (1983): „Einleitung der Herausgeberin” In *Hua XXI*, ix. kk.
- Ströker, Elisabeth (1987a): „Zeit und Geschichte in Husserls Phänomenologie. Zur Frage ihres Zusammenhangs” In: *Phänomenologische Forschungen* 14 (1983), Alber, Freiburg. 111–137., ill. In: *Uő: Phänomenologische Studien*, Klostermann, Frankfurt.
- Ströker, Elisabeth (1987b): „Geschichte und ihre Zeit. Erörterung einer offenen philosophischen Frage” In: *uő: Phänomenologische Studien*, Klostermann, Frankfurt/Main, 1987. 187–215.
- Ströker, Elisabeth (1988): „Edmund Husserls Phänomenologie: Philosophia Perennis in der Krise der europäischen Kultur” In: *Husserl Studies* 5, 197–217.
- Szegedi Nóra (2007): *A magában való dolog fenomenológiája*. Egy klasszikus kanti probléma Husserl transzcendentális fenomenológiájának perspektívájából. [Cogito könyvek III.] L'Harmattan: Budapest.
- Taguchi, Shigeru (2006): *Das Problem des 'Ur-Ich' bei Edmund Husserl*. Die Frage nach der selbstverständlichen 'Nähe' des Selbst. Springer. [Phaenomenologica 178]
- Takács Ádám (2004): „Bevezetés” In: „Edmund Husserl: Egyetemes teleológia”. In: *Vulgo* 2004/1, 120–122.
- Tengelyi László (1994): „A módszerről, a nyelvről és az előföltevésekről. Mezei Balázs A bűn, a sors és Jób kartezianizmusa c. cikkéhez” In: *Buksz* 6, 6–12.
- Tengelyi László (1998): *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz, Bp.
- Tengelyi László (2002): „Történelmi tapasztalat” In: *Világosság* 43, 95–101.

- Tengelyi László (2004): „Tapasztalat és önhasadás” In: *A szubjektum problémája. Kortárs fenomenológiai tanulmányok* [Világosság-könyvek 1], szerk. Boros Gábor–Ullmann Tamás. Bp. 21–54.
- Tengelyi László (2007): *Tapasztalat és kifejezés*. Atlantisz, Bp.
- Toronyai Gábor (2002a): „Az életvilág történetisége Husserlnél” In: *Világosság* 43, 45–51.
- Toronyai Gábor (2002b): *Tudományos életfilozófia. Tanulmány Edmund Husserl késői gondolkodásáról*. Osiris: Bp. [Doktori mestemunkák]
- Ullmann, Tamás (2010). *A láthatatlan forma. Sematizmus és intencionalitás*. Budapest: L'Harmattan.
- Vajda Mihály (1968): *Zárójelbe tett tudomány. A husserli fenomenológia tudományfelfogásának bírálatához*. Akadémiai: Bp.
- Vajda Mihály (1969): *Mítosz és ráció határán. Edmund Husserl fenomenológiája*. Akadémiai: Budapest.
- Vandavelde, Pol (2008a): „An Unpleasant But Felicitous Ambiguity: Sinn and Bedeutung in Husserl's Revisions of the Logical Investigations.” In: *Meaning and Language. Phenomenological Perspectives*. (szerk.) Filip Mattens, Springer. [Phaenomenologica 187], 27–48.
- Vandavelde, Pol (2008b): „Le modèle de la traductabilité chez Husserl et Ricoeur” In: *Studia Phaenomenologica* VIII. 159–175.
- Varga Péter András (2013): *A fenomenológia keletkezése*. L'Harmattan: Budapest.
- Vongehr, Thomas (2004): „Einleitung des Herausgebers” In: *Hua XXXVII*.
- Weber, Max (1921): „Vorbemerkung” In: uő: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Tübingen: J.C.B. Mohr (P. Siebeck). 1–16. Magyarul: Weber, Max (1982). „Előszó” In: uő: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat: Bp., 1982. 7–25.
- Welton, Donn (1983): *The Origins of Meaning. A Critical Study of the Thresholds of Husserlian Phenomenology*. Nijhoff, Den Haag. [Phaenomenologica 88]
- Welton, Donn (2000): *The Other Husserl. Horizons of Transcendental Philosophy*. Bloomington.
- Werner Illemann (1932): *Husserls vor-phänomenologische Philosophie, mit einer monographischen Bibliographie Edmund Husserls*. Verlag S. Hirzel, Lipcse.
- Zahavi, Dan (1996): *Husserl und die transzendente Intersubjektivität. Eine Antwort auf die Sprachpragmatische Kritik*. Kluwer AP. [Phaenomenologica 135]
- Zahavi, Dan (2002): „The Three Concepts of Consciousness in Logische Untersuchungen.” In: *Husserl Studies* 18. 51–64.
- Zahavi, Dan (2003): „Inner Time-Consciousness and Pre-Reflective Self-Awareness” In: *The New Husserl. A Critical Reader*. Ed. D. Welton. Indiana University Press. 157–180.
- Zahavi, Dan (2004): „Time and Consciousness in the Bernau Manuscripts” In: *Husserl Studies* 20. 99–118.

- Zuh, Deodáth (2008): „How do Categorial Representations Influence everyday Intuition? On Husserl’s early attempt to Grasp the Horizontal Structure Of Consciousness” In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Philosophia* 53, 49–62.
- Zuh, Deodáth (2013a): *A kontinentális filozófia kezdetei. Esettanulmány a korai Edmund Husserlről.* Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság.
- Zuh, Deodáth (2013b): „A recenzió és az előítélet fogalma. Válasz Fehér M. István és Lengyel Zsuzsanna Mariann tanulmányaira” In: *Magyar Filozófiai Szemle* 2013/1. 173–182.
- Zuh, Deodáth (2014): „Hauser Arnold és a tudás rétegzett elméletei” In: Ungvári Zrínyi Imre (szerk.): *Megértés, értelmezés, kultúra.* Válogatott tanulmányok Veress Károly közönségére. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană. 257–287.
- Zuh, Deodáth (2015): „Arnold Hauser and the Multilayer Theory of Knowledge”, In: *Studies in East European Thought* 67:41–59.

I Névmutató*

- Allison, Henry E. 29j., 219.
Almeida, Guido Antônio de
105j., 161j., 219.
Bachmann, Karl Friedrich 56j., 218.
Bermes, Christian 130j., 219.
Bernet, Rudolf
34j., 115j., 159j., 161j., 215., 217., 219.
Biemel, Walter 196j., 197j., 213., 214.
Boer, Theodorus (Theo) de 72j., 220.
Bolzano, Bernard (Bernardus Placidus
Johann Nepomuk) 20j., 56j., 218.
Breur, Roland 70j., 215., 217.
Brentano, Franz Clemens Honoratus
Hermann 20., 54., 55., 60., 195j.
Bruzina, Ronald 42j., 51j., 69j., 193j., 219.
Buckley, R. Philip 43j., 220.
Cairns, Dorion 71j., 72., 220.
Canguilhem, Georges 25j.
Carnap, Rudolf 94j., 152j.
Cassirer, Ernst 29j., 220.
Cavaillès, Jean 24–26., 24–26j., 220.
Claesges, Ludwig 130j., 214., 220.
Cornelius, Hans 64j.
Demeter, Tamás 11., 30j., 220.
Derrida, Jacques 16., 25., 26j., 37j., 115j.,
190–192., 190j., 192j., 193j., 211., 220.
Dilthey, Wilhelm 21–22., 22j., 51–52.
Dodd, James 43j., 220.
Erdmann, Benno 49j.
Farber, Marvin 19j., 217.
Fink, Eugen 23j., 25., 50j., 51j., 68–70.,
70j., 71j., 195j., 216., 220.
Fleischer, Margot 97j., 217.
Foucault, Michel 25j.
Frege, Friedrich Ludwig Gottlob
43j., 44j., 55j., 219.
Gadamer, Hans-Georg 113j.
Galilei, Galileo 131., 194., 195., 195j., 204.
Goethe, Johann Wolfgang von 118j., 125.
Gondek, Hans-Dieter 17j., 221.
Grimme, Adolf 71–72.
Györgyjakab, Izabella 23j., 221.
Hanna, Robert 29j., 221.
Harsch-Niemeyer, Robert 49j.
Heffernan, George 147j., 148j.
Heidegger, Martin 70., 70j., 192j.
Held, Klaus 46j., 114j., 126j., 127j., 130j.,
161j., 188j., 197j., 203j., 221.
Holenstein, Elmar 105j., 108j., 161j., 214.,
221.
Hoyos, Guillermo 186j., 221.
Hume, David 30., 30j., 35., 173j., 199.,
200., 200j.
Husserl, Malvine 51.
Hyder, David 25j., 222.
Ierna, Carlo 41j., 55j., 171j., 222.
Illemaan, Werner 70j., 71., 71j.
Ingarden, Roman Witold 44j., 66., 67., 67j.,
68j., 69–70., 70j., 159j., 173j., 192j.,
199–200., 200j., 203j., 210., 222.
Jacob, François 26., 26j., 27j., 222.
James, William 56j., 218.
Janssen, Paul 185j., 186j., 222.
Kant, Immanuel 23j., 28., 29–30., 29j., 30j.,
35j., 70., 70j., 87., 96., 151., 218.
Kern, Iso 87j., 96j., 159j., 161j., 193j., 214.,
219., 222.
Kortooms, Toine 44j., 45j., 72j., 222.

* Az alábbi listában nem szerepel: „Husserl, Edmund Gustav Albrecht”.

- Koyré, Alexandre 24., 27., 27j.
- Kuhn, Helmut 70j.
- Kuhn, Thomas Samuel 27j., 222.
- Landgrebe, Ludwig 50j., 53j., 69–71., 70j., 71j., 105j., 108j., 116j., 122j., 217., 223.
- Lavigne, Jean-François 42j., 223.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm von 30j., 199.
- Lembeck, Karl-Heinz 34j., 37–38., 37j., 38j., 39j., 192j., 223.
- Lessing, Theodor 53j.
- Lévinas, Emmanuel 23j., 49j., 223.
- Liebert, Arthur 49j.
- Lipps, Theodor 61.
- Lohmar, Dieter 11., 133j., 139j., 198j., 215., 217., 219., 223–224.
- Lotze, Rudolf Hermann 61.
- Luft, Sebastian 38–39., 39j., 40j., 42j., 132j., 159j., 215., 224.
- Mach, Ernst 49j.
- Marbach, Eduard 159j., 161j., 215., 219.
- Masaryk, Tomáš Garrigue 55j.
- McDowell, John 29j., 224.
- Meinong, Alexius Ritter von Handschuchsheim 20j.
- Merleau-Ponty, Maurice Jean-Jacques 16., 17., 23j., 113j., 115j. 118j., 124j., 224.
- Metzger, Arnold 30., 30j.
- Misch, Georg 70., 70j.
- Mulligan, Kevin 21j., 225.
- Musil, Robert 195j., 225.
- Orth, Ernst Wolfgang 37j., 94j., 124j., 225.
- Ortiz Hill, Claire 43j., 225.
- Palágyi, Menyhért (Melchior) 78., 81.
- Panzer, Ursula 51j., 214., 215.
- Pfeiffer, Gabrielle 49j.
- Platón 166.
- Püthagorasz (tétéle) 119.
- Rádl, Emanuel 201j.
- Raffaello, Sanzio da Urbino 121., 122.
- Rang, Bernhard 159j., 225.
- Richir, Marc 16., 115j., 225.
- Rickert, Heinrich 49j.
- Ricoeur, Paul 35–37., 35j., 36j., 225.
- Rodemeyer, Lanei 44j., 45j., 225.
- Rollinger, Robin D. 55j., 60j., 216., 225.
- Rosado Haddock, Guillermo E. 43j., 56j., 94j., 152j., 225–226.
- Russell, Bertrand Arthur William 43j.
- Schell, Alexander 44j., 226.
- Schmid, Hans Bernhard 94j., 226.
- Schuhmann, Karl 42j., 51j., 52j., 55j., 57j., 71j., 99j., 193j., 213., 216., 217.
- Smid, Reinhold N. 51j., 193j., 195j., 203j., 215., 226.
- Sokolowski, Robert 42j., 53j., 54j., 94j., 152j., 227.
- Soldati, Gianfranco 18j., 227.
- Sommer, Manfred 42j., 55j., 227.
- Sowa, Rochus 118., 216., 227.
- Spiegelberg, Herbert 27., 27j., 227.
- Steinbock, Anthony J. 34j., 115j., 161j., 227.
- Strohmeier, Ingeborg 85j., 215., 227.
- Ströker, Elisabeth 36., 37., 37j., 192j., 227.
- Stumpf, Carl Friedrich 61., 61j., 195j.
- Tengelyi, László 11., 16j., 17j., 221., 227.
- Ullmann, Tamás 11., 16j., 218., 227.
- Vandevelde, Pol 115j., 118j., 228.
- Varga, Péter András 11., 16j., 218., 228.
- Walther, Gerda 93j.
- Weber, Max (Karl Emil Maximilian) 15j., 228.
- Weierstrass, Karl Theodor Wilhelm 77j.
- Wundt, Wilhelm 49j., 50j.
- Zahavi, Dan 44j., 228.

